

MARJAN MALEŠIČ Ur.

NACIONALNA IN MEDNARODNA VARNOST

FDV

NACIONALNA IN MEDNARODNA VARNOST

Iz obramboslovnih raziskav III

Uredil Marjan Malešič

Izdajatelj: FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE, Založba FDV

Za založbo: Hermina KRAJNC

Knjižna zbirka: POLITIČNI PROCESI IN INŠTITUCIJE

Copyright © po delih in v celoti FDV 2002, Ljubljana.

Vse pravice pridržane.

Tiskana izdaja je izšla leta 2002.

Naslovnica in prelom: B&V Co.

E dostop: <http://knjigarna.fdv.si/>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

355.02(4)(082.034.2)

355.02(497.4)(082.034.2)

NACIONALNA in mednarodna varnost [Elektronski vir] / uredil Marjan Malešič. - El. knjiga. - Ljubljana :

Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2015. - (Knjižna zbirka Politični procesi in inštitucije)

Način dostopa (URL): <http://www.fdv.uni-lj.si/zalozba/edostop.asp> . - Tiskana izd. je izšla leta 2002

ISBN 978-961-235-471-8 (pdf)

1. Malešič, Marjan

258288384

NACIONALNA IN MEDNARODNA VARNOST

IZ OBRAMBOSLOVNIH RAZISKAV III.

Uredil MARJAN MALEŠIČ

Ljubljana, 2002

VSEBINA

Marjan Malešič	
UVOD.....	5

PRVI DEL

PROCES VARNOSTNEGA ZDRUŽEVANJA EVROPE

Anton Grizold	
NOVA EVROPSKA VARNOSTNA ARHITEKTURA.....	14
Vinko Vegič	
NATO PO HLADNI VOJNI: O TEORETIČNIH PERSPEKTIVAH.....	37
Iztok Prezelj	
KOMPLEKSNO OGROŽANJE VARNOSTI IN NASTAJANJE	
KOMPLEKSNIH KRIZ (analiza primera terorističnih napadov	
na Svetovni trgovinski center v New Yorku in Pentagon).....	59
Igor Kotnik-Dvojmoč	
POMEN IN VLOGA REZERVNE SESTAVE OBOROŽENIH SIL	
NAJRAZVITEJŠIH INDUSTRIJSKIH DRŽAV	77

DRUGI DEL

VARNOST SLOVENIJE

Anton Bebler	
O VOJAŠKOPOLITIČNIH VIDIKIH OSAMOSVOJITVE	
SLOVENIJE	100
Marjan Malešič	
LEGITIMNOST VARNOSTNE POLITIKE.....	115

TRETJI DEL
OBRAMBNO PRESTRUKTURIRANJE PO HLADNI VOJNI

Ljubica Jelušič	
Uvod: OBRAMBNO PRESTRUKTURIRANJE IN KONVERZIJA	146
Ljubica Jelušič	
KONVERZIJA VOJAŠTVA: PERSPEKTIVE UPORABE PO KONCU HLADNE VOJNE	149
Maja Garb	
DEMOBILIZACIJA IN DRUŽBENA REINTEGRACIJA VOJAŠKEGA OSEBJA V DRŽAVAH VZHODNE IN SREDNJE EVROPE	170
Vladimir Prebilič	
UPRAVLJANJE KONVERZIJE VOJAŠKIH OBJEKTOV	188
Iztok Kočevar	
PREOBLIKOVANJE VOJAŠKE INDUSTRIJE	210
***	
O AVTORJIH	227
PREGLED ZNANSTVENORAZISKOVALNEGA DELA OBRAMBOSLOVNEGA RAZISKOVALNEGA CENTRA V OBDOBJU 1998–2002	229
NATIONAL AND INTERNATIONAL SECURITY (SUMMARY)	233
STVARNO KAZALO	241

UVOD

Geneza organiziranega in sistematičnega raziskovanja varnosti in z njo povezanih pojavov v Sloveniji sega v začetek osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je bil pri tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo ustanovljen Obramboslovni raziskovalni center. Raziskovalci smo tedaj proučevali varnostne, obrambne in vojaške spremembe v Evropi, nekdanji Jugoslaviji in še posebej v Sloveniji. Raziskovalno delo na tem področju je bilo dodatno spodbujeno z ustanovitvijo samostojne in neodvisne Slovenije, saj je imela novonastala država izjemne potrebe po analitičnih in raziskovalnih podlagah za oblikovanje in poznejše popravke nacionalnovarnostnega sistema in varnostne politike.

Sodelavci Obramboslovnega raziskovalnega centra svoje empirične izsledke redno objavljamo v domačih in tujih znanstvenih in strokovnih revijah, občasno pa tudi v knjigi, ki povzame raziskovalna prizadevanja zadnjega obdobja. Tako smo v letih 1992 in 1998 objavili knjigi urednika Antona Grizolda *Razpotja nacionalne varnosti in Perspektive sodobne varnosti*. Knjiga *Nacionalna in mednarodna varnost* je torej tretja po vrsti iz te zbirke, njena vsebina pa temelji na raziskovalnih dosežkih Obramboslovnega raziskovalnega centra zadnjih petih let.

V tem obdobju smo izvedli veliko temeljnih in aplikativnih raziskav, analiz in študij in nekatere od njih povzemamo v nadaljevanju. Podlaga za načrtovanje in izvajanje vseh oblik odgovorov na posamezne vrste in oblike kriz so dolgoročno usmerjene interdisciplinarne raziskave vzrokov, pojavnih oblik in posledic kriz ter možnih preventivnih ukrepov, priprav in načrtovanja ukrepanja v krizi in sanacije nastalih razmer. Raziskava *Upravljanje in vodenje v kriznih razmerah* prinaša izsledke proučevanja političnih, pravnih, ekonomskih, socialnih, psiholoških, organizacijskih in komunikacijskih vidikov kriz, ki dajejo odgovore na vprašanja o optimalnem ukrepanju v krizi. Za krize so značilni velik časovni pritisk in negotove okoliščine (stanje in možen razvoj), ki zahtevajo hitro odločanje pristojnih posameznikov, organov in ustanov, pri čemer procesi sprejemanja in izvajanja odločitev pogosto zahtevajo drugačne institucionalne poti in povezave, kot so običajne ali predpisane za normalne, nekrizne razmere, oz. zahtevajo aktiviranje vnaprej načrtovanih mehanizmov kriznega upravljanja oziroma t. i. »stand by« mehanizmov. Pri raziskavi izhajamo predvsem iz subjektivnega razumevanja pojava krize, ki se kaže v zavedanju o ogroženosti temeljnih družbenih

vrednot, negotovosti in kompleksnosti razmer in občutku nujnosti oz. omejenem času, ki je na voljo za ukrepanje v danih razmerah.

Študiji *Primerjalna analiza popolnjevanja oboroženih sil v Evropi in Obvezniška ali poklicna vojska – študija primera Slovenije* se ukvarjata z načinom popolnjevanja oboroženih sil, ki je pomembno obrambnovarnostno vprašanje mnogih sodobnih držav. Številne evropske države prehajajo na poklicni način popolnjevanja svojih oboroženih sil, in med njimi je tudi Slovenija. Študiji, ki ju je Obramboslovni raziskovalni center pripravil za Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije sta ponudili strokovno podlago za takšno odločitev. Proučevanje je potekalo v dveh fazah. V prvi fazi smo s pomočjo tujih kolegov izdelali študije primerov osmih evropskih držav, ki bodisi vztrajajo pri naborniškem načinu popolnjevanja oboroženih sil bodisi so se odločile za poklicnega. V tej fazi smo predvsem ugotovili argumente »za« konkreten način popolnjevanja oboroženih sil in »proti« takemu načinu. Druga faza prinaša študijo primera Slovenije, v kateri smo proučili ključne dejavnike (zgodovinske izkušnje, ogroženost, funkcionalne dejavnike, mednarodne obveznosti države, socialne, politične in psihološke dejavnike, demografijo, ekonomske in tehnološke dejavnike), ki vplivajo na način popolnjevanja oboroženih sil.

Nacionalna in mednarodna varnost je empirična javnomnenjska raziskava, ki je potekala oktobra in novembra 2001 na vzorcu 1095 polnoletnih državljanov Slovenije. Temeljni cilj raziskave je bil poudariti soodvisnost med spremenjenimi mednarodnimi varnostnimi okoliščinami in socialno-ekonomskimi, političnimi, varnostnimi in vrednotnimi spremembami v Sloveniji na eni strani ter potrebo po prilagajanju nacionalnovarnostnega sistema naše države zahtevam, ki izhajajo iz evropskih povezovalnih procesov, na drugi strani. Raziskava je obsegala te vsebine: zaznavanje ogroženosti Slovenije, značilnosti varnostne kulture v naši državi, odnos do nacionalnovarnostnega sistema in še posebej do Slovenske vojske ter odnos do političnega, ekonomskega in varnostnega združevanja v Evropi ter vloge Slovenije v tem procesu.

Raziskava za nizozemskega naročnika *Slovenian Security Policy and NATO* se je osredotočila na način oblikovanja varnostne politike Slovenije v povezavi s prizadevanjem države, da postane članica severnoatlantskega zavezištva. Empirično (s pomočjo intervjujev, analizo vsebine poročanja množičnih občil, temeljnih dokumentov in izjav proučevanih akterjev ter sekundarno analizo javnomnenjskih podatkov) smo proučili odnos politično-uradniške elite in civilne družbe do Nata ter opozorili na globok prepad med njima, ki je posledica pomanjkljivosti in napak pri oblikovanju varnostne politike Slovenije.

Peace Support Operations, Mass Media, and the Public in Former Yugoslavia je raziskava, za katero so dale pobudo švedske oblasti, saj njihove mirovne enote dejavno sodelujejo pri operacijah v podporo miru v Bosni in Hercegovini. V raziskavi smo proučili medijske navade ljudi in stopnjo

zaupanja javnosti množičnim občilom na območju Bosne in Hercegovine ter ugotovili, da so v tej državi trije medijski sistemi, ki naslavljajo tri različne, etnično determinirane javnosti, ki imajo zelo malo skupnih točk. Proučili smo tudi odnos javnosti do akterjev mednarodne skupnosti, ki sodelujejo v mirovni operaciji v tej državi, še posebej do vojaških enot Sforja in brigade NORDPOL. Analiza pokaže, da je tudi odnos do mirovnih sil in njihovega poslanstva odvisen od etnične pripadnosti ljudi. Edino skupno stališče pa je, da bi se oboroženi spopadi obnovili, če bi se vojaški in civilni organi mednarodne skupnosti umaknili iz države.

Predmet raziskovalnega projekta *Varnostne integracije v Evropi* je sodobno evropsko varnostno okolje, ki ga zaznamuje združevanje. Posebej so nas zanimale posledice tega procesa za varnostni položaj in varnostno politiko Slovenije. Znatna pozornost je bila v projektu namenjena tudi proučevanju vloge in reform institucij, pomembnih za evropsko varnost: Nata, Evropske unije, Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), Zahodnoevropske unije (ZEU) in Sveta Evrope. Proučevanje pojava varnosti v sodobnih razmerah zahteva pristope, ki presejajo obravnavo vprašanja zgolj z vidika vojaških razsežnosti. Pri obravnavi nacionalne in mednarodne varnosti je treba upoštevati varnostno soodvisnost in večrazsežnost pojava varnosti, ki poleg vojaških vključuje tudi politične, ekonomske, socialne, ekološke, kulturnoidentitetne in druge vidike varnosti. Izsledki projekta zagotavljajo predvsem temeljna vedenja o varnostnopolitičnih procesih in mehanizmih za zagotavljanje varnosti v sodobnem evropskem okolju. Lahko pa so v pomoč tudi oblikovalcem slovenske nacionalnovarnostne politike pri sprejemanju odločitev ter pri oblikovanju konkretnih sistemskih in organizacijskih rešitev na tem področju.

Raziskovalni projekt *COST – Defence Restructuring and Conversion* se v okviru akcije A10, v katero je vključena tudi Slovenija, posveča vprašanju obrambnega prestrukturiranja in konverzije: konverziji obrambnoindustrijskih zmogljivosti za proizvodnjo v civilne namene, racionalizaciji in prestrukturiranju obrambne industrije v Evropi, zapiranju vojaških oporišč in njihovi preureditvi, ponovni vključitvi nekdanjega vojaškega osebja v družbo ter spremenjeni zaznavi nevarnosti ter vloge oboroženih sil po hladni vojni. Delo v okviru te akcije je potekalo v treh delovnih skupinah: 1. prestrukturiranje obrambnih industrij v Evropi (makroekonomski pristop), 2. regionalna konverzija in 3. sociokulturni vidiki obrambnega prestrukturiranja in konverzije.

Raziskava *Slovenska mladina in vojaški poklic* proučuje odnos slovenske mladine do vojaškega poklica in izhaja iz potrebe Slovenske vojske, da se seznanijo s pripravljenostjo za opravljanje vojaškega poklica tistega dela mladih, iz katerega izhajajo možni kandidati za poklicne vojake in za visokošolsko izobraževanje prihodnjih vojaških profesionalcev. Raziskovanje te problematike v Sloveniji sega že v osemdeseta leta prejšnjega stoletja, v zadnjih letih pa sta bili izvedeni empirični raziskavi s podob-

nim instrumentarijem. Raziskavi na znanstvenoteoretični ravni analizirata odnos mladih do varnosti, domovine, svetovnega miru in virov ogrožanja sodobnega sveta. Izsledki analize nakažejo spremembo vrednotnega sistema mladih v smeri izrazitejše prisotnosti postmodernih oz. postmaterialističnih vrednot. Praktični namen raziskave je bil proučiti subjektivne in objektivne dejavnike, ki mlade spodbujajo k odločitvi za vojaški poklic ali pa jih pri tem zavirajo, ter pridobiti konkretne podatke o motiviranosti mladih za vojaški poklic.

V knjigi objavljene prispevke, ki temeljijo na zgoraj orisanih in drugih raziskavah, lahko razvrstimo v tri vsebinske sklope. V prvi sklop sodijo razmišljanja o evropskih povezovalnih procesih na varnostnem področju in o kompleksnih ogrožanjih varnosti v Evropi in svetu, ki so značilnost našega trenutka. Ta sklop prinaša tudi perspektivo razvoja Nata z vidika realistične, institucionalistične in konstruktivistične teorije in vojaške implikacije (sestava in način organiziranja oboroženih sil najrazvitejših držav) varnostnih sprememb v svetu, posebej v Evropi. Drugi sklop odpira vprašanja, povezana z zagotavljanjem varnosti Slovenije, njenih državljanek in državljanov. Osrednje teme so vojaškopolični vidiki osamosvajanja Slovenije v zgodovinski perspektivi, vključevanje Slovenije v Nato, funkcionalnost in organiziranost Slovenske vojske ter sistema zaščite in reševanja. Tretji sklop sestavljajo prispevki, ki se ukvarjajo z obrambnim prestrukturiranjem Evrope po koncu hladne vojne. V tem sklopu so predstavljeni različni znanstveni pristopi k proučevanju konverzije vojaštva, vprašanja vojaške industrije, konverzije vojaškega osebja, zmanjševanja obrambnih izdatkov in spremembe vojaške miselnosti. Demobilizacija vojaškega osebja prinaša določene družbene koristi, pa tudi težave, ki se kažejo ob poskusih ponovne vključitve vojaških demobilizirancev v družbo.

Uvodni prispevek ANTONA GRIZOLDA opredeljuje nekatere temeljne institucionalne in strukturalne prvine evropskega varnostnega okolja po koncu hladne vojne in predstavlja sodobne procese in težnje v evropskem varnostnem okolju, ki bistveno vplivajo na prihodnjo evropsko varnostno strukturo. Evropsko varnostno okolje je rezultat delovanja različnih mednarodnih in nacionalnih dejavnikov v evropskem gospodarskem, političnem in varnostnem prostoru, pa tudi rezultat skupnega prizadevanja evropskih držav in mednarodnih varnostnih organizacij, da bi zagotavljali »skupno varnost v Evropi«.

IZTOK PREZELJ z vidika teorije o kompleksnem ogrožanju varnosti in nastajanju kompleksnih kriz analizira teroristične napade skrajnih islamskih skupin na izbrane cilje v ZDA 11. septembra 2001. Kompleksno varnostno okolje, ki se je oblikovalo po koncu hladne vojne, je prispevalo k nastanku večrazsežnostnega pojmovanja varnosti in koncepta kompleksnega ogrožanja varnosti, ki ga avtor na teoretični ravni v prispevku tudi

opredeli in oblikuje v model »kompleksne grožnje varnosti«. Ta model omogoča analiziranje perečih varnostnih kriz, ki ne upoštevajo meja nacionalnih držav in presejajo perspektivo zgolj enega vira ogrožanja sodobnih družb. Avtor model preizkusi na primeru terorističnih napadov na newyorški Svetovni trgovinski center in Pentagon, kjer je teroristični napad sprožil kompleksno ogroženost, ki zajema gospodarske, politične, vojaške, kriminalistične in kulturnoidentitetne razsežnosti varnosti.

VINKO VEGIČ v svojem prispevku pojasnjuje vlogo Nata v nastajajoči evropski varnostni ureditvi z vidika teorij o zavezništvih, ki so usmerjene v razumevanje zakonitosti nastajanja zavezništev, dinamike odnosov med zaveznicami ter vprašanja trajnosti in razpada zavezništev. V teoriji zavezništev je v preteklosti prevladovala realistična paradigma, avtor pa zaradi boljšega razumevanja preobrazbe Nata predstavi tudi neoliberalni in konstruktivistični teoretični pristop. Avtor postavi teoretični okvir, ki je temelj za razumevanje kompleksnosti vprašanj, povezanih s prihodnjo vlogo Nata in evropsko varnostjo, omogoča pa tudi boljše razumevanje prizadevanj Slovenije za članstvo v severnoatlantskem zavezništvu.

IGOR KOTNIK – DVOJMOČ se ukvarja z organiziranostjo in sestavo oboroženih sil v sodobnih razvitih, poindustrijskih državah. Oborožene sile teh držav so sestavljene iz stalne in rezervne sestave, saj nobena od njih nima zadostnih virov, ki bi omogočali vzpostavitev stalne sestave v obsegu, ki bi zadostil potrebam vodenja obrambne vojne ali zahtevnega vojaškega posega. Avtor opozori, da uporaba vojnih standardov za določanje mirnodobnega obsega oboroženih sil ne bi imela vojaškega in ekonomskega smisla, zato je vzpostavitev vojaške rezervne sestave smiselna in racionalna. Pri tem pa se zastavljajo vprašanja zagotavljanja rezervne sestave v razmerah prehoda iz obvezniškega na poklicni način popolnjenja oboroženih sil, kar je pomembno vprašanje tudi v Sloveniji, zato je praktična vrednost Kotnik – Dvojmočeve analize več kot očitna.

ANTON BEBLER predstavi vojaškopolične vidike osamosvajanja Slovenije v zgodovinski perspektivi. Razvoj Slovencev iz sorazmerno majhne etnične skupine v večnacionalnem avstro-ogrskem cesarstvu v nacijo s svojo mednarodno priznano državo je trajal najmanj poldrugo stoletje. Evolutivni tok nacionalne emancipacije so nekajkrat pretrgali in celo obrnili dramatični mednarodni in notranji dogodki, ki so povzročali radikalne premike in obrate v položaju Slovencev. Nekateri od teh premikov so bili za Slovence in njihov položaj emancipativni, celo revolucionarni, nekateri pa izrazito retrogradni. V obdobjih korenitih sprememb položaja Slovencev so oborožene sile igrale izrazito, včasih celo odločilno vlogo. To je še posebej veljalo za obdobja dokončnega razpada dvojne monarhije, kratko obdobje Države SHS in narodne vlade v Ljubljani, čas vojaškega poraza in razkosanja Kraljevine Jugoslavije v aprilu 1941 ter

okupacije in delitve slovenskega etničnega ozemlja, skoraj štiriletno obdobje narodnoosvobodilnega boja 1941–1945 ter obdobje razpada SFRJ po letu 1988 in oboroženih spopadov na ozemlju nekdanje SFRJ v letih 1990–1995. Po osamosvojitvi je Slovenska vojska postala prva redna vojska samostojne slovenske države. Državljeni Republike Slovenije so tako v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja po svojih zakonitih predstavnikih v celoti prevzeli breme odgovornosti za obrambo državnega ozemlja svoje samostojne države. S tem se je končalo dolgo osamosvajanje Slovencev na vojaškem področju.

MARJAN MALEŠIČ v svojem prispevku z analizo javnomnenjskih izsledkov obravnava nekatera ključna vprašanja za varnost Slovenije. V izhodišče analize postavi koncept stvarne in zaznane ogroženosti države in njenega mednarodnega okolja, sledijo pa odnos javnosti in politično-uradniške elite do morebitnega članstva Slovenije v Natu, način popolnjenja Slovenske vojske v prihodnje, pri čemer kot alternative upošteva splošno vojaško obveznost, poklicno vojsko, državljansko službo in kombinirani način popolnjenja oboroženih sil ter zaščita in reševanje kot del sistema nacionalne varnosti. Izsledki sekundarne analize javnomnenjskih podatkov se smiselno dopolnjujejo z izsledki, ki jih prinese uporaba drugih metod, in sicer analize dokumentov, medijskih sporočil, uradnih izjav in intervjuja. Nekateri izsledki analize postavljajo pod vprašaj legitimnost varnostne politike Slovenije, kar je še posebej razvidno iz primerjave odnosa javnosti in politično-uradniške elite do članstva Slovenije v Natu.

LJUBICA JELUŠIČ začinja sklop prispevkov o obrambni konverziji, ki po koncu hladne vojne postaja pojav, ki jasno zahteva interdisciplinarno obravnavo, pri čemer ekonomski (praviloma kvantitativni) pristopi ne smejo prevladati nad sociološkimi, politološkimi in psihološkimi, ki večjo težo pripisujejo kakovostnim vidikom obrambne konverzije. Obrambna konverzija je iz preteklosti znana kot proces preureditve družbe po oboroženem spopadu, sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja pa so teoretiki s pomočjo tega koncepta razlagali krčenje obrambnih sektorjev in razorožitev v različnih državah sveta. Čeprav je bila obrambna konverzija na začetku pojav, usmerjen proti vojski, se je v tem času preoblikovala v pojav, ki deluje v interesu vojaštva, v interesu storitev, ki podpirajo vojaštvo (obrambna industrija), ter tudi v interesu civilne družbe. Če je ob svojem nastanku koncept konverzije pomenil protislovno temo med vojaštvom in civilno družbo, je danes ta koncept povezovalni člen v civilno-vojaških razmerjih.

MAJA GARB predstavi družbene in varnostne spremembe v svetu, ki po koncu hladne vojne vplivajo tudi na zmanjševanje obsega oboroženih sil, kar nekateri viri opredelijo kot proces demobilizacije. Še posebej

obsežna in v kratkem času izvedena so bila zmanjšanja v državah članicah nekdanjega Varšavskega sporazuma (v prispevku so predstavljeni primeri Češke, Poljske, Madžarske, Rusije in Nemčije), svoje oborožene sile pa (dokaj načrtno) zmanjšujejo tudi zahodne države. Zmanjšanje je za državo po eni strani koristno, saj zmanjšani kontingent oboroženih sil zahteva manj sredstev, na drugi strani pa povzroča številne težave, med katerimi je tudi pojav presežka vojaškega osebja. V državah nekdanjega Varšavskega sporazuma v Srednji in Vzhodni Evropi presežke vojaškega osebja predstavlja predvsem podčastniški in častniški vojaški kader, socializiran, izobražen in usposabljan za tradicionalno vojaško kariero (kot vseživljenjski poklic). Odpust ali odhod iz vojaške službe in ponovna vključitev v civilno okolje vsaj v tradicionalnih vojskah zato ne pomenita enostavnega prehoda iz enega poklica v drugega oziroma enostavne menjave poklicnih družbenih vlog, še zlasti, ker je ta prehod v veliki meri odvisen tudi od splošnih političnih, gospodarskih in socialnih razmer v državi.

VLADIMIR PREBILIČ vstopa v področje raziskovanja, katerega končni namen je vzpostaviti kakovostne postopke konverzije odvečnih vojaških virov v civilne. Avtor opisuje težave pri oblikovanju univerzalnega postopka konverzije vojaških objektov, saj nanj vplivajo številne posebnosti, ki so narekovale strukturo in delovanje obrambnih podsistemov držav, zato ob upoštevanju splošnih zakonitosti predlaga oblikovanje postopkov konverzije, ki upoštevajo (nacionalne) posebnosti. Postopki konverzije vojaških virov v civilne morajo biti racionalni. Mnogim državam je s tovrstno konverzijo uspelo bistveno zmanjšati obseg vojaških virov in z njimi povezane izdatke ter pridobiti dodatna sredstva za nadaljnje reformiranje obrambnega podsistema.

IZTOK KOČEVAR se pri obrambni konverziji ukvarja z vplivom svetovnih političnih sprememb na vojaško industrijo. Vojaška industrija razvitega sveta ni bila nikoli v večji krizi, kot je ta, ki se je pojavila s koncem hladne vojne, ki pa ni edini vzrok krize. Po drugi strani pa se vojaška industrija v nekaterih drugih predelih sveta hitro razvija in prilagaja novim gospodarskim gibanjem. Kljub krizi pa je vojaška industrija v mnogih razvitih državah še vedno ena najpomembnejših gospodarskih vej in igra odločilno gospodarsko vlogo, ob tem pa ima kot »kompleks iz sence« izredno velik vpliv na svetovno politično prizorišče. Avtor pojasni nekatere izraze, ki se v zadnjih letih povezujejo s spremembami v vojaški industriji: preobrazba, prestrukturiranje, diverzifikacija, konverzija in demasifikacija.

Knjigo Nacionalna in mednarodna varnost ponujamo strokovni in laični javnosti v kritično presojo in premislek v letu, v katerem se sprejemajo pomembne odločitve za varnost Slovenije. Nato se bo na svojem

‘sestanku na vrhu’ v Pragi odločal o sprejemu novih članic in ena od kandidatki za drugi krog širitve severnoatlantskega zavezništva po koncu hladne vojne je tudi Slovenija. Slovenska vlada je sprejela odločitev o začasni opustitvi instituta splošne vojaške obveznosti in prehodu na poklicni način popolnjevanja Slovenske vojske. Država je pred zahtevnim projektom oblikovanja sistema kriznega upravljanja in vodenja, ki bi smiselno in racionalno povezal vse državne institucije, pristojne za zagotavljanje varnosti slovenske države ter družbenih skupin in posameznikov, ki v njej živijo.

Ob izidu knjige se zahvaljujem vsem avtorjem prispevkov, drugim sodelavcem Obramboslovnega raziskovalnega centra iz domovine in tujine, recenzentoma rokopisa knjige dr. Bogomilu Ferfili in dr. Marjanu Brezovšku, založbi Teorija in praksa, Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport in drugim naročnikom naših raziskav.

Marjan Malešič, urednik

PRVI DEL
**PROCES VARNOSTNEGA
ZDRUŽEVANJA EVROPE**

Anton Grizold

NOVA EVROPSKA VARNOSTNA ARHITEKTURA

Uvod

Zaradi svoje politične in gospodarske, predvsem pa zgodovinske razgibanosti je Evropa nedvomno eden najbolj raztegljivih političnogeografskih pojmov sodobnega sveta. Pri tem seveda niso najspornejše številne razlage tega pojma, ki so največkrat politične narave. Bolj problematično je neskladje med splošno priznano geografsko definicijo »stare celine« in tistim, kar najpogosteje imenujemo politični zemljevid Evrope. Najbolj pereče je seveda vprašanje držav, ki jih geografska definicija le deloma ali pa sploh ne vključuje v evropske okvire, pa kljub temu vstopajo v mednarodne odnose tega prostora. Razdeliti jih je mogoče v dve skupini. V prvo sodijo Rusija in Turčija – njun politični obstoj v tem prostoru je, kljub temu da sta zemljepisno v Evropi in Aziji, že zgodovinsko določen (prim. Park in Rees, 1998: 7) in zato nesporen – ter ZDA, sicer evropski čezmorski civilizacijski podaljšek, ki pa prav tako pomembno vpliva na dogajanje na »stari celini«. Drugo skupino sestavljajo zakavkaške države, naslednice Sovjetske zveze, ki jih geografsko uvrščamo v Jugozahodno Azijo, na dogajanje v Evropi pa so vplivale le kot del nekdanje carske Rusije ali Sovjetske zveze, z razpadom slednje pa so to moč izgubile. Zato je njihova prisotnost v evropskem varnostnem sistemu vsaj vprašljiva. Omeniti je treba še čezmorska ozemlja evropskih držav (francoski Reunion, britanska ozemlja Indijskega oceana, Falklandsko otočje ...), ki pa so kljub morebitni uporabi v vojne namene za dogajanje v Evropi drugotnega pomena, saj so vse zahteve mednarodne skupnosti naslovljene na njihove evropske prestolnice.¹

Namen tega članka je dvojen, in sicer:

1. opredeliti nekatere temeljne institucionalne in strukturalne prvine na novo nastajajočega evropskega varnostnega okolja po koncu hladne vojne in

¹ Zemljepisno sega evropska celina na severu do Nordkappa (71° 11'N), na jugu do Gibraltarja (Cape Tarifa, 36° 01'N), na zahodu do atlantske obale Irske (9° 30'W), na vzhodu pa se končuje pod Uralom (57° 00'E) ter severno od Kaspijskega jezera in Kavkaza. Po tej definiciji meri Evropa 3.990.000 (po ruskih podatkih 3.860.000) kvadratnih milj (Encyclopaedia Britannica, 1964: 83).

2. predstaviti nekatere sodobne procese in težnje v evropskem varnostnem okolju, ki bodo bistveno vplivali na evropsko varnostno strukturo tudi v prihodnje. To okolje je in nedvomno bo rezultat delovanja različnih mednarodnih (območnih in svetovnih) ter nacionalnih dejavnikov v evropskem gospodarskem, političnem in varnostnem prostoru, pa tudi rezultat skupnega prizadevanja evropskih držav (njihovih voditeljev) in mednarodnih varnostnih organizacij, da bi zagotavljali skupno varnost v Evropi (Common Security in Europe).

Čeprav je koncept skupne varnosti nastal že v obdobju hladne vojne, njegovo poslanstvo še vedno velja, saj obsega samo naravo evropske varnosti in poudarja nekatere njene bistvene prvine, kot so:

1. varnost v Evropi ne more biti zadeva igre ničelne vsote (*zero sum game*) posameznih držav, s katero bi zagotavljale svojo varnost na račun drugih držav;
2. evropska varnost temelji najprej na političnih zagotovilih in šele potem na vojaškotehničnih rešitvah;
3. evropsko varnost določa vrsta dejavnikov (vojaških, gospodarskih, političnih, sociokulturnih, ekoloških idr.), zato je za njeno razumevanje potreben celostni koncept, ki vključuje vse ključne elemente sodobne evropske varnosti (Hyde – Price, 1991: 248).

Čeprav lahko govorimo o posebni evropski kulturnozgodovinski identiteti, pa je danes težko postaviti jasno mejo, ki bi določala evropsko politično, družbenogospodarsko in varnostno identiteto. V tem okviru je treba omeniti nekatere opredelitve Evrope, ki imajo različne varnostne implikacije (Hyde – Price, 1991: 9–12):

1. Opredelitev, ki z Evropo razume Zahodno Evropo in še predvsem Evropsko unijo. Zagovornike tega koncepta lahko najdemo v Zahodni Evropi in tudi v Srednjevzhodni Evropi, kjer novonastajajoče pokomunistične elite govorijo o »vračanju v Evropo« v smislu ponovnega vzpostavljanja gospodarsko-kulturnih vezi z državami Zahodne Evrope. Tako razumevanje Evrope ima razumljivo zelo omejen pomen pri obravnavi varnostnih zadev v celoti.
2. Koncept Evrope »od Atlantika do Urala« so v preteklosti podpirali: Sovjetska zveza, general de Gaulle predvsem kot način politično-varnostnega razlikovanja med Evropejci (vključujoč SZ) in Severnoameričani. Čeprav ima ta koncept določeno geografsko logiko, je pomanjkljiv predvsem z vidika sodobne varnostne problematike.
3. Koncept Evrope »od Poljske do Portugalske«, ki ga je zagovarjalo predvsem evropsko mirovno gibanje v osemdesetih letih. Ta koncept Evrope izključuje obe nekdanji velesili (ZDA in SZ) in poskuša opredeliti, da evropsko varnost ogroža kako zunanje, politično določeno območje. Zato tudi ne upošteva pomembnega vpliva ZDA in držav nekdanje SZ na varnost v Evropi.

4. Koncept Evrope, ki se razvija s protokoli in dokumenti Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (KVSE) oziroma današnje Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) in ki govori o »evropskem varnostnem območju« (European Security Area). To je pragmatična opredelitev, ki poskuša zajeti geopolitično in geostrateško realnost v Evropi po koncu hladne vojne.

Jasno je torej, da je vsaka opredelitev Evrope bolj ali manj politična. Za naš namen v tem prispevku je še najbližje zadnje fleksibilno pojmovanje Evrope kot varnostnega območja, na katerem se razvija celovita institucionalna struktura, v kateri se prepleta delovanje vojaških in nevojaških dejavnikov na različnih ravneh (območni, podobmočni, nacionalni, svetovni), da bi zagotavljali stabilnost in varnost tega območja. V tem smislu lahko govorimo celo o evropskem varnostnem sistemu, ki pomeni celoto različnih elementov, ki v medsebojnih interakcijah, obveznostih in institucionalnih mrežah zagotavljajo stabilnost in varnost evropske celine kot celote. Pri tem je pomembno, da evropski varnostni sistem razumemo kot odprt sistem, ki je dovzeten za vplive iz svojega notranjega in širšega mednarodnega okolja.

V tem okviru bomo opredelili novo evropsko varnostno okolje po koncu hladne vojne ter vzpostavljanje skupnega in celostnega varnostnega sistema, ki bi učinkovito zadovoljeval varnostne potrebe posamezne države in celotne evropske celine. Obravnava bo zajela vrsto organizacij in institucij, ki z medsebojno delitvijo dela in sodelovanjem pomagajo vzpostavljati nov evropski varnostni sistem.

Temeljni elementi novega evropskega varnostnega okolja

Po koncu hladne vojne prihaja do pomembnih pozitivnih premikov v mednarodnih odnosih na svetovni ravni, še posebej v Evropi. Med njimi je treba poudariti predvsem tele: sovjetski imperij je propadel, meja, ki je delila Nemčijo in Evropo, je izginila, dvopolna delitev sveta je postala preteklost, nekatere strukture in odnosi v mednarodni skupnosti, ki so bili videti nespremenljivi, so v celoti izginili, vrednote in pojmi, ki so določali mednarodno stabilnost in varnost po 2. svetovni vojni, so izgubili svoj pomen, v državah nekdanjega vzhodnega bloka in Sovjetske zveze je prišlo do bistvenih notranjih sprememb, v Zahodni Evropi se uveljavljajo povezovalni tokovi, opazen je proces redefiniranja vloge OZN, Nata, Evropske unije (EU), Zahodnoevropske unije (ZEU), Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) ter drugih mnogostranskih organizacij in institucij.²

² Glej več o tem v knjigi: Keohane, Nye, Hoffmann 1993.

Kljub vsem tem pozitivnim premikom in spremembam v Evropi se nekateri preveč optimistični obeti, npr. o odpravi uporabe orožja in sile pri uresničevanju nacionalnih ciljev v kulturno-civilizacijskih razmerah po koncu hladne vojne, niso uresničili predvsem zaradi krepitve disjunktivnih in konfliktnih procesov ter destruktivnega in na uporabi sile zasnovanega reševanja meddržavnih in medetničnih nasprotij in sporov, ki so relativizirali in ogrozili ter na trenutke tudi povsem izničili omenjene pozitivne težnje v mednarodni skupnosti.³ Tako se poleg pozitivnih gibanj v evropski varnosti pojavljajo tudi nekatere nove napetosti in ogrožanja. Naj naštejemo samo najpomembnejše:

- zahodnoevropske združevalne procese spremljajo mnoge neznanke in težave,
- v posocialističnih državah se pojavljajo družbenogospodarska, nacionalna, ekološka, varnostna in druga vprašanja, povezana s prehodom iz avtoritarnih v demokratične družbene sisteme,
- novonastale države na ozemljih nekdanjih Sovjetske zveze in Jugoslavije skušajo najti svoje mesto na političnem prizorišču, pri čemer si nekatere zelo pomagajo z vojaško silo,
- s pojavom novih gospodarskih velesil – združene Evrope in predvsem Nemčije ter Japonske – se je boj za nova interesna območja vnovič okrepil,
- širjenje orožja za množično uničevanje in tudi lahkega konvencionalnega orožja, ki je uporabljeno v oboroženih spopadih na lokalnih ravneh,
- kompleksno ogrožanje sodobne varnosti (terorizem, organizirani kriminal idr.).

Čeprav ima institucionalizacija zagotavljanja mednarodne varnosti globoke zgodovinske korenine, se na empirični ravni bolj organizira šele z razvojem moderne evropske mednarodne skupnosti, ki ji je politično-pravne okvire postavil vestfalski mirovni kongres leta 1648 (Benko, 1997: 73). Vzpostavljanje avtentičnega večpolnega mednarodnega sistema, v katerem je postalo ravnotežje moči izhodišče za uresničevanje politike nacionalnih interesov vodilnih držav, je potekalo vse do Napoleonovega poraza zelo burno v smislu diplomatskih dejavnosti in vojaških konfrontacij (Benko, 1997: 84).

Evropa v zadnjih treh stoletjih nenehno preoblikuje svoj varnostni ustroj (Security Complex, Knudsen, 1996: 32). V obdobju kolonializma je evropski varnostni ustroj vključeval varnost tudi drugih, osvojenih delov sveta, v 20. stoletju pa je razvil lastno dinamiko, ki jo je v obdobju dvo-polnosti zamenjal kompleks velesil. Po koncu hladne vojne Evropa vnovič išče nov varnostni ustroj in v tem okviru razvija nov varnostni sistem. Tega sestavljajo organizacije, kot so: EU, Nato, ZEU, OVSE, Svet Evrope,

³ Glej širše o tej problematiki: indikativna analiza štirih primerov razreševanja oboroženih spopadov v Srednji in Vzhodni Evropi po koncu hladne vojne, v: Munera, 1994: 1-105.

in zveze, posvetovalne komisije, občasna vrhunska srečanja, skupne varnostne pogodbe, območja zmanjševanja oborožitve idr. (prim. Ullman, 1991: 44).

Če opazujemo razvoj mednarodnih organizacij v Evropi po letu 1945, lahko ugotovimo, da sta ogrodje »varne skupnosti« (Archer, Jalonen, 1996: 3) predstavljali Evropska skupnost in zveza Nato – naravo obeh pa je določala razdelitev Evrope na vzhodno in zahodno poloblo. V tem obdobju dvopolnosti (1949–1989) je prevladovalo tekmovanje velesil v hladni vojni, in sicer najbolj v Srednji Evropi. Zveza Nato na kapitalistični in Varšavski sporazum na socialistični strani sta delovala na podlagi teorije iger o ničelni vsoti, ko naj bi ena stran dobivala le v škodo druge. To je tudi obdobje nastanka Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (1975), nekakšne nove vizije Evrope, ki naj bi segala od Vancouvra do Vladivostoka. Tovrstna nedeljivost Evrope je dejansko dobila svojo realno podlago šele po letu 1989.

Dvopolnost in z njo hladna vojna sta se namreč končali s padcem berlinskega zidu, ki je simboliziral razdelitev obeh Nemčij, in prav zaradi te dvojnosti ni prišlo do »vroče vojne«. Varšavski sporazum teh sprememb ni preživel. V nasprotju z njim je zveza Nato kljub napovedim o še enem fosilu preživetega washingtonsko-moskovskega kraljevanja svetu danes »jutrišnji« up za države nekdanjega komunističnega režima. Z vstopom v Nato in EU želijo namreč »zagotovilo za varnost njihovih držav in ljudi« (Archer, Jalonen, 1996: 7).

Na ravni institucionalizacije evropske varnosti je prišlo v začetku devetdesetih let do množitve institucij, ki naj bi poskrbele za postopno vključevanje nekdanjih komunističnih držav v enotno varnostno strukturo, in do formalizacije mednarodne varnosti v mednarodnih organizacijah, ki pokrivajo Evropo. Zato je eden od ključnih izzivov v nastajajočem evropskem varnostnem sistemu potreba po dopolnjevanju in usklajevanju njegovih bistvenih prvin v konsistentni sistem.

Z varnostnega vidika so različne spremembe po revolucionarnih preobratih leta 1989 omogočile določeno zmanjšanje mednarodne napetosti in izboljšanje varnostnega položaja v Evropi. Mednarodne varnostne organizacije (OZN, Nato, ZEU, KVSE/OVSE) so se znašle pred novimi izzivi, v spremenjenem mednarodnem okolju morajo poiskati novo legitimnost, utemeljeno na novih poslanstvih in strukturi, ki bodo drugačni od shem, ki so vodile do njihovega nastanka v obdobju hladne vojne in dvopolnosti (Grizold, 1996: 67).

V Evropi lahko danes zaznamo proces ponovnega pojavljanja nasprotij v političnem in vojaškem prostoru ter oblikovanje nove večpolnosti. Ta se od prejšnje (pred letom 1945) razlikuje po vrsti novih značilnosti, kot so na primer obstoj jedrskega orožja, širitev ravnotežja moči iz Evrope v Azijo, Srednji vzhod in drugam, nova vrsta odnosov med državnimi in nedržavnimi akterji pri zagotavljanju mednarodne varnosti idr. Medtem ko so imele nadnacionalne organizacije v obdobju med vojnama zelo

omejen pomen pri zagotavljanju mednarodnega miru in varnosti, pa dobivajo danes nadnacionalne institucije, kot so EU (ZEU), OVSE, EAPC – Evroatlantski partnerski svet, vse pomembnejšo vlogo pri preprečevanju kriz, ki bi lahko vodile do vojne, in tudi pri ohranjanju mednarodnega miru in varnosti v celoti. V razvoju te nove večpolnosti se prepletajo pozitivne in negativne razsežnosti evropskega varnostnega okolja. Poleg delnega izboljšanja varnostnega položaja, ki je spodbudil sodelovanje med evropskimi državami tudi pri iskanju ter oblikovanju skupnega in celostnega evropskega varnostnega sistema, se na evropski celini povečuje politična, vojaška, gospodarska in družbena nestabilnost (Christopher, 1994: 236). Temeljni viri nestabilnosti in nevarnosti v Evropi so danes predvsem na območjih, ki se raztezajo od nekdanje Sovjetske zveze proti Srednji Evropi na Balkan ter naprej na Bližnji in Srednji vzhod vse do Magreba (Winkler, 1993: 33, Vukadinović, 1996: 46–55).

Možne ali dejanske krize na tem širokem območju povzročajo predvsem težave, ki nastajajo med prehodom »posocialističnih« držav (hiperinflacija, pavperizacija in visoka brezposelnost), mnoge nerešene zadeve (npr. vprašanje nasledstva, manjšinski in ozemeljski spori idr.) na ozemlju nekdanje Jugoslavije in širšem območju Srednjevzhodne in Jugovzhodne Evrope ter sredozemskem bazenu.

Poleg politično-socialnih vidikov evropske varnosti so se od konca hladne vojne aktualizirale vsaj še tri njene razsežnosti, in sicer vojaška, ekonomska in humanitarna.

Kljub nekaterim pozitivnim procesom, ki so po koncu hladne vojne bistveno omejili oboroževalno tekmo v Evropi (npr. podpis nekaterih dvo- in večstranskih sporazumov o razorožitvi, umik sovjetskih (ruskih) čet iz srednjeevropskih in baltiških držav od 1991 do 1995 idr.),⁴ se je

⁴ Med najpomembnejšimi sporazumi o razorožitvi, ki se neposredno nanašajo na evropsko varnost, je treba poudariti predvsem tele:

1. Sporazum o konvencionalnih silah v Evropi (CFE), ki so ga podpisali predstavniki 22 držav podpisnic 19. novembra 1990, mednarodnopravno veljaven pa je postal 9. novembra 1992. Pogajanja o tem sporazumu med predstavniki držav članic zveze Nato in držav članic Varšavskega sporazuma so se začela že marca 1989. Ta sporazum predvideva precejšnje zmanjšanje konvencionalnih oboroženih sil držav podpisnic, ki so potrebne za izvedbo množičnega ofenzivnega napada. CFE je bil dopolnjen s Sklepno listino izredne konference držav podpisnic maja 1992 v Oslu, s katero se ureja uresničevanje določil sporazuma po razpadu Sovjetske zveze.
2. Sporazum med ZDA in SZ o zmanjšanju in omejitvi strateškega ofenzivnega orožja (START1), ki je bil podpisan 31. julija 1991, vendar še ni postal mednarodnopravno veljaven, določa precejšnje zmanjšanje medcelinskih jedrskih izstrelkov, podmorniških jedrskih izstrelkov, strateških bombnikov in jedrskih raket dolgega dosega, izstreljenih s strateških bombnikov. Protokol k temu sporazumu, ki ureja uresničevanje določil START1 po razpadu SZ, je bil podpisan 23. maja 1992 in določa, da so Rusija, Ukrajina, Belorusija in Kazahstan naslednice mednarodnopravnih obveznosti nekdanje SZ pri tem sporazumu. Omenjene države so se obvezale, da bodo pristopile k Sporazumu o neširjenju jedrskega orožja (NPT).

vojaška razsežnost evropske varnosti v tem obdobju aktualizirala še zlasti v nevarnosti ponovnega oboroževanja, še posebej širjenja orožja za množično uničevanje ljudi in materialnih dobrin.⁵ Eden od temeljnih razlogov za to je prav dejstvo, da so mnogostranski nadzorni mehanizmi, s katerimi naj bi mednarodna skupnost nadzirala širjenje jedrske oborožitve, bolj ali manj neučinkoviti predvsem zaradi različnih varnostnih interesov glavnih akterjev v mednarodnem sistemu.⁶

Pomembna je postala gospodarska razsežnost varnosti, ki je tako izziv kot tudi priložnost za krepitev evropske politične stabilnosti. Evropa ostaja razdeljena na skupino gospodarsko uspešnih držav z zagotovljeno zunanjo varnostjo in skupino predvsem posocialističnih držav na prehodu, v katerih se družbenogospodarski položaj večinoma poslabšuje (Sauerwein, 1993: 31). Vse pomembnejša je tudi humanitarna razsežnost evropske varnosti. Priseljenci, begunci in iskalci zatočišča oblikujejo nove »umetne« manjšine. Ogrožanje varnosti se kaže v novem valu ksenofobije in rasizma. Nasilje nad manjšinami je postalo način sproščanja protestov zaradi neuresničenih pričakovanj ljudi (Sauerwein, *ibid.*).

3. Sporazum med ZDA in Rusko federacijo o nadaljnjem omejevanju in zmanjševanju strateškega ofenzivnega orožja (START2), podpisan je bil 3. januarja 1993 in še nima mednarodnopravne veljave, določa nadaljnje zmanjševanje medcelinskih jedrskih izstrelkov obeh držav.
4. 13. januarja 1993 so v Parizu predstavniki 39 držav podpisali Konvencijo o preprečitvi razvoja, proizvodnje, shranjevanja in uporabe kemičnega orožja (CWC). Države podpisnice te konvencije so se zavezale, da bodo uničile zaloge kemičnega orožja in zmogljivosti za njegovo proizvodnjo ter da bodo preprečile proizvodnjo in širjenje kemičnega orožja.
5. Sporazum o prostem zračnem prometu (Open Skies Treaty), ki so ga podpisali predstavniki 25 držav članic KVSE 24. marca 1992, dovoljuje prelete neoboroženih vojaških in civilnih letal nad ozemlji držav podpisnic.
- 5 O stanju širitve orožja za množično uničevanje glej v: Buzan in Herring, 1998: 53–71.
- 6 V sklop tovrstnih večstranskih mednarodnih nadzornih mehanizmov nad širjenjem jedrske oborožitve spadajo:
  - Mednarodna agencija za jedrsko energijo (IAEA), ki je bila ustanovljena 1957 in ima status specializirane agencije OZN. IAEA si na podlagi varstvenih sporazumov, ki jih sklepa z vsemi državami prejemnicami pomoči, prizadeva preprečiti uporabo jedrske energije v vojaške namene. Države so dolžne IAEA pošiljati podatke o jedrskem materialu, ki ga proizvajajo, kupujejo ali prodajajo, njeni inšpektorji pa redno periodično nadzirajo jedrske objekte v teh državah;
  - Sporazum o neširjenju jedrske oborožitve (NPT), ki je bil podpisan leta 1970, je najbolj obvezujoč mednarodnopravni akt za nadzor nad širjenjem jedrske oborožitve. NPT zavezuje države podpisnice k: omejevanju jedrske oborožitve petih držav, ki imajo po določilih NPT legitimno pravico do jedrske oborožitve (ZDA, SZ (danes Ruska federacija), Ljudska republika Kitajska, Velika Britanija in Francija), druge države podpisnice pa se s pristopom k NPT obvežejo, da ne bodo razvijale jedrske oborožitve, da bodo upoštevale načela neširjenja in standarde pri trgovanju z jedrsko tehnologijo in materialom, omogočale redni nadzora predstavnikov IAEA nad svojimi jedrskimi izdelki ter sodelovale z državami članicami pri uporabi jedrske energije v miroljubne namene;
  - Londonska skupina jedrskih ponudnikov (London Nuclear Suppliers Group), ki

Sočasno z razpadom dvopolne mednarodne ureditve se v Evropi vse bolj uveljavlja širši koncept nacionalne in mednarodne varnosti, ki vključuje gospodarske, politične, socialne, humanitarne, ekološke, vojaške in druge razsežnosti. Pomembno mesto v tem konceptu pa zavzemajo tudi varstvo človekovih pravic in svoboščin, demokracija in vladavina prava.⁷ Čeprav se varnostne organizacije v Evropi prilagajajo tudi zagotavljanju nekaterih nevojaških razsežnosti evropske varnosti, pa je opazna razlika v prizadevanjih in ravnanju glede nacionalne varnosti med velikimi silami in malimi državami. Medtem ko so velike sile še vedno osredotočene na vojaške vidike svoje nacionalne varnosti (obramba mej, teritorialnih voda in zračnega prostora), pa so male države mnogo bolj zaskrbljene zaradi ogrožanja politično-gospodarskih in kulturnih razsežnosti svoje neodvisnosti. Boj za neodvisnost ostaja pomemben del politične realnosti malih držav v današnji Evropi (Gartner in Sens, 1996: 182). Kakor koli že, v interesu malih držav je uveljavljanje široke zasnove sodobne varnosti, pri čemer morajo posvečati veliko pozornost predvsem prav uspešnemu zagotavljanju nevojaških razsežnosti svoje varnosti. To jim lahko omogoči, da postanejo suverena in verodostojna partnerica v mednarodnih odnosih. Pri prizadevanjih za mir, stabilnost in varnost v današnji Evropi vse države nimajo enakega položaja. V tem pogledu se razlikujejo tri skupine evropskih držav: skupina držav iz Zahodne Evrope, ki so polnopravne članice vseh ali večine evropskih institucij, skupina držav, ki z evropskimi institucijami sodelujejo in postopoma postajajo njihove polnopravne članice (vsaj nekaterih), ter skupina držav, ki imajo pri približevanju evropskim institucijam različne težave (Gartner in Sens, *ibid.*). Uvrstitev malih držav v eno od treh skupin oži ali širi možnosti za zagotavljanje njihove nacionalne varnosti in za sodelovanje pri oblikovanju novega evropskega varnostnega reda.

Zagotavljanje miru in varnosti v Evropi temelji danes na treh glavnih elementih, in sicer: 1. krepitvi varnostnih institucij in ustrezni delitvi dela med njimi (npr. OZN, Nato, EU (ZEU), OVSE); 2. razvoju politično-vojaškega sodelovanja med državami v obliki mreže dvo- in večstranskega varnostnega sporazumevanja; 3. oblikovanju mehanizmov za prepre-

je bila kot združba zahodnih držav ustanovljena 1978 v Londonu in pomeni mednarodni nadzorni režim *sui generis*. Namen te združbe je uravnavanje in nadzor nad trgovino z jedrsko tehnologijo in materialom z državami, ki kršijo določila NPT.

⁷ Inštitut OZN za razorožitvene študije (UNIDIR), ki ima sedež v Ženevi, je izoblikoval naslednjo celovito opredelitev sodobnega varnostnega vzorca, ki vključuje individualno, državno in mednarodno raven: »Varnost je stanje, ko kaka država meni, da ji ne grozi nevarnost vojaškega napada, političnega pritiska in gospodarske prisile, tako da se lahko svobodno razvija. Svobodo posameznikov in skupnosti, iz katerih so posamezne države sestavljene, zagotavljajo tako obstoj in učinkovito ureničevanje osebnih svoboščin, političnih, socialnih in gospodarskih pravic kot tudi ohranitev ali obnovitev življenjskega okolja za sedanje in prihodnje generacije« (Ghebali, Sauerwein, 1995: 3).

čevanje sporov med državami in znotraj njih, kar izhaja iz vrednot in izkušenj dosedanjega razvoja KVSE oz. OVSE.

Sedanje varnostno okolje v Evropi vsebuje tako elemente miru, stabilnosti in varnosti kot tudi elemente nestabilnosti, negotovosti in nevarnosti. Torej ima to okolje pozitivne in negativne učinke na varnost evropskih držav.

Poglejmo najprej nekaj pozitivnih prvin evropskega varnostnega okolja za varnost držav na tem območju:

- a) splošno popuščanje napetosti med evropskimi velikimi silami, ki omogoča višjo stopnjo sodelovanja med državami ter mirno reševanje sporov in nesoglasij, v končni posledici pa zmanjšuje nevarnost izbruha širšega vojaškega spopada ter neposrednega vojaškega ogrožanja držav. Na splošno danes medsebojna tekmovalnost in/ali notranji pritiski ne spodbujajo velikih sil k uporabi orožja v mednarodnih odnosih (Buzan, Waever, Wilde, 1998: 63);
- b) sodelovanje držav pri delovanju mednarodnih varnostnih organizacij na temelju večstranskosti. Prav to omogoča državam določen vpliv na politično in varnostno dogajanje v Evropi ter možnost, da se izognejo preveliki odvisnosti od samo ene varnostne organizacije ali zveze držav;
- c) procesi regionalizma v Evropi odpirajo nove možnosti za sodelovanje držav pri reševanju nekaterih območnih varnostnih vprašanj (npr. v okviru Nordijskega sveta, Konference o varnosti in sodelovanju v Sredozemlju CSCM idr.). Čeprav v okviru forumov območnega sodelovanja države ne morejo rešiti svojih temeljnih varnostnih dilem, pa se lahko o njih vsaj dogovarjajo in pripravljajo ustrezne politične razmere;
- č) vključenost ZDA v oblikovanje novega evropskega varnostnega reda in njena stalna prisotnost v Evropi prispevata k varnosti evropskih držav. S svojo prisotnostjo v Evropi ZDA prispevajo k uravnoteženju različnih oblik posebnih odnosov in dejavnikov (npr. francosko-nemškega sodelovanja, posebnega položaja evropskih jedrskih sil, posebnih odnosov med Veliko Britanijo in ZDA idr.) ter nenehnega strahu evropskih držav, da bodo prišle pod nadvlado posamezne močnejše države ali skupine držav (Winkler, 1993: 28).⁸
- d) krepitev dvostranskega in večstranskega vojaško-političnega sodelovanja med evropskimi državami odpira nove možnosti za krepitev zaupanja na evropski celini kot celoti.

Med negativnimi prvinami sedanjega evropskega varnostnega okolja z vidika varnosti posameznih držav in Evrope kot celote pa je treba omeniti zlasti:

- a) mnoge evropske države se srečujejo z grožnjami, ki izvirajo predvsem

⁸ O vlogi ZDA pri evropski varnosti glej več v: McArdle Kelleher, 1995: 1–21.

- iz njihovega notranjega razvoja (npr. večina posocialističnih držav), in tudi z lokalnimi grožnjami, ki temeljijo na dolgotrajnih območnih nesoglasjih in/ali tekmovalnosti (npr. Hrvaška-Srbija, Grčija-Turčija, baltiške države-Rusija, Moldavija-Rusija idr.);
- b) nepredvidljivost in negotovost, ki prihajata v Evropo z bližnjih območij, npr. severna Afrika, Srednji vzhod. Iz teh dveh regij je npr. Zahodna Evropa leta 1994 nadomestila kar 60-odstotni delež razlike v svoji proizvodnji in porabi nafte (Wyllie, 1997: 118);
  - c) pojav disfunkcionalnih držav, ki si niso sposobne zagotavljati lastne nacionalne varnosti in suverenosti (npr. Albanija);
  - č) evropsko združevanje nima samo pozitivnih razsežnosti, ampak spodbuja tudi zaskrbljenost držav udeleženk glede nacionalne suverenosti (ne samo v njenih politično-gospodarskih, ampak tudi v socialno-kulturnih razsežnostih), kar še zlasti velja za male države;
  - d) ponovna delitev interesnih območij med velikimi silami, zlasti v srednjezhodnem in jugovzhodnem delu Evrope ter v Sredozemlju;
  - e) posodobitev in profesionalizacija oboroženih sil predvsem močnejših držav nakazuje, da ostaja uporaba sile še naprej pomembno sredstvo politike sodobnih držav.

Skratka, oblikovanje nove evropske varnostne ureditve ne poteka premočrtno proti zgolj kooperativnemu modelu varnosti, ampak nosi v sebi mnoge neznanke in prvine dosedanjih varnostnih ureditev v Evropi. Za evropske države je bistvenega pomena, kateri model varnostne ureditve v Evropi se bo uveljavil v prihodnje. Tako npr. prinaša morebitni razvoj večpolnega ravnotežja moči nekatere dileme, ki so jih imele države že v preteklosti v okviru sistema ravnotežja moči predvsem v zvezi z mehanizmi za zagotavljanje zunanjega vidika svoje varnosti. Ti varnostni mehanizmi držav so obsegali v glavnem dvo- in večstranske zveze ter politiko nevtralnosti (Sens, 1996: 83). Zgodovinske izkušnje kažejo, da lahko zveze z velikimi silami ustvarijo nove sovražnike, da so te zveze pogosto nezanesljive in lahko celo vodijo do izgube samostojne zunanje ali celo notranje politike držav. Na drugi strani pa je politika nevtralnosti močno odvisna od ugodnega mednarodnega okolja, ki ga zagotavljajo predvsem velike sile, in tudi od pripravljenosti držav zagotavljati verodostojnost politike nevtralnosti ne glede na ceno.

Tudi morebitna uveljavitev »koncertnega« sistema evropske varnostne ureditve za države na tem območju ne bi bila dobrodošla. Ta sistem namreč že po definiciji pomeni nadvlado velikih sil, ki bi prav gotovo odpravile udeležbo vsaj malih držav pri odločanju o evropskih varnostnih zadevah.

Toda tudi nadaljnje gospodarsko-politično združevanje ter poudarjen pomen sodelovanja in medsebojnega zaupanja med evropskimi državami samo po sebi še ne prinašata varnosti tem državam. Združevalno okolje sicer zagotavlja določeno stopnjo varnosti držav pred tradicionalnimi viri

ogrožanja (utemeljenimi predvsem na uporabi oborožene sile), obenem pa prinaša tudi njihovo večjo ranljivost in zaskrbljenost v zvezi:

- a) z ohranitvijo njihove družbeno-gospodarske neodvisnosti,
- b) z nepomembnostjo v evropskih institucijah in pri odločanju,
- c) s kopičenjem koristi od združevanja v ožji skupini držav idr. (Sens, 1996: 84).

Uveljavitev evropske varnostne ureditve, utemeljene na sistemu kolektivne varnosti, bi imela na normativni ravni mnoge prednosti (npr. uveljavljanje mehanizmov za mirno reševanje sporov med državami, možnost formalnega sodelovanja vseh članic pri odločanju o varnostnih zadevah, zavezovanje velikih sil v okvir večstranskega sporazuma idr.). Vendar pa je v praksi po dosedanjih izkušnjah OZN upoštevanje katerega koli od mehanizmov sistema skupne varnosti odvisno predvsem od politične volje velikih sil.

Iz vsega tega lahko sklepamo, da bo imel ne glede na to, kateri model ureditve varnosti v Evropi se bo v prihodnosti uveljavil, poleg pozitivnih tudi negativne učinke na varnost posameznih držav. Zato je za evropske države zelo pomembno, da v okviru svojih nacionalnovarnostnih politik uporabijo celostni koncept sodobne varnosti, ki upošteva vojaške in nevojaške razsežnosti varnosti v kontekstu domačega in mednarodnega okolja. Z dosledno uresničitvijo tega koncepta v praksi postanejo države v mednarodnih odnosih verodostojne partnerice, ki lahko svojo varnost zagotavljajo z lastnimi silami in tudi s sodelovanjem v okviru širših varnostnih institucij.

Zagotovo pa je eden od temeljnih skupnih interesov evropskih držav, da se evropska varnostna ureditev še naprej utemeljuje na načelih sodelovanja, mirnega reševanja sporov in delovanja večstranskih institucij, ki se pri zagotavljanju skupnega in celostnega varnostnega sistema medsebojno dopolnjujejo ter zagotavljajo udeležbo sleherne evropske države. Kajti v pogojih kompleksnega ogrožanja varnosti, ki ga je prineslo 21. stoletje, kot so: mednarodni terorizem, organiziran kriminal, pranje denarja idr., postaja kooperativni pristop k varnosti temeljno načelo zagotavljanja varnosti demokratičnih družb.

Oblikovanje nove evropske varnostne strukture

S koncem hladne vojne in razpustitvijo Varšavskega sporazuma (1. julija 1991) se v evropskem varnostnem okolju razvijajo različne nove povezave med mednarodnimi varnostnimi organizacijami. Pri obravnavi varnostnih mehanizmov in instrumentov v Evropi je treba omeniti vsaj tiste, ki so jedro nove evropske varnostne strukture in ki bistveno vplivajo na njeno varnost kot celoto (glej shemo 1).

Shema 1: Članstvo v šestih evroatlantskih varnostnih organizacijah (september 2002)

OVSE	Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi	PzP	Partnerstvo za mir
EAPC	Evroatlantski partnerski svet	EU	Evropska unija
NATO	Severnoatlantska pogodbeno organizacija	ZEU	Zahodnoevropska unija

Med mednarodnimi varnostnimi organizacijami, ki bistveno vplivajo na varnostno okolje v Evropi in ki pomenijo najširši okvir evropske varnostne strukture, izstopajo:

1) OZN – univerzalna mednarodna organizacija, ki poleg načel mirnega reševanja sporov in skupnih akcij ob ogrožanju in kršitvi mednarodnega miru ter varnosti predpostavlja tudi vzvode za pacifikacijo morebitnega kriznega žarišča in vzpostavitev stanja, ki bi onemogočalo ponovni izbruh sporov. Narava sporov po koncu hladne vojne pa poudarja večje potrebe po sodelovanju regionalnih organizacij in tudi drugih mednarodnih organizacij z OZN pri zagotavljanju mednarodnega miru in varnosti. V celotnem obdobju po 2. svetovni vojni je OZN sicer razpolagala s celoto različnih mehanizmov za zagotavljanje mednarodnega miru in varnosti, ki so jih uporabljali pomembnejši akterji v mednarodni skupnosti (velike sile), kadar jim je to ustrezalo, v nasprotnem primeru pa so ti mehanizmi ostali neuporabljani.

Konec hladne vojne daje celotni mednarodni skupnosti novo možnost, da OZN s sistemom skupne varnosti zagotovi učinkovitejše zagotavljanje mednarodnega miru in varnosti. Temeljna pogoja za to sta predvsem dva:

- prvič, da oboroženo odvracanje, ki je bilo vir zagotavljanja stabilnosti v mednarodnih odnosih do konca hladne vojne, zamenja zaupanje na temelju pospešenega dvostranskega in mnogostranskega sodelovanja med državami tudi na varnostnem področju,

- in drugič, OZN je treba reorganizirati tako, da bodo lahko vse članice enakopravno sodelovale pri sprejemanju najpomembnejših odločitev o miru in varnosti na svetu ter da bo mogoče oblikovati in sprejeti ustrezen sporazum med članicami, ki bo jasno in celovito opredelil mehanizme in instrumente zagotavljanja mednarodnega miru in varnosti v današnjem svetu. To pomeni, da bi imela OZN za zagotavljanje mednarodnega miru in varnosti na razpolago ustrezne varnostne instrumente (npr. za preprečevanje, vzpostavljanje, vzdrževanje in graditev mednarodnega miru in varnosti) in večjo pripravljenost svojih članic za uporabo teh varnostnih instrumentov kadar koli in kjer koli bi bilo to potrebno.

2) Nato – evroatlantska vojaško-politična zveza, ki svoje obrambno poslanstvo od nastanka leta 1949 naprej utemljuje na pravnem načelu *casus foederis*. Korenite spremembe v mednarodnem varnostnem okolju po koncu hladne vojne so Nato postavile pred to temeljno dilemo: v okviru novega mednarodnega varnostnega okolja poiskati nov strateški cilj ali pa prenehati obstajati. Glavni akter v Natu je omenjeno dilemo neposredno po koncu hladne vojne razrešil tako, da je spodbudil preoblikovanje te vojaško-politične zveze in s tem zagotovil njen nadaljnji obstoj.

Preoblikovanje Nata se je začelo z Londonsko deklaracijo (julij 1990), Rimsko deklaracijo (november 1991) in se nadaljevalo z vrhunskim zasedanjem v Berlinu (poleti 1996), Madridu (poleti 1997) in doseglo vrhunec z jubilejnim zasedanjem v Washingtonu (1999), na katerem je bil sprejet nov strateški koncept zavezništva.

Dosedanje preoblikovanje Nata zajema tri temeljne razsežnosti, in sicer:

1. širitev Nata z novimi članicami,
2. sprejetje novih vlog in poslanstva ter
3. sprememba notranje strukture Nata.

Funkcionalna in geografska širitev Nata je povzročila, da je zavezništvo danes na »prehodu« iz organizacije za kolektivno obrambo svojih članic v organizacijo, ki se usmerja v zagotavljanje vseevropske stabilnosti in varnosti predvsem z operacijami za ohranjanje in uveljavljanje miru (*peacekeeping* in *peace-enforcement operations*).

Po zasedanju vrha Nata v Washingtonu (1999) obstajajo odprte možnosti za povabilo novih članic v prihodnje. Poleg tega je Nato okreplil sodelovanje s partnerskimi državami prek različnih institucionalnih oblik, kot so:

- a) Program PzM, ki naj bi okreplil sodelovanje z državami iz Srednje in Vzhodne Evrope,
- b) Okrepljeni program PzM naj bi omogočil partnerskim državam boljše sodelovanje v operacijah ohranjanja miru in v kriznem upravljanju,
- c) Koncept operacionalnih zmogljivosti (*Operational Capabilities Concept*-

- OCC) naj bi izboljšal povezljivost obrambnih sistemov partnerskih držav z Natovim,
- č) Politično-vojaški okvir za operacije PzM naj bi partnerskim državam omogočil sodelovati pri načrtovanju in izvajanju tovrstnih Natovih operacij,
- d) Akcijski načrt članstva naj bi omogočil državam, ki se želijo priključiti Natu, da se najprej predstavijo in delujejo v smeri včlanitve.

Nov strateški koncept Nata opredeljuje evroatlantsko območje kot jedro za delovanje Nata, obenem pa poudarja svetovne okoliščine, ki prav tako vplivajo na varnost njegovih članic. Ta koncept izraža čezatlantsko soglasje o novih vlogah Nata pri ohranjanju miru, vzpostavljanju miru, razširjanju partnerstva in zagotavljanje vseevropske stabilnosti. Pri tem je ponovno poudarjena temeljna odgovornost VS OZN za ohranjanje mednarodnega miru in varnosti.

Glede notranjega preoblikovanja Nata je v novem strateškem konceptu potrjen kompromis, ki so ga članice dosegle že prej, in sicer podpora razvoju evropske varnostno-obrambne identitete – EVOI znotraj Nata. Ta bo od primera do primera s soglasjem dal na razpolago sisteme za operacije, ki jih bodo izvajale le njegove evropske članice. Vendarle je treba poudariti, da so ZDA dosegle rešitev v tem konceptu, ki omogoča sodelovanje vseh evropskih članic Nata v tovrstnih operacijah. To pa pomeni, da lahko v njih sodelujejo tudi nečlanice EU (npr. Turčija), kar nedvomno zmanjšuje možnosti za nadaljnji razvoj EVOI znotraj Nata.

Kakor koli že, Nato se danes preoblikuje skladno z nekaterimi novimi cilji, kot so npr.:

- zagotavljanje stabilnosti in varnosti v celotni Evropi,
- vzpostavitev strateškega partnerstva z Rusko federacijo predvsem v okviru oblikovanja skupnega evropskega varnostnega sistema,
- pomoč posocialističnim državam pri razvoju njihovih obrambnih doktrin in sistemov na temelju demokratičnih načel civilno-vojaških razmerij v sodobni družbi,
- krizno in mirovno posredovanje (operacije za ohranitev miru in humanitarna pomoč) (Grizold, 1997: 58).

Še vedno pa so pomembne tudi nekatere tradicionalne naloge zveze Nato, kot so zagotavljanje kolektivne obrambe svojim članicam, ravnotežja ruske moči, ohranjanje položaja in vloge ZDA v Evropi ter povezovanje Nemčije v zahodne varnostne strukture (Cottey, 1998: 44).

Medtem ko zveza Nato v obdobju hladne vojne v Evropi dejansko ni niti načrtovala delovanja zunaj ozemlja svojih članic (»out-of-area«), pa se v novem evropskem varnostnem okolju pripravlja za sodelovanje pri reševanju sporov (humanitarne akcije, operacije ohranjanja in vzpostavljanja miru) tudi zunaj ozemlja svojih članic.

Eden od najpomembnejših dosežkov dosedanjega preoblikovanja zve-

ze (npr. zamenjava prejšnje vojaške strategije izpostavljene obrambe in prožnega odziva z novo vojaško strategijo, ki temelji na manjših, bolj mobilnih konvencionalnih silah ter uporabi jedrskih sil kot skrajni možnosti, idr.) je njena »evropeizacija«. To pomeni, da dobivajo evropske članice zveze Nato večji vpliv kot v preteklosti tako v poveljniški strukturi kot tudi možnost, da v okviru zveze Nato ukrepajo v nekaterih operacijah brez udeležbe ZDA.

Skratka, zveza Nato se od leta 1990 preoblikuje iz organizacije, ki je bila usmerjena predvsem v zagotavljanje kolektivne obrambe svojim članicam, v varnostno organizacijo, ki naj bi poleg obrambnih zagotavljala tudi nekatere druge razsežnosti varnosti (npr. humanitarne, ekološke idr.) ne samo svojim članicam, ampak tudi širšemu mednarodnemu sistemu.

Analiza vsebine dokumentov zveze Nato kaže, da ne glede na različne varnostne potrebe njenih članic ostaja njihov strateški interes, utemeljen na skupnih vrednotah in različnih interesih, še vedno isti, in sicer ohraniti spremenjeno zvezo kot »politično-vojaški varnostni instrument«, s katerim bodo ohranjale evroatlantsko varnostno skupnost (prim. Cottey, 1998: 58).

Nato še naprej ostaja organizacija, katere odločitve so sprejete s soglasjem njenih polnopravnih članic. Svoje članstvo je povečala v t. i. prvem krogu s tremi državami. Z razširitvijo na »Praškem vrhu« novembra 2002 se bo Nato utrdil kot jedro nastajajočega evropskega varnostnega sistema, ki pa bo vključeval tudi druge organizacije in institucije.

3) ZEU – evropska organizacija, ki je v drugi polovici osemdesetih let postala obrambna razsežnost EU s ciljem oblikovanja in izvajanja evropske varnostne politike. Na temelju dosedanjega prilagajanja ZEU novemu evropskemu varnostnemu okolju je mogoče trditi, da je bila ZEU v drugi polovici devetdesetih let svojevrstna povezava med EU in zvezo Nato. S tem je bila dana možnost, da bi ZEU lahko zagotavljala politični nadzor in strateško usmeritev za vojaške operacije pri reševanju kriz, za katere bi se kolektivno odločile evropske države in v katerih ZDA in Kanada ne bi želele neposredno sodelovati (Rotfeld, 1998: 158).

Natova vojaška operacija na Kosovu od marca do junija 1999 je pripomogla k temu, da so vodilne zahodnoevropske države okrepile prizadevanje za oblikovanje samostojne evropske obrambe ter v tem okviru spodbudile proces stapljanja ZEU z EU.

4) OVSE – Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, ki je začela kot mednarodni forum, katerega pogajalske dejavnosti so zajemale tudi področje mednarodne varnosti, danes pa je organizacija z razpoznavno upravno strukturo, širokim članstvom (54 držav) in nekaterimi varnostnimi mehanizmi. OVSE se je v dosedanji institucionalizaciji razvila v pomembno in potrebno evroatlantsko varnostno organizacijo, ki lahko prepreči nove delitve med evropskimi državami. V svojem triindvajsetlet-

nem razvoju je razvila več varnostnih mehanizmov za zagotavljanje mednarodnega miru in varnosti. Ker pa sta uporaba in delovanje njenih varnostnih mehanizmov odvisna izključno od politične volje držav članic, ji pogosto očitajo premajhno učinkovitost pri zagotavljanju evropske varnosti. Kljub nekaterim pomanjkljivostim (npr. široko opredeljene naloge in pomanjkljiva infrastruktura za njihovo izvajanje, zapleteni postopki delovanja nekaterih varnostnih mehanizmov, malo stalnega osebja in nezadostni finančni viri, premajhna in nedorečena usklajenost OVSE z drugimi mednarodnimi organizacijami, npr. z zvezo Nato, ZEU, Evropskim svetom, OZN) je OVSE danes nepogrešljiva območna organizacija, ki s celovitim pristopom k evropski in svetovni varnosti pomembno prispeva k vzpostavljanju uravnoteženega skupnega in celostnega evropskega varnostnega sistema. Brez OVSE bi bil ta sistem usmerjen v zagotavljanje zgolj vojaškega vidika evropske varnosti.

V sedanjem evropskem varnostnem sistemu ima OVSE pet temeljnih vlog (Hyde – Price, 1998: 34–35), in sicer:

1. pomeni forum za vseevropsko mnogostransko diplomacijo, ki se ukvarja z vrsto zadev na področju varnosti in sodelovanja. S tem zagotavlja ustrezen institucionalni okvir za pogovore in pogajanja med vsemi svojimi članicami;
2. zagotavlja sredstva za podporo ter uveljavitev vrednot in standardov obnašanja med svojimi članicami, še zlasti na področjih človekovih pravic, brez uporabe sile. V tem smislu zagotavlja pomemben normativni okvir za »kooperativni varnosti sistem znotraj evropske družbe držav«;
3. daje na razpolago vrsto mehanizmov za nadzor nad človekovimi pravicami posameznika in etničnih manjšin;
4. podpira vojaško odprtost in preglednost, nadzor nad oboroževanjem in razvoj ukrepov zaupanja med svojimi članicami;
5. razvija mehanizme zgodnjega opozarjanja (*early warning*), preventivne diplomacije in kriznega upravljanja.

5) EU – Evropska unija, ki je imela v obdobju hladne vojne zelo omejene pristojnosti na področju varnostnih zadev, danes pa ima svoje mesto v evropski varnostni arhitekturi, še zlasti povezana z ZEU. V celotnem obdobju hladne vojne je bila Evropska skupnost (danes EU) poleg Nata ena od dveh prevladujočih institucij Zahodne Evrope, ki je pomenila civilno moč z zelo omejenimi pristojnostmi na področju varnostnih zadev ter brez vsakršnih pristojnosti na področju vojsstva in obrambe. Vojsstvo in obramba sta bila povsem v rokah Nata, ki je zadovoljeval interese mnogih zahodnoevropskih držav, obenem pa je zagotavljal prisotnost ZDA v Evropi. ZEU kot obrambna organizacija zahodnoevropskih držav je bila zaradi zelo omejenih vojaško-obrambnih zmogljivosti podrejena Natu.

S koncem hladne vojne se je zmanjšal pomen vojaškega vidika evropske varnosti, obenem pa sta ponovno oživelii zamisli o vlogi obrambne

organizacije – ZEU in EU v evropski varnostni »arhitekturi«. EU naj bi dobila pristojnosti tako na zunanjepolitičnem kot na obrambnem področju.

EU in ZEU sta v tem obdobju imeli možnost združitve v eno organizacijo. V tem okviru sta morali organizaciji najprej ponovno opredeliti koncept varnosti in svoj pristop k reševanju varnostnih zadev v spremenjenem evropskem varnostnem okolju po koncu hladne vojne. Nov varnostni koncept, za katerega sta se opredelili, je širši od tistega iz obdobja hladne vojne, saj poleg vojaških vključuje tudi nevojaške razsežnosti varnosti, kot npr. gospodarske, socialne, okoljevarstvene itd. To je okrepilo položaj EU tudi na varnostno-obrambnem področju.

Drugo pomembno dejstvo na področju evropske varnosti neposredno po koncu hladne vojne je bilo soglasje političnih elit v zahodnoevropskih državah o načinu krepitev varnosti celotne evropske celine. Nov način krepitev evropske varnosti naj bi temeljil na okrepljenem povezovanju evropskih držav.

V letih neposredno po koncu hladne vojne so se tri organizacije, EU, ZEU in Nato, prerekale o vprašanju, ali naj gre oblikovanje evropske obrambne identitete na račun atlantskega zavezništva. Nekatero državo (kot npr. Francija in Španija) so se zavzemale, da se okrepi vloga Evrope na področju obrambe, vloga Nata pa naj se omeji na ozemeljsko prvino evropske obrambe. Kmalu pa je postalo jasno, da EU kratkoročno ne bo postala pomembnejši akter na obrambnem področju. Zahodnoevropske države so začele zmanjševati svoje obrambne izdatke, najprej Nemčija in Velika Britanija, nato še Francija (1995) in druge države.

EU in ZEU sta le postopoma prilagajali svojo strukturo in postopke delovanja na področju kriznega upravljanja. EU je ustanovila CFSP z Maastrichtsko pogodbo, ki so jo članice ratificirale šele leta 1993.

Šele 1992 je bilo na srečanju v Petersbergu določeno, da lahko ZEU prevzame določene naloge, kot so humanitarne, ohranjanje miru (*peace-keeping*) in krizno upravljanje (*crisis management*).

ZEU se je usmerila na vzpostavljanje operativnih zmogljivosti v okviru koncepta sil, odgovornih ZEU (*Forces Answerable to WEU-FAWEU*). Na vrhunskem sestanku Nata v Bruslju leta 1994 so se ZDA strinjale, da lahko Natovo infrastrukturo (npr. strateško premeščanje sil) uporablja ZEU za izvajanje evropskih obrambnih operacij, v katerih ZDA in Kanada ne bi hotele sodelovati. To je bilo možno šele leta 1996 s sprejetjem koncepta skupnih združenih namenskih sil (*Combined Joint Task Forces*) na sestanku Nata v Berlinu. Ta koncept je na eni strani potrdil verodostojnost ZEU za izvajanje manjših evropskih vojaških operacij, obenem pa je na drugi strani potrdil podrejenost ZEU Natu.

Od leta 1998 si vodilne zahodnoevropske države (Francija, Velika Britanija, Nemčija) pospešeno prizadevajo za vzpostavitev skupnih (evropskih) vojaških sil, ki bodo sposobne neodvisno od Nata izvajati operacije pod vodstvom EU. To kratkoročno pomeni, da bo EU razvila zmogljivosti za izvajanje vojaških operacij v okviru kriznega upravljanja. Dolgoročno

pa je to lahko temeljni okvir za vzpostavitev neodvisne evropske obrambne strukture.

Kljub temu je treba ugotoviti, da ima pridobivanje vojaške vloge EU nekatere nedorečenosti, kot so npr.:

1. poenotenje interesov vseh njenih članic glede tega cilja. Njegovo uresničevanje bo zahtevalo njihovo večjo finančno angažiranje;
2. uskladitev interesov EU z ZDA, Rusijo in morebiti tudi s kandidatkami za polnopravno članstvo;
3. opredelitev in vzpostavitev pravnoinstitucionalnega okvira EU za izvajanje vojaških operacij;
4. razvoj zmogljivosti EU za izvajanje vojaških operacij (integrirana vojaška struktura itd.).

6) SE – Svet Evrope, ki se vključuje v zagotavljanje evropske varnosti predvsem pri nevojaških razsežnostih in s poudarjanjem celostnega razumevanja sodobnega varnostnega vzorca. Pri tem izhaja iz koncepta demokratične varnosti, ki ima dva vidika, in sicer:

1. vztrajanje pri tezi, da so pluralistična in parlamentarna demokracija, nedeljivost in univerzalnost človekovih pravic, vladavina prava ter skupna kulturna dediščina, obogatena z različnostjo, temeljni pogoji varnosti;
2. evropsko sodelovanje na omenjenih podlagah je temeljna metoda za vzpostavljanje vsesplošnega zaupanja na celotni celini in lahko hkrati prepreči izbruh sporov in pomaga najti ustrezne rešitve za reševanje skupnih vprašanj.

Uresničevanje koncepta demokratične varnosti nedvomno prispeva k prizadevanjem za odpravljanje različnih varnostnih izzivov, s katerimi se srečujejo evropske države na individualni in/ali na skupni ravni: kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin, zapostavljanje dela prebivalstva, kršitve vladavine prava, agresivni nacionalizem, rasizem, medetnične napetosti in spori, terorizem in organizirani kriminal, socialna dezintegracija idr.

Sklepno razmišljanje

Oblikovanje nove evropske varnostne arhitekture po koncu hladne vojne temelji na teh temeljnih premisah⁹:

1. Razsežnosti evropske varnosti so ob začetku devetdesetih let zaradi mnogih že omenjenih sprememb dobile novo podobo. Konec hladne voj-

⁹ Glej več o tem v knjigi: Gärtner, Hyde-Price, Reiter 2001: 113–165.

ne na evropskih tleh je navidezno zmanjšal možnost neposrednih vojaških konfrontacij velesil, dejansko pa je odprl pot novemu ogrožanju varnosti, ki je bilo v obdobju dvopolnosti in oboroževalne tekme bolj v ozadju.

Poleg izboljšanja varnostnih razmer na evropskih tleh, ki je države spodbudilo, da poiščejo nekakšen skupen evropski varnostni sistem, se povečuje politična, vojaška, gospodarska in družbena nestabilnost. Deloma izvira iz odprtih vprašanj, ki imajo izhodišče že v polpretekli zgodovini, kot so mednarodni terorizem, begunci, vprašanja meja in suverenosti držav, medetnični spori, v osnovi pa se poraja ob propadu socialističnih družbenih sistemov, ki v gospodarskem in demokratičnem prehodu vse pogosteje povzročajo nezadovoljstvo in občutek razočaranja svojih državljanov.

Gospodarska razsežnost varnosti je torej glede na dejstvo, da se evropske države še vedno ločujejo na gospodarsko uspešne in na manj uspešne, izrednega pomena, vsekakor pa ji sledijo tudi ekološka, socialna in humanitarna razsežnost.

2. Evropski varnostni sistem se oblikuje na treh temeljnih ravneh, in sicer:

- a) nacionalni (države zagotavljajo nacionalno varnost kot politično in osebno dobrino, ki se uresničuje kot temeljna individualna in kolektivna človekova pravica z angažiranjem celotne nacionalnovarnostne strukture),
- b) večnacionalni (obstoj različnih dvostranskih in mnogostranskih sporazumov o varnosti, npr. komisije za dogovarjanje o odprtih varnostnih vprašanjih, občasna srečanja voditeljev držav in vlad, omejevanje konvencionalnega orožja itd.),
- c) mednarodni (mednarodne organizacije, katerih naloga je zagotavljanje miru in varnosti v mednarodni skupnosti – OZN, Nato, EU (ZEU), OVSE, Svet Evrope) (Grizold, 1996: 12).

Poleg tega pa se evropska varnost zagotavlja tudi na območnih in podobmočnih ravneh predvsem kot obsežno sodelovanje med državami, in sicer od gospodarskega, političnega, kulturnega do skupnega reševanja različnih varnostnih vprašanj (npr. boj proti kriminalu, trgovini z mamili in orožjem itd.).

Med pomembnejše forume, v okviru katerih države na območni in podobmočni ravni prispevajo k stabilnosti in varnosti v Evropi, spadajo: Nordijski svet, Konferenca o varnosti in sodelovanju v Sredozemlju, Sredjeevropska pobuda, Pakt stabilnosti za Jugovzhodno Evropo, Svet baltiških obmorskih držav, Barentski območni svet, Arktični svet idr.

Temelj novega evropskega varnostnega okolja so varnostne organizacije – OZN, Nato, EU (ZEU) in OVSE. Te organizacije so popolnoma skrbele za ohranjanje varnosti v Evropi v preteklem obdobju in so bile (razen

OZN) vse v zahodnoevropskih državah. Današnje evropsko varnostno okolje zahteva temeljito preoblikovanje prejšnjega evropskega institucionalnega varnostnega okvira. Sedanje institucije, kolektivno ali posamično, namreč niso bile vzpostavljene za delovanje v evropskem varnostnem okolju po koncu hladne vojne. Predvsem zaradi novih temeljev in pojmovanj varnosti, ki temeljijo na celovitosti in nedeljivosti, morajo te mednarodne organizacije prilagoditi svoje delovanje in sestavo novonastalim razmeram. Temeljno spoznanje, ki je skupno organizacijam zaradi novega mednarodnega okolja, je, da nobena organizacija ni sposobna sama v celoti pokrivati varnostnih in obrambnih potreb evropske celine. Nujno je torej, da se njihovo delovanje tudi pri iskanju nove evropske in varnostne identitete medsebojno povezuje in dopolnjuje.

3. Sistem kolektivne varnosti v okviru OZN, v katerem so članice zavezane, da ne bodo uporabljale sile v medsebojnih odnosih in da bodo skupno nastopile proti vsakemu, ki bi kljub temu poskušal doseči svoje cilje z nasiljem proti partnerju v sistemu, ostaja še naprej pomembna prvina zagotavljanja evropske varnosti. Zgodovinske izkušnje kažejo, da je ključno vprašanje mednarodne skupnosti, kako zagotoviti, da so velike sile na strani zaščitnika mednarodnega prava in mednarodne varnosti, ne pa na strani njihovih kršilcev. Zato je danes bistvenega pomena soglasje čim širšega kroga članic OZN o vlogi, poslanstvu in strukturi te univerzalne mednarodne organizacije pri zagotavljanju mednarodnega miru in varnosti v naslednjem tisočletju.

4. Nadaljnji obstoj in razvoj Nata kot trenutno najbolj operativno sposobne evroatlantske obrambne organizacije po koncu hladne vojne je odvisen predvsem od dveh temeljnih dejavnikov, in sicer:

- a) prihodnjega evropsko-ameriškega sodelovanja pri varnosti (povezovanje varnostnih interesov Evrope in ZDA) in
- b) pripravljenosti evropskih držav (najprej predvsem članic t. i. evropskega jedra v okviru EU in potem tudi drugih evropskih držav), da oblikujejo skupno varnostno-obrambno politiko ter okrepijo skupno obrambno strukturo (prim. Rowen, 1997: 161).

Kot kaže po vrhu EU v Helsinkih (9.–11. 12. 1999), je evropsko jedro potrdilo svojo pripravljenost za oblikovanje skupne obrambne politike in strukture, ki bo neodvisna od Nata in ki bi lahko v prihodnosti tudi spodbudila zamenjavo Nata z novo obliko evroatlantskega varnostnega sodelovanja, v kateri bodo evropske države enakopravne partnerice ZDA.

5. Stabilnost in konsistentnost evropske varnostne arhitekture sta odvisni tudi od položaja in vloge OVSE v njej. OVSE kot evroatlantska varnostna organizacija je nepogrešljiva pri oblikovanju in spoštovanju norm

ter načel delovanja svojih članic tako znotraj svojih družb (demokracija, človekove pravice, pravna država itd) kot tudi v mednarodnih odnosih (sodelovanje namesto grobega tekmovanja, miroljubno reševanje vprašanj in sporov itd).

Že na zasedanju OVSE v Moskvi leta 1991 je bilo sprejeto načelo, da človekove pravice niso zgolj notranja zadeva posamezne članice, ampak so skupna zadeva vseh članic in mednarodne skupnosti kot celote. To pomeni, da ima OVSE ob kršenju človekovih pravic kot temeljne prvine individualne in kolektivne varnosti v posamezni članici legitimno pravico odzvati se oziroma uporabiti svoj varnostni mehanizem za reševanje vprašanja kršenja človekovih pravic. Glede na to, da OVSE zagovarja celovit koncept sodobne varnosti (*a comprehensive and cooperative security concept*), ki vključuje vse bistvene razsežnosti varnosti posameznika in družbe (ekonomsko, socialno, politično, človekoljubno, okoljevarstveno idr.) ter predvideva zagotavljanje mednarodne varnosti s skupnim prizadevanjem in soglasjem držav o temeljnih varnostnih mehanizmi in instrumentih, bo njena vloga v evropski varnostni arhitekturi v prihodnje še večja. In to ne samo pri zgodnjem opozarjanju, preprečevanju izbruha sporov in urejanju razmer po prenehanju sporov, ampak tudi pri urejanju evroatlantskega partnerstva.

6. V vzpostavljanje nove evropske varnostne arhitekture so vključene tudi ZDA. S svojo prisotnostjo v Evropi so ZDA pomemben dejavnik stabilnosti in varnosti za evropske države, obenem pa so svojevrsten »pobudnik« evropskega povezovanja na ekonomskem, političnem in varnostnem področju.

7. V evropsko varnostno arhitekturo je vključena tudi Rusija kot največja, vojaško najmočnejša ter trenutno zelo ranljiva in nestabilna država naslednica nekdanje SZ.

Stanje med Rusijo in Zahodom lahko označimo kot pogojni mir. V tem smislu Rusija in zahodne industrijsko razvite države medsebojne odnose še vedno utemeljujejo na konceptu odvratanja z zastraševanjem z uporabo sile (tudi jedrske). Pozitivna sprememba na tem področju je možna dolgoročno in je povezana predvsem z nadaljevanjem dveh procesov:

- a) notranjega preoblikovanja Rusije v smeri demokratične in z Evropo povezane države in
- b) oblikovanjem skupne, nerazdeljene in demokratične Evrope (prim. Goodby, 1998: 191).

8. Velike spremembe v geopolitičnem in vojaško-političnem okolju v Evropi in svetu sploh narekujejo po koncu hladne vojne nove poglede na zagotavljanje varnosti na ravni mednarodnega sistema, ki bodo bolj kot v preteklosti temeljili na načelih sodelovanja, mirnega reševanja sporov in delovanja večstranskih institucij, ki se bodo pri reševanju evropskih var-

nostnih zadev medsebojno dopolnjevale in zagotavljale udeležbo vsake države na tem območju. Sedanje varnostno okolje v Evropi odpira povsem nove možnosti za večjo uveljavitev »kooperativnega« modela zagotavljanja evropske in svetovne varnosti, obenem pa izraža vso zapletenost, težavnost, protislovnost in negotovost pri uveljavljanju tega modela v praksi. Kljub temu pa evropski mednarodni sistem danes razpolaga s številnimi organizacijami in institucijami, ki lahko z ustrezno medsebojno delitvijo dela in s sodelovanjem pomagajo vzpostaviti nov, skupni in celostni evropski varnostni sistem, ki bi učinkovito zadovoljeval varnostne potrebe vsake posamezne države in evropske celine v celoti.

Literatura:

- Archer, Clive, Olli – Pekka Jalonen (1996): *Changing European Security Landscape*. Tampere: Peace Research Institute, Research Report No. 63.
- Benko, Vladimir (1997): *Zgodovina mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Buzan, Barry; Ole Weaver; Japp de Wilde (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder. London: Lynne Rienner Publishers.
- Christopher, Ulrich (1994): *The Growth of New Threats to European Security*. *European Security*, 3 (Summer 1994) 2.
- Cottey, Andrew (1998): *NATO transformed: the Atlantic Alliance in a new era*. V: Park, William & Wyn G. Rees (eds.): *Rethinking Security in Post-Cold War Europe*, str. 43–60. London and New York: Addison Wesley Langman Limited.
- Encyclopaedia Britannica* (1964). Chicago, London, Toronto.
- Gärtner, Heinz and Allen G. Sens (1996): *Small States and the Security structures of Europe: The Search for Security After the Cold War*. V: Ingo Peters (ed.): *New Security Challenges: The Adaptation of International Institutions: Reforming the UN, NATO, EU and CSCE since 1989*. New York: St. Martin's Press.
- Gärtner, Heinz, Hyde-Price, Adrian and Reiter, Erich (2001): *Europe's New Security Challenges*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Ghebali, Yves; Brigitte Sauerwein (1995): *European Security in the 1990s: Challenges and Perspectives*. Geneva: UNIDIR.
- Goodby, James (1998): *Europe Undivided. The New Logic of Peace in U.S.-Russian Relations*. Washington, D.C., Stanford: United States Institute Of Peace Studies, Institute For International Studies, Stanford University.

- Grizold, Anton (1996): Varnost malih držav v okviru novega evropskega varnostnega okolja. V: Anton Kramberger (ur.): Slovenska država, družba in javnost, str. 65–74. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Grizold, Anton (1997): Slovenia and NATO: Cooperation and Membership. Ljubljana and Geneva: Faculty of Social Sciences & Graduate Institute of International Studies.
- Hyde – Price, Adrian (1991): European Security beyond the Cold War. Four Scenarios for the Year 2000. London: The Royal Institute of International Affairs; Sage Publications.
- Hyde – Price, Adrian (1998): The OSCE and European Security. V: Park, William & Rees, G. Wyn (eds.), Rethinking Security in Post-Cold War Europe, str. 23–42. London and New York: Addison Wesley Longman Limited.
- Keohane, Robert O.; Joseph S. Nye; Stanley Hoffmann (1993): After the Cold War, International Institutions and State Strategies in Europe, 1989–1991. Cambridge: Harvard University Press.
- McArdle Kelleher, Catherine (1995): The Future of European Security: An Interim Assessment. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- Munera, Gabriel (1994): Preventing armed conflict in Europe: lessons from recent experience. Paris: Institute for Security Studies/Western European Union.
- Park, William & G. Wyn Rees (eds.) (1998): Rethinking Security in Post-Cold War Europe. London and New York: Addison Wesley Longman Limited.
- Rotfeld, Adam Daniel (1998): Europe: the transition to illusive security, str. 141–167. V: SIPRI Yearbook 1988: Armaments, Disarmament and International Security. New York: Oxford University Press.
- Rowen, Henry S. (1997): The Uncertain Future of the Atlantic Alliance, str. 125–162. V: Bark, Dennis L. (ed.) (1997): Reflections On Europe. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University.
- Sauerwein, Brigitte (1993): European Security: The Institutional Challenge. *International Defense Review*, 26 (1993) 1.
- Sens, Allen (1996): Small-State Security in Europe: Threats, Anxieties and Strategies After the Cold War. V: Werner Bauwens, Armand Clesse & Olav F. Knudsen (eds.): Small States and the Security Challenge in the New Europe. London, Washington: Brassey's.
- Ullman, Richard H. (1991): Securing Europe. Twickenham: A Twentieth Century Fund, Inc.
- Vukadinović, Radovan (1996): Central European Security and Cooperation. Zagreb: European movement Croatia.
- Winkler, Theodor (1993): Central Europe and the Post-Cold War European Security Order, str. 15–40. V: Jacob Kipp (ed.): Central European Security Concerns: Bridge, Buffer or Barrier London: Frank Cass.
- Wyllie, James H. (1997): European Security in the New Political Environment. London and New York: Addison Wesley Longman Limited.

Vinko Vegič

NATO PO HLADNI VOJNI: O TEORETIČNIH PERSPEKTIVAH

S tem ko se je pred dobrim desetletjem končala hladna vojna in nekdanja Sovjetska zveza ni več pomenila grožnje »Zahodu«, je nadaljnja usoda Nata postala predmet političnih in teoretičnih razprav. S političnega vidika je šlo za dileme glede vloge Nata v nastajajoči varnostni ureditvi v Evropi. Zelo pomembno pa je tudi, da sta za številne države na prehodu sodelovanje z Natom in članstvo v zavezništvu postali ena od ključnih varnostnopolitičnih usmeritev. V teoriji so bile po koncu hladne vojne odmevne številne razprave o varnosti v novonastajajočem mednarodnem sistemu.¹ Tem razpravam se bomo tu izognili, osredotočili pa se bomo zgolj na teoretične poglede na zavezništva, na podlagi katerih poteka razprava o usodi Nata. Prihodnost Nata je postala pravzaprav preizkusni primer veljavnosti predpostavk posameznih teoretičnih smeri glede narave odnosov med državami in iz tega izhajajočih predpostavk o zavezništvih.

Zavezništva so dejansko stalen in eden od središčnih pojavov v mednarodnih odnosih, zato jim teorija namenja precejšnjo pozornost. Tovrstna teoretična proučevanja so usmerjena v razumevanje zakonitosti nastajanja zavezništev, dinamike odnosov med zaveznicami, vprašanj trajnosti in razpada zavezništev idr. V preteklosti je pri proučevanju zavezništev prevladoval realistični pristop k mednarodnim odnosom. Medtem ko razprave o ustreznosti tovrstnega razumevanja mednarodne politike trajajo že nekaj desetletij, so bile s koncem hladne vojne prav na primeru Nata predpostavke te šole glede zavezništev posebej kritično obravnavane. Teoretiki so se oprli na druge pristope, za katere so predvidevali, da bi lahko imeli večjo pojasnjevalno moč.

V zadnjih desetih letih so se pojava Nata znanstveniki tako lotevali z različnih teoretičnih perspektiv. V naš prikaz ne bomo vključili vseh (številnih) teoretičnih perspektiv s katerimi sodobna znanost proučuje mednarodne odnose in vprašanje varnosti v teh odnosih. Osredotočili se bomo na tri teoretične perspektive, ki so v obsežni literaturi o Natu, nastali v zadnjem desetletju, posebej prevladovali. Teh perspektiv ne bo mogoče podrobneje predstaviti, pač pa se bomo omejili na tiste predpostavke, ki so za razumevanje vloge Nata v nastajajoči evropski varnostni

¹ Gl. npr. Jervis, 1991/92; Evera, 1990; Mearsheimer, 1990.

arhitekturi v preteklih desetih letih posebej pomembne. V prikazu se bomo tako omejili na realistično teorijo oziroma njene sodobne izpeljanke, teorijo neoliberalizma oziroma neoliberalni pogled na mednarodne institucije in na konstruktivistični pristop k vlogi mednarodnih institucij. Ta okvir je lahko podlaga za razumevanje kompleksnosti vprašanj, povezanih z vlogo in prihodnostjo Nata, in vprašanj varnosti v sodobni Evropi nasploh, skratka razmer, v katere so umeščena tudi nacionalnovarnostna prizadevanja slovenske države.

Realistična teorija in zavezništva

Realistična teorija oziroma njene sodobne izpeljanke je v proučevanju mednarodnih odnosov ena središčnih in najpomembnejših teorij. V sodobnosti se je takšna obravnava mednarodnih odnosov posebej uveljavila po II. svetovni vojni, za utemeljitelja sodobne realistične teorije štejejo Hansa Morgenthaua. Ta pristop pa se je v omenjenem obdobju razvil v različne neorealistične ali strukturalistične šole. Posledica prevlade te teoretične smeri je tudi, da so najbolj splošno sprejete sodobne teoretične predpostavke glede zavezništev v veliki meri utemeljene na realističnem razumevanju mednarodne politike, ki posebno vlogo pripisuje moči. Morgenthau (1995: 102) na središčnost koncepta moči v teoriji opozarja z ugotovitvijo, da je »mednarodna politika tako kot vse politike borba za moč. Ne glede na končne cilje mednarodne politike je moč vedno njen neposredni cilj ... Kadarkoli [državniki] poskušajo doseči svoj cilj s sredstvi mednarodne politike, to storijo tako, da se borijo za moč.« Skladno s tem so zavezništva »obravnavana kot posledica glavnih antagonizmov in se oblikujejo, da bi zaveznice s tem povečale svojo moč ... Obravnavajo se kot posledica strukture sistema, pojmovanega v neorealističnem smislu« (Keohane, 1989: 15).

Moč, ki je v tej teoriji temeljna kategorija v mednarodnih odnosih, je tudi temeljna določilnica varnosti, zavezništva pa varnost držav povečujejo predvsem tako, da povečujejo njihovo moč. Države se pri iskanju možnosti za svoje preživetje opirajo na načelo »samopomoči« (*self-help*). Pri tem uporabljajo lastna in zunanja sredstva. Med zunanja sredstva sodi t. i. agregacija moči, pri tem pa se ustvarjajo koalicije in protikoalicije (gl. Benko, 2000: 62).

Realistična teorija pojasnjuje, da zavezništva združujejo moč držav predvsem zato, da bi »ohranile, povečale ali ustvarile pozicije moči za diplomacijo ali vojno« (Friedman, 1970: 10–11). Če se ponovno opremo na stališča Morgenthaua, najdemo predpostavko, da imata državi, ki med seboj tekmujeta, tri možnosti za ohranitev ali izboljšanje svojega relativnega položaja moči: povečata lahko svojo lastno moč; svoji moči lahko dodata moč drugih držav; moč drugih držav zadržita druga pred

drugo. Prva možnost pomeni oboroževalno tekmo. Izbira druge in tretje možnosti pa pomeni, da sta se državi odločili za politiko zavezništev (Morgenthau: 286). Z realističnega vidika je v mednarodnih odnosih ključno ravnotežje moči, uravnoteženje moči pa poteka predvsem s pomočjo sklepanja zavezništev. Zgodovinsko najpomembnejše izraze ravnotežja moči tako »ne gre iskati v ravnovesju dveh izoliranih nacij, ampak v odnosih med eno nacijo ali zavezništvom nacij in drugim zavezništvom« (prav tam: 286).

Skladno s konceptom ravnotežja moči bo država, če »kopiči več sredstev, v nekem trenutku postala grožnja za druge v sistemu. Ti pa se bodo zato, da bi izravnali njena sredstva, združili v zavezništvo ter se uravnotežili z novo močno državo in jo onemogočili« (Russett in Starr 1996: 214). Gledano z afirmativnega vidika Liska (1962: 26) ugotavlja, da države vstopajo v zavezništva, da bi dopolnjevale svojo moč; z negativnega vidika pa so zavezništva sredstvo za zmanjševanje vpliva antagonistične moči, zaznane kot pritisk, ki ogroža neodvisnost države. Vendar nekateri realistični teoretiki tudi opozarjajo, da moč ne pomeni nujno grožnje. Neka država lahko moč druge države pojmuje kot ogrožajoč dejavnik in skuša s pomočjo zavezništva vzpostaviti ravnotežje proti moči, ki jo ogroža. Lahko pa te države ne pojmuje kot ogrožajoče ali celo skuša pridobiti njeno podporo (Walt, 1987: 179). Država se lahko močnejši sili pridruži, za kar se uporablja angleški izraz *bandwagoning*. Moč je torej mogoče uporabiti za grožnjo ali podporo državam. Zato so pričakovanja glede tega, kako bo druga država uporabila svojo obstoječo moč, ključnega pomena. Realistična teorija je modifikacijo koncepta ravnotežja moči, s katero razlaga zavezništva, doživela s konceptom, ki moči same po sebi ne obravnava več kot temeljnega dejavnika pri opredeljevanju vzorcev sklepanja zavezništev.

Ugotavljanje moči tako v nekaterih primerih ni ustrezna podlaga za razumevanje zavezništev, na kar je opozoril Walt (1987), ki koncept ravnotežja moči (*balance of power*) dopolnjuje s konceptom ravnotežja grožnje (*balance of threat*). V nasprotju s tradicionalno teorijo ravnotežja moči Walt meni, da »države sklepajo zavezništva bolj zato, da bi vzpostavile ravnotežje proti grožnjam kot pa proti sami moči. Čeprav je razdelitev moči zelo pomemben dejavnik, na intenzivnost grožnje vplivajo tudi zemljepisna bližina, ofenzivne zmožnosti in zaznava namer« (1987: 5).

Pri tem, kolikšno grožnjo bo neka država pomenila za druge države, Walt posebno pozornost pripisuje zaznavi namer. Agresivni nameni neke države bodo zelo verjetno spodbudili oblikovanje zavezništev proti njej, pri tem pa moč ne bo nujno imela glavne vloge. Države, ki pomenijo največjo nevarnost, niso nujno tudi najmočnejše države v sistemu. Države skušajo vzpostavljati ravnotežje proti grožnji, ki jo pomeni neka država, in ne zgolj proti njeni moči. Neravnotežje grožnje nastane, ko je najbolj ogrožajoča država ali koalicija znatno bolj nevarna kot druga najbolj ogrožajoča država ali koalicija (prav tam: 265). »Medtem ko teorija

ravnotežja moči predpostavlja, da se bodo države odzivale na neravnotežje moči, teorija ravnotežja grožnje predpostavlja, da bodo, kadar se pojavi neravnotežje grožnje (npr. ko se zdi ena država ali koalicija posebej nevarna), države oblikovale zavezništva ali okrepile svoja notranja prizadevanja, da bi tako zmanjšale svojo ranljivost« (prav tam: 263).

Walt opozarja, da je s konceptom ravnotežja groženj mogoče celoviteje pojasnjevati nastajanje sodobnih zavezništev. Tako je po drugi svetovni vojni na odločitve držav za zavezništvo bodisi s Sovjetsko zvezo (SZ) bodisi z ZDA vplivala predvsem zaznava, koliko je neka velesila za določeno državo ogrožajoča, pri tem pa je imel pomembno vlogo dejavnik ideološke podobnosti oziroma nasprotovanja. ZDA in njihove zaveznice so vseskozi po drugi svetovni vojni po skupni moči daleč presegle SZ in njen sistem zavezništev. Če bi torej sklepanje zavezništev potekalo zgolj z upoštevanjem ravnotežja moči, bi bilo mogoče pričakovati, da bi se mnoge države namesto za zavezništvo z ZDA odločile za zavezništvo s SZ. Vendar pa so nasprotno ZDA kot največja svetovna sila pritegnile v zavezništvo večino drugih industrijskih držav. To »anomalijo« Walt pojasnjuje s tem, da je SZ pomenila večjo nevarnost, čeprav so bile ZDA močnejša sila (prav tam: 275–6). Ugotavlja, da »ni mogoče izpodbijati težnje držav po nasprotovanju prevladujočim silam«, vendar posamezne študije kažejo, »da je moč lahko manj pomembna od drugih dejavnikov, kot je npr. zaznava namer« (prav tam: 9).

V realistični teoriji pa sta z grožnjo povezani tudi kohezivnost in trajnost zavezništev. Sodelovanje med zaveznicami je predvsem posledica skupne grožnje. Zavezništva niso trajna, ker odprava grožnje zmanjšuje spodbude za sodelovanje in tako privede do njihovega krhanja. Na ta za realizem temeljni postulat je opozoril že Tukidid v delu *Peloponeška vojna*, namreč, da je skupni strah pred tretjo stranjo edina trdna podlaga, na kateri je mogoče vzpostaviti zavezništvo.² Hellmann in Wolf (1993: 11) ugotavljata, da realizem kohezivnost zavezništev povezuje z izračunavanji stroškov in koristi (*cost-benefit*) članic. Kohezivnost je tako določena z grožnjo, ki jo pomeni sovražnik. Zmanjševanje grožnje zmanjšuje koristnost zavezništva, ker zmanjšuje odvisnost od zaščite, ki jo država pričakuje od svojih zaveznic. Z zmanjševanjem grožnje se zmanjšuje tudi pripravljenost članic za sprejemanje omejitev svobode delovanja, ki jih zavezništva sicer nalagajo. V takšnih razmerah pogajanja med zaveznicami glede delitve koristi postanejo bolj trda ali pa pride do prenehanja sodelovanja. Podobno Duffield (1994) opozarja, da v teoriji mednarodnih odnosov prevladuje spoznanje, da države oblikujejo zavezništva kot odgovor na skupno zunanjo grožnjo. Zato mora z odpravo grožnje, ki je privedla do oblikovanja zavezništva, priti do njegove dezintegracije. To

² V slovenskem prevodu se omenjena misel glasi: »Strah, da je nasprotnik enako močan, je najtrdnejša vez zavezništva« (Tukidides: *Peloponeška vojna* (prev. Janez Fašalek), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1958).

težnjo pospešuje dejstvo, da članstvo v zavezništvu navadno prinaša določena bremena v smislu zmanjšane samostojnosti in tveganja, da bo država vpletena v spore druge zaveznice. Ob zmanjšanju skupne grožnje pa se poveča tudi zaskrbljenost glede razdelitve koristi, ki izvirajo iz sodelovanja, s čimer je sodelovanje oteženo.

Po koncu hladne vojne je več teoretikov predpostavke realistične teorije uporabilo kot podlago za predvidevanja glede prihodnosti Nata. Ker je bila odpravljena pglavitna grožnja Natu, so ponudili podobne scenarije glede njegove prihodnosti. McCalla (1996: 454) tako na primer predvideva, da bi morale priti do:

- 1) znatnega zmanjševanja vojaških izdatkov članic Nata,
- 2) povečanja nesoglasij glede skupne politike članic ter bolj neodvisnega oblikovanja zunanje in varnostne politike članic (renacionalizacija politik),
- 3) članice naj bi se preusmerile od Nata k drugim, cenejšim oblikam mednarodnega sodelovanja.

Hellmann in Wolf (1993: 17) podobno opozarjata, da je glede Nata po hladni vojni iz neorealistične teorije zavezništev mogoče izpeljati ta pričakovanja:

- 1) članice zveze bodo v kratkem času renacionalizirale svoje varnostne politike in zmanjšale prizadevanja za njihovo usklajevanje,
- 2) članice bodo začele izvajati enostranske pobude na področju zunanje politike (npr. na področju nadzora nad oborožitvijo, odnosov z Rusko federacijo, glede uporabe vojaštva v kriznih razmerah),
- 3) doseganje sporazumov med zaveznicami bo težje, ker bodo več pozornosti posvetile relativnim koristim lastne države in razdelitvi stroškov,
- 4) zmanjšala se bo stopnja vojaške integracije in med zaveznicami bo manj projektov sodelovanja,
- 5) Nato bo navsezadnje razpadel in članice bodo prenehale spoštovati temeljne obveznosti, ki jih nalaga članstvo.

Realistično obravnavanje zavezništev temelji na predpostavkah, s katerimi je mogoče ustrezno pojasnjevati večino zavezništev v zgodovini, sploh pa v evropski zgodovini, ki je v zadnjih nekaj stoletjih temeljila na konceptu ravnotežja moči. Ta pojmovanja so bila v glavnem tudi ustrezen okvir za pojasnjevanje zavezniških odnosov v obdobju hladne vojne. Vendar pa se je s koncem hladne vojne pojavilo vprašanje ustreznosti teh pojmovanj za razlago vloge in trajnosti Nata. Mnogi analitiki ugotavljajo, da pri pojasnjevanju delovanja Nata v tem obdobju ni mogoče ustrezno uporabiti predpostavk realistične teorije.³ Širitve Nata, ki je danes eden središčnih varnostnih procesov v Evropi, dejansko ni mogoče ustrezno pojasniti z oporo na realistično teorijo. Prav tako tudi ne dejstva, da Natu

³ Gl. npr. Schimmelfennig, 1998/99: 200–9.

kljub odpravi grožnje, zaradi katere je bilo zavezništvo oblikovano, pripisujejo vlogo ene od ključnih institucij v sedanjih varnostnih odnosih. Dejstvo je, da so bila predvidevanja znanstvenikov glede razpada Nata pogosto izpeljana neposredno iz premis neorealistične teorije. Razvoj zavezništva v smeri, ki je docela drugačna od teh predvidevanj, pa je postal pomemben izziv za neorealizem (gl. Williams, Neumann, 2000: 357). Zato skušajo znanstveniki pojasnjevalni okvir za razumevanje vloge Nata razširiti z nekaterimi drugimi pristopi k mednarodnim odnosom. Pomemben alternativni pristop pomeni t. i. institucionalistična teorija mednarodnih odnosov, ki po mnenju številnih avtorjev daje ustreznejši okvir za pojasnjevanja delovanja Nata v zadnjem desetletju.

Institucionalistična teorija in zavezništva

Institucionalistična teorija pripisuje pomembno vlogo v razlagi mednarodnih odnosov delovanju institucij. Medtem ko realizem vzroke za nastanek zavezništev, njihovo trajnost in razpad pojasnjuje predvsem z močjo in grožnjo, se institucionalistična teorija usmerja na institucionalne značilnosti zavezništev. Keohane (1989: 15) v zvezi s tem opozarja, da je dosedanje proučevanje zavezništev utemeljeno na neorealističnem pogledu, ki vidi izvore zavezništev v glavnih antagonizmah. Oblikujejo se zato, da dopolnjujejo moč udeleženk. Nobeno od pomembnejših del, ki s tega vidika proučuje zavezništva, ne upošteva, da so »zavezništva *institucije* in da sta tako njihova trajnost kot moč lahko odvisni od njihovih institucionalnih značilnosti. Nobeno teh del se pri proučevanju formalnih in neformalnih vlog in konvencij, na katerih temeljijo zavezništva, ne ukvarja s teorijami institucij.« Prepričan je, da bi primerjava neorealističnih razlag zavezništev z bolj sofisticiranimi institucionalističnimi (neoliberalnimi teorijami) pokazala, da slednje zagotavljajo popolnejši in nov vpogled v delovanje zavezništev.

V prid prepričanju, da je za razumevanje Nata zgolj opora na čisto realistični pristop najbrž preozka, govorijo tudi posebnosti, po katerih se je to zavezništvo vseskozi razlikovalo od tradicionalnih zavezništev, kakršna so bila poznana v zgodovini. Na te opozarjajo tudi sami realistični teoretiki. Morgenthau (1995: 652–3) je opozoril, da se »po osrednjem namenu Nato ne razlikuje od tradicionalne alianse; čeprav neposredno nima za cilj vojaške krepitve članic. Toda drugi cilji tega pakta so še: vzdrževanje ekonomske in politične stabilnosti med članicami, navezovanje tesnejših vezi med njimi nasploh ter prizadevanje za doseg te ciljev prek multinacionalne organizacije. In namen te organizacije je, dati osrednjo smer vojaški in ekonomski politiki članic, na temelju medsebojnih sporazumov. Po svojih celovitih ciljih in tehnikah, ki jih pri tem uporablja, se Nato zares giblje onstran meja tradicionalne zveze v smer nove-

ga tipa funkcionalne organizacije. ... Nato je po svoji vsebini – kot splet vojaških, ekonomskih in finančnih politik držav članic – najambicioznejša od vseh novih funkcionalnih agencij, ki skušajo z novimi mednarodnimi postopki na specifičnih tehničnih področjih dosegati skupno korist.«

Podobno tudi Modelski (1970: 65–6) ugotavlja, da Nato ni »prototip« zavezništev, in opozarja na zapleten odnos med vojaškimi in nevojaškimi funkcijami v zavezništvu. Nato je bolj »vojaška roka politične skupnosti, zgrajene na skupni kulturi in nazorih, kot pa čisto in preprosto zavezništvo«. Kot posebnosti dveh glavnih zavezništev v hladni vojni (Nato in Varšavski sporazum) Aćimović (1978: 73) navaja: a) povezovanje zaveznic na vseh področjih oziroma usklajevanje ne samo vojaških, temveč tudi zunanjepolitičnih, gospodarskih in drugih dejavnosti; b) zavezništva niso bila oblikovana samo za vojne, temveč tudi za mirnodobne namene (integrirano poveljevanje, skupno načrtovanje, zunanjepolitično usklajevanje idr.); c) prevladujoča in odločilna vloga velesil; d) ideološka obarvanost zavezništev.

Na splošno so skozi celotno obdobje obstoja Nata poudarjali tudi njegov pomen za odnose med zaveznicami. Delovanje Nata je presegalo obrambne (vojaške) razsežnosti, njegove funkcije pa niso bile usmerjene zgolj na odnose do nasprotnega zavezništva. Poleg eksternih funkcij (odvračanje, obramba) je bil Nato pomembno sredstvo urejanja odnosov med zaveznicami. Kot ugotavlja Haglund (1999: 6), je bilo zadrževanje Moskve tudi v časih, ko je Nato pomenil eksplicitno in nedvoumno protisovjetsko pobudo, samo ena od ključnih funkcij tega zavezništva. Poudarja, da so bile njegove funkcije pomembne za tri vrste odnosov: a) čezatlantske odnose, b) znotrajevropske odnose in c) odnose med Zahodom in SZ. Nato je tako bil poleg tega, da je bila njegova temeljna vloga zadrževati in odvrčati SZ in njene zaveznice ter graditi obrambne sposobnosti, institucija, ki je zagotavljala ameriško politično in vojaško prisotnost v Evropi in ki je hkrati zmanjševala medsebojne bojzani med zaveznicami, predvsem pa strah pred Nemčijo. To vlogo je na kratko označil njegov prvi generalni sekretar lord Ismay: »*to keep the Russians out, the Americans in, and Germans down*«. Kugler (1993: 535) opozarja na vlogo Nata v povezovanju ZDA z Evropo. Posledično je prispeval k odpravljanju »dveh glavnih vzrokov za nestabilnosti v začetku 20. stoletja: ameriškega izolacionizma in agresivnega zahodnoevropskega nacionalizma. ... Konec osemdesetih je bila rezultat tega zahodna skupnost, ki jo združujejo skupne vrednote, vizije in pričakovanja.«

Zaradi značilnosti Nata, po katerih presega tradicionalna zavezništva, ga je upravičeno obravnavati tudi kot mednarodno institucijo. Za razumevanje njegove trajnosti po hladni vojni so tako lahko pomembni argumenti, ki so utemeljeni na institucionalnih značilnostih zavezništev. Holsti (1973: 21) opozarja, da zavezniška solidarnost s trajanjem zavezništva lahko tudi narašča. To je posledica tega, da zavezništva ne glede na

prvotne razloge svojega nastanka postanejo podobna drugim institucijam, ki same vplivajo na svoje delovanje in na razloge za svoj obstoj. Tako je lahko njihova trajnost malo ali nič povezana s prvotnimi razlogi za njihov nastanek. V zavezništvih se lahko ustvari »občutek skupnosti, ki omogoča, da preživijo tudi resne krize«. Institucionalistična perspektiva uvaja prepričanje, da je sodelovanje, ki se razvije v zavezništvu, lahko koristno tudi, ko se ne nanaša več na njegove prvotne namene, kar lahko pomembno vpliva na njegovo trajnost. V nasprotju z neorealisti, ki dokazujejo, da so države »nagnjene k sporom in tekmovanju in jim pogosto ne uspe sodelovati, celo kadar obstaja skupni interes ...«, pa institucionalisti trdijo, da »so te pesimistične domneve neutemeljene, ker neorealisti podcenjujejo vpliv mednarodnih institucij... Neoliberalisti predpostavljajo, da institucije lahko še nadalje pospešujejo mednarodno sodelovanje tudi potem, ko državnih interesov, ki so privedli do oblikovanja institucij, ni več« (Hellmann in Wolf, 1993: 7).

Na pomembnost teh predpostavk za razumevanje Nata opozarja Wallander (2000: 705–6), ki meni, da zavezništva niso vedno zgolj kopičenje nacionalne moči, temveč so lahko tudi varnostne institucije. Te institucije pa imajo lahko veliko ciljev in se poleg odvrčanja zunanje grožnje ukvarjajo z raznovrstnimi varnostnimi vprašanji, vključno z nestabilnostjo, negotovostjo in odnosi med zaveznicami. V odnosih med državami institucije zmanjšujejo ceno transakcij (*transaction cost*) in zagotavljajo sodelovanje med njimi, kadar so za to zainteresirane. Sredstva, s katerimi razpolagajo institucije (norme, pravila in postopki), omogočajo sodelovanje z zagotavljanjem informacij in sporazumevanje, vzpostavljajo pravila za pogajanja, odločanje in delovanje ter ustvarjajo spodbude za upoštevanje mednarodnih standardov, nujnih za večstransko sodelovanje (prav tam: 709).

Skozi celotno zgodovino Nata so imele pomembno vlogo tudi njegove institucionalne lastnosti, ki so v odnosih med zaveznicami prispevale k zmanjševanju negativnih posledic mednarodne anarhičnosti in omogočale preseganje v realizmu poudarjenega načela samopomoči (*self-help*), po katerem mora vsaka država skrbeti predvsem sama zase. Takšna narava Nata se je po hladni vojni izkazala za koristno tudi pri zagotavljanju varnosti in stabilnosti na območjih zunaj meja zavezništva. Institucionalna praksa Nata je postala pomemben dejavnik za varnostne odnose na območjih vzhodno in južno od meja zavezništva ter pri obravnavi varnostnih vprašanj, ki se razlikujejo od tistih v obdobju hladne vojne. Takšno vlogo zavezništva umeščajo v jedro razumevanja njegovega obstoja po koncu hladne vojne: »Če je zunanja grožnja, zaradi katere je bilo zavezništvo oblikovano, odpravljena, je več verjetnosti, da se bo to ohranilo, če je že izoblikovalo institucionalne prakse, ki bodo učinkovite (*cost effective*) v novem varnostnem okolju. ... Domnevam, da se je Nato po hladni vojni ohranil ne samo zaradi tega, ker že obstaja (*the sunk cost argument*), temveč zato, ker je njegova institucionalna oblika iz hladne vojne obsega-

la tudi posebne zmogljivosti za doseganje preglednosti, integracije in pogajanja med članicami in ker je zavezništvo razvilo splošne zmogljivosti, ki jih je mogoče uporabiti pri novih varnostnih nalogah. Čeprav je grožnja, zaradi katere je bil Nato oblikovan, odpravljena, se je po hladni vojni zavezništvo izkazalo za prilagodljivo, ker je v preteklosti imelo multiple cilje in je razvijalo zmogljivosti za njihovo doseganje« (Wallander, 2000: 711–12).

V razlagi vloge Nata pogosto naletimo tudi na oporo na teorijo mednarodnih režimov. Ta teorija, čeprav v mnogočem pomeni svojevrsten pristop k obravnavi mednarodnih odnosov, je dokaj povezana z institucionalističnimi pojmovanji in se jo zdi smiselno obravnavati v povezavi s temi pogledi na Nato.⁴ Mednarodni režimi so bili predstavljeni in opredeljeni kot mednarodne institucije, torej nizi relativno stalnih interakcij med zainteresiranimi akterji, ki naj bi skrbele za urejanje določenih področij mednarodnih odnosov (Roter, 1999: 40).

Teorija režimov skuša realistično pojmovanje mednarodnih odnosov dopolniti z elementi, s katerimi je mogoče pojasnjevati vzorce sodelovanja in reševanja sporov na različnih problemskih področjih mednarodnih odnosov. Keohane (1983: 148) v svetovni politiki, kjer ni avtoritativnih institucij oblasti in za katero je značilna negotovost, glavno vlogo mednarodnih režimov opredeljuje kot »pospeševanje sklepanja medsebojno koristnih sporazumov med vladami, tako da strukturalni pogoji anarhičnosti ne vodijo k popolni 'vojni vseh proti vsem'«. Benko (1997: 205) ugotavlja, da se »režimska teorija od novorealistične teorije razlikuje v eksplicitno izraženi domnevi, da mednarodni odnosi niso enostavni povzetek razporedite moči in interesov, marveč je v njih razpoznavni tudi elemente upravljanja, ki temeljijo na določenih načelih, normah, pravilih in postopkih odločanja«.

Najsplošneje mednarodne režime opredeljujejo kot »niz eksplicitnih in implicitnih načel, norm, pravil in postopkov odločanja, h katerim se usmerjajo pričakovanja akterjev na določenem področju mednarodnih odnosov«. V okolju suverenih držav je tako režim tista struktura, ki opravlja vlogo »usklajevanja delovanja držav za doseg želenih ciljev na določenem problemskem področju« (Krasner, 1983: 2). Države so za takšno usklajevanje zainteresirane, kadar želenih ciljev ni mogoče doseči zgolj z »neusklajeno individualno kalkulacijo lastnega interesa in kadar bi čisto samostojno ravnanje lahko pripeljalo do negativnih posledic za obe strani« (prav tam: 7).

Znanstveniki z uporabo režimske teorije skušajo pojasnjevati procese na različnih problemskih področjih mednarodnih odnosov, kot so gospo-

⁴ Keohane mednarodne institucije razume kot »trajne in povezane sklope pravil (formalne in neformalne), ki določajo vedenjske vloge, omejujejo dejavnost in oblikujejo pričakovanja«. V tem smislu so institucije: 1) formalne medvladne ali mednacionalne nevladne organizacije, 2) mednarodni režimi, 3) konvencije (Keohane, 1989: 3–4).

darstvo, finance, promet, varnost idr. Koncept varnostnega režima je vpe-ljal Jervis. Varnostni režim opredeli kot »načela, pravila in norme, ki do-puščajo, da bodo države omejevale svoje ravnanje v prepričanju, da bodo druge države ravnale recipročno« (Jervis, 1983: 173). Tako razlagano samoomejevanje države v odnosih z drugimi državami pomeni odrekanje določenim dejavnostim (npr. načrtovanju vojne proti neki državi) v pre-pričanju, da bodo slednje ravnale enako. Nekateri znanstveniki uporab-ljajo koncept varnostnega režima pri pojasnjevanju varnostnih odnosov v Evropi, posebej še odnosov med zahodnoevropskimi državami po koncu hladne vojne. Aybet (1997: 37) meni, da teorija režimov omogoča razume-vanje trajnosti sodelovanja celo po tem, ko ni več razmer, ki so do sodelo-vanja privedle. Režim, ki se je oblikoval med hladno vojno, se ohranja tudi po njenem koncu, temeljna načela in norme pa ostajajo nespreme-njene. Vodilno načelo v odnosih med udeleženkami režima je izogibanje vojne (*war avoidance*) med njimi, vodilna norma pa medsebojna reciproč-nost (*mutual reciprocity*) (prav tam: 200). Lepgold pa opozarja, da teorija mednarodnih režimov z razlago, da je obstoječe institucije lažje prilagajati spremenjenim razmeram kot pa graditi nove, prispeva k pojasnjevanju prizadevanj Nata za prevzemanje novih funkcij (1998: 78).

Po institucionalističnih pojmovanjih mednarodne institucije, med katere je mogoče uvrstiti tudi nekatera zavezništva, spodbujajo sodelova-nje med državami, ker to državam prinese določene koristi in zagotavlja določeno stabilnost v sicer anarhičnem mednarodnem okolju. Instituci-onalni vzorci sodelovanja lahko postanejo dokaj trajni. Institucije vpliva-jo na ravnanje držav, tako da »pravila, postopki in poti pretoka informa-cij, ki jih zagotavljajo institucije, zmanjšujejo ceno kooperativnega ravnanja in povečujejo ceno odstopanja od teh vzorcev. Še pomembnejše je, da se vsaka država zaveda, da to enako vpliva tudi na ravnanje njenih partneric. Zatorej institucije povečujejo zmožnost držav za predvidevanje glede ravnanja drugih držav. S tem ko sledijo pravilom in standardom mednarodnih institucij, države sporočajo svojo pripravljenost za ohranja-nje vzorcev sodelovanja in zato krepijo pričakovanja glede stabilnosti« (Hellmann in Wolf: 1993: 9).

Pomembno pa na vlogo mednarodnih institucij vpliva tudi to, da je nji-hovo vzpostavljanje težaven proces, zato jih je, ko so enkrat ustanovlje-ne, lažje ohranjati in prilagajati, kot pa vzpostavljati nove. Zato je, če je alternativa zlom institucij, »racionalno pristajati na njihova pravila, ker so celo nepopolne institucije lahko boljše kot kakršno koli njihovo politično izvedljivo nadomestilo«. Zaradi tega institucije težijo k »statič-nosti in so odporne proti spremembam«, imajo »inercialsko naravo in teži-jo k samoohranjanju« (prav tam: 1993: 14–15).

Hellmann in Wolf menita, da institucionalistični pogledi v obravnavo zavezništev vpeljujejo nekatere pomembne razsežnosti, s katerimi je mo-goče pojasnjevati tudi trajnost Nata po hladni vojni. V nasprotju s pred-postavkami neorealistične teorije o zavezništvih institucionalistična

teorija dopušča možnost, »da visoka stopnja institucionalizacije Nata zagotovi določeno obliko njegovega preživetja. Zavezništvo bo bodisi še naprej obstajalo v sedanji obliki ali pa se bo s kooperativnimi dogovori med članicami prilagodilo novemu varnostnemu okolju« (prav tam: 26). Podobno tudi McCalla (1996: 464) meni, da je z oporo na predpostavke institucionalistične teorije glede trajnosti institucij mogoče pričakovati, da ne bo prišlo do razpada Nata. Meni, da je Nato koristna struktura za reševanje novih vprašanj in za sodelovanje z državami nečlanicami ter da je na podlagi predpostavk institucionalistične teorije mogoče pričakovati, da si bodo članice namesto opuščanja Nata prizadevale uporabiti obstoječe postopke in mehanizme za reševanje novih vprašanj. Zaveznice naj bi po hladni vojni:

- 1) pri reševanju novih vprašanj namesto uvajanja novih norm in postopkov uporabile tiste, ki že obstajajo v Natu,
- 2) v potrebni meri prilagodile Nato, morebiti tudi z zmanjševanjem zmogljivosti, tako da bi se lahko ukvarjal z vprašanji, ki jim obstoječa struktura ni kos,
- 3) pri doseganju ciljev obstoječega režima uporabile režim kot temelj za povezovanje z drugimi državnimi in nedržavnimi dejavniki.

Nato s konstruktivističnega vidika

Konstruktivistični pristop k mednarodnim odnosom procese v mednarodni skupnosti razlaga ob upoštevanju identitete akterjev, pri čemer imajo pomembno vlogo mednarodne institucije: »Mednarodne organizacije so institucionalni izraz mednarodnih skupnosti, vrednot in norm, ... konstruktivisti obravnavajo mednarodne organizacije kot konstitutivne institucije, ki prispevajo k oblikovanju identitet, vrednot in interesov akterjev ter poudarjajo njihovo sposobnost, da opredeljujejo značilnosti in cilje vlad držav članic. V odnosih do okolja mednarodne organizacije težijo k obrambi skupnosti pred kompetitivnimi vrednotami in normami ter k širitvi s pomočjo širitve svojih načel in predpisov.« ... njihovo širitev je mogoče razumeti predvsem kot »proces mednarodne socializacije« oziroma »internalizacije«, ki je »proces vgrajevanja konstitutivnih prepričanj in navad mednarodne skupnosti v odločanje na notranjepolitičnem področju ... Za uspešno internalizacijo je potrebno, da prepričanja in navade te skupnosti ... učinkovito vplivajo na vedenje države« (Schimmelfennig, 1998/99: 211).

Ta pristop omogoča drugačen pogled na to, kako države opredeljujejo svoje nacionalne interese in kaj vodi njihovo ravnanje. Če poenostavimo, prepričanja, vrednote, norme in prakse, ki sestavljajo identiteto države in se z njo izražajo, določajo nacionalni interes ter opravičujejo in omejujejo strategije držav (gl. Kahl, 1998/99: 107).

Ta pristop Nata ne obravnava zgolj kot oblike zaveznitva niti ne kot funkcionalne mednarodne institucije, ampak kot »specializirano organizacijo – »vojaško vejo« – evroatlantske ali zahodne skupnosti liberalnih, demokratičnih in multilateralnih vrednot ter norm« (Schimmelfennig, 1998/99: 198). Razumevanje Nata tako v obdobju hladne vojne kot tudi po koncu tega obdobja je povezano predvsem z vlogo vrednot, ki združuje članice zaveznitva; »vrednote liberalne skupnosti opredeljujejo temeljni cilj zaveznitva, določajo njegovo interpretacijo in strategijo doseganja varnosti in miru ter se uporabljajo za opredeljevanje temeljnih groženj ...« (prav tam: 214).

Dejansko so imeli že ob ustanovitvi Nata pomembno vlogo skupni vrednotni temelji držav članic. Glavni razlog, zaradi katerega se je tedaj dvanajst ustanovitvenih članic⁵ povezalo v zaveznitvo, je bil brez dvoma grožnja sovjetske agresije, vendar pa sta bili tudi »skupna civilizacija, trdna in iskrena pripadnost temeljnim prepričanjem, vrednotam in institucijam združevalni element, okoli katerega se je oblikovalo zaveznitvo« (Cottrell, Dougherty, 1965: 26). Skozi celotno zgodovino svojega obstoja je bil Nato usmerjen v doseganje ciljev, ki so širši od obrambnega načrtovanja. Bil je tudi mehanizem za združevanje prizadevanj članic pri izvajanju »velike strategije« (*grand strategy*), ki je presejala zgolj zagotavljanje vojaške varnosti in je delovala kot »izraz zahodnih vrednot in vizij« (Kugler, 1993: 8).

Z usmerjanjem pozornosti na te konstitutivne elemente Nata se približujemo konceptu varnostne skupnosti. Ta koncept zasluži nekaj dodatne pozornosti, saj nanj pogosto naletimo pri obravnavi sodobnih varnostnih odnosov, zelo uporaben pa se zdi v razmerah po hladni vojni za razumevanje odnosov med državami, ki pripadajo nekdanjemu »Zahodu«. Pri pojmovanju varnostne skupnosti, kot ga je uveljavil Deutsch (1978), je najpomembnejša predpostavka, da članice te skupnosti vojne nimajo več za sredstvo reševanja medsebojnih sporov. Varnostna skupnost se razvije iz medsebojne odvisnosti med državami, ki jo krepijo naraščajoče medsebojne transakcije, in privede do medsebojne odzivnosti. Pri tem je pomembna tudi združljivost političnih vrednot.⁶ Skupnost

⁵ Belgija, Danska, Francija, Islandija, Italija, Kanada, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Portugalska, Velika Britanija, ZDA.

⁶ Deutsch proces integracije pojasnjuje kot »doseganje občutka skupnosti znotraj ozemlja ter doseganje institucij in praks, ki so dovolj močne in razširjene, da med prebivalci zagotavljajo dolgoročno pričakovanje miroljubnih sprememb«. Ta proces pripelje do varnostne skupnosti, ki je lahko pluralistična ali amalgamirana. Amalgamirana varnostna skupnost pomeni višjo stopnjo integracije, npr. federalno državo, medtem ko pluralistična varnostna skupnost temelji na suverenih državah. Pogoji za nastanek pluralistične varnostne skupnosti so po Deutschu (1978: 244–5) tile: 1) skladnost glavnih političnih vrednot enot, ki naj bi vstopile v integracijski povezovalni proces; 2) zmožnost vlad in politično pomembnih slojev sodelujočih držav, da se odzivajo na sporočila, potrebe in dejanja drugih držav, in to hitro, usrezno in ne da bi se zatekale k uporabi sile; 3) vzajemna oziroma obojestranska

zahodnoevropskih držav, ki se je po drugi svetovni vojni oblikovala v okviru evropskega povezovanja in institucij (predvsem EU in Nata), pogosto obravnavajo kot takšno varnostno skupnost. Kot ugotavlja Aybet (1997: 175–7), je politika zahodnih držav po hladni vojni usmerjena v ohranjanje med njimi oblikovane varnostne skupnosti in institucij predvsem zato, ker si nobena od teh držav ne želi nadomeščanja te varnostne skupnosti s sistemom ozemeljske tekmovalnosti in nestabilnosti, kakršen je obstajal v preteklosti. V tej skupnosti so »pričakovanja glede ravnanja držav postala običajna (*customised*)«. Povezovanje v tej skupnosti je pripeljalo do »oblikovanja institucij in postopkov, ki zagotavljajo dolgotrajna pričakovanja miroljubnih sprememb med članicami skupnosti. ... Glavno načelo, na katerem temelji ta režim, je, da je vojna med njegovimi članicami kot sredstvo reševanja sporov popolnoma izključena.«

Po koncu hladne vojne trajnost Nata pojasnjujejo tudi z njegovo vlogo konstitutivnega elementa takšne varnostne skupnosti in z zmožnostjo širjenja te skupnosti. Znanstveniki, ki se proučevanja zavezništva lotevajo s tega vidika, kot npr. Williams in Neumann (2000), opozarjajo, da je obstojnost Nata dokaz, da so lahko mednarodne varnostne skupnosti pomemben dejavnik varnostnih odnosov. Z vidika socialnega konstruktivizma ni prišlo do fragmentacije Nata, kot so predvidevali neorealisti, zato ker »skupne demokratične norme in identitete članic pomenijo, da s koncem hladne vojne druga druge niso zaznale kot grožnje«. Z omenjenega vidika je mogoče nadaljnji obstoj Nata pojasniti s »trajnimi in institucionaliziranimi vzorci sodelovanja, obstojem skupnih »regulativnih« in »konstruktivnih« norm in vrednot v organizaciji ter z nadaljevanjem vpliva skupnih demokratičnih identitet, na katerih temelji zavezništvo« (prav tam: 358). Takšno razumevanje pozornost pri proučevanju zavezništva preusmerja od njegovih eksternih funkcij, ki so bile v preteklosti izražene predvsem v odnosu do zunanje grožnje Natu, k funkcijam v odnosih med samimi zaveznicami: zmanjševanje medsebojnih bojazni ter pospeševanje razumevanja in sodelovanja.

Sploh se danes vprašanje vrednot in skupnih civilizacijskih temeljev premika v središče obravnave vprašanj varnosti. V preteklosti je prevladovala ožja, »strateška« vizija, v kateri se je varnost enačila z vprašanji ravnotežja vojaške moči (prav tam: 368). Po hladni vojni pa se v pozitivnem smislu varnost enači s kulturnimi in civilizacijskimi načeli, ki pomenijo temelje Nata samega,⁷ negativno pa z odsotnostjo le-teh. Premik od tradicionalnih konceptov varnosti, osredotočenih na vojaško moč in ravnotežje moči, k vprašanjem societalne (ne)stabilnosti in političnokultur-

napovedljivost pomembnih vidikov političnega, ekonomskega in socialnega obnašanja drugih držav.

⁷ V Washingtonski pogodbi je pripadnost temeljnim skupnim kulturnim in civilizacijskim načelom izražena z odločenostjo podpisnic, da »bodo varovale svobodo, skupno dediščino in civilizacijo svojih ljudi, temelječo na načelih demokracije, svobodačin posameznika in vladavine prava«.

nih struktur pomeni poglobitno preobrazbo v političnih stališčih Nata v devetdesetih (prav tam: 369–70). Natovi strateški dokumenti se od začetka devetdesetih vse manj osredotočajo na vojaško naravo varnosti in notranjo solidarnost glede zunanje grožnje. Vse bolj pa Nato simbolizira kulturno ali civilizacijsko entiteto, katere identiteto in zgodovino je treba razumeti ne toliko v smislu vzpostavljanja vojaškega ravnotežja moči, temveč bolj kot posledico globoke in trajne kulturne skupnosti (prav tam: 368).

Z navedenimi miselnimi premiki konstruktivizem pojasnjuje, zakaj odprava temeljne zunanje grožnje dejansko ni privedla do slabitve kohezivnosti Nata ali celo razpada zavezništva. Drugi element v omenjenih razlagah pa je dejstvo, da z odpravo sovjetske grožnje dejansko niso bile odpravljene vse varnostne grožnje. Kot eno temeljnih groženj, s katerimi se srečuje Nato po koncu hladne vojne, obravnavajo nevarnost ponovnega nastanka razmer, kakršne so obstajale pred II. svetovno vojno. Lahko bi rekli, da je podoba sovražnika po koncu hladne vojne prevzela evropska lastna preteklost. Wæver opozarja: »Danes za Evropo 'Drugi', torej podoba sovražnika, ne pomeni v tolikšni meri 'islamskega fundamentalizma', 'Rusov' ali česar koli podobnega, temveč je ta 'Drugi' za Evropo njena lastna preteklost, ki se ji ne sme dovoliti, da postane njena prihodnost.«⁸

Williams in Neumann (2000: 365) opažata, da neposredno po hladni vojni za Nato ni bila toliko skrb vzbujajoča (čeprav tudi) negotovost glede prihodnosti ali nejasnost glede prihodnjih odnosov med Natom in Rusijo, temveč »skrb, da bo prihodnost zaznamovalo nekaj, kar članice Nata poznajo iz svoje preteklosti, namreč njihovi medsebojni spori«.

Odnose med državami, kakršne imajo članice Nata, ter skupne norme in vrednote danes vidijo kot sredstvo za preprečevanje vračanja v preteklost. K temu naj bi prispevala tudi širitev te skupnosti, za kar si Nato prizadeva s sodelovanjem s t. i. partnerskimi državami in s širitvijo članstva. Znanstveniki, ki se pri razlagi Nata opirajo na konstruktivistične poglede, tudi menijo, da je z njihovo uporabo lažje razumeti racionalnost širitve Nata. Perspektive moči in grožnje, na katerih temelji realistično gledanje na zavezništva, imajo namreč v teh pogledih omejeno pojasnjevalno moč. Tudi koristi, ki jih Nato lahko pridobi s širitvijo, niso dobra razlaga širitve. Pri širitvenem procesu v Nato vstopajo dejansko vojaško in tudi gospodarsko dokaj šibke države (gl. npr. Schimmelfennig, 1998/99: 222 in 225). Za konstruktiviste širitveni proces Nata pomeni »širitev 'miroljubne federacije' atlantskih demokracij« (Williams, Neumann, 2000: 358). Po teh pogledih je širitev predvsem proces »mednarodne socializacije«, proces, v katerem Nato »učí partnerske države svojih vrednot in norm ter vrednoti njihov napredek pri učenju« (Schimmelfen-

⁸ Wæver, Ole, *European Security Identities*, navedeno v: Williams, Neumann, 2000: 365.

nig, 1998/99: 198–9). Skozi razumevanje Nata kot skupnosti enotnih vrednot in norm ter skozi razumevanje težnje po širitvi te skupnosti politika Nata po hladni vojni za konstruktiviste dobi racionalno podlago. Možno pa je tudi pojasniti sam časovni potek širitve in izbiro novih članic. Možnost članstva neke države postane realna tedaj, ko ta ponotranji določen sistem političnih vrednot. Če naj neki akter »postane član skupnosti, morajo konstitutivna prepričanja (*beliefs*) in navade (*practises*) postati sestavni del identitete akterja ... Odnosi držav s skupnostjo in njenimi organizacijami so odvisni od tega, koliko te svojo identiteto in interese utemeljujejo na vrednotah in normah skupnosti. Da bi postale članice, morajo ... ponotranjiti vrednote, norme in navade skupnosti« (prav tam: 212).

Če so vrednote liberalne skupnosti jedro razumevanja varnosti v zavezništvu, je njihova širitev smiselna. Idejni temelji takšne politike izhajajo iz prepričanja, da so odnosi med demokratičnimi državami miroljubni. Zaveznicam skupno razumevanje, da »nedemokratične vlade pomenijo grožnjo svetovni ureditvi, za katero se same zavzemajo, in prepričanje, da je mir odvisen od skupne demokracije«, posledično pomeni, da »demokratična socializacija držav, ki mejijo na zahodno skupnost, postaja instrumentalno racionalna strategija za krepitev varnosti članic Nata« (prav tam: 230).

Namesto sklepa: dileme glede slovenskega članstva v Natu

Teorija je namenjena razumevanju odnosov in procesov v mednarodni skupnosti. Z njeno pomočjo je mogoče tudi pojasnjevati ravnanje držav in je zatorej lahko koristna tudi pri iskanju poti za razumevanje spodbud številnih evropskih držav, t. i. držav na prehodu, za članstvo v Natu. Te spodbude so kompleksne, kot je kompleksna tudi vloga Nata v sodobni mednarodni skupnosti. Realizem razume Nato predvsem kot vojaško zavezništvo, pri čemer se opira na moč in grožnjo. Liberalni (institucionalistični) pogled razume Nato kot mednarodno institucijo, s pomočjo katere članice dosegajo določene skupne koristi. Konstruktivistični pristop pa poudarja norme in vrednote, ter identiteto določene skupnosti kot temelje varnosti, njihovo širitev pa obravnava kot način za zagotavljanje varnosti na območjih zunaj držav članic zavezništva.

Nedvomno lahko vsak od teh teoretičnih pogledov ponudi tudi izhodišča za razumevanje prizadevanja slovenske politike za članstvo v Natu. Realizem v ospredje postavlja motive, povezane z vojaško varnostjo. Institucionalistični pogled opozarja na koristi, ki jih država lahko pridobi s sodelovanjem v instituciji. Konstruktivistični pogled pa pozornost usmerja na pripadnost normam in vrednotam oziroma k vzpostavljanju identitete. Na vprašanje, koliko lahko vsak od navedenih pogledov poja-

sni tudi spodbude za članstvo v Natu, najbrž ni mogoče enostavno odgovoriti. Lahko pa jih poskušamo z oporo na empirična dejstva vsaj deloma ovrednotiti.

Z vidika realističnega razumevanja mednarodne politike bi lahko predpostavljali, da si slovenska politika za članstvo v Natu prizadeva predvsem zaradi zagotavljanja višje stopnje vojaške varnosti. Seveda pa je pri tem pomembno, ali obstaja zaznavanje vojaške ogroženosti, ki bi opravičevalo takšna prizadevanja. Pregled nekaterih temeljnih političnih dokumentov s področja nacionalne varnosti in razprave slovenskih politikov kažejo, da je zaznavanje vojaške ogroženosti Slovenije zelo nizko.⁹ Tako npr. temeljni dokument s področja nacionalne varnosti iz leta 1993¹⁰ še znatno pozornost namenja možnostim vojaškega ogrožanja države predvsem v povezavi s krizo na območju nekdanje Jugoslavije. Leta 2001 je bil ta dokument nadomeščen z novim, ki pa vojaški ogroženosti namenja znatno manjšo pozornost: »Ob upadanju pomena vojaških virov ogrožanja se vedno jasneje kažejo nevojaški viri ogrožanja. Oboroženi spopadi večjih razsežnosti, ki bi neposredno ogrozili tudi RS, so možni le ob pojavu globoke evropske ali svetovne krize«. ¹¹ Podobno tudi v drugem ključnem dokumentu s tega področja preberemo, da je »verjetnost neposrednega vojaškega ogrožanja v današnjem času majhna, vendar gre tudi za dolgoročno prisotnost politične in vojaške nestabilnosti v bližini države«. ¹² Dokument *Nacionalna strategija za integracijo Republike Slovenije v Nato* iz leta 1998 med razlogi za članstvo v zavezništvu navaja tudi razloge, povezane z varnostjo države, vendar hkrati tudi več drugih razlogov, ki niso neposredno povezani z varnostjo v vojaškem pomenu. ¹³ Tudi strokovna mnenja kažejo na upad pomena vojaških groženj varnosti Slovenije. ¹⁴ Prav tako pa v političnih stališčih o članstvu v

⁹ Podobno kažejo tudi podatki iz raziskav javnega mnenja. V teh raziskavah so vojaške grožnje drugih držav po letu 1994 vedno uvrščene na zadnje mesto med dejavniki ogrožanja: kot zelo pomembne je te grožnje v raziskavi SJM 1994/5 ocenilo 12,2 % anketiranih, v raziskavi SJM 1999 15,7 % anketiranih in v raziskavi SJM 2001 7,2 % anketiranih.

¹⁰ *Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti Republike Slovenije*, Državni zbor RS, december 1993.

¹¹ *Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije* (pogl. 3.4), Državni zbor RS, 21. junij 2001.

¹² *Obrambna strategija Republike Slovenije*, Vlada RS, 31. avgust 2000.

¹³ Kot je zapisano v omenjenem dokumentu, bo članstvo v Natu okrepilo »varnost Republike Slovenije in prispevalo k dolgoročnemu razvoju«, vendar bo pomenilo tudi »vključitev Republike Slovenije v politični in varnostni okvir najbolj razvitih zahodnoevropskih držav ...«, »krepitev socialnega in ekonomskega razvoja ...«, »krepitev kredibilnost in pospeševanje promocije mednarodnega položaja, pogajalske moči in reafirmacijo varnostnega in mednarodnega pravnega položaja Slovenije ...«, »konsolidacijo mednarodne identitete Slovenije kot demokratične, miroljubne države, zavezane integracijskim procesom ...« (dokument je Vlada RS sprejela 26. februarja 1998).

¹⁴ Posebej po Daytonskem sporazumu so vojaška tveganja za Slovenijo postala »ne-

Natu vojaškim grožnjam in zagotavljanju vojaške varnost ne pripisujejo večjega pomena. V stališčih najvišjih slovenskih politikov je mogoče zaslediti prepričanje, da temeljni vzrok za prizadevanje za članstvo v Natu ni neposredna vojaška ogroženost. Določen varnostni pomen Natu pripisujejo glede na negotovost razvoja dogodkov v daljni prihodnosti, navajajo pa tudi vrsto vrednotnih in širših družbenih ciljev.¹⁵ Tudi raziskava, ki se je ukvarjala s stališči političnih strank do Nata, je pokazala, da je za stranke dokaj tipično, da Nata ne obravnavajo predvsem kot vojaško, obrambno ali varnostno organizacijo, ampak mu pripisujejo druge lastnosti. Posledično naj bi bili učinki glede vstopa Slovenije v Nato predvsem gospodarski, kulturni (vrednotni) in politični (demokratski učinek Natove širitve) (Malešič, 1999: 215).

Pri številnih državah na prehodu z območja nekdanjega Varšavskega sporazuma je mogoče kot enega od motivov za članstvo v Natu obravnavati tudi strah pred vojaško močjo in ekspanzionističnimi težnjami Rusije. Dejansko se tudi na Zahodu še niso popolnoma odrekli bojazni pred »rezidualno grožnjo Rusije« (Larrabee 1998), čeprav odnosi s to državo temeljijo na dokajšnji pripravljenosti za sodelovanje. Ta dejavnik za Slovenijo, ki ni bila nikoli članica Varšavske zveze ali drugače del ruskega interesnega območja, prav tako ni prepričljiv razlog za prizadevanja za članstvo v Natu.

V Sloveniji tako vojaško-varnostnih razlogov ne bi mogli uvrstiti med pomembnejše spodbude za članstvo v Natu. Pogledi na zaveznitva, ki jih zastopa realistična teorija – če poenostavimo, gre za odzive na grožnjo – ne omogočajo ustrezne razlage prizadevanj za vstop v Nato. Medtem ko je določena stopnja zaskrbljenosti zaradi vojaške varnosti (predvsem ob upoštevanju položaja države ob nemirnem območju Jugovzhodne Evrope in negotovosti glede dogajanj v bolj oddaljeni prihodnosti) lahko

aktualna, zato pa toliko bolj pereča druga (valovi beguncev in izgnancev iz nekdanjih jugoslovanskih republik, grožnje vodij hrvaških in bosanskih Srbov, da bodo v primeru hrvaškega napada bombardirali JEK, tihotapljenje orožja, droge in ljudi, naravne katastrofe itd.)« (Žabkar, 1999: 189).

¹⁵ Predsednik države tako poudarja, da sta Nato in EU »vodilna dejavnika združevalnega procesa. Njuna širitev vodi v enoten varnostni, gospodarski in politični prostor, v prostor skupnih vrednot.« Poudarja tudi jamstva glede kolektivne obrambe, vendar nas članstvo v Natu tudi »uvršča v stabilni del Evrope«. Predsednik vlade poudarja, da smo bili »na neki način zapisani zahodnim vrednotam in tudi geopolitično tja spadali«. Meni, da Slovenija »na krajši in dolgi srednji rok ni ogrožena« in da »nobenega neposrednega razloga ogrožanja ne vidimo v svojem bližnjem ali širšem okolju«. Vendar ni znano, »kakšni bodo izzivi in varnostne grožnje na daljši rok. Poleg tega pa Nato dejansko dobiva neko novo vsebino, tisto, ki jo pravzaprav tudi mi želimo. Je mednarodna organizacija držav s podobnimi vrednotami in cilji in tudi z velikimi vojaškimi zmogljivostmi, ki si prvenstveno prizadeva za mir in stabilnost. ... je pravzaprav organizacija demokratičnih držav.« (O stališčih najvišjih slovenskih politikov do vključevanja v Nato glej npr. nastope na javni predstavitvi mnenj v Državnem zboru RS 16. januarja 2002. Povzetki so objavljeni tudi v biltenu Novice Atlantskega sveta Slovenije. Glej tudi Malešič 2000.)

eden od motivov interesa za vstop v Nato, pa se zdi ta interes lažje razumljiv s stališča predpostavk drugih dveh predstavljenih teoretičnih pogledov.

Intitucionalistični pogled koristnost Nata v spremenjenih razmerah povezuje z njegovo vlogo institucije, s katero države dosegajo skupne koristi. Članstvo v Natu pomeni tudi pripadnost instituciji, ki ne zagotavlja samo varnosti pred grožnjami iz njenega okolja, ampak tudi »blaži« morebitna nasprotja in spore med članicami in zmanjšuje njihove medsebojne bojazni. Institucija, kot je Nato, opozarjajo zagovorniki tega pristopa, se lahko ukvarja z raznovrstnimi varnostnimi vprašanji, ki nimajo nič opraviti z vojaškimi grožnjami. Predvsem pa pospešuje sodelovanje med državami. Dejansko proučevalci po koncu hladne vojne ugotavljajo, da je večja stopnja varnosti zagotovljena v tistem (zahodnem) delu Evrope, kjer države združujejo skupne institucije.¹⁶ Članstvo držav v institucijah pa tudi povečuje njihovo možnost za sodelovanje pri odločanju. Tako je lahko težnja za povečanje vpliva eden od vzrokov, zaradi katerega je članstvo v Natu lahko racionalna izbira. Kot ugotavlja Schimmelfennig (1998/99: 206), gre danes v Evropi za »asimetrično medsebojno odvisnost«, saj politika Nata močno vpliva na države Srednje in Vzhodne Evrope ne glede na to, ali so njegove članice ali ne. Članstvo jim lahko vsaj »zagotovi besedo«.

Institucionalistični pogled tako lahko ponudi nekaj dodatnih elementov za razumevanje spodbud za članstvo v Natu. Slovenska politika je v preteklem desetletju dober del svojih prizadevanj usmerjala v reševanje vprašanj, do neke mere tipičnih za nove države, namreč zagotoviti članstvo v mednarodnih institucijah in mednarodno uveljavitev države. Pri tem je država mejila tudi na dokaj nestabilno mednarodno okolje na jugovzhodu in si vseskozi prizadevala dokazati, da ni del tega območja. S tega vidika je mogoče prizadevanja za članstvo v Natu obravnavati tudi kot poskus umeščanja v stabilnejše mednarodno okolje.

Konstruktivistični pogled opozarja, da so lahko tudi vrednote in norme ter prizadevanja za vzpostavlanje identitete pomembna spodbuda za ravnanje držav. S tem nedvomno lahko povežemo težnjo držav na prehodu po »vrnitvi v Evropo«, kar je posledica močne »identifikacije z zahodnimi vrednotami in normami«; Zahod pomeni »model 'dobre' notranje in mednarodne ureditve« (Schimmelfennig, 1998/99: 217). Članstvo v Natu tako lahko postane simbol uspešne preobrazbe v sodobno evrop-

¹⁶ Greco (1995–96: 17–8) opozarja, da obstajajo »globoke razlike v varnostnih strukturah posameznih območij v Evropi. Zahodna Evropa je območje stabilnosti, ki uživa koristi znatne ravni integracije, skupne institucionalne strukture in preizkušenih mehanizmov za preprečevanje konfliktov in krizno upravljanje. Tveganje oboroženih konfliktov na tem območju je malenkostno. Znatne varnostne asimetrije pa je zaznati v vzhodnem delu celine.« Podobno Park (1998: 10) navaja stališče, da je Srednja in Vzhodna Evropa bližje »neorealistični« paradigmi medsebojno tekmujočih držav in mednarodne anarhičnosti kot Zahodna Evropa in Zahod na splošno.

sko družbo. Možnosti za članstvo v zahodnih organizacijah pa so lahko tudi vir legitimnosti zagovornikov reform; politične spremembe je lažje izvajati in opravičevati, če »jih zahtevajo zahodne organizacije kot pogoj za tesnejše sodelovanje in članstvo« (prav tam: 217). Omenjena logika v slovenski politiki nikakor ni tuja. Spomnimo naj samo na to, kako obsežna so prilagajanja za članstvo v EU in z njimi povezani interesni konflikti v Sloveniji. Tudi članstvo v Natu je lahko (ena od) utemeljitev nujnosti reform, ki se v tem primeru nanašajo predvsem na vojaškoobrambno področje in so povezane tudi z znatnimi stroški.¹⁷ Posebej glede na to, da v politiki in javnosti prevladuje nasprotovanje kakršnemu koli povečanju obrambnih izdatkov.¹⁸

Razumevanje slovenskega interesa za članstvo v Natu in razprave o racionalnosti teh prizadevanj zahtevajo zelo kompleksen pristop. Na to smo med drugim skušali tudi opozoriti s kratkim prikazom obravnavanih teoretičnih pogledov. Kaže, da pogled na Nato kot na obrambno zavezništvo samo še deloma ustreza njegovi dejanski vlogi, je tudi institucija s širšimi cilji in je skupnost, ki temelji na skupnih normah in vrednotah. S tega vidika je tudi lažje razumeti prizadevanja kandidatke za članstvo v Natu, ne da bi bile dejansko izpostavljene kakšni otipljivi vojaški grožnji. V slovenski politiki med motivi za članstvo v Natu očitno ne prevladujejo vojaško-varnostni razlogi. Prav tu pa naletimo na težavo. Vključevanje v Nato, ki ga politika razlaga predvsem kot prizadevanje za širše (politične, gospodarske) cilje, ima za posledico Natove pritiske za povečanje vojaških prizadevanj države. V Natu namreč pričakujejo tudi ustrezno pripravljenost kandidatke na vojaškem področju. Vstop v Nato se zaradi tega kaže predvsem kot vključevanje v vojaško zavezništvo, ker zahteva povečanje obrambnih izdatkov in posodobitev vojske. Tudi razprave v javnosti o vstopu v Nato potekajo predvsem o tej problematiki.

Slovenija je glede na izpolnjevanje političnih in ekonomskih meril obravnavana kot ustrezna kandidatka za članstvo v Natu. Resne pomanjkljivosti pa so na vojaškoobrambnem področju, kar zahteva ustrezne reforme tega področja in zagotavljanje finančnih sredstev. Doseganje širših razvojnih ciljev, kakor se predvsem pojasnjuje vstop v Nato, tako postane navidezno povezano z zahtevami po krepitvi vojaške moči. Ali torej Nato ni organizacija s širšimi cilji, kjer vojaški vidiki varnosti niso več temeljni? Dokazovali smo namreč, da vojaško ali »strateško« logiko zamenjuje logika varnostne skupnosti. Vendar pa kljub tem spremembam od držav na prehodu pričakujejo vsaj delno posodabljanje oborože-

¹⁷ Tu se ne moremo spuščati v razpravo o tem, ali so te reforme nujne samo zaradi interesa za članstvo v Natu ali so potrebne tudi drugače. Dejstvo pa je, da reforme, ki jih je slovenska politika v preteklem desetletju načrtovala, nikoli niso bile povsem izvedene.

¹⁸ Podatki zadnje raziskave SJM kažejo, da se 30,6 % Slovencev zavzema za zmanjšanje obrambnih izdatkov, 41,4 % jih meni, naj bodo enaki kot do zdaj, in 9,9 % jih podpira povečanje teh izdatkov.

nih sil. V določeni meri pa je tudi res, da so pričakovanja Nata za povečanje vojaških prizadevanj Slovenije posledica tega, da država razvoju vojaške organizacije v preteklosti ni namenjala ustrezne pozornosti. Z vidika financiranja in usmerjanja reform to področje ni bilo prednostno. Zato sta v zvezi s sedanjo kandidaturo za Nato v ospredju predvsem vprašanje vojaške nepripravljenosti in potreba po okrepitvi vojaških zmogljivosti. Če bi bile v preteklosti reforme, ki so sicer bile načrtovane, tudi izvedene, vstopa v Nato danes verjetno ne bi povezovali predvsem s potrebo po povečanju vojaških zmogljivosti. Nato namreč ne pričakuje združljivosti vojska držav kandidat z vojskami razvitih zahodnih držav.¹⁹ Pričakovanja obsegajo zgolj postopne reforme v skladu z zmogljivostmi kandidat. Te pa so bile v preteklosti v Sloveniji samo deloma uspešne. Zato se zdi morebiti bolj kot iskanje odgovora na vprašanje, ali naj Slovenija za ceno vstopa v Nato posodobi svojo vojaško organizacijo, potrebno, da slovenska politika jasno opredeli, kakšno vlogo naj imajo oborožene sile v politiki zagotavljanja nacionalne varnosti. Šele nato pa se zdi smiselno lotiti tudi vprašanja, kako (in ali sploh) naj Slovenija začrta reforme oboroženih sil. Poleg tega, da slovenska politika s prizadevanji za vstop v Nato naslavlja predvsem vprašanje širših razvojnih perspektiv, evropske identitete države idr., se bo očitno morala nujno spopasti tudi z vprašanji (ne)učinkovitosti vojaške organizacije, ki so v preteklosti ostajala v ozadju.

---

¹⁹ V sedanjem procesu širitve Nata vojaške vidike in tudi vojaške prispevke novih članic štejejo kot manj pomembne. Schimmelfennig (1998/99: 225–6) to ponazarja z dejstvom, da Nato zahteva samo minimalne standarde povezljivosti in splošno zmožnost prispevati k njegovim nalogam; ni pa zahtev glede kakovosti ali količine vojaškega prispevka ali glede tega, da bi prispevek novih članic moral biti enak koristim, ki jih bodo s tem pridobile. Prispevek naj bi na splošno upošteval zmogljivosti novih članic, ki pa veljajo za dokaj omejene.

Literatura:

- Aćimović, Ljubivoje (1978): Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi. Beograd: Institut za međunarudno politiko i privredu.
- Aybet, Gülnur (1997): *The Dynamics of European Security Cooperation, 1945–91*. Houndmills, London: Macmillan Press.
- Benko, Vladimir (1997): *Znanost o mednarodnih odnosih*. Ljubljana: FDV.
- Benko, Vladimir (2000): *Sociologija mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bonvicini, Gianni, Cremasco, Maurizio, Rummel, Reinhardt, Schmidt, Peter (eds.) (1995/96): *A Renewed Partnership for Europe*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Cottrell, J. Alvin, Dougherty, E. James (1965): *The Politics of the Atlantic Alliance*. New York: Praeger.
- Deutsch, Karl (1978): *The Analysis of International Relations*. New Jersey: Prentice Hall.
- Duffield, S. John (1994): NATO's Functions After the Cold War. *Political Science Quarterly*, vol. 109, no. 5.
- Evera, Stephen (1990/91): Primed for Peace – Europe After the Cold War. *International Security*, vol. 15, no. 3.
- Friedman, R. Julian, Bladen, Christopher, Rosen, Stephen (eds.) (1970): *Alliances in International Politics*. Boston: Allyn & Bacon.
- Gompert, C. David, Larrabee, F. Stephen (eds.) (1998): *America and Europe: A Partnership for a New Era*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greco, Ettore (1995/96): Nature and Classification of New Security Challenges in Europe. V: Bonvicini et al. (ed.) (1995/6).
- Haglund, G. David (1999): NATO's Expansion and European Security After the Washington Summit – What Next? *European Security*, vol. 8, no. 1.
- Hellmann, Gunther, Wolf, Reinhard (1993): Neorealism, Neoliberal Institutionalism, and the Future of NATO. *Security Studies*, vol. 3, no. 1.
- Holsti, R. Ole, Terrence, P. Hopmann, Sullivan, D. John (1973): *Unity and Disintegration in International Alliances: Comparative Studies*. New York: John Wiley and Sons.
- Jervis, Robert (1983): *Security Regimes*. V: Krasner (ed.) (1983).
- Jervis, Robert (1991/92): The Future of World Politics. *International Security*, no. 3.
- Kahl, H. Colin (1998/99): Constructing a Separate Peace: Constructivism, Collective Liberal Identity and Democratic Peace. *Security Studies*, vol. 8, no. 2/3.
- Keohane, O. Robert (1983): *The Demand for International Regimes*. V: Krasner (ed.) (1983).
- Keohane, Robert (1989): *International Institutions and State Power*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Keohane, Robert, Nye, Joseph, Hoffman, Stanley, (1993): *After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe*. Harvard: Harvard University Press.

- Krasner, D. Stephen (ed.) (1983): *International Regimes*. N.Y.: Cornell University Press, Ithaca.
- Kugler, L. Richard (1993): *Commitment to Purpose*. Santa Monica: RAND.
- Larrabee, F. Stephen (1998): *Security Challenges on Europe's Eastern Periphery*. V: Gompert, Larrabee (ed.) 1998.
- Leggold, Joseph (1998): *NATO's Post-Cold War Collective Action Problem*. *International Security*, vol. 23, no. 1.
- Liska, George (1962): *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*. Baltimore, Md.: Johns Hopkins Press.
- Malešič, Marjan (1999): *Politične stranke in javno mnenje: zaznava Nata*. *Teorija in praksa*, let. 36, št. 2.
- Malešič, Marjan (2000): *Slovenian Security Policy and Nato*. Groningen: Centre for European Security Studies.
- McCalla, B. Robert (1996): *NATO's Persistence After the Cold War*. *International Organization*, vol. 50, no. 3.
- Mearsheimer, J. John (1990): *Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War*. *International Security*, vol. 15, no. 1.
- Modelski, George (1970): *The Study of Alliances: A Review*. V: Friedman, Bladen, Rosen (eds.) (1970).
- Morgenthau, Hans (1995): *Politika med narodi*. Ljubljana: DZS.
- Park, William, Rees, G. Wyn (eds.) (1998): *Rethinking Security in Post-Cold War Europe*. London, New York: Longman.
- Roter, Petra (1999): *Od režimske teorije do teorij mednarodnih režimov: razvoj preučevanja mednarodnih režimov*. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 197, Ljubljana.
- Russet, Bruce, Starr, Harvey (1996): *Svetovna politika*. Ljubljana: FDV.
- Schimmelfennig, Frank (1998/99): *NATO Enlargement: A Constructivist Explanation*. *Security Studies*, vol. 8, no. 2/3.
- Wallander, A. Celeste (2000): *Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War*. *International Organization*, vol. 54, no. 4.
- Walt, M. Stephen (1987): *The Origins of Alliances*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Williams, C. Michael, Neumann, B. Iver (2000): *From Alliance to Security Community: NATO, Russia, and the Power of Identity*. *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 29, no. 2.
- Žabkar, Anton (1999): *Geostrateški položaj Slovenije v 20. stoletju*. Referat na posvetu v Državnem zboru RS, januar 1999.

Iztok Prezelj

KOMPLEKSNO OGROŽANJE VARNOSTI IN NASTAJANJE KOMPLEKSNIH KRIZ

(ANALIZA PRIMERA TERORISTIČNIH NAPADOV NA SVETOVNI TRGOVINSKI CENTER V NEW YORKU IN PENTAGON)

Uvod

Intenzivnost informatizacije, povezovalnih procesov globalizacije, nastajanja novih držav in tudi razvoja same človekove zavesti po koncu hladne vojne je prispevala k oblikovanju koncepta kompleksnega varnostnega okolja. Z vidika ocenjevanja ogrožanja varnosti pomeni to naslednje:

1. nastajanje nekaterih novih virov (nosilcev) ali celo razsežnosti ogrožanja varnosti sodobnih družb in držav,
2. nastajanje novih referenčnih objektov varnosti (to je tistih, ki so lahko ogroženi),
3. visoko stopnjo povezanosti med ogrožanjem varnosti referenčnih objektov in
4. visoko stopnjo povezanosti med nevojaškimi in vojaškimi razsežnostmi ogrožanja varnosti.

Cilj tega članka je na podlagi večrazsežnostnega pojmovanja varnosti opredeliti koncept kompleksnega ogrožanja varnosti in kompleksne krize. Sledi preizkus koncepta na primerih terorističnih napadov na Svetovni trgovinski center (WTC) in Pentagon 11. septembra 2001.

Utemeljitelji evropskega večrazsežnostnega znanstvenega raziskovanja varnosti so predstavniki koebenhavske šole, ki so v svojih ključnih delih (glej Buzan, Kelstrup, Lemaitre, Tromer in Waever, 1990; Buzan, 1991; Waever, Buzan, Kelstrup in Lemaitre, 1993; Buzan, Waever in De Wilde, 1998) razdelili varnost sodobne družbe na vojaški, okoljski, gospodarski, politični in družbeni (identitetni in kulturni) sektor oziroma razsežnost. Koebenhavska šola je na pragmatičen način povezala tradicionalistično in netradicionalistično razumevanje varnosti družbe, kar pomeni, da je med številne nevojaške razsežnosti varnosti vključila tudi vojaško razsežnost v njeni nespremenjeni obliki. Vendar pregled druge ustrezne literature o opredeljevanju sodobne varnosti pokaže, da koebenhavska šola pozablja na vsaj štiri z varnostnega vidika zelo pomembne razsežnosti (kriminalno, teroristično, zdravstveno in informacijsko), s katerimi bo

dopolnjen koncept kompleksne grožnje varnosti, ki je opredeljen v nadaljevanju.

Opredelitev koncepta kompleksnega ogrožanja varnosti

Kompleksna narava varnostnega okolja po koncu hladne vojne je torej generirala oblikovanje »kompleksne grožnje varnosti« (Prezelj, 2000a, Prezelj, 2001b), ki temelji na:

1. hkratnem obstoju vojaške, politične, okoljske, gospodarske, zdravstvene, teroristične, kriminalne, informacijske, identitetne, kulturne itd. razsežnosti ogrožanja varnosti in
2. visoki povezanosti med temi razsežnostmi ogrožanja varnosti.¹

Kar nekaj pristopov s področja varnostnih študij in obramboslovja poudarja povezanost različnih razsežnosti (ogrožanja) varnosti. Tako predstavniki koebenhavske šole (Buzan, Waever in Wilde, 1998: 166–191) opredeljujejo povezave med varnostnimi razsežnostmi kot »medsektorsko varnost« (*cross-sectoral security*). Pri tem gre za to, da varnostna vprašanja z enega področja obarvajo varnostna vprašanja z drugega. Terriff, Croft, James in Morgan (1999: 177) opredeljujejo medrazsežnostne odnose kot »*sinergetične*« oziroma dopolnjevalne. To naj bi pomenilo, da imajo učinki na enem področju, če niso odpravljani pravilno, učinek na več drugih področjih. Določeni nevojaški pojavi npr. lahko ustvarijo problem na vojaškem področju ali pa tudi na drugih nevojaških področjih. Grizold (1992: 68; 1994: 38; 1999a: 9, 28) v tem smislu poudarja, da je varnost strukturna prvina obstoja in delovanja posameznika, družbe/države in mednarodnega sistema, kar se na družbeni ravni izraža predvsem »v totalnosti zajemanja in prepletanja« vseh področij življenja in dela družbe, še posebej pa z gospodarskega, političnega, socialnega, kulturnega, izobraževalnega, komunikacijsko-informacijskega, vojaškega, ekološkega in zdravstvenega področja. World Disaster Report (1999: 139) ugotavlja, da so najhujše krize posledica izbruha in vzajemnega vpliva kriz (*cross impacting crisis*) na več področjih: vojna v kombinaciji s kolapsom zdravstvenega sistema, pomanjkanjem hrane in množičnim izseljevanjem. Human Development Report (1994: 24, 33) poudarja, da so sestavine človekove varnosti med seboj *soodvisne*, kar pomeni, da je med kazalci posameznih razsežnosti varnosti cela vrsta povezav. To pomeni, da se

¹ Pojav kompleksne grožnje varnosti se je oblikoval vzporedno z razvojem netradicionalnega pojmovanja varnosti, pri čemer je šlo za »hkratno kognitivno širjenje razsežnosti (vojaška, politična, ekonomska, okoljska, kriminalna, teroristična, zdravstvena, identitetna, informacijska itd.) ter referenčnih objektov ogrožanja varnosti (država, mednarodna skupnost, posameznik, družbene skupine, družba, okolje, spol itd.)« (Prezelj, 2001a in 2001b).

grožnja eni prvini človekove varnosti skoraj v trenutku razširi na vse druge prvine človekove varnosti. Nadalje Mandel (1999) v svoji študiji označuje določene mednarodne transferje (nezakonito trgovanje z orožjem, drogami, nevarnimi snovmi, nezakoniti migracijski tokovi, tokovi nevarnih snovi in informacijske disrupcije) kot grožnje varnosti, ki skupaj predstavljajo »prepleteno grožnjo«. Nadalje je Keys (1999) pri svojem proučevanju posledic globalnega segrevanja ozračja označil pojav povezanosti med različnimi grožnjami varnosti za »domina učinek«, ki je po letu 1997 povzročil smrt že 100.000 ljudi po vsem svetu (suše, hurikani, tajfuni, poplave itd.) in prispeval k množičnim gibanjem prebivalstva ter gospodarski škodi.

Ob zelo visoki povezanosti sodobnega razvitega sveta in ogrožajočih pojavov je vedno težje deliti grožnje varnosti na zunanje in notranje. Patman (1999: 7) v tem smislu ugotavlja, da se sploh ne da več potegniti jasne meje med zunanjo in notranjo varnostjo družbe. Mnogo znotrajdržavnih vprašanj je namreč pridobilo neizpodbitno mednarodno razsežnost in obratno. Težnje po odcepitvi v neki državi imajo tako mnogokrat pomoč od zunaj, velika intenzivnost kriminala v neki državi mnogokrat prerašča v mednarodni kriminal, veliko število beguncev, ki pridejo v neko državo od zunaj, pomeni resno obremenitev notranjega socialnega in gospodarskega sistema držav gostiteljic, čezmerno onesnaževanje ozračja ali pa jedrsko sevanje kot posledica jedrske nesreče v neki državi lahko pomeni grožnjo mednarodni varnosti, saj se širi ne glede na državne meje (Prezelj, 2001b: 811). Poleg tega nekateri poudarjajo, da je ob omenjeni povezanosti groženj varnosti treba »relativizirati tudi delitev groženj na vojaške in nevojaške«, saj prve mnogokrat preraščajo v druge in obratno (Romanchenko, 2001).

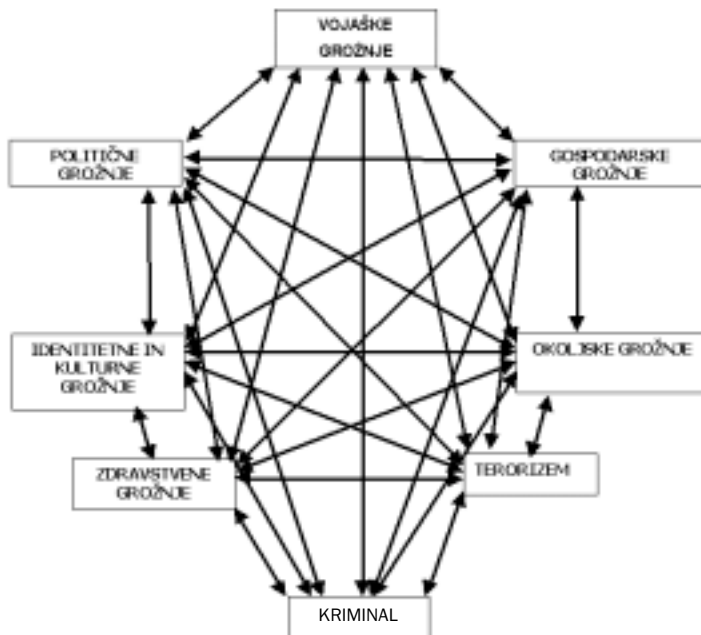
Najhujše varnostne krize (kompleksne krize) se razvijejo kot posledica skrajnega stopnjevanja ogrožanja varnosti v eni razsežnosti, kar prispeva k stopnjevanju groženj varnosti v drugih razsežnostih. Gre torej za kombinacijo kriz v več varnostnih razsežnostih oziroma kombinacijo stopnjevanih groženj iz več razsežnosti. Tako oboroženi vojaški spopadi visoke intenzivnosti, kar pomeni stopnjevanje vojaškega ogrožanja varnosti, vplivajo neposredno ali posredno na stopnjevanje kriminala, terorizma, okoljskih, gospodarskih, zdravstvenih, identitetnih, političnih, informacijskih in še drugih groženj varnosti (npr. Kosovo, BiH, Makedonija ipd.). Velja seveda tudi obratno, da skrajno stopnjevanje naštetih nevojaških groženj varnosti povečuje verjetnost ali intenzivnost oboroženega spopada.² Kompleksna grožnja varnosti družbe je v tem smislu grožnja s kompleksnimi vzroki (iz več razsežnosti) in kompleksnimi posledicami (v drugih razsežnostih).

² Iz tega izhaja, da je analiza vojaških groženj varnosti določene države brez upoštevanja nevojaških groženj, ki lahko vplivajo na njihovo intenzivnost, ne celovita in zato netočna. Velja seveda tudi obratno.

Kompleksna grožnja varnosti se lahko dokaj različno izraža v različnih državah, vendar pa s stopnjevanjem ene od groženj teži k simetričnosti lastnega razvoja oziroma uresničitve tudi v drugih razsežnostih ogrožanja varnosti. Intenzivnost ali neintenzivnost njenih groženj vedno teži k simetriji oziroma medsebojnemu uravnoteženju. Asimetrično razvita kompleksna grožnja je torej le začasen ali pa umetno vzdrževan pojav.

V kompleksnih krizah se torej uresničijo povezave med naštetimi razsežnostmi ogrožanja varnosti, kar prikazuje model kompleksne grožnje varnosti. Informacijska razsežnost ogrožanja varnosti ni prikazana zaradi kompleksnosti grafične predstavitve, kar pa ne pomeni, da smo jo izključili iz koncepta in nadaljnega testiranja.

Slika 1: Model kompleksne grožnje varnosti (Prezelj, 2000a: 50).

V vsaki od prikazanih razsežnosti ogrožanja varnosti je mogoče poudariti nekaj ključnih kazalcev (za nadaljnjo in podrobnejšo razčlenitev glej Prezelj, 2000a):

- vojaška razsežnost ogrožanja varnosti: intenzivnost oboroženega spopada in verjetnost za njegovo sprožitve;
- ekonomska razsežnost ogrožanja varnosti: gospodarska recesija, gospodarska nerazvitost, revščina, lakota, visoka brezposelnost in inflacija;
- okoljska razsežnost ogrožanja varnosti: intenzivnost naravnih in antropogenih nesreč, pomanjkanje vode, onesnaženje (zraka, vode in tal);

- politična razsežnost ogrožanja varnosti: stopnja nespoštovanja človekovih pravic in državljskih svoboščin, nesvoboda medijskega delovanja, korupcija;
- zdravstvena razsežnost ogrožanja varnosti: nalezljive bolezni, smrtnost otrok, dolžina življenja;
- kriminalna razsežnost ogrožanja varnosti: razvitost kriminalitete v družbi, umori, tihotapljenje;
- teroristična razsežnost ogrožanja varnosti: obstoj in intenzivnost delovanja terorističnih skupin;
- identitetna in kulturna razsežnost ogrožanja varnosti: visoka migracijska stopnja (prisilne in prostovoljne migracije), spreminjanje etnične sestave, etnični spori;
- informacijska razsežnost ogrožanja varnosti: namerni in nenamerni pojavi, ki rušijo in onemogočajo delovanje obstoječih infrastrukturnih in informacijskih sistemov.

Na nerazrešljivo dilemo, katera od naštetih razsežnosti ogrožanja varnosti je v sodobnem svetu osrednja, tu ne bomo odgovarjali. Treba je samo omeniti, da avtorji, ki proučujejo ogrožanje varnosti sodobnih držav, večinoma zagovarjajo osrednjost svoje perspektive (vede, stroke, ministrstva, lastne izobrazbe ipd.). Bistveno je to, da so razsežnosti ogrožanja varnosti v sodobnem svetu vse bolj povezane, ne samo v okvirih državnih meja, temveč tudi transnacionalno.

Transnacionalnost kompleksnega ogrožanja varnosti

V sodobnem globaliziranem svetu so *posamezne grožnje varnosti vse bolj transnacionalne narave*. Državne meje so nastale zaradi razmejevanja človekovih oblik organiziranja na določenem ozemlju, kar pa ni vplivalo preveč na množico pojavov (groženj varnosti v našem primeru), ki se širijo neodvisno od umetnih meja. Po Smithovem mnenju (2000) so transnacionalne narave predvsem nevojaške grožnje varnosti, kot so kriminal, terorizem, migracije, širjenje nalezljivih bolezni in negativnih okoljskih pojavov.

Za sodobne družbe je problematično in paradoksalno to, da se večina groženj varnosti širi transnacionalno prek obstoječih komunikacijskih sredstev. Tako kriminalne združbe izkoriščajo obstoječi pretok blaga in storitev za pranje denarja, tihotapljenje drog, ljudi, nevarnih snovi, orožja itd. Sodobni terorizem postaja vse bolj globalen, saj mu obstoječa komunikacijska sredstva olajšujejo mednarodno financiranje, sodelovanje in organiziranje akcij (npr. povezovanje teroristov po medmrežju). Nevarne nalezljive bolezni se z obstoječimi komunikacijami lahko izredno hitro prenašajo po celem svetu. Danes torej živimo v družbi tvega-

nja, v kateri vsaka nova stopnja tehnološkega razvoja prinaša s seboj posredne ali neposredne negativne posledice, ki jih lahko označimo za grožnje varnosti (več o tem glej Prezelj, 2001a).

Kaj torej pomeni »transnacionalnost kompleksnega ogrožanja varnosti«? V tem primeru gre za to, da se kompleksnost povezav med posameznimi grožnjami varnosti (razsežnostmi ogrožanja varnosti) v veliki meri uresničuje ne glede na državne meje. Lokalni izbruh ogrožanja varnosti npr. v razsežnosti terorizma ima lahko globalne posledice v drugih razsežnostih. Uresničenje povezav med grožnjami varnosti oziroma kompleksne grožnje varnosti v nacionalnem in transnacionalnem okviru bo preverjeno v naslednjem poglavju na trenutno najaktualnejšem empiričnem primeru.

Stopnjevanje kompleksnega ogrožanja in nastanek kompleksne krize po terorističnem napadu na WTC in Pentagon 11. septembra 2001

Septembrska teroristična napada na WTC in Pentagon pomenita stopnjevanje ogrožanja varnosti v razsežnosti terorizma, ki je v ZDA in drugod po svetu povzročilo intenziviranje ogrožanja varnosti v nekaterih drugih nevojaških in vojaških razsežnostih.³ Kompleksne posledice septembrskega terorističnega napada je tako bolj ali manj moč opaziti v razsežnostih gospodarskega, vojaškega, političnega, kriminalnega, okoljskega, zdravstvenega, kulturnega, identitetnega in informacijskega ogrožanja varnosti. V nekaterih razsežnostih je prišlo do stopnjevanja ogrožanj zgolj na lokalni ravni, medtem ko je v drugih prišlo do stopnjevanja na nacionalni ali celo mednarodni ravni. Poglejmo si stopnjevanje ogrožanja varnosti v naštetih razsežnostih.

Septembrska teroristična napada sta v trenutku povzročila *povečanje kazalcev gospodarske ogroženosti* na nacionalni in pozneje še na globalni ravni. Gospodarska recesija, ki se je v ZDA napovedovala pred 11. septembrom, je izbruhnila praktično v trenutku po napadu. Nekateri celo pravijo, da so »teroristi napadli svetovno in svobodno trgovino« (Bush: Terrorists Attacked World and Free Trade, 20. 10. 2001).

Povzročena gospodarska škoda se je najprej pokazala v padcu številnih borznih indeksov. Tako se je ameriški finančni trg v prvi uri odzval s

³ Teroristični napad je ameriška politika označila za vojno dejanje, kar ji je tudi omogočalo, da sprejme povračilne vojaške ukrepe proti napadalcem in njihovim podpornikom. Tudi 5. člen Washingtonske pogodbe je bil s takšno razlago laže aktiviran. Dilema označitve tega dogodka kot vojne ali terorizma je prišla do izraza tudi v zavarovalništvu (glej The Cost of Terror, Best's Review, October 2001). Po mnenju zavarovalniških strokovnjakov bodo zavarovalnice povrnile škodo za teroristični dogodek v sklopu svojih polic, od katerih pa vendarle večina izključuje povračilo stroškov ob vojni. Tu lahko opozorimo na zanimivo pravno vprašanje, ali lahko o septembrskem napadu govorimo kot o vojnem in terorističnem dejanju hkrati.

strmim padcem indeksa Dow Jones. Indeks se je ob koncu prvega trgovalskega dne znižal za 7,07 odstotka na raven pod 9000 točk, kar je največji dnevni padec v njegovi zgodovini. Nasdaq, ki meri vrednosti delnic novih tehnologij, pa je padel za 6,38 odstotka. Podobno se je odzval tudi svetovni finančni trg, saj je indeks tokijske borze Nikkei padel za 5,04 odstotka na 9504,41 točke, kar je najmanj od decembra 1983. Celo slovenski delniški indeks SBI 20 je 17. 9. 2001 nazadoval za 2,33 odstotka na 1934 točk, kar je padec pod psihološko mejo 2000 točk (Borza se je zamajala: V ZDA znižali obrestne mere, Delo, 18. 9. 2001).

V letalskem prevozništvu je nastala globana kriza zaradi odpovedanih letov in štiridnevnega zaprtja zračnega prostora nad ZDA. Škoda v svetovnem letalskem prevozništvu je po prvih ocenah Mednarodnega letalskega združenja (International Air Transport Association) znašala že 7,5 milijarde dolarjev (Global Airlines Loses Could Top \$10 Billion, 9. 10. 2001). Ameriške letalske družbe so bile v mesecu dni po napadu samo 66-odstotno zasedene (Not yet Giving Thanks, The Economist: 69, 17. 11. 2001) in že 18. septembra naj bi imele 1 milijardo dolarjev dohodkovne izgube, dnevno pa naj bi izgubljale med 250 do 300 milijonov dolarjev. Letalske družbe so v želji po zmanjšanju izgub začele odpuščati delavce v povprečni višini 20 odstotkov celotne delovne sile. To je prispevalo k povečanju brezposelnosti v gospodarstvu, kar je še en možen kazalec ogrožanja varnosti. Po odprtju borze v New Yorku se je izkazalo, da so delnice petih največjih ameriških prevoznikov padle za 40 do 52 odstotkov. Ameriški kongresnik James Oberstar je ugotovil, da bi ameriška letalska industrija brez prejetja zaprosene pomoči doživela finančno likvidacijo (US Airlines Asks White House, Congress for Assistance, 18. 9. 2001). Ameriška letalska industrija je ocenila, da potrebuje 17 milijard dolarjev od države za stabiliziranje poslovanja, od tega 5 milijard v gotovini (US Airlines Ask Congress for 17,500 Million Aid Package, 19. 9. 2000), čemur je 22. septembra kongres v veliki meri tudi ugodil.

Po mnenju Bushevega svetovalca za ekonomske zadeve je teroristični napad povzročil predvsem izpad kratkoročne oskrbe v mnogih gospodarskih panogah v ZDA, povečanje negotovosti na finančnih trgih in zmanjšanje volje za investicijsko vlaganje, kar naj bi pripeljalo do zniževanja rasti družbenega proizvoda med 0,5 do 0,7 odstotka BDP v tretji in četrti četrtini 2001. Vendar pa je napovedal, da sam napad verjetno ne bo zamajal dolgoročnih temeljev gospodarskega sistema ZDA (Testimony of Bush Adviser Hubbard on Economic Policy after Attacks before the Committee on the Budget, US Senate, 2. 10. 2001). Svetovna banka je celo napovedala, da bo znižana gospodarska rast v razvitih državah in državah v razvoju privedla do motenj pri uresničevanju razvojnih strategij, kar bo najbolj prizadelo najrevnejše (Poverty to Rise in Wake of Terrorist Attacks in USA, World Bank Press Release, 1. 10. 2001).

Tabela 1: Napoved Svetovne banke glede rasti BDP po terorističnem napadu 11. septembra 2001 (letna sprememba v odstotkih)

	Dejanska rast	Napoved rasti pred 11. septembrom		Napoved rasti po 11. septembru	
		2000	2001	2002	2001
Razvite države	3,4	1,1	2,2	0,9	1-1,5
Države v razvoju	5,5	2,9	2,9	2,8	3,5-3,8

Po oceni Svetovne banke bodo gospodarske posledice terorističnega napada v ZDA, Evropi in na Japonskem neposredno ogrozile življenja 20.000 do 40.000 otrok, mlajših od 5 let, 10 milijonov ljudi pa bo živelo pod mejo revščine, ki jo pomeni 1 dolar na dan.

Tudi svetovna turistična industrija je bila oškodovana zaradi strahu pred potovanjem in zmanjšanja zaupanja turistov, kar je povzročilo poplavo odpovedi predvsem pri mednarodnih potovanjih. Škodo so poleg že omenjenih letalskih prevoznikov utrpeli predvsem države, katerih gospodarstvo v veliki meri temelji na turistični industriji. Po podatkih Svetovne turistične organizacije se je število turističnih obiskov v obdobju od septembra do decembra 2001 v svetu zmanjšalo za 11, v Afriki 3,5, na ameriški celini za 24, v Vzhodni Aziji za 10, Južni Aziji za 24, Bližnjem vzhodu za 30 in v Evropi za 6 odstotkov v primerjavi z enakim obdobjem prejšnjega leta (glej *World Tourism Stalls in 2001*, WTO News Release, 29. 1. 2002). Največ škode je torej utrpela turistična industrija muslimanskih držav. Istanbul je v dveh mesecih po napadu obiskalo od 50 do 60 odstotkov manj turistov kot v enakem obdobju prejšnjega leta (*Not yet Giving Thanks*, *The Economist*: 69, 17. 11. 2001). Turistična industrija se je seveda odzvala z množičnim odpuščanjem delavcev.⁴

Teroristični napad tolikšne intenzivnosti je povzročil aktiviranje in mobiliziranje oboroženih sil v ZDA ter pripeljal do mednarodnega vojaškega posredovanja v Afganistanu, torej globalno *stopnjevanje vojaškega ogrožanja varnosti*. Logika vojaškega odgovaranja na teroristično grožnjo varnosti je šla celo tako daleč, da je Nato aktiviral 5. člen Washingtonske pogodbe in ANZUS 4. člen svoje ustanovne pogodbe. Zanimivo je, da je bil »teroristični napad« neposredno zaznan kot »oboroženi napad« na ozemlje, ki ga pokrivata zvezi. Čeprav teroristični napadi 11. septembra niso bili oboroženi napadi v klasičnem smislu, sta bila kljub temu aktivirana oba člena. Kakor koli že stopnjevanje ogrožanja varnosti v

⁴ Tudi zavarovalništvo je bilo v težavah zaradi »največjega zavarovalniškega dogodka v zgodovini«, pri katerem bodo po ocenah zavarovalnice morale povrniti med 25 do 30 milijard dolarjev. Zavarovalnice se bodo finančno rešile tudi tako, da bodo povečale premije za katastrofično zavarovanje (*The Cost of Terror, Best's Review*, October 2001). Poleg tega pa se je izkazalo, da zavarovalnice niti niso sposobne oceniti verjetnosti terorističnega ogrožanja varnosti, kar bi pomenilo običajno podlago za izračun premij. Povečanje zavarovalnih premij bo tako poleg večjih izdatkov za varnost nedvomno vplivalo na finančni izkaz mnogih podjetij.

teroristični razsežnosti je povzročilo vojno napoved in začetek same vojne z vojaškimi sredstvi. Globalno organiziran teroristični napad je torej povzročil globalno organizirano in vodeno vojaško posredovanje.

Občasni odzivi ameriškega prebivalstva na septembrski napad v obliki izražanja sovraštva, nestrpnosti, diskriminacije in fizičnega ogrožanja so nedvomno pripeljali do začetkov *ogrožanja kulturne in identitetne varnosti muslimanskega prebivalstva v ZDA*, čeprav je bilo mnogo predstavnikov te skupnosti ubitih v samem WTC-ju.⁵ Tako je v bližini Chicaga nekdo zagnal molotovko v neki arabsko-ameriški center, nekje drugje so vandali napadli islamsko knjigarno, pojavili so se protiarabski grafiti, v Virginiji so mošejama grozili po telefonu, v New Yorku je neki moški v jezi skušal povoziti Pakistanko, muslimanski otroci so bili prestrašeni, ženske si niso upale nositi tradicionalnih oblačil, zagrešena sta bila umora iz domnevno protiarabskih vzgibov (*Lawmakers Condemn Bigotry against Muslims or Arabs*, 15. 9. 2001), neka ženska je poklicala po telefonu vse Abdule in jim grozila itd. (*Life on the Homefront*, Time, 1. 10. 2001). Svet za ameriško-islamske odnose (CAIR) je do 26. septembra zbral 625 poročil o protimuslimanskih incidentih (*US Mobilizes Forces to Combat Post-Terrorism Discrimination*, 27. 9. 2001).

Zaradi nastopa ameriškega predsednika in drugih visokih uradnikov ter resolucije ameriškega kongresa (soglasno sprejeta 15. septembra), ki obsojajo nestrpnost in nasilje proti muslimanskemu prebivalstvu v ZDA, ni prišlo do stopnjevanja ogrožanja varnosti arabske skupnosti v ZDA. Bistvo demokratičnega režima je namreč ravno v strpnosti do različnih verskih, etničnih in rasnih skupin ter z nadaljnjim stopnjevanjem ogrožanja varnosti v tej razsežnosti bi se dobesedno porušil demokratični temelj ZDA, česar država ni želela.

Kompleksna povezava med terorizmom in etničnim sovraštvom pa se je prenesla tudi po Evropi, v kateri se je znižala stopnja zaupanja do prebivalcev muslimanskega in arabskega izvora. Tako so Nemci po podatkih Allensbachove ankete čedalje manj zaupali muslimanskemu prebivalstvu. Velika večina, kar 65 odstotkov, za minulo zlo sicer ni obtoževala islama, vendar jih je skoraj polovica pričakovala napetosti z islamskim prebivalstvom države (Tudi Nemci v strahu pred prihodnostjo, Delo, str. 4, 22. 11. 2001). Po Evropi so se pojavile številne oblike diskriminacije, kot je npr. češki primer točilnice, v katero arabski gostje niso imeli vstopa (glej Terorizem in svoboda govora na Češkem, Delo, 24. 9. 2001).

Stopnjevanje sovraštva in nasilja proti muslimanski in arabski skupnosti je hkrati prispevalo k povišanju *stopnje kriminala v ZDA iz rasnih, verskih ali etničnih vzgibov (hate crimes)*. Že sami teroristični napadi so obravnavani kot kriminalna dejanja, poleg tega pa je samo delovanje

⁵ Do 17. septembra je Bangladeš pogrešal že 50, Turčija 131, Egipt 4, Libanon in Pakistan pa sta še zbirala podatke o številu mrtvih državljanov (*Many Muslims Feared Killed in World Trade Center Attacks*, 17. 10. 2001).

mnogih terorističnih skupin neizogibno povezano s kriminalnimi vzvodi pridobivanja denarja za financiranje njihovih dejavnosti. Tako je do konca septembra leta 2001 FBI uvedel že 40 preiskav proti posameznikom, ki so bili osumljeni storitve kaznivih dejanj zoper pripadnike arabske in muslimanske skupnosti ali njihove institucije (FBI Director Denounces Attacks against Arab-Americans, 17. 9. 2001). Za primerjavo naj omenim, da je bilo v letu 1999 med 1411 obravnavanimi incidenti z verskimi vzgibi le 32 naperjenih proti tej skupnosti (US Mobilizes Forces to Combat Post-Terrorism Discrimination, 27. 9. 2001).

Poleg tega pa je zaradi vojne v Afganistanu obstajala tudi velika nevarnost, da bi se povečal obseg trgovine s heroinom, saj so Talibani že leta 2000 upravljali 70 odstotkov svetovne proizvodnje heroina (War and Drugs: Another Powder Trail, The Economist, 20. 10. 2001). Po mnenju ameriške vlade je sicer obstajalo malo dokazov za neposredno povezavo med teroristično mrežo Al-Kaida in tihotapskimi skupinami mamil, vendar pa je povezava obstajala posredno prek Talibanov. Denar od prodane opija in heroina je bil med drugim namenjen tudi kupovanju oborožitve, urjenju teroristov ter podpori terorističnih operacij v sosednjih državah in drugod (State Department's Jack Mack Tells Congress of Drug, Terror Links, 10. 10. 2001, Taliban Continue to Profit from Drug Trade, 3. 10. 2001).

Teroristični napad je posredno povzročil tudi *stopnjevanje ogrožanja varnosti v politični razsežnosti*, predvsem na področju človekovih pravic in svoboščin. Ameriški predsednik Bush je septembrski teroristični napad označil za napad na svobodo (glej Liberty vs Security, The Economist, 29. 9. 2001), Blair za napad na demokratične vrednote (Address by Tony Blair Delivered to the House of Commons, 14. 9. 2001), po mnenju glavnega tožilca ZDA Johna Ashcrofta pa je ta dogodek hkrati pomenil napad na »varnost in svobodo vsakega ameriškega državljana« (Transcript: Bush Administration Officials Brief on Attack Response, 11. 9. 2001). The Economist je v komentarju prve izjave dodal, da je šlo za »napad skozi svobodo«. Nekatere znanstvene primerjalne analize terorističnega ogrožanja varnosti (npr. Eubank in Weinberg 1994) resda kažejo, da je v razvitih demokratičnih državah več terorizma ravno zato, ker jim je omogočeno dokaj neovirano delovanje zaradi njihove odprtosti in medijske razvitosti.⁶ Terorizem namreč temelji na usmerjeni uporabi čezmerne nasilja s ciljem opozoriti na večinoma kak širši ideološko-politični boj ali vprašanje, demokratične družbe pa v izhodišču ne zatirajo različnih ideoloških in političnih gibanj, kot to večinoma počnejo totalitarne družbe. Terorizem je v nekem smislu bolezen sodobne demokracije, ki spretno izkorišča prednosti odprte družbe.

⁶ Eubank in Weinberg (1994) sta s primerjalno študijo na vzorcu 172 držav dokazala, da več terorističnih skupin deluje v demokratičnih kot nedemokratičnih državah (več o tem glej tudi Prezelj 2000a: 92).

Na tej točki je treba ugotoviti, da je teroristični napad v ZDA pomenil napad na človekove pravice in svoboščine predvsem zaradi omejevalnih oziroma protiterorističnih ukrepov ameriškega nacionalnovarnostnega sistema. Ravno s sprejetimi ukrepi za povečanje učinkovitosti protiterorističnega boja in preventive so omejili človekove pravice in svoboščine. Ljudem sta bili začasno odvzeti pravica in svoboda potovanja po zračnem prostoru.⁷ Ključni mediji so po pogovoru s svetovalko za nacionalno varnost Condolezzo Rice sprejeli neko obliko samocenzure, da z oddajanjem izjav talibanskih nasprotnikov in bin Ladna ne bi širili potencialnih skritih terorističnih sporočil. Pristali so na to, da bodo temeljito premislili ali se posvetovali pred objavo takšnih sporočil.⁸ Ameriški kongres je sprejel protiteroristični zakon, ki povečuje pristojnosti ameriške vlade pri telefonskem prisluškovanju, nadziranju elektronskih sporočil, omogoča zadržanje priseljencev zgolj zaradi suma povezanosti s teroristi itd.⁹

Podobne ukrepe so sprejemale tudi mnoge evropske države. Britanci so npr. neizogibnost posega v človekove pravice, zasebnost in svoboščine utemeljevali s teroristično ogroženostjo zaradi tesne navezanosti na zaveznico ZDA (*Terrorism and Freedom, The Economist*, 17. 11. 2001).

Ameriški primer je glede razmerja med varnostjo in svobodo pokazal, da ljudje pri občutenju ogroženosti lastne varnosti dokaj konformno sprejmejo omejitve svoboščin. Po javnomnenjski raziskavi revije *Time* in televizijske mreže CNN, ki je bila izvedena 27. 9. 2001, je večina Američanov namreč podprla omejevalne ukrepe vlade: celih 55 odstotkov jih je podprlo ukrep nadziranja vsebine elektronskih sporočil na ameriškem ozemlju, 59 odstotkov zadržanje v priporu brez obtožbe za neomejen čas zaradi suma sodelovanja s teroristi, 68 odstotkov prisluškovanje teroristom brez naloga itd. (*A Clear and Present Danger, Time*, 8. 1. 2001).

⁷ Po besedah glavnega tožilca ZDA z dne 11. septembra je »v demokraciji vedno obstajalo ravnotežje med svobodo in varnostjo. Ameriški prometni sistemi, ki so vedno izražali vrednote naše družbe (mislil je na svobodo, op.a.), so vedno delovali na odprt in dostopen način. In to se bo zgodilo ponovno« (Transcript: Bush Administration Officials Brief on Attack Response, 11. 10. 2001).

⁸ Še posebej je znan primer radijske postaje Glas Amerike, ki ji je ameriška administracija »uradno namignila, naj ne objavi intervjuja z voditeljem talibanskega režima Mohamedom Omarjem«, saj bi lahko s tem prispevali k širjenju političnih stališč teroristov. Stališče enega od višjih uradnikov State Departmenta je bilo, da »Glas Amerike ni Glas mule Omarja niti Glas Talibov, zato bi bilo neprimerno, če bi denar davkoplačevalcev porabili za širjenje komentarjev, ki ščiti teroriste« (Prepovedani intervju: Demokracija, pritiski in propaganda, *Delo*, 26. 9. 2001).

⁹ Kritična javnost, ki se je oglasila ob razpravah o sprejetju tega zakona (npr. American Civil Liberties Union), ne verjame, da je bilo doseženo primerno ravnotežje med podarjeno svobodo in dejanskimi varnostnimi učinki. Skrbi jih predvsem, kako bo to vplivalo na tiste, ki spoštujejo zakon (US to immediately carry out antiterrorism law, 25. 10. 2001). Po podatkih *The Economist* je bilo do 17. 11. 2001 priprtih že več kot 1000 ljudi zgolj zaradi suma povezanosti s terorizmom (*Detentions: First Find your Suspect, The Economist*, str. 52, 17. 11. 2001). Kljub takšnim in podobnim pomislekom je bil zakonski predlog sprejet s samo enim nasprotujočim in enim vzdržanim glasom.

Posledica terorističnega napada je tudi *stopnjevanje zdravstvenega in okoljskega ogrožanja varnosti* na lokalni ravni. Pogrešanih oziroma umrlih ob napadu na WTC je po ocenah več kot 5000, na Pentagon pa okrog 100. Veliko jih je bilo ranjenih, kar je zahtevalo neposredno zdravstveno oskrbo na samem prizorišču ali pa v bolnišnicah.

V samem New Yorku se je v trenutku po napadu izjemno poslabšala kakovost zraka zaradi dima, prahu, saj, pepela in raznih škodljivih snovi, ki so se sprostile ob gorenju in topljenju plastike, lesa, azbesta ipd. Dim iz WTC-ja se je videl celo s satelitskih posnetkov in mednarodne vesoljske postaje. Vse razsežnosti ekološke škode, ki jo je povzročil teroristični napad, sta na kraju samem ocenjevali Agencija za zaščito okolja (Environmental protection Agency) ter Administracija za poklicno varnost in zdravje (Occupational Safety and Health Administration). Po njunih meritvah je teroristični napad povzročil lokalno omejeno škodo majhnih razsežnosti. Najbolj ogroženi po samem napadu so bili vsi v neposrednem dosegu požara ali prahu, še posebej posamezniki z boleznimi dihal in srčnimi boleznimi, starejši, otroci in kadilci ter seveda reševalci, ki so bili neposredno izpostavljeni zdravju škodljivim vplivom. Obe organizaciji sta dnevno na več mestih okoli »ground zero« merili količine azbesta (v zraku in prahu), kovin, hlapnih organskih snovi, CO₂, dioksina, silicija, freona in onesnaženje pitne vode. Kar nekaj vzorcev, s katerimi so merili količino azbesta, dioksina, hlapnih organskih snovi in silicija med 11. in 30. septembrom, je rahlo preseglo dovoljene okoljske meje (glej EPA-OSHA Fact Sheet: Environmental Information from Ground Zero at the WTC, 30. 9. 2001). Tudi v okolici Pentagona je Agencija za zaščito okolja skupaj s FBI in Ministrstvom za obrambo merila podobne vrste onesnaženja, vendar kazalci niso pokazali presegevanja dopustnih meja, razen visoke koncentracije kovin v prahu na ruševinah. Morda je pri vsem še najpomembnejše, da radiološka analiza v okolici Pentagona ni dala pozitivnih rezultatov.

Informacijsko ogrožanje varnosti pri septembrskem terorističnem napadu ni prišlo toliko do izraza, vendar pa je le prišlo do pojavov, kot so prekinitve statičnih in mobilnih telefonskih zvez ter medmrežnih povezav. V Informationweekovi raziskavi mnenja 2000 podjetnikov o težavah njihovih podjetij zaradi terorističnega napada je okrog 45 odstotkov anketirancev imelo težave s prekinitvijo statičnih in mobilnih telefonskih zvez ter okrog 20 odstotkov s prekinitvijo medmrežnih povezav. Le okrog odstotek anketirancev je navajalo nepooblaščenih poskuse vdora v poslovne informacijske sisteme (Disaster Takes Toll on Public Network, Informationweek, str. 22, 17. 9. 2001).

Sklepne misli

Pri ocenjevanju ogrožanja varnosti je očitno, da sodobne družbe in države zaznavajo vse več pojavov, ki jih opredeljujejo kot grožnje varnosti. Ti pojavi so med seboj vedno bolj povezani, kar seveda vpliva tudi na povezanost mnogih groženj varnosti. Vse omenjene grožnje varnosti (vojaške, politične, gospodarske, okoljske, kulturne, identitetne, informacijske, zdravstvene, teroristične, kriminalne itd.) se povezujejo v tako imenovano kompleksno grožnjo varnosti, ki pa lahko v vsaki družbi pride bolj ali manj do izraza. Pri skrajnem stopnjevanju ogrožanja varnosti v eni od naštetih razsežnosti pride do stopnjevanja ogrožanja varnosti v drugih razsežnostih, razvije se torej kompleksna kriza. Vsaka skrajna kriza teži k lastnemu simetričnemu razvoju v naštetih razsežnostih. Povezanost med različnimi grožnjami varnosti je lahko celo tako močna, da ni povsem jasno, ali gre za eno samo krizo ali pa več sočasnih kriz, ali so to izključno notranje krize ali zunanje, ali gre za povsem vojaške krize ali nevojaške itd. To vprašanje je pomembno le s stališča posameznih kriznih upravljalcev, ki so sektorsko oziroma resorsko pristojni za spopadanje z določenimi vidiki krize oziroma ogrožanja varnosti, medtem ko je s stališča samih pojavov ogrožanja in krize povsem nepomembno.

Dogodki po terorističnih napadih na WTC in Pentagon (stopnjevanje ogrožanja varnosti v teroristični razsežnosti) dokazujejo, da je prišlo do posledičnega stopnjevanja ogrožajočih pojavov v vojaški, gospodarski, okoljski, politični, kriminalni, identitetni, kulturni, zdravstveni in informacijski razsežnosti. V nekaterih razsežnostih je prišlo do očitnega stopnjevanja ogrožanja varnosti, medtem ko je ponekod prišlo zgolj do rahlega povečanja kazalcev, ki pomenijo intenzivnost potencialnih ogrožajočih pojavov. Postavljeni model kompleksnega ogrožanja varnosti se torej na testiranem primeru potrди.

Testirani primer tudi pokaže, da je prišlo do transnacionalnega razvoja kompleksnega ogrožanja varnosti, saj sta dve lokalni stopnjevanji terorističnega ogrožanja varnosti prispevali k stopnjevanju ogrožanja varnosti v nekaterih drugih razsežnostih tudi na drugih celinah. V nekaterih razsežnostih je prišlo do stopnjevanja ogrožajočih pojavov predvsem na lokalni ravni (zdravstvena, okoljska in informacijska razsežnost), v vseh drugih pa na nacionalni in celo svetovni ravni (gospodarska, vojaška, identitetna, kulturna, kriminalna in politična razsežnost).

Testirani primer tudi pokaže, da kompleksna kriza ne nastane kar sama od sebe neodvisno od odzivov prizadetih, ogroženih in vzpostavljenih mehanizmov nacionalne in mednarodne varnosti. Samo v zdravstveni, okoljski in informacijski razsežnosti je s terorističnim napadom prišlo do avtomatičnega stopnjevanja ogrožajočih pojavov, medtem ko je v vseh drugih razsežnostih prišlo do stopnjevanja ogrožanja varnosti zaradi protiterorističnega ukrepanja. Tako so se borzni indeksi zmanjšali predvsem

zaradi previdnosti gospodarskih akterjev, ki so s svojim vedenjem povzročili ozračje nezaupanja, kar je hromilo trgovanje in vlaganje. Škoda v letalski industriji je nastala zaradi štiridnevnega zaprtja zračnega prostora nad ZDA ter povečanja strahu in nezaupanja potnikov, ki so odpovedovali svoja potovanja. Zaprtje zračnega prostora in nezaupanje gospodarskih akterjev sta povzročili tudi izpad oskrbe s surovinami v mnogih gospodarskih panogah. Prav tako je škodo utrpela turistična industrija zaradi strahu turistov, ki so odpovedali svoje aranžmaje predvsem na mednarodni ravni. Do stopnjevanja vojaškega ogrožanja varnosti in posledično povečanja pomena vojaške razsežnosti varnosti v sodobnih mednarodnih odnosih je prišlo zaradi prepričanja ZDA, da mora na teroristični napad odgovoriti z vojaškimi sredstvi. Do povečanja kazalcev, ki označujejo ogrožanje identitetne in kulturne varnosti, je prišlo zaradi spontanega odziva predvsem ameriškega prebivalstva v obliki sovraštva, zapostavljanja, napadov, groženj ipd. Posledično se je rahlo povečala tudi stopnja protirasnega, protiverskega oziroma protietničnega kriminala. Ravno tako je prišlo do ogrožanja človekovih pravic in svoboščin zaradi omejevalnih varnostnih ukrepov sistemov nacionalne varnosti. Tako je bila z zaprtjem zračnega prostora nad ZDA začasno odvzeta pravica do gibanja – potovanja po zračnem prostoru. Protiteroristična zakonodaja, ki naj bi zagotovila višjo stopnjo varnosti pred terorizmom, je omogočila večje pristojnosti državnih institucij pri nadziranju telefonskih zvez in medmrežja ter pri zadržanju migrantov. Pri vsem tem je zanimivo, da so ogroženi državljani in celo kritični medijski predstavniki zaradi visoke stopnje lastne teroristične ogroženosti večinoma konformno pristali na omejevanje lastnih pravic in svoboščin oziroma ogrožanje lastne varnosti v drugi (politični) razsežnosti.

Testirani primer torej potrjuje tezo, da (protiteroristični) varnostni ukrepi sistema nacionalne varnosti, mednarodne varnosti in nevladnih organizacij delujejo v pozitivni smeri zagotavljanja varnosti, vendar pa hkrati lahko prispevajo k razvoju kompleksnega ogrožanja varnosti in nastajanju kompleksne krize na lokalni, nacionalni in celo globalni ravni. Na podlagi analiziranega gradiva za ta članek nimamo razloga, da bi dvomili o učinkovitosti vzpostavljenih protiterorističnih ukrepov, vendar so njihova uvedba, izvajanje in spontani odzivi prebivalstva prispevali k absolutnemu širjenju ogrožanja varnosti v drugih razsežnostih. V tem članku ostaja neodgovorjeno vprašanje, kako bi se kompleksno ogrožanje varnosti razvilo, če takšni protiteroristični ukrepi ne bi bili sprejeti. Domnevamo lahko, da bi le v nekaterih razsežnostih prišlo do večjega stopnjevanja ogrožanja varnosti, v drugih (večina obravnavanih razsežnosti) pa verjetno sploh ne.

Testirani primer potrjuje tudi pomembnost kognitivne prvine ogrožanja varnosti (glej Prezelj, 2000b). Ameriška vlada je dogodke 11. septembra označila hkrati za teroristični napad, vojno, kriminalno dejanje, napad na svetovno in svobodno trgovino, napad na svobodo in demokra-

tične vrednote. S tem je na kognitivni ravni multiplicirala oziroma »več-dimenzionirala« pomen dveh v osnovi zgolj terorističnih dejanj. Zakaj? Morda iz prizadetosti, samopomilovanja ali pa zaradi želje po ustvarjanju mobilizacijske podlage za »vseobsegajoče protiteroristične ukrepe«. Del odgovora se verjetno skriva tudi v zadnji možnosti, vsaj če upoštevamo trenutni brezizhodni zunanjepolitični cilj izkoreninjenja in iztrebljenja vsega terorizma po celem svetu. Z doseganjem zaznavanja terorističnega napada kot vojnega dejanja so si odprli vrata za oblikovanje mednarodne (vojaške) protiteroristične koalicije in aktiviranje 5. člena Washingtonske pogodbe, za katerega je do tedaj uradno veljala razlaga, da ga je mogoče uporabiti le ob oboroženem napadu na katero koli državo članico.

Sčasoma se učinek kompleksnega ogrožanja varnosti zmanjšuje: kazalci ogrožajočih pojavov v posameznih razsežnostih so se znižali. Vendar pa je na tej točki treba omeniti, da z ohranjanjem protiterorističnega boja in vojaškim posredovanjem v Afganistanu ter tudi drugod prihaja do bolj ali manj umetnega vzdrževanja kompleksnega ogrožanja varnosti, čeprav to ne bi bilo nujno.

Testirani primer posredno potrjuje tudi tezo, da ocenjevanje ogrožanja varnosti v posamezni razsežnosti nujno zahteva proučitev njenih povezav z drugimi grožnjami oziroma razsežnostmi ogrožanja varnosti (glej Prezelj, 2001c). Vzrok stopnjevanja ogrožanja varnosti v proučevani razsežnosti, katera koli je že to, je lahko v drugih razsežnostih. Ocenjevanje ogrožanja varnosti v sodobnem globaliziranem svetu mora biti torej celovito.

Nazadnje naj še relativiziramo občutke, ki jih je verjetno imel bralec tega prispevka. Kompleksna grožnja varnosti oziroma kompleksna kriza ni nov pojav. Večina proučevanih razsežnosti ogrožanja varnosti in povezanost med njimi ni nič novega; vse to obstaja verjetno že od nastanka človeške družbe. Razvoj sodobne družbe, nove tehnologije in globalizacija so predvsem prispevali k večji povezanosti med posameznimi ogrožajočimi pojavi in njihovem hitrejšemu širjenju znotraj lastne razsežnosti, medrazsežnostno in transnacionalno medrazsežnostno. Postavljeni model v tem članku je torej uporaben za proučevanje ogromnega števila varnostnih primerov iz zgodovine, kaj šele prihodnosti.

Viri:

- Address by Tony Blair, Prime Minister of Great Britain Delivered to the House of Commons, 14. 9. 2001.
- Borza se je zamajala: V ZDA znižali obrestne mere, Delo, 18. 9. 2001.
- Bush: Terrorists Attacked World and Free Trade, 20. 10. 2001. Dostopno na www.cnn.com.
- Buzan, Barry (1991): *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, London.
- Buzan, Barry, Kelstrup, Morten, Lemaitre, Pierre, Tromer, Elizabeta, in Waever, Ole (1990): *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*. London: Pinter Publishers.
- Buzan, Barry, Waever, Ole, de Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- A Clear and Present Danger, Time, 8. 10. 2001.
- Detentions: First Find your Suspect, The Economist, str. 52, 17. 11. 2001.
- Disaster Takes Toll on Public Network, Informationweek, str. 22, 17. 9. 2001.
- EPA-OSHA Fact Sheet: Environmental Information from Ground Zero at the WTC, 30. 9. 2001, www.epa.gov/epahome/wtc/epa-osha02.htm.
- Eubank, William Lee & Weinberg, Leonard (1994): Does Democracy Encourage Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, let. 6, št. 4.
- FBI Director Denounces Attacks against Arab-Americans, 17. 9. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/01091710.htm>.
- Grizold, Anton (1992): *Oblikovanje slovenske nacionalne varnosti*. V: Anton Grizold (ur.), *Razpotja nacionalne varnosti Ljubljana*: FDV.
- Grizold, Anton (1994): The Concept of National Security in the Contemporary World. *International Journal of World Peace*, Vol. 11, No. 3.
- Grizold, Anton (1999): *Obrambni sistem Republike Slovenije Ljubljana*: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Human Development Report (1999), UNDP. New York: Oxford University Press.
- Johnson, Dennis (1994): *A Team Approach to Threat Assessment*. Security Management, September.
- Jopeak, Edvard (2000): *Five Steps to Risk Reduction*. Security Management, August.
- Keys, David (1999): *Catastrophe: An Investigation into Origins of Modern World*, Century, London.
- Lawmakers Condemn Bigotry against Muslims or Arabs, 15. 9. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/01091711.htm>.
- Liberty vs Security, The Economist, 29. 9. 2001.
- Mandel, Robert (1999): *Deadly Transfers and the Global Playground: Transnational Security Threats in a Disorderly World*, Praeger, Westport.
- Many Muslims Feared Killed in World Trade Center Attacks, 17. 10. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/01091707.htm>.

- Not yet Giving Thanks, *The Economist*: 69, 17. 11. 2001.
- Patman, Robert (1999): Introduction: Security in a Post-Cold War Context. V: Robert Patman (ed.): Security in a Post-Cold War World. London: Macmillan Press Ltd.
- Poverty to Rise in Wake of Terrorist Attacks in USA, World Bank Press Release, 1. 10. 2001, <http://www.worldbank.org>.
- Prepovedani intervju: Demokracija, pritiski in propaganda, *Delo*, 26. 9. 2001.
- Prezelj, Iztok (2000a): Varnost sodobne družbe kot večdimenzionalni pojav (oblikovanje metodološkega modela proučevanja ogrožanja varnosti), magistrsko delo. Ljubljana: FDV.
- Prezelj, Iztok (2000b): Metode vplivanja na ciljne javnosti v primeru zalivske vojne iz leta 1991 (Konstruktivistični pristop k razumevanju sodobne varnostne stvarnosti). V: Branko Lobnikar, Jurij Žurej (ur.): Raziskovalno delo podiplomskih študentov Slovenije, družboslovje in humanistika Ljubljana: DMRS.
- Prezelj, Iztok (2001a): Grožnje varnosti, varnostna tveganja in izzivi v sodobni družbi: razreševanje nekaterih terminoloških dilem. *Teorija in praksa*, št. 1.
- Prezelj, Iztok (2001b): Nujnost medorganizacijskega sodelovanja pri zagotavljanju nacionalne in mednarodne varnosti. V: Milan Pagon (ur.): Dnevi varstvoslovja. Ljubljana: VPVŠ.
- Prezelj, Iztok (2001c): Vojaško ogrožanje nacionalne in mednarodne varnosti po koncu hladne vojne. *Teorija in praksa*, let. 38, št. 5.
- Romanchenko, YU.G. (2001): Military Threats: A Political Study. *Military Thought*, Vol. 10, No. 5.
- Smith, Paul (2000): Transnational Security Threats and State Survival: A Role for the Military. *Parameters*, Vol. 30, No. 3.
- State Department's Jack Mack Tells Congress of Drug, Terror Links, 10. 10. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror>.
- Taliban Continue to Profit from Drug Trade, 3. 10. 2001, www.cnn.com.
- Terorizem in svoboda govora na Češkem, *Delo*, 24. 9. 2001.
- Terriff, Terry, Croft, Stuart, James, Lucy in Morgan, Patrick (1999): *Security Studies Today*. Cambridge: Polity Press.
- Terrorism and Freedom, *The Economist*, 17. 11. 2001.
- Testimony of Bush Adviser Hubbard on Economic Policy after Attacks before the Committee on the Budget, US Senate, 2. 10. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror>.
- The Cost of Terror, *Best's Review*, October 2001.
- Transcript: Bush Administration Officials Brief on Attack Response, 11. 9. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/01091109.htm>.
- Transcript: Bush Administration Officials Brief on Attack Response, 11. 10. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/01091109.htm>.
- Tudi Nemci v strahu pred prihodnostjo, *Delo*, str. 4, 22. 11. 2001.
- Turbiville, Graham & Prinslow, Karl (1999): Assessing Emerging Threats. *Military Review*, Vol. 79, No. 5.

- US Airlines Ask Congress for 17,500 Million Aid Package, 19. 9. 2000, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/>.
- US Airlines Asks White House, Congress for Assistance, 18. 9. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/>.
- US Mobilizes Forces to Combat Post-Terrorism Discrimination, 27. 9. 2001, <http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/01092711.htm>).
- US to immediately carry out antiterrorism law, 25. 10. 2001, www.cnn.com.
- Waever, Ole, Buzan, Barry, Kelstrup, Morten, in Lemaitre, Pierre (eds.) (1993): *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. New York: St. Martin's Press.
- War and Drugs: Another Powder Trail, *The Economist*, 20. 10. 2001.
- World Disasters Report (1998), International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. Oxford:Oxford University Press.
- World Tourism Stalls in 2001, World Tourism Organization News Release, 29. 1. 2002, www.world-tourism.org.

Igor Kotnik Dvojmoč

POMEN IN VLOGA REZERVNE SESTAVE OBOROŽENIH SIL NAJRAZVITEJŠIH INDUSTRIJSKIH DRŽAV

Koncept rezervne sestave

Ne glede na to, ali se oborožene sile (OS) neke države popolnjujejo z obvezniki ali poklicnimi vojaki, so vedno sestavljene iz stalne in rezervne sestave. Nobena država namreč ne razpolaga z zadostnimi viri, ki bi omogočali vzpostavitev stalne sestave OS v takšnem obsegu, ki bi zadoščal tudi za vodenje daljše in obsežnejše obrambne vojne ali podobne intervencionistične vojaške akcije. Poleg tega uporaba vojnih standardov tudi za določanje mirnodobnega obsega OS ne bi imela niti vojaškega niti ekonomskega smisla.

Mirnodobni obseg stalne sestave OS določajo posebne obveznosti, predvsem potreba po vzpostavitvi primerne in zadostne jedra za (1) lastno urjenje in usposabljanje ter urjenje in usposabljanje rezervne sestave (za poznejšo širitev), (2) vzdrževanje odvrtačnega vloge OS ter (3) dovolj hiter razvoj in učinkovito izvajanje oboroženega boja. Povečani vojni obseg celotnih OS dodatno določajo še (1) večje potrebe zaradi hkratnega in intenzivnejšega opravljanja že omenjenih nalog ter (2) predvsem potreba po nadomeščanju izgub. Zaradi zelo povečanih vojnih (in včasih tudi mirnodobnih) potreb je tako poleg stalne sestave zelo pomembna tudi njihova rezerva,¹ saj stalna sestava z intenziviranjem aktivnosti ali njihovo preusmeritvijo praviloma lahko zadovolji povečane mirnodobne potrebe, vendar ne moremo pričakovati, da bo tudi v vojni delovala samostojno. Prav zato večina držav po potrebi predvideva dopolnjevanje stalne sestave najprej s primarno rezervo, nato s sekundarno rezervo in na koncu z na novo usposobljenimi civilisti.²

¹ Naloge rezervne sestave po Dawsonu (1989: 48) so: podpora stalni vojski, zagotavljanje usposobljenih častnikov in vojakov za povečanje in krepitev stalne vojske, uporaba za notranjevarnostne potrebe, oblikovanje osnove za razširitev (s civilnim, vojaško še neusposobljenim prebivalstvom – opomba I. K. D.), če bi bila ta potrebna.

² Celotno prebivalstvo neke države lahko z obrambnega vidika razdelimo na štiri dele, na pripadnike stalne sestave OS, primarno rezervo, sekundarno rezervo in ostanek razpoložljivega civilnega prebivalstva. Razdelitev celotnega prebivalstva v nasete kategorije se razlikuje od države do države (Dawson, 1989: 38).

Oborožene sile, popolnjene na osnovi vojaške obveznosti, se za povečane potrebe po vojaki v vojni stalno, pravočasno in v zadostnem obsegu pripravljajo z institutom velike rezerve, ki nastaja kot stranski produkt obveznega služenja vojaškega roka za vse z zakonom določene državljane. Praviloma je razdeljena na rezervo stalne sestave in miličniško-teritorialno rezervo. Nasprotno se poklicne OS za povečane potrebe po vojaki v vojni sicer tudi pripravljajo stalno in pravočasno z oblikovanjem rezervne sestave, vendar ta praviloma ni predvidena za pokrivanje vseh možnih novonastalih potreb. Ker je rezerva poklicnih OS razmeroma majhna, saj je vsaj v preteklosti redko presejala številčnost operativnih OS, ob obsežnejšem in/ali dolgotrajnejšem vojaškem spopadu predvidevajo in načrtujejo takojšnje urjenje in usposabljanje sorazmerno velikega števila novih prostovoljcev, ki nimajo še nikakršnega predhodnega vojaškega znanja (Dawson, 1989: 39), v skrajnem primeru pa je predvidena tudi možnost ponovne uvedbe vojaške obveznosti.

Takšen sistem, utemeljen na logiki »povpraševanja«, je v določenih okoliščinah gotovo zelo racionalen, saj v nasprotju z obvezniškim sistemom ne pripravlja vojakov »na zalogo«, ki po navadi sploh ni v celoti vpoklicana, ampak se sprotno in učinkovito odziva na novonastale potrebe. Njegova največja pomanjkljivost je, da ni splošno uporaben, ampak je pri strateški obrambi primeren samo za države določenega tipa, ki jih možni sovražnik ne more zasesti v bliskovitem napadu in zato tudi v dolgotrajnejši vojni razpolagajo z določenim delom svobodnega ozemlja z dovolj velikimi človeškimi in materialnimi viri, ki omogočajo urjenje in usposabljanje novih borcev ter mogoče celo šele sprotno proizvodnjo orožja in opreme za njihove potrebe. Takšna država pa bi morala biti zelo velika, kar bi onemogočalo hiter in popoln nasprotnikov nadzor nad njenim celotnim ozemljem, ali zavarovana z geografskimi ovirami (velike razdalje, težko prehodno ozemlje, otoški ali celinski položaj), ki bi onemogočale hiter in množičen prodor sovražnikovih enot na njeno ozemlje ali pa vključena v učinkovit sistem kolektivne obrambe, ki zagotavlja potrebno strateško globino in zadostno kritično maso virov. Še najboljše je seveda, če ima država obe naštetih lastnosti. Ob lastnem strateškem napadu ali aktivni strateški obrambi pa je ta model zelo uporaben, saj lahko njegovo delovanje sprožimo pravočasno, hkrati pa vsaj v začetnem stadiju vojne in tudi pozneje, če vojna le ni predolgotrajna, v vojaških akcijah sodelujejo zgolj prostovoljci, ki so v primerjavi z obvezniki praviloma bolj motivirani, hkrati pa je javno mnenje matične države za njihove izgube manj občutljivo kot za izgube med obvezniki.

Spreminjanje pomena in vloge rezervne sestave v najrazvitejših industrijskih državah

Ponoven in poglobljen razmislek o pomenu in vlogi rezervne sestave v strukturi celotnih OS najrazvitejših industrijskih držav (NID) zahteva predvsem dejstvo, da bo v prihodnje vojaško ogrožanje omenjenih držav vse manj neposredno ter bo dejansko pomenilo samo občasno in praviloma zelo omejeno grožnjo sicer prevladujočemu miru. Kljub temu vsaj za zdaj še ni smiselno zastavljati vprašanja, ali je za razvite industrijske države (RID) ohranjanje rezervnih vojaških formacij še smotno, ampak gre predvsem za dvom, (1) kolikšen delež celotnih OS bodo predstavljale in (2) za kakšne naloge bodo namenjene.

Zelo majhne poklicne OS so zelo primerne za demilitarizirane liberalne družbe, vendar morajo te še vedno imeti tudi dovolj veliko in kakovostno rezervno sestavo, s katero se bodo lahko zoperstavile vojaškim grožnjam neliberalnih režimov, ki praviloma razpolagajo s sorazmerno velikimi vojaškimi zmogljivostmi. Razvite industrijske države bodo zato morale v okoliščinah omejevanja obsega obrambnih proračunov namenjati večjo pozornost rezervni sestavi, ki je cenejša od stalne, in ohraniti podoben mobilizacijski sistem, ki je znan že iz časov množičnih armad. Razlika naj bi bila le ta, da odslej tako kot vojaška služba v stalni sestavi sodelovanje v rezervni sestavi ne bo več obvezno, ampak prostovoljno (Dandeker, 1994: 132). Tudi zato se v NID pojavljajo novi koncepti, po katerih naj ne bi bilo več razlike med stalnimi in rezervnimi vojaškimi enotami v vojaških akcijah (Pinch, Haag 1993, predavanje v okviru ERGOMAS-a). Ker je bila rezervna sestava velikokrat zapostavljena, se nakazuje celo možnost, da bi ji bil v prihodnje posvečen večji poudarek, in sicer celo na račun stalne sestave (Segal, Haag 1993, predavanje v okviru ERGOMAS-a).³ Zmanjševanje obsega stalne sestave OS RID bo zato zahtevalo prenos pozornosti na rezervno sestavo, še posebej za izvajanje nalog, ki so enake ali primerljive s civilnimi opravili ter po svoji naravi niso trajne in zelo intenzivne, ampak občasne in začasne ter manj intenzivne.

Ne samo, da naj bi v prihodnje obstajalo vse manj vojaških razlogov za neuporabo rezervnih enot na bojišču, ampak bodo poklicne vojske RID v prihodnje lahko izvajale obsežnejše vojaške operacije samo z znatno naslonitvijo na rezervno sestavo. Vendar bi pri prenosu strateške odgovornosti s stalne na rezervno sestavo morali najprej spremeniti (1) kulturo pripadnikov rezervne sestave in (2) odnos stalne sestave do spremenjene

³ V ZDA naj bi v skladu s tovrstno usmeritvijo povečevanja vloge rezervistov v OS obstajali tudi načrti, po katerih naj bi z rezervisti v celoti popolnili prvo letalonosilko. Ker trenutno kaže, da je vloga ZDA pri zagotavljanju mednarodne varnosti precej manjša, kot je bila v preteklosti, in ker je oskrbovanje »aktivne« letalonosilke izredno drago, je zelo verjetno, da se ji bo v bližnji prihodnosti pridružila še kakšna (Segal, Haag 1993, predavanje v okviru ERGOMAS-a).

vloge rezerve, več pozornosti nameniti (3) posodobitvi njihove oborožitve in opreme, poiskati (4) nove prijeme pri zagotavljanju zadostnega števila kakovostnega osebja, oblikovati (5) nove vsebinske in organizacijske rešitve pri njihovem urjenju in usposabljanju ter seveda zagotoviti (6) primeren odnos in podporo javnosti (Segal, 1989: 167; Wyatt, 1994: 96). Gre predvsem za poskus zagotavljanja enake oziroma primerljive usposobljenosti in izurjenosti ter učinkovitosti stalne in rezervne sestave, seveda ob povsem enakovredni oboroženosti in opremljenosti. To se je kot povsem mogoče že izkazalo v praksi, ko so v vojni v Zalivu nekatere rezervne vojaške enote ZDA dosegle zavidljive uspehe v boju z Iranci⁴, še učinkovitejše pa je lahko njihovo sodelovanje v operacijah v podporo miru.

Takšen temeljit preobrat v dosedanji praksi je kratkoročno malo verjeten, dolgoročno pa je ob temeljiti spremembi dosedanjih konceptov in zavesti poglobitnih že omenjenih akterjev takšnega procesa vsekakor izvedljiv. Kako pomembna postaja vloga rezervne sestave pri zagotavljanju potrebnega obsega OS RID, najbolje kaže primer ZDA. Po Binfordovih (1994: 12) podatkih je bilo leta 1994 v sestavi ameriških petih divizijskih korpusov, ki so morali biti operativno sposobni na bojišču kjer koli na svetu v 75 dneh,⁵ več kot 180 000 vojakov rezervne sestave.

Obseg rezervne sestave v najrazvitejših industrijskih državah

V prvi polovici 20. stoletja so bile zahodne industrializirane države prepričane, da imajo ob izbruhu vojne dovolj časa za vzpostavljanje, urjenje in usposabljanje ter strateški razvoj OS (IMDE, 1993: 2948–2949). To ne preseneča, saj so v zgodovini na človeški dejavnik v vojaškem smislu večinoma gledali kot na fleksibilen vir z zadostno elastičnostjo, ki dovoljuje, če je treba, hitro širjenje in prav tako hitro krčenje ob spremembah varnostnih prioritet⁶ (Downes, 1988: 2). Sorazmerno majhne mirnodobne OS naj bi bile sposobne organizirati in izuriti na novo mobilizirano osebje, hkrati pa naj bi bile sposobne izvajati tudi defenzivne operacije,

⁴ Rezervisti v najsodobnejših ameriških tankih Abrams M1A2 iz Yakime pri Washingtonu so v boju na koti E-73 v slabih petnajstih minutah uničili petintrideset tankov T-72 in tri tanke T-55 iz elitne iraške oklepne divizije (Vilar, 1993: 52).

⁵ V načrtih OS ZDA so zelo veliko pozornost namenili ohranjanju premičnosti. Tako naj bi bilo mogoče uporabiti različne bojne sestave v naslednjih časovnih obdobjih: lahke brigade kjer koli na svetu v 12 dneh, težke brigade kjer koli na svetu v 15 dneh, dve težki diviziji kontinentalnih sil (CONUS) v 30 dneh in pet divizijskih korpusov z vso podporo v 75 dneh (Binford, 1994: 11).

⁶ Eden od pomembnih problemov, ki spremlja obvezniške OS, je demobilizacija. Ker so obvezniške OS po svojem bistvu množične, se po prenehanju potrebe po njihovi uporabi srečamo s problemom vračanja velikega štev. vojakov iz vojaškega v civilno okolje in življenje. Čeprav je ta prehod pri večini vojakov zaželen, se vseeno pojavi cela vrsta spremljevalnih težav, katerih resnost je sorazmerna s trajanjem obvezničkove izključenosti iz civilnega in vključenosti v vojaško okolje in drugačen sistem vrednot.

dokler ne bi bile na novo mobilizirane sile sposobne za razvoj in uporabo. Vendar so tehnološke spremembe sredi tega stoletja zavrnilo predpostavke o zadostnosti časa in oddaljenosti od bojišča, saj se je v vojnih razmerah močno zmanjšal obseg območij, ki niso v dosegu sodobnih oborožitvenih sistemov. To pomeni, da so se povečali vsi parametri sodobnega bojišča, hkrati pa je prišlo do zabrisovanja meje med vojaškim in civilnim ter bojnim in nebojnim (IMDE, 1993: 2948–2949).

Vojaška obveznost v večini RID ni bila nikoli posebej priljubljena, vendar je bila kljub temu učinkovit mehanizem za oblikovanje velikih zalog človeškega dejavnika v pripravah na vojno ali ob vojni nevarnosti (Downes, 1988: 2). Ena od bistvenih prednosti vojaške obveznosti je torej ta, da zagotavlja veliko rezervistov v povsem predvidljivem in zadostnem obsegu (IMDE, 1993: 641; Kuhlmann, Lippert, 1992: 18; Moskos, 1980: 84). Vendar se je predvideni obseg mobilizacije v zadnjih desetletjih vztrajno zmanjševal. Vojaška organizacija, utemeljena na splošni vojaški obveznosti in ekstenzivni rezervi, z drugimi besedami, organizacija, utemeljena na mobilizacijskem načelu, ki je bil izpeljan iz doktrine oboroženega ljudstva, se je začela spreminjati v model z manjšo vojaško organizacijo, popolnjevano izključno s prostovoljci, poklicnimi vojaki in z odpravo poudarka na stari tradiciji mobilizacijskega kadra (Martin, 1977: 355–360). Z vse večjim uveljavljanjem manjših poklicnih OS se je zmanjšal tudi pomen mobilizacije, ki je bila ena najbolj ključnih prvin logike modela množičnih armad (Manigart, 1990: 51).

Tabela 1: Zmanjševanje obsega stalne in rezervne sestave oboroženih sil nekaterih najrazvitejših industrijskih držav v obd. 1980–1999

Država	Obseg stalne (A) in rezervne (R) sestave OS (v tisočih) in njuna sprememba (v %) glede na leto 1980										
	1980	1985	1990	1995	1999	2001					
D (A)	495	478	-3,4%	469	-5,3%	340	-31,3%	334	-32,5%	308	-37,8%
(R)	750	770	2,7%	853	13,7%	415	-44,7%	315	-58,0%	364	-51,5%
F (A)	494	477	-3,4%	461	-6,7%	409	-17,2%	359	-27,3%	274	-44,5%
(R)	342	393	14,9%	419	22,5%	337	-1,5%	293	-14,3%	419	+22,5%
GB (A)	329	327	-0,6%	306	-7,0%	237	-28,0%	211	-35,9%	211	-35,9%
(R)	266	294	10,5%	340	27,8%	333	25,2%	376	41,4%	247	-7,1%
B (A)	88	92	4,6%	92	4,6%	47	-46,6%	44	-50,0%	39	-55,7%
(R)	156	179	14,7%	146	-6,4%	276	76,9%	152	-2,6%	100	-35,9%
NL (A)	115	106	-7,8%	103	-10,4%	74	-35,7%	57	-50,4%	50	-56,5%
(R)	171	176	2,9%	156	-8,8%	131	-23,4%	75	-56,1%	32	-81,3%
DK (A)	35	30	-14,3%	32	-8,6%	33	-5,7%	32	-8,6%	21	-40,0%
(R)	155	162	4,5%	72	-53,6%	72	-53,6%	100	-35,5%	65	-58,1%
N (A)	37	37	0,0%	34	-8,1%	30	-18,9%	29	-21,6%	27	-27,0%
(R)	247	201	-18,6%	285	15,4%	255	3,2%	234	-5,3%	222	-10,1%
USA (A)	1546	2152	39,2%	2118	37,0%	1547	0,7%	1402	-9,3%	1368	-11,5%
(R)	818	1212	48,1%	1614	97,3%	2045	150,0%	1351	65,2%	1201	+46,8%
CAN (A)				90		71	-21,1%	61	-32,2%	57	-36,7%
(R)				55		57	3,6%	43	-21,8%	35	-36,4%

Vir: Brown, Merrill, 1990: 260 (za obdobje 1980–1985); Military Balance (za obdobje 1990–2001).

Omenjeni trend zmanjševanja obsega OS NID je bil še okrepljen po obsežnejšem zmanjševanju proračunskih sredstev, namenjenih obrambi v zadnjih letih, kar je povzročilo dodatno zmanjševanje števila vojakov. Sprememba pomena rezervne sestave je nasploh najočitnejša v državah s poklicnimi vojskami, v katerih se je njen obseg po letu 1980 povečeval (v ZDA in Veliki Britaniji) ali pa se je zmanjšal manj kot obseg stalne sestave. Tako postaja splošna operativna sposobnost poklicnih vojsk NID v obsežnejših in/ali dolgotrajnejših spopadih vse bolj in predvsem prej (na nižji stopnji stopnjevanja konflikta) odvisna od rezervne sestave.

Novi pogledi na prednosti in slabosti rezervne sestave

Rezervna sestava ni pomembna samo za popolnjevanje izgub in dopolnjevanje delovanja stalne sestave. Večja naslonitev na rezervno sestavo ima po Brownu in Merrillu (1990: 270–271) ter Binkinu (1993: 102, 110–111) še te prednosti:

1. Sorazmerno dolga služba v rezervnih enotah vzpostavlja dolgotrajna prijateljstva, kar jih dodatno stabilizira ter pozitivno vpliva predvsem na njihovo učinkovitost.
2. Nekateri rezervisti prenašajo v vojsko izredno pomembno znanje iz civilnega okolja, zaradi česar ni treba zagotavljati dodatnih finančnih sredstev za njihovo izobraževanje in temeljno usposabljanje.⁷
3. Rezervisti pomenijo s svojo dolgoletno vpetostjo v posebne okoljske in družbene razmere vedno pripravljen vir za oblikovanje netipiziranih enot za posebne naloge v posebnih okoliščinah, na primer klimatskih in kulturno-jezikovnih.⁸
4. Rezervna sestava predstavlja poseben blažilni mehanizem, ki zmanjšuje trenja med vojaško organizacijo in civilnim okoljem.
5. Večja naslonitev na rezervno sestavo in s tem na državljana-vojaka močno omejuje možnosti za zlorabo vojaške sile na notranjepolitičnem področju in lahko prepreči ali vsaj zavre njihovo uporabo brez poprejšnjega javnega soglasja.
6. Rezervna sestava je v primerjavi s stalno cenejša, zaradi česar je možno znižati celotne nacionalne obrambne stroške.

Vendar ima tudi krepitev rezervne sestave dve plati – poleg dobrih lastnosti tudi slabosti, ki se jim ne moremo izogniti in jih zato tudi ne smemo spregledati. Te bodo upočasnile in omejile trend povečevanja obsega rezervne na račun stalne sestave. Brown in Merrill (1990: 272–278),

⁷ Specialistično usposabljanje in dodatno urjenje sta seveda še vedno potrebni.

⁸ Takšne razlike med pripadniki rezervne sestave so bolj izražene v večjih državah s sorazmerno velikimi klimatskimi in kulturno-jezikovnimi razlikami.

Binkin (1993: 102, 110–111), Dandeker (1994: 133) ter Wyatt (1994: 96) poudarjajo predvsem (1) manjšo učinkovitost rezervnih enot in posledično celotnih OS; (2) povečevanje tekmovalnosti med rezervno in stalno sestavo; (3) rezervna sestava je še bolj kot stalna odvisna od javne podpore; (4) težave v družini in na delovnem mestu, ki so neposredna posledica sorazmerno velikih obremenitev pripadnikov rezervne sestave že v normalnih, mirnodobnih razmerah, se zelo povečajo ob resnejših grožnjah nacionalni varnosti; (5) tako kot pri zanimanju za opravljanje profesionalne/poklicne vojaške službe, je tudi v rezervni sestavi na nekaterih območjih opazna neenakomerna regionalna odzivnost oziroma nezadostno zanimanje prebivalcev za opravljanje vojaške službe v rezervi.⁹

Rezervna sestava kot most med vojaško organizacijo in civilno družbo

Rezervna sestava je lahko v določenih primerih ne samo sredstvo za zadovoljevanje povečanih vojaških potreb, ampak tudi učinkovito sredstvo (notranje) politike, saj je lahko pomemben most med stalno vojsko in civilno družbo oziroma povezujejo OS s civilnim okoljem, kar zmanjšuje možnosti politične in družbene izolacije vojske (Ashkenazy, 1994: 189; Wyatt, 1994: 91). Pripadniki rezervnih enot imajo posebno vlogo predvsem v lokalnih skupnostih, saj kot posredniki med vojaško organizacijo in civilno družbo zagotavljajo večjo prisotnost in razumevanje obrambnih vprašanj (Brown, Merrill, 1990: 270–271).

Gre za pozitivne posledice tega, da rezervisti hkrati živijo v dveh življenjskih stilih, ki sta sicer pogosto daleč vsaksebi – običajno življenje v civilnem okolju in občasno v okolju vojaške organizacije (Gross, 1994: 57). S tem so zagotovljene boljše možnosti za preseganje ločenosti družbenega in vojaškega (sub)kulturnega okolja. Hkrati je rezervna sestava pogosto socialno bolj reprezentativna od stalne (Wyatt, 1994: 91, 95), kar povečuje legitimnost vojske kot celote. Seveda je tovrstna povezanost močnejša in zato pomembnejša v državah z obvezniškimi OS, v katerih v relativnem smislu razpolagajo z bistveno obsežnejšo in bolj socialno reprezentativno rezervno sestavo kot v državah s poklicnimi vojskami. Stalna sestava je bolj socialno reprezentativna edino z vidika regionalne pripadnosti, kar je v primerjavi z rezervnimi enotami, ki so praviloma oblikovane na podlagi ozke regionalne pripadnosti moštva, posledica njene vsenacionalne narave ter nevezanosti enot in osebja na posamezna ožja državna območja.

⁹ Razlogi za nezadosten interes so večinoma isti kot pri neodločanju za profesionalno/poklicno vojaško službo, pomemben dodatni razlog pa je lahko precejšnja oddaljenost centrov za urjenje in usposabljanje.

Zaradi vseh pravkar navedenih značilnosti ima rezervna sestava pomembno vlogo pri ustvarjanju javne podpore za celotne nacionalne vojaške sile, tudi za stalno sestavo. Zelo je razširjeno mnenje, da je lahko uporaba rezervne sestave v vojaških spopadih ključna prvina pri doseganju javne podpore, kar se je izkazalo tudi v OS ZDA v zalivski vojni. Vendar so lahko zaradi tega rezervne vojaške enote tudi zlorabljene (Wyatt, 1994: 97). Posebej pomembna je njihova vloga pri zmanjševanju strahu javnosti in nekaterih političnih voditeljev v vseh zahodnih družbah pred političnim intervencionizmom profesionalne vojaške elite in poklicnih OS. Promocijska in pomirjevalna vloga rezervne sestave je posebej pomembna v državah s poklicnimi OS, v katerih ima večina državljanov izredno malo ali skoraj nič stikov s častniki ali vojaki stalne sestave. Walker (1992: 309) tako navaja, da večina Američanov doživlja neposredni stik z vojsko samo prek lokalnih rezervnih enot. Mnogi državljani lahko na paradi vidijo vojaške enote samo, kadar se lokalni rezervisti pojavijo na paradi ob lokalnem prazniku ali pa kot častna straža ob državnih praznikih.

Ekonomski stroški oblikovanja in vzdrževanja obsežnejše rezervne sestave

Vse močnejša naslonitev na rezervno sestavo v NID je v veliki meri posledica ekonomskih razlogov (Swain, 1994: 57), saj sta oblikovanje in vzdrževanje rezervne enote daleč cenejši kot financiranje primerljive stalne vojaške enote (Wyatt, 1994: 95; Sandler, Hartley, 1995: 162–163), čeprav so po drugi strani manj učinkovite. Nižji stroški vzdrževanja neaktivne oziroma rezervne sestave omogočajo, da pri omejevanju obrambnih proračunov RID v primerjavi s ceno stalne sestave z istim obsegom finančnih sredstev oblikujemo več enot oziroma enako število enot z nižjimi stroški. Razlogi za nižjo ceno rezervne sestave so po Binkinu (1993: 110) tile: (1) rezervisti so v bistvu honorarni vojaki, zato znašajo stroški za njihovo vzdrževanje praviloma eno šestino stroškov za vzdrževanje vojakov stalne sestave; (2) stroški za zagotavljanje različnih ugodnosti in nadomestne delovne sile so nižji ter (3) zaradi manjšega obsega ter intenzivnosti urjenja in usposabljanja je mogoč znaten prihranek pri gorivu, rezervnih delih, strelivu, hrani in drugih potrebščinah.

Po nekaterih ocenah iz leta 1987 naj bi stroški za vzdrževanje celotne rezervne sestave ZDA dosegali od 40 do 70 % stroškov celotne stalne sestave. Prihranki so seveda različni. Odvisni so od tega, ali je enota (1) kadrovsko ali tehnično intenzivna ter (2) od razmerja med pripadniki stalne in rezervne sestave v enoti. Bistvene so tudi razlike med zvrstmi. V kopenski vojski dosegajo stroški za rezervne enote približno 25 %, v vojaškem letalstvu od 60 do 80 % in v vojaški mornarici od 80 do 90 %

cene primerljivih enot stalne sestave (Binkin, 1993: 151; Wyatt, 1994: 95).

Vendar bo tudi rezervna sestava v prihodnje nedvomno dražja, kot je bila do zdaj. Zaradi ohranjanja njihovega obsega ali sorazmerno počasnega zmanjševanja ter povečevanja njihove učinkovitosti bo namreč treba zagotoviti dodatna finančna sredstva za (1) izboljšanje možnosti za skladiščenje oborožitve in opreme, (2) boljše vzdrževanje oborožitve in opreme, (3) pogostejše ter intenzivnejše urjenje in usposabljanje rezervne sestave (Dandeker, 1994: 133) ter (4) višja nadomestila za zagotavljanje (še) kakovostnejšega (predvsem poveljniškega) kadra. Kljub vsemu bodo v prihodnosti nižji stroški gotovo eden od pglavitnih razlogov za še močnejšo naslonitev na rezervno sestavo, čeprav je uporabnost enostranskega ekonometričnega pristopa vsekakor vprašljiva. Poudarjanje ekonomskih koristi, ki izhaja iz omejenosti na ekonomski vidik stroškovno-koristnostne (angl. cost-benefit) analize, je lahko pretirano in popolnoma zgrešeno, če zapostavljamo tudi stroškovno-zmogljivostno (angl. cost-efficiency) analizo, ki poudarja tudi vprašanje učinkovitosti takšnih OS.

Različne ocene učinkovitosti rezervne sestave

Velika težava rezervne sestave je prekinjajoča narava njihovega služenja. t. i. »kameleonski učinek« (Wyatt, 1994: 95) se nanaša na »oscilirano socializacijo«. Gre za negativne učinke prehajanja pripadnikov rezervne sestave med civilnim in vojaškim okoljem, kar se kaže v pomanjkanju kohezivnosti in discipliniranosti v rezervnih vojaških enotah ter predvsem v slabši učinkovitosti. Dejansko se pripadniki rezervne sestave urijo in usposablajo sorazmerno redko, kar še posebej velja za večino držav z obvezniškimi OS, v katerih so takšne dejavnosti praviloma le nekaj dni letno. Nasploh je glavna slabost rezervne sestave večine obvezniških OS v svetu ta, da znaten delež rezervistov oziroma možnih rezervistov ni razporejen v »žive« vojaške enote, ampak v »enote na papirju«. Zato pogosto nimajo (popolne) opreme, ne obnavljajo vojaškega znanja in niso takoj na voljo, kadar bi bilo potrebno, ker morajo skozi dolgotrajnejše obnovitveno in zaradi neseznanjenosti z novo oborožitvijo in opremo celo skozi dopolnilno urjenje in usposabljanje.¹⁰ Kako slabi sta najbrž njihova usposobljenost in bojna pripravljenost, kaže na primer zaskrbljenost, ki jo zaradi (ne)usposobljenosti rezervne sestave OS ZDA omenja Perry (1991: 111–112), čeprav sta njihovo urjenje in usposabljanje veliko pogostejši in intenzivnejš¹¹ kot v omenjenih državah.

¹⁰ Nasploh velja, naj bi šli skozi program obnovitvenega urjenja in usposabljanja vsi pripadniki rezerve, preden so poslani na območje konflikta.

¹¹ Rezervisti opravljajo redne vojaške vaje, ki trajajo vsaj dva dni ob koncu tedna enkrat mesečno. Sodelovati morajo tudi na vajah enot stalne sestave, ki jih izvajajo enkrat letno in trajajo dva tedna (Lakhani, 1995: 117–118).

Rezervna sestava ima v primerjavi z enotami stalne sestave na razpolago res zelo omejen čas za urjenje in usposabljanje. Časovnim omejitvam je zato treba prilagoditi način urjenja in usposabljanja, ki mora biti bolj domišljen in učinkovit, če hočemo doseči primerljivost v izurjenosti z enotami stalne sestave. Posebno pozornost je treba nameniti predvsem usposabljanju in izobraževanju poveljnikov enot rezervne sestave (Brown, Merrill, 1990: 272).

Ena od možnih slabosti rezervne sestave je tudi omejena učinkovitost kombinacije (1) najodobnejših oborožitvenih sistemov in (2) že omenjenega omejenega mirnodobnega urjenja in usposabljanja. To velja celo za nekdanje poklicne vojake, ki so še vključeni v rezervo, katerih znanje, usposobljenost in izurjenost sorazmerno hitro zastarijo. Zato je treba upoštevati, da različna oprema in oborožitveni sistemi zahtevajo različen prilagoditveni čas (ni nujno, da je ta pri tehnično zahtevnejši opremi in oborožitvenih sistemih daljši), temu pa je treba prilagoditi še čas za aktiviranje in dodatno urjenje ter usposabljanje posameznih enot rezervne sestave.

Zaradi dvoma o učinkovitosti rezervne sestave se predvsem med pripadniki stalne sestave ves čas pojavljajo resni pomisleki glede bojne sposobnosti »honorarnih« vojakov. Glavni očitek poklicnih vojakov je preveliko zanašanje na rezervno sestavo pri popolnjevanju bojnih enot, ki se je v ZDA še okrepil zaradi slabih rezultatov mobilizacije ob zalivski vojni (IMDE, 1993: 641–642). Segal, Senter in M. Segal (1978: 445), Stephens (1982: 471) ter Handel (1981: 241) so že pred leti opozarjali na nevarnost ameriške politike poklicnih OS, zaradi katere bi OS ZDA za svojo ekspanzijo potrebovale sorazmerno veliko časa. Predvsem pa ni jasno, ali bi ob nenadni vojni nevarnosti OS sploh imele na voljo dovolj časa za svoje širjenje in razvoj, kar povzroča resne težave glede bojne pripravljenosti celotnih OS.¹² Med zalivsko vojno je bilo resno obravnavano vprašanje pripravljenosti in sposobnosti rezervne sestave OS ZDA za izpolnjevanje postavljenih zahtev glede njihove takojšnje uporabnosti po mobilizaciji, sposobnosti za premik in izvedbo zastavljenih nalog, še posebej za bojno dejstvovanje.¹³ Zato ne presenečajo Binkinove navedbe (1993: 2, 115), da nekateri odgovorni uradniki v Pentagonu ocenjujejo okrepljeno nasloni-

¹² Leta 1979 je bila rezervna sestava OS ZDA popolnjena samo 81-odstotno glede na mirnodobne potrebe in 76- odstotno glede na vojne potrebe (Stephens, 1982: 471).

¹³ Seveda je nemogoče in neracionalno vzdrževati vse rezervne enote v najvišji stopnji operativnosti. Vendar moramo posebej v majhnih državah paziti, da je čas za neizogibno pomobilizacijsko urjenje in usposabljanje, ki ga potrebuje večina rezervnih enot, dovolj kratek, da lahko s takšno enoto aktivno in učinkovito posežemo v dogajanje na bojnem polju, ki je zaradi ozemeljske omejenosti in majhne globine praviloma sorazmerno kratko. Eden od nujnih pogojev za uspešno uvajanje rezervnih enot v bojno situacijo je zato njihova pravočasna mobilizacija, ki mora zagotoviti dovolj časa za pomobilizacijsko obnovitveno urjenje in usposabljanje. Za to pa sta potrebna uspešno obveščevalno delo in predvsem velika sposobnost predvidevanja politično-vojaškega dogajanja v mednarodni skupnosti.

tev na rezervno sestavo kot »resno hazardiranje«. Posebej po zalivski vojni so se v OS ZDA namreč pojavile informacije, da nekatere od enot Nacionalne garde niso bile poslane na bojišče zaradi svoje nezadostne izurjenosti. Ocenili so, da bi bilo treba za dosego zadovoljive stopnje operativne sposobnosti rezervnih brigad zagotoviti 90 dni dodatnega pomobilizacijskega obnovitvenega urjenja in usposabljanja, pri rezervnih divizijah pa bi za to potrebovali več kot eno leto (Binkin, 1993: 122).

Takšne izjemno negativistične ocene bojne uporabnosti rezervne sestave postavljajo pod resen vprašaj racionalnost njenega organiziranja, če po mobilizaciji niso dovolj hitro sposobne za učinkovito uporabo na bojišču. Kljub temu je v primeru, ko se domnevna neustrezna pripravljenost rezervne sestave izkaže za dejansko, seveda treba vztrajati pri zahtevi, da se v boj ne pošiljajo enote, ki niso dosegle predvidene stopnje operativne sposobnosti, saj bi to pomenilo neodgovorno razpolaganje z življenji vojakov.

Negativno oceno bojne pripravljenosti in operativne sposobnosti so si rezervne enote Nacionalne garde ZDA prislužile zaradi (1) resnih pomanjkljivosti pri osnovnih vodstvenih sposobnostih podčastnikov, (2) pomanjkanja iniciativnosti, discipliniranosti, strokovnosti in slabe osnovne izurjenosti vojakov, (3) prevladujočega razmišljanja »kaj zato« (angl. so what) v enotah, (4) slabe kohezivnosti na bataljonski in brigadni ravni, (5) tehnične in taktične nesposobnosti častnikov, (6) nesposobnosti častnikov, da bi zagotovili spoštovanje standardov in discipline, ter (7) nesposobnosti, da bi vzpostavili izvajanje nujnih dnevnih aktivnosti in nadzor nad njimi (Binkin 1993, 125–126). Ob dejstvu, da bo zaradi ekonomskih razlogov v prihodnje treba zagotavljati potreben maksimalni obseg OS predvsem z rezervnimi enotami, so lahko predstavljene slabosti v prvi vrsti opozorilo in zahteva, da je treba delo z rezervnimi enotami zastaviti resneje in predvsem drugače, ne pa kritika ali celo zanikanje modela močnejše naslonitve na rezervno sestavo kot takega.

Vsi se seveda niso strinjali s takšnimi ocenami in so jih, kot na primer predsednik Odbora za oborožene sile Les Aspin, pripisovali predsodkom stalne do rezervne sestave (Binkin, 1993: 124). Pri vrednotenju učinkovitosti rezervne sestave se drugačni pogledi seveda pojavljajo predvsem na strani rezervne sestave. Predsednik združenja Nacionalne garde meni, da so nekatere pomanjkljivosti pri pripravljenosti rezervne sestave predvsem posledica nesposobnosti stalne sestave, da bi uresničila svojo lastno politiko. Verodostojnost rezervne sestave je dejansko v veliki meri tesno povezana s sposobnostmi in omejitvami stalne sestave ter odvisna od njih. Wyatt (1994: 96) omenja t. i. »starševski učinek«, pri katerem gre za preprosto dejstvo, da so lahko rezervne enote zgolj tako dobre, kot so dobre enote stalne sestave, zato razvoja slednjih nikakor ne smemo zapostavljati na račun prvih. Brown in Merrill (1990: 265) sta to ponazorila s primerom, da stalna sestava predstavlja skelet in živčni sistem, ki ga rezervna sestava dogradi z mišicami. Očitno se pri netrdnem skeletu

rezervna sestava nima na kaj opreti. Hkrati naj bi pri ocenjevanju bojne pripravljenosti rezervne sestave OS ZDA standarde za ocenjevanje spreminjali sredi mobilizacije in hkrati opremljali rezervne enote z novimi oborožitvenimi sistemi v zadnjem trenutku. Bolj izjemoma takšnim ocenam pritegnejo tudi posamezniki iz nasprotnega tabora, na primer poveljnik nasprotnih sil v Centru za urjenje in usposabljanje Nacionalne garde, ki operativno vrednost rezervnih brigad ocenjuje kot povsem primerljivo z brigadami stalne sestave, na četni in vodni ravni pa naj bi bile rezervne enote celo boljše. Kljub vsemu so bile na koncu potrjene ocene, (1) da so v ZDA močno precenjevali operativno sposobnost rezervnih enot, kar bi lahko imelo dokaj usodne posledice pri ne tako hitrem koncu zalivske vojne, (2) da jim kljub vsemu brez rezervne sestave, kakršna koli je že bila, ne bi uspelo izvesti in uspešno končati vojaškega posega, (3) da so v primerjavi z rezervnimi bojnimi enotami lahko rezervne podporne enote vpoklicane in učinkovito uporabljene brez večjih zamud zaradi pomobilizacijskega urjenja in usposabljanja.

Razlika med bojnimi in podpornimi enotami je povsem razumljiva. Izhaja iz povsem drugačne narave njihovih nalog in zahtev urjenja in usposabljanja za doseganje potrebnih sposobnosti. Praviloma operativna pripravljenost podpornih enot bolj temelji na usposobljenosti posameznikov, medtem ko je v bojnih enotah poleg sposobnosti posameznika veliko pomembnejša tudi sposobnost timskega dela in delovanja (Binkin, 1993: 126, 128, 131, 137–138). Hkrati so naloge, ki jih morajo rezervisti opravljati v okviru podpornih nalog, precej bližje tistim, ki jih opravljajo v civilstvu, ali so celo enake, medtem ko so naloge v bojnih enotah povsem drugačne in so praviloma manj ali sploh neprenosljive iz civilnega okolja. Kot ena od možnosti za rešitev tega problema se nakazuje uporaba rezerve predvsem ali celo izključno za opravljanje manj zahtevnih podpornih nalog. Sarkesian (1990: 12) na primer ugotavlja, naj bi rezervna sestava v prihodnje skoraj v celoti zagotavljala izvajanje nekaterih posebnih nalog, kot je na primer psihološko vojskovanje ali vzpostavljanje civilne uprave. V nekaterih službah vojske ZDA, kot na primer v medicinski ali v službi za odkrivanje min, so že zdaj rezervne enote edine, ki v celoti nosijo breme zahtevanih podpornih nalog (Lakhani, 1995: 117–118). Vendar se lahko ob tem pri pripadnikih rezerve srečamo s pojavom občutnega zmanjšanja motiviranosti, ker bi s tem uveljavili dvotirni sistem, v katerem bi pripadniki rezervne sestave dejansko postali drugorzredni vojaki.

V prevelikih pričakovanjih glede pripravljenosti in učinkovitosti rezervne sestave je zaradi neupoštevanja cele vrste omejitev predvsem premalo realizma. Od pripadnikov rezervne sestave, ki imajo letno za seboj od 40 do 60 dni urjenja in usposabljanja, ne moremo pričakovati enakih dosežkov kot od pripadnikov stalne sestave. Treba je doseči, da obvladajo osnovno znanje, ne smemo pa jih obremeniti s prevelikimi pričakovanji, zaradi česar bodo izgubili samozaupanje. Pri rezervnih enotah tudi

ne moremo izvajati načela mnogostranosti, ampak morajo biti njihove naloge ožje določene, enote pa uporabljene na vnaprej določenih območjih, za kar se lahko primerno pripravijo v časovno omejenih razmerah. Če moramo rezervno enoto vseeno uporabiti za izvajanje druge naloge, kot je bila izurjena, in na drugem območju, je pred njeno uporabo treba izvesti še daljše dopolnilno urjenje in usposabljanje kot sicer (Brown, Merrill, 1990: 273).

Kljub vsem pomislekom glede učinkovitosti rezervne sestave je treba upoštevati, da kar nekaj držav, kot na primer Izrael, Švedska, Švica in ZDA, uporablja rezervno sestavo v precejšnjem obsegu tudi za opravljanje zelo zahtevnih nalog v okolju najsodobnejše tehnologije in vojaške tehnike (kot je na primer pilotiranje bojnih letal). To nedvomno dokazuje, da je rezervna sestava ob pravilnem pristopu lahko primerno dopolnilo in v omejenem obsegu tudi nadomestek stalni sestavi (Sandler, Hartley, 1995: 162–163).

Tekmovalnost med rezervno in stalno sestavo

Tekmovalnost med rezervno in stalno sestavo je bolj ali manj značilnost vseh OS, čeprav je nekoliko bolj izražena v državah s poklicnimi vojskami, v katerih povezanost in soodvisnost med obema vrstama sil nista tako nedvoumni in močno izraženi. Binkin (1993: 152–153) meni, da je poglobitveni razlog za tovrstne napetosti pristop »mi proti njim« (angl. *we versus they approach*). Napetosti pa niso ves čas enako intenzivne, saj so ob nespremenjenem obsegu obrambnega proračuna ali njegovem povečevanju bolj umirjene, vendar ne tudi odpravljene.

Vse izrazitejša dvojna in bolj uravnotežena stalno-rezervna struktura OS bo še okrepila že obstoječe znotrajinstitucionalne napetosti. Predvsem bo treba prepričati pripadnike stalne sestave, da rezervisti niso več amaterji, ampak da lahko ob primerljivi opremljenosti in oboroženosti ter dovolj izdatnem urjenju in usposabljanju skoraj enakovredno nastopajo na sodobnem bojišču (Dandeker, 1994: 134). Zato je za ohranitev vojaških sposobnosti RID v vse bolj omejujočih družbenih razmerah treba neprestano krepiti odnose med stalno in rezervno sestavo (Skelton, 1993: 11). Velik del dvomov o ustreznosti večje naslonitve na rezervno sestavo lahko zadovoljivo odpravimo z obsežnejšim in intenzivnejšim uveljavljanjem ustreznih kompenzacijskih prijemov, ki bodo omejili napetosti med strukturama in zagotovili povečano podporo ter interakcijo s stalno sestavo.

Oblikovanje strukturnega razmerja med rezervno in stalno sestavo

Strukturno razmerje med stalno in rezervno sestavo mora biti določeno predvsem na podlagi ciljev nacionalnovarnostne strategije oziroma vojaških potreb. Te morajo biti določene na temelju ocene (1) narave in obsega virov (vojaškega) ogrožanja nacionalne varnosti posamezne države, (2) možnosti hkratnega pojavljanja teh virov ogrožanja ter (3) verjetnosti in pravočasnosti opozorila¹⁴ pred nastopom neposredne nevarnosti.

Seveda ne gre samo za vprašanje splošnega strukturnega razmerja med rezervno in stalno sestavo, ampak tudi za količinsko in kakovostno razmerje med obema vrstama sil pri izvajanju po obsegu in intenzivnosti omejenih vojaških operacij.¹⁵ Pri slednjih je v ospredju vprašanje, kako kombinirati pripadnike in/ali enote stalne in rezervne sestave, ali naj bi uporabljali individualizirani pristop, ko bi enote stalne sestave dopolnjevali s posameznimi vojaki ali manjšimi skupinami iz rezervne sestave, ali naj bi šlo za oblikovanje samostojnih rezervnih enot. Poučne so na primer negativne izkušnje ZDA pri izvajanju delne in selektivne mobilizacije rezervnih enot oziroma vpoklicu samo delov, ne pa celotnih rezervnih enot, ki so jih dodali enotam stalne sestave. V teh primerih so se srečali s (1) slabo povezanostjo takšne nepopolne enote in nizko moralo, (2) težavami pri naknadni mobilizaciji in uporabi preostanka enote ter (3) časovno potratnimi administrativnimi postopki (Binkin, 1993: 129).

V omenjenem kontekstu je treba omeniti operacije Urgent Fury na Grenadi, Just Cause v Panami in Desert Shield ter Desert Storm v zalivski vojni. Ker so bili poleg stalne sestave uporabljeni zgolj rezervisti prostovoljci, ni bilo mogoče zagotoviti potrebne kohezivnosti enot. Načelo »mobilizacije rezervistov prostovoljcev« zato pomeni začetek nevarne prakse (Wright, Fiegle, 1993: 28). Takšno razmišljanje je vsekakor pravilno, ni pa absolutno veljavno, saj ne upošteva dovolj vpliva motiviranosti posameznika na učinkovitost njegovega dela. Manj zelo motiviranih rezervistov je brez dvoma uporabnejših kot pa večje število nemotiviranih vojakov. Prenos avtorjevega razmišljanja na splošnejšo raven bi zato pomenil zanikanje široko priznavane motivacijske prednosti prostovoljnega poklicnega popolnjevanja OS v NID v primerjavi z obvezniškim. Nedvomno pa je bistvo problema povsem drugje, predvsem v kadrovski poli-

¹⁴ V ospredju je vprašanje, ali je mogoče ogrožanje širših razsežnosti predvideti dovolj zgodaj, da lahko naknadno usposobimo dovolj prebivalstva za opravljanje vojaške službe. Pomembno je upoštevati, da so vojaške grožnje sicer vse bolj dolgoročno predvidljive, vendar se hkrati podaljšuje tudi čas, ki je potreben za izurjenje vojaka, da bo lahko učinkovito upravljal sodobne oborožitvene sisteme. Pri tem ni kritična pravilnost tehnične, ampak predvsem taktične uporabe sodobnih oborožitvenih sistemov.

¹⁵ Pri izvajanju po obsegu in intenzivnosti neomejenih vojaških operacij seveda uporabljamo rezervno sestavo v največjem možnem obsegu.

tiki prostovoljnega popolnjevanja rezervne sestave, ki je očitno zasnovana na napačnih ali premalo intenzivnih motivacijskih mehanizmih. Ti sicer zagotavljajo zadostno število rezervistov v mirnodobnih razmerah, ob »grožnji« njihove bojne uporabe pa se njihova motiviranost za opravljanje vojaške službe toliko zmanjša, da onemogoči uporabo celotnih enot.

Ena od možnih rešitev je obvezni vpoklic celotnih enot, četudi (1) jih v danem trenutku ne potrebujemo v popolni sestavi in se to zdi celo neracionalno; (2) enote sestavljajo tudi nekateri pripadniki, ki so sicer prostovoljno vstopili v mirnodobno rezervno sestavo, ob bojnem vpoklicu pa se ne bi odzvali prostovoljno. Druga veliko ustrenejša rešitev temelji na natančnejšem predvidevanju prihodnjih potreb in se izraža v oblikovanju manjših enot, ki jih ob vpoklicu ni treba »kanibalizirati«, in uporabi ustrenejših motivacijskih mehanizmov za vstop v rezervno sestavo, ki ob »grožnji« bojne uporabe rezervnih enot ne bi odpovedali. V nasprotnem primeru pretrgamo že vzpostavljene socialne vezi in odnose ter oslabimo identifikacijske mehanizme v rezervni enoti ter jo s tem vsestransko destabiliziramo in zmanjšamo njeno operativno sposobnost in bojno učinkovitost. Za preseganje slabosti individualiziranega pristopa (ni kohezije) in slabosti samostojnih velikih rezervnih enot se zdi najprimernejši modularni pristop, s katerim bi na ustrezni taktični ravni (oddelčni, vodni, četni, bataljonski) po predhodni vsestranski in objektivni analizi različnih količinsko-kakovostnih stalno-rezervnih konglomeratov¹⁶ (ob upoštevanju cele vrste dejavnikov – na primer od nacionalnega značaja do namena in uporabe enote) določili optimalno razmerje ter odnose med stalno in rezervno sestavo.

Vendar je razmerje med rezervno in stalno sestavo vse prevečkrat določeno zgolj s politično odločitvijo, ne pa ob upoštevanju strokovnih argumentov (Binkin, 1993: 162). Toliko bolj zato, ker je uporaba rezervnih enot v bojnih akcijah še vedno politično zelo občutljivo vprašanje in tesno povezano z javnim mnenjem. Zato bodo odločitve o obsegu in načinu uporabe rezervne sestave še naprej predvsem politične, ne pa v prvi vrsti vojaške.

Zagotavljanje kadra za popolnjevanje rezervne sestave

Eden od večjih problemov poklicnih OS na kadrovskega področju je ob težavah pri zagotavljanju kadra za stalno sestavo tudi zagotavljanje zadostnega števila dovolj kakovostnega kadra za popolnjevanje rezervne

¹⁶ Rezervne enote niso več popolnjene izključno z rezervisti, saj sta zahtevnost sodobnega bojevanja in kompleksnost administrativnih postopkov v najnaprednejših vojaških organizacijah takšni, da mora biti v njej osebje s stalno zaposlitvijo za podporo poveljniku. Tako se hkrati z večanjem relativnega obsega rezervne sestave povečuje tudi velikost jeder stalne sestave.

sestave.¹⁷ Rezervno sestavo poklicnih OS po Dandekerju (1994: 132–133) praviloma sestavljata dve kategoriji vojakov: (1) nekdanji poklicni vojaki, ki jih pogodba obvezuje sodelovati v rezervni sestavi še določen čas po prenehanju profesionalne/poklicne vojaške službe,¹⁸ in (2) prostovoljci. Ker bodo poklicne vojske vse manjše, bo v rezervni sestavi vse manj nekdanjih poklicnih vojakov, v vse večjem obsegu pa jih bodo morali popolnjevati prostovoljci.¹⁹ Za njihovo pritegnitev Segal predlaga (1989: 168) tako kot pri pripadnikih stalne sestave uporabo mehanizma trga delovne sile. To pomeni, da je treba v zameno za vojaško službo v rezervni sestavi ponuditi dovolj veliko plačilo ali dovolj privlačne nedenarne ugodnosti, ki bodo pritegnile zadostno število dovolj kakovostnega kadra. Takšen sistem bi brez dvoma deloval, saj sta Sandler in Hartley (1995: 163, 164) ugotovila, da je odločitev za služenje v rezervni sestavi OS praviloma spodbujena z istimi dejavniki kot odločitev za civilno nadurno delo, med katerimi so v ospredju (1) mesečni dohodek posameznika, (2) mesečni družinski dohodek in (3) regionalna stopnja brezposelnosti. Pravilnost takšnega sklepanja podkrepi Lakhani (1995: 120, 121–122) z navajanjem teh ekonomskih kazalcev, ki pri posamezniku lahko zmanjšujejo zanimanje za rezervno vojaško službo: (1) naraščanje plačil za civilno sekundarno delo, (2) povečanje skupnih prihodkov v neki družini in (3) zmanjšanje stopnje brezposelnosti, ki zmanjšuje verjetnost neuspeha pri iskanju dopolnilnega civilnega dela. Hkrati pa previdno dodaja, da odločitev za rezervno vojaško službo ne izvira le iz ekonomskih vzgibov, temveč je prisoten tudi močan vpliv domoljubja, prijateljskih vezi in smisla za vojaško življenje.

Kako pomemben pri odločitvi za prostovoljni vstop v rezervno sestavo poklicnih OS NID²⁰ je kljub vsemu ekonomski dejavnik, dokazujejo tudi

¹⁷ Pri zagotavljanju zadostnega števila dovolj kakovostnega kadra za popolnjevanje rezervne sestave poklicnih OS nekaterih NID imajo ženske celo pomembnejšo vlogo kot pri popolnjevanju stalne sestave. V operacijah Desert Shield in Desert Storm je v OS ZDA na primer sodelovalo 27.000 žensk v profesionalni/poklicni vojaški službi, kar je manj kot 7 % moštva stalne sestave, medtem ko je v rezervni vojaški službi sodelovalo 13.000 žensk, kar je celo več kot 13 % moštva sodelujoče rezervne sestave (Binkin, 1993: 18).

¹⁸ Pri nekdanjih poklicnih vojakih gre za s strani delodajalca vezane (pogojne) pogodbe za opravljanje poklicne vojaške službe, v katerih je nemoteno izkoriščanje ugodnosti, ki izhajajo iz opravljene poklicne vojaške službe, zgolj pogojno. Konkretno to pomeni, da je na primer v ZDA posameznik po dveletni poklicni vojaški službi dolžan še dve leti opravljati rezervno vojaško službo v Selected Reserve in štiriletno rezervno vojaško službo v Individual Ready Reserve, če hoče na primer izkoristiti vse izobraževalne ugodnosti, ki mu po pogodbi pripadajo (Sandler, Hartley, 1995: 163).

¹⁹ Pri tem sistemu je glavna slabost ta, da v rezervno sestavo vstopajo prostovoljci brez kakršnega koli predhodnega vojaškega znanja. To seveda velja za čiste poklicne sisteme, medtem ko s predlagano samoselektivno vojaško obveznostjo v sistemu državljanske službe (ta model bo izčrpno predstavljen v nadaljevanju) odpravimo ravno to pomanjkljivost, saj prostovoljci opravijo osnovno vojaško urjenje in usposabljanje v okviru služenja vojaškega roka.

²⁰ V ZDA je povprečna plača rezervista 200 \$ na mesec za en konec tedna vojaških vaj,

podatki v naslednji tabeli, po katerih v rezervi KOV ZDA prevladujejo belopolti samski moški iz starostnega razreda do 25 let, od katerih (1) kar polovica nima osemurnega delovnega razmerja. Poleg tega (2) jih je trenutno zaposlenih samo 24 %, brezposelnih je 10 %, medtem ko se jih kar 41 % še šola in v tem vidijo možnost zaslužka za pokrivanje stroškov šolanja. Ob tem je (3) letni zaslužek te populacijske skupine izredno nizek, saj jih več kot 55 % zasluži letno manj kot 20 000 \$.

Tabela 2: demografske značilnosti rezervne sestave KoV ZDA za leto 1989

starost	%	status	%
17-21	48,5	samski	72,4
22-25	28,2	poročeni	22,0
26-34	18,8	razvezani	5,0
35-44	3,9	zaposlitev	%
45->	0,6	nepoln delovni čas	49,8
spol	%	trenutna zaposlitev	24,1
M	75,9	brezposeln	9,1
Ž	24,1	šolanje	41,2
rasni izvor	%	letni zaslužek v \$	%
belci	63,2	5000-10 000	34,2
črnci	25,5	10 000-20 000	22,8
hispano	6,2	20 000-30 000	24,7
Azijci	2,0	30 000-40 000	7,0
drugi	3,0	40 000->	2,0

Vir: Perry, 1991: 119.

Edina težava pri uporabi ekonomskih mehanizmov za popolnjevanje rezervne sestave je po Segalu (1989: 168) njihova še nekoliko manjša učinkovitost kot pri stalni sestavi. Vzrok za to je, da so plačilo in ugodnosti za profesionalno/poklicno vojaško službo primerljivi z razpoložljivimi civilnimi alternativami, medtem ko je rezervna vojaška služba, ki je v bistvu oblika honorarne službe, manj privlačna od civilnih alternativ. Poleg tega najkakovostnejši posamezniki opravljajo dobro plačano civilno službo, zaradi česar ne čutijo potrebe po dodatnem zaslužku in opravljajo honorarnega dela. Slabosti vojaškega honorarnega dela (vključenost v rezervno sestavo) v primerjavi s civilnim so naslednje.

1. Ker ljudje, ki se odločijo za honorarno delo, večinoma to počnejo zato, ker potrebujejo več denarja, je pri njihovi odločitvi ena od najpomembnejših določilnic število ur honorarnega dela, ki ga lahko opravijo na primer na mesec – v tem pogledu je časovno zelo omejena vojaška honorarna služba v povprečju povsem nekonkurenčna civilnemu sektorju.

kar je v mnogih primerih znaten prispevek k posameznikovi in na ravni enote tudi k lokalni ekonomiji (Lakhani, 1995: 117-118).

2. V primerjavi s civilnim honorarnim delom se mora posameznik v rezervni vojaški službi odločiti za nekajletno pogodbo.
3. Rezervisti so lahko, če je potrebno, vpoklicani in se morajo odzvati tudi zunaj sicer predvidenih terminov in tudi za daljši čas, česar pri civilnem honorarnem delu ni. To lahko ogrozi varnost njihove stalne zaposlitve.
4. Tudi običajna vojaška urjenja in usposabljanja so lahko načrtovana za obdobja, ko jih stalni delodajalec zelo težko ali sploh ne more pogrešiti, kar je spet grožnja njihovi stalni zaposlitvi.
5. Elastičnost plač za vojaško honorarno delo je neprimerno nižja kot v civilnem sektorju.

Zaradi vseh naštetih slabosti se državljani ZDA odločajo za dodatno oziroma honorarno zaposlitev v rezervni sestavi predvsem takrat, ko ne morejo opravljati nadurnega dela v svojem osnovnem civilnem poklicu in ko so ugodnosti, ki izhajajo iz te dejavnosti, večje od naslednje najboljše zaposlitvene alternative²¹ (Lakhani, 1995: 119–120). Od odločitve za opravljanje vojaške službe v rezervi pa jih lahko odvrnejo negativne izkušnje nekaterih rezervistov, ki so bili udeleženi v zalivski vojni. Mnogi so zaradi tega izgubili velik del civilnih dohodkov, ugodnosti in celo službe (Lakhani, 1995: 118).

Zahtevano povečanje številčnosti rezervne sestave se lahko nadaljuje predvsem s povečanjem števila tistih, ki se ponovno odločijo za opravljanje vojaške službe v rezervi. Pri tem je težava predvsem to, da skupni letni osip kadra v rezervni sestavi dosega tudi 25 %. Zelo pogosti so predvsem predčasni odhodi iz rezervne sestave. Leta 1989 je bilo v rezervi kopenske vojske evidentiranih 42 834 takšnih primerov. Letno predčasno zapusti aktivno rezervo od 18 do 20 % rezervistov (Perry, 1991: 111–112). Tisti, ki so prekinili službo v rezervni sestavi, kot vzrok najpogosteje navajajo prav partnerske oziroma družinske pritiske in pritiske delodajalcev (Brown, Merrill, 1990: 275). V rezervi OS ZDA najdlje ostanejo tisti z nizko stopnjo izobrazbe, medtem ko najpogosteje izstopajo poročeni in starejši belopolti moški ter ženske. Ker se cena letnega urjenja in usposabljanja vsakega rezervista giblje okoli 40 000 \$, zaradi predčnih odhodov iz rezervne sestave v ZDA letno izgubijo nekaj manj kot 2 milijardi dolarjev (Perry, 1991: 111–112, 113).

---

²¹ Za ponazoritev je za možnega rezervista najboljša alternativa, (1) da se ne odloči ali zapusti rezervno sestavo in opravlja nadurno primarno civilno službo ali civilno nadomestno službo ali (2) da uživa v prostem času, ko ne dela.

Sklep

Za prehodno obdobje od obvezniškega k izključno poklicnemu popolnjenju OS RID bodo značilne vse bolj poklicne OS in še vedno predvsem obvezniška rezerva. Vendar bodo v perspektivi v primerjavi s sedanjo obveznostjo služenja v rezervni sestavi tudi rezervne vojaške enote teh držav vse bolj popolnjevali na podlagi prostovoljnosti tako kot stalno sestavo. Vsekakor pa je treba upoštevati Dandekerjevo (1994: 133) opozorilo, da na rezervno sestavo ne smemo gledati kot na poceni zamenjavo za večje poklicne vojske, če hočemo zagotoviti verodostojnost in učinkovitost celotnih OS. Dopolnimo ga lahko z ugotovitvijo, da *vloga rezervne sestave ni več samo količinska, ampak je predvsem kakovostna*. V preteklosti je bila rezerva namenjena predvsem okrepitvi sicer že obstoječih funkcij in struktur v OS, medtem ko zdaj nekatere od funkcij in struktur vse bolj zagotavlja izključno rezerva. V vse večjem številu NID pokriva rezerva že precejšen ali celo izključen delež (nekaterih) podpornih nalog.

Vendar je treba pri vzpostavljanju verodostojnega modela okrepljene naslonitve na rezervno sestavo po Dandekerju (1994: 135) upoštevati vsaj ta pomembna opozorila:

1. poiskati je treba vzrode, s katerimi bo mogoče ob zmanjšanju zaznavanja vojaške ogroženosti v javnosti zagotoviti zadovoljivo vstopanje in vztrajanje dovolj kakovostnega kadra v rezervni vojaški službi,
2. za oblikovanje, opremljanje, urjenje in usposabljanje rezervnih enot bo treba zagotoviti več denarja kot v preteklosti,
3. bojna uporaba rezervnih enot je politično pomembna poteza, ki mora biti prihranjena samo za odgovor na krize, ki ogrožajo ključne nacionalne interese,
4. reforme ne smejo biti izvedene na račun vojaške učinkovitosti.

Kot dodatno opozorilo lahko navedemo, da se javnost v večini NID ne zaveda dovolj, kako pomembna je rezervna sestava pri zagotavljanju nacionalne varnosti. Zato je treba prek centrov moči zagotoviti široko družbeno podporo rezervni sestavi. Eno od pomembnejših sporočil javnosti mora poudariti, koliko prostega časa žrtvujejo pripadniki rezervne sestave povsem brezplačno. Ne smemo namreč računati samo časa, ki ga prebijejo na obveznih vojaških vajah. Premalo se upošteva, da postane resno opravljanje rezervne vojaške službe način (stil) življenja, ki vključuje tudi neobvezne oblike izobraževanja, usposabljanja in urjenja.

Literatura:

- Ashkenazy, Daniella (1994): Introduction. V: Daniella Ashkenazy (ed.): *The Military in the Service of Society and Democracy, The Challenge of the Dual-Role Military*. Westport: Greenwood Press.
- Binford, J. H. (1994): *Building America's Power-Projection Army*. *Military Review*, July.
- Binkin, Martin (1993): *Who Will Fight the Next War? The Changing Face of the American Military*. Washington: The Brookings Institution.
- Brown, Frederic J.; Merrill, Aubrey R. (1990): *Challenges of U.S. Army – Reserve Force Readiness*. V: Sam C Sarkesian, John Allen Williams (eds.): *The U.S. Army in a New Security Era*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Dandeker, Christopher (1994): *Predavanje Nova vloga oboroženih sil – vojaške institucije v spreminjajočem se svetu*. 14. april 1994. V organizaciji Atlantskega sveta za Slovenijo.
- Dawson, P. F. (1989): *Canadian Military Mobilization*. *Armed Forces & Society*, Vol. 16, No. 1, Fall.
- Downes, Cathy (1988): *The Military Manpower Implications of High Personnel Turnover: The Australian Case*. Conference of Research Committee 01 – *Armed Forces and Conflict Resolution*. München.
- Gross, Ehud (1994): *Military, Democracy and Education*. V: Daniella Ashkenazy (ed.): *The Military in the Service of Society and Democracy, The Challenge of the Dual-Role Military*. Westport: Greenwood Press.
- Handel, Michael (1981): *Numbers Do Count: The Question of Quality Versus Quantity*. *The Journal of Strategic Studies*. London.
- International Military and Defense Encyclopedia (IMDE)* (1993): Washington: Brassey's (US).
- Kuhlmann, Jürgen; Lippert, Ekkehard (1992): *Farewell to Compulsory Military Service, Arguments against and for compulsory military service in the times of peace – the case of Germany*. Paper presented at the 1992 Interim Conference of the Research Committee 01/ISA: *Armed forces and Conflict Resolution*. Valparaiso/Chile, August 27–30, 1992, SOWI.
- Lakhani, Hyder (1995): *Reenlistment Intentions of Citizens Soldiers in the US Army*. *Armed Forces & Society*, Vol. 22, No. 1, Fall.
- Manigart, Philippe (1990): *The Decline of the Mass Armed Forces in Belgium 1900–1985*. V: *Problems and Options of the Mass Armed Forces*. FORUM International 9. München: SOWI.
- Martin, Michel L. (1977): *Conscription and the Decline of the Mass Army in France, 1960–1975*. *Armed Forces & Society*, Vol. 3, May.
- Moskos, Charles C. (1980): *How to Save the All-Volunteer Force*. *The Public Interest*, No. 61, Fall.
- Perry, Shelly (1991): *Retention of Junior Enlisted Soldiers in the All-Volunteer Army Reserve*. *Armed Forces & Society*, Vol. 18, No. 1, Fall.

- Sandler, Todd; Hartley, Keith (1995): *The Economics of Defense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarkesian, Sam C. (1990): *U.S. National Security Strategy: The Next Decade*. V: Sam C Sarkesian., John Allen Williams (eds.): *The U.S. Army in a New Security Era*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Segal, David R., Mary Scheuer Senter, Mady Wechsler Segal (1978): *The Civil Military Interface in a Metropolitan Community*. *Armed Forces & Society*, Vol. 4, No. 3, Spring.
- Segal, David R. (1989): *Recruiting for Uncle Sam: Citizenship and Military Manpower Policy*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Skelton, Ike (1993): *Joint and Combined Operations in the Post-Cold War Era*. *Military Review*, September.
- Stephens, Lowndes F. (1982): *Retaining Citizen Soldiers*. *Armed Forces & Society*, Vol. 8, No. 3, Spring.
- Vilar, Andrej (1993): *Tanki tretje generacije: Kujte grom! (2. del)*. *Obramba*, št. 11, november.
- Walter E., Ronald L. Fiegle (1993): *Civil Affairs Support in Operations Other Than War*. *Military Review*, October.
- Wyatt, Thomas C. (1994): *Society's Soldiers: Regulars and Reserves in the United States*. V: Daniella Ashkenazy (ed.): *The Military in the Service of Society and Democracy, The Challenge of the Dual-Role Military*. Westport: Greenwood Press.

DRUGI DEL
VARNOST SLOVENIJE

Anton Bebler

O VOJAŠKOPOLITIČNIH VIDIKIH OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE

Razvoj Slovencev iz sorazmerno majhne etnične skupine v večnacionalni avstro-ogrski monarhiji v nacijo z mednarodno priznano državo je trajal najmanj poldrugo stoletje. Dve najpomembnejši vmesni stopnji sta bili uradno razglašeni del »troedinega« slovenskega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev v Kraljevini SHS in Jugoslaviji, nato pa status enega od petih konstitutivnih narodov v jugoslovanski federaciji po drugi svetovni vojni. Krepitev lastnosti naroda in nacije je več desetletij potekala postopno, z majhnimi koraki. Te dosežke so ob podpori širše slovenske javnosti izbojevali predvsem slovenski razumniki v političnih bojih s centralistično naravnanim avstrijskim in pozneje z jugoslovanskim uradništvom. Evolutivni tok nacionalne emancipacije so nekajkrat pretrgali in celo obrnili dramatični mednarodni in notranji dogodki, ki so vnašali korenite premike in obrate v položaju Slovencev. Nekateri od teh premikov so bili za Slovence in njihov status emancipativni, celo revolucionarni, nekateri pa izrazito retrogradni. Slednji so prinašali kratenje nekaterih predhodno pridobljenih narodnostnih pravic vse do popolnega zanikanja kolektivnih pravic Slovencev na celotnem prostoru oziroma v njegovih delih ter grobega izvajanja politike genocida.

Narodnostna emancipacija je vključevala tudi bolj ali manj vidno obrambnovojaško sestavino. Tako je bilo že v programskem dokumentu Matije Majerja iz l. 1848 Kaj Slovenci terjamo? med drugim zahtevano, naj se namesto stalne avstrijske vojske ustanovi Narodna straža (Nationalgarde), ki bi omogočila vojaško urjenje moških v njihovem domačem okolju. To bi bila teritorialno organizirana oborožena sila, ki bi jo mobilizirali le v vojni. Na slovenskem etničnem ozemlju bi imela taka ureditev verjetno za posledico poveljevanje na taktični ravni v slovenščini (Prunk, 2000: 154).

Še posebej v obdobjih korenitih sprememb v položaju Slovencev je igrala oborožena sila izrazito, včasih pa tudi odločilno vlogo. To je še posebej veljalo: za obdobje dokončnega razpada dvojne monarhije med prvo svetovno vojno; kratko obdobje Države SHS in narodne vlade v Ljubljani, italijanske vojaške zasedbe Primorske in dela Notranjske ter med boji za severno mejo v l. 1918–1919; čas vojaškega poraza in razkosanja Kraljevine Jugoslavije v aprilu 1941, zasedbe in delitve slovenskega etničnega ozemlja med tremi državami napadalkami; skoraj štiriletno ob-

dobje narodnoosvobodilnega boja 1941–1945, osvoboditve in priključitve Primorske; obdobje vojaških groženj in blokade s strani vzhodnega bloka v l. 1949–1954; čas napada sil Varšavskega sporazuma na Češkoslovaško v avgustu l. 1968; obdobje razpada SFRJ po l. 1988, oboroženih spopadov in vojn na ozemlju SFRJ ali nekdanje SFRJ v l. 1990–1995.

Hkrati s postopno kulturno in politično emancipacijo je potekala krepitev prvin, ki so v obdobjih ali trenutkih zgodovinskih preizkušenj ali priložnosti omogočile vojaško samoorganiziranje in delovanje Slovencev. Za prve oborožene skupine s slovensko narodnostno naravo lahko štejejo straže v nekaterih mestih dežele Kranjske med revolucionarnim vrenjem in nemiri l. 1848–1849. Po porazu revolucije so se skromne možnosti za postopni razvoj nekaterih prvin emancipacije pojavile po l. 1868 v okviru oboroženih sil dvojne monarhije. Zaradi sistema teritorialnega novačenja v enote drugega in tretjega ešalona avstrijske vojske (skupna vojska, domobranstvo in črna vojska) je postala možna uporaba slovenščine na taktični ravni kot drugega »polkovnega« jezika v pretežno slovenskih regimentih. V vrstah avstrijskih oboroženih sil se je izurilo več tisoč vojščakov slovenskega rodu, pa čeprav je bil njihov delež med avstrijskimi častniki zelo nizek. Visoki generalski čin podmaršala (generalpolkovnika) v avstrijski vojski pa so vendarle dosegli Janez in Blaž Žemva (Schemua), Josip Novak, Joža Tomše, Gustav Globočnik, Janez Lavrič ter Alfred Valenčič (Kranjc, 2000: 267–274). Vse kaže, da je bilo sorazmerno največ višjih častnikov slovenskega rodu v avstro-ogrski mornarici – okrog 100 v slabih sto letih, od teh naj bi jih 27 dobilo admiralske epolette in meče. Predvsem zaradi pobud narodnostno ozaveščenih častnikov se je v drugi polovici devetnajstega stoletja začel razvijati tudi slovenski vojaški besedni zaklad – pogoj za narodnostno emancipacijo na tem področju. V tem pogledu je bilo zelo pomembno pionirsko delo majorja Andreja Komela, pl. Sočebrana, avtorja Poljne službe (1872), prve vojaškostrokovne knjige v slovenščini, ter prvega slovensko-nemškega in nemško-slovenskega vojaškega slovarja (Korošec, 1998: 6–8).

Predhodno vojaško izobraževanje in urjenje v avstrijski vojski sta omogočili nastop in bojno delovanje izključno ali pretežno slovenskih polkov, čet, straž in drugih formacij v dramatičnih tednih razpada monarhije v oktobru in novembru 1918. V novembru in decembru 1918 so bile vojaške enote, imenovane jugoslovanske, toda s slovenskim poveljevalnim jezikom, vključene v Drugo vojaško okrožje Države SHS z generalštabom v Ljubljani. Le-to je bilo pod splošnim poveljstvom hrvaškega podmaršala Nikole pl. Ištvanovića in načelnika štaba polkovnika Milana Ulmanskega, dejansko pa pod nadzorom civilnega poverjenika za narodno obrambo vlade v Ljubljani dr. Lovra Pogačnika. Med častniki slovenskih enot je bil nedvomno najuspešnejši nekdanji avstrijski major Rudolf Maister, ki je prevzel vojaško poveljstvo v Mariboru na Spodnjem Štajerskem. Rudolf Maister je postal prvi slovenski general in ob upokojitvi divizijski general Kraljeve vojske SHS. Skupno število pripadnikov slovenskih enot

vojske Države SHS oziroma Kraljevine SHS okrog 1. decembra 1918 ocenjujejo na okrog 12 tisoč vojakov, večinoma v pehotnih enotah. Poleg teh so imele slovenske čete topništvo, transportno, inženirsko, zaledno in sanitetno službo ter vojaška sodišča.

Po ustanovitvi Kraljevine SHS so že v januarju 1919 začeli odpravljati teritorialno novačenje, slovenske enote in uporabo slovenskega poveljevalnega jezika. Tako je poleti l. 1919 87. celjski polk zamenjal 46. pehotni polk, namesto mariborskega polka je nastal 45. pehotni polk in namesto slovenskega planinskega (kranjskega) polka 47. pehotni polk s pretežno neslovensko sestavo itn. (Švajncer, 1990: 195–196, 203–204). In vendarle so v okviru Jugoslovanske kraljeve vojske v približno dveh desetletjih njenega obstoja ohranjali nekatere slovenske vojaške tradicije (vključno s tradicijo nekoč pretežno slovenskih polkov), izobrazili ter izurili več sto poklicnih častnikov in podčastnikov ter več tisoč rezervnih častnikov in podčastnikov slovenske narodnosti. Njihov status v stari jugoslovanski vojski je bil boljši kot v nekdanji avstro-ogrski vojski. Sorazmerno največ častnikov Slovencev je bilo v sestavi jugoslovanske kraljeve mornarice in letalstva (Bjelajac, 1990: 40–43). Približno dva ducata Slovencev je dobilo generalske in admiralske epolete. Na najvišje položaje v Jugoslovanski kraljevi vojski so se povzpeli prvi poveljnik mornarice SHS kontraadmiral Metod Koch, divizijska generala Rudolf Maister in Leon Rupnik, pehotni, topniški in sanitetni brigadni generali Rudolf Kobal, Anton Lokar, Franc Pogačar, Linus Dekaneva, Anton Hočevar, Ferdinand Janež in drugi (Kranjc: 2000: 267–274). Vojaški učitelj prestolonaslednika Petra Karađorđevića je bil generalštabni polkovnik Vekoslav Kolb, po vojni generalpodpolkovnik JLA.

Del častnikov in podčastnikov, ki se je l. 1941 izognil vojnemu ujetništvu, se je po vojaškem porazu in razbitju Kraljevine Jugoslavije pridružil narodnoosvobodilnemu gibanju v Sloveniji in v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Nekateri aktivni ter številni rezervni častniki in podčastniki poražene jugoslovanske vojske so vstopili v slovensko partizansko vojsko, delovali v njenih poveljstvih (in tudi pri Vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije), pomagali ustvariti specializirane vojaške službe, častniške šole in tečaje, vojaške pravosodne organe, vojaško saniteto itn. Nekdanji rezervni podčastnik je bil, recimo, najslavnejši poveljnik Glavnega štaba NOV in PO Slovenije Franc Rozman – Stane, posmrtno jugoslovanski generallajtnant; nekdanji rezervni ali aktivni častniki kraljeve vojske so bili poznejši jugoslovanski generali Lado Ambrožič, Jaka Avšič, Franc Poglajen, Milan Lah idr. Tedaj se je v vrstah partizanske vojske na novo izoblikovala praksa uporabe slovenščine kot vojaškega jezika. Glavni štab slovenskih partizanov je deloval večji del vojne samostojno, uradno pa je bil podrejen Vrhovnemu štabu Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Ta samostojni razvoj je med jesenjo 1943 in pomladjo l. 1945 dosegel nepriemno višjo raven kot v l. 1918/1919. Na svojem vrhuncu pozimi 1944/1945 je štela slovenska partizanska vojska v svojih bojnih sestavinah

okrog 27 000 borcev in starešin in še dodatnih približno deset tisoč oseb v pomožnih sestavinah. Organizirana je bila v dveh korpusih in eni operativni coni. Njen največji del je sestavljala pehota. Poleg nje so bili tudi topniške in oklepne enote, inženirski oddelki, zaledna in tehnična služba, vojaška saniteta, vojaško sodstvo, sistem vojaških šol in tečajev itd. (Klanjšček idr., 1976: 1011).

Ta emancipativni vzpon je bil ponovno pretrgan. 1. marca 1945 so NOV in PO Jugoslavije preimenovali v Jugoslovansko armado, Vrhovni štab NOV in POJ v Generalštab JA, nacionalne glavne štabe, kjer so še obstajali, v glavne štabe JA, vse enote nacionalnih NOV in PO pa v enote JA. S tem so pravno prenehale obstajati nacionalne narodnoosvobodilne vojske. V maju 1945 sta bila NOV in PO Slovenije dejansko ukinjena. Prav tako je bil ukinjen Glavni štab, pa tudi večina enot, manjši del 14. in 31. divizije pa je bil vključen v 3. in 4. armado JA. Tedaj so ponovno uvedli eksteritorialno novačenje in v enotah jugoslovanske vojske v Sloveniji odpravili uporabo slovenščine kot poveljevalnega jezika. Kljub tem ukrepom je v povojnih letih v Sloveniji nastala precej obsežna vojaškogodovinska in borčevska spominska literatura v slovenščini, v kateri so bila obravnavana tudi strokovna vprašanja vojaške strategije, operative, taktike, logistike, sanitete itn. Več tisoč Slovencev si je pridobilo znanje in spretnosti poklicnih častnikov JLA, čez sto jih je napredovalo v generalske in admiralske čine. Odstotek Slovencev med aktivnimi častniki JLA se je po l. 1945–1950 stalno zmanjševal in je l. 1985 z nekdanjih 8 do 9 odstotkov padel na vsega 2,64 odstotka. Tako kot v predvojni Jugoslaviji so bili Slovenci sorazmerno najbolj zastopani v častniških zborih jugoslovanske mornarice in letalstva (Bebler, 1999: 133; Bjelajac, 1999: 49–53). Slovenci so v večnacionalni JA/JLA dosegli dosti višje in odgovornejše vojaške položaje kot v Kraljevini Jugoslaviji – načelnika Generalštaba JLA (generalpolkovnik Stane Potočar), namestnika zveznega sekretarja za ljudsko obrambo (admiral Stanislav Brovet), državnega podsekretarja (generalpolkovnik Ivan Dolničar), pomočnika zveznega sekretarja (generalpolkovnik Avgust Vrutar), poveljnikov jugoslovanskega letalstva in mornarice (generalpolkovnik Zdenko Ulepič in admiral Josip Černi), poveljnikov vojaških območij, korpusov in divizij, načelnikov posameznih služb, akademij in vojaških šol JLA itn.

Pomemben kakovostni premik, ki je močno prispeval k poznejši vojaški osamosvojitvi, je bil dosežen jeseni l. 1968. Pod vplivom zasedbe Češkoslovaške avgusta 1968 se je jugoslovansko državnopartijsko vodstvo odločilo za odpravo vojaškega monopola JLA in za ustanovitev drugega, decentraliziranega dela oboroženih sil SFRJ. Ta množični, vendar v primerjavi z JLA izrazito lažje in šibkeje oboroženi del so poimenovali Teritorialna obramba.¹ Najpomembnejši pobudnik te delne vrnitve k dediš-

¹ To poimenovanje je v svojem odmevnem članku Teritorialni rat, Vojno delo, 1953, str. 1–5, prvi v FLRJ/SFRJ uporabil generalpodpolkovnik Dušan Kveder. Glej slo-

čini NOB naj bi bil Edvard Kardelj, ki pa ni predvidel nekaterih dolgoročnih posledic te preureditve. Marsikdo v jugoslovanskem vojaškem vrhu si je pozneje prizadeval, da bi se teritorialne obrambe republik in pokrajin odpravile ali se prelevile v navadno rezervo JLA. Dejstvo, da se je Teritorialna obramba Slovenije več kot dve desetletji načrtno pripravljala tudi za samostojno dejstvovanje v vojni, je imelo pomembno vlogo v poznejših osamosvojitvenih prizadevanjih Slovenije. Stalna sestava njene Teritorialne obrambe je bila skupaj z rezervnimi častniki, podčastniki in navadnimi vojaki, slovensko policijo, slovenskimi civilnimi obramboslovci ter nekdanjimi poklicnimi častniki JLA jedro oboroženih sil samostojne Slovenije.

Neposredni organizatorji TO so bili republike in pokrajine. Glavni štab za splošni ljudski odpor Slovenije, pozneje preimenovan v Republiški štab Teritorialne obrambe (RŠTO), je bil ustanovljen 20. novembra 1968. V njem so poveljevali generali Bojan Polak, Rudolf Hribernik, Branko Jerkič, Miha Petrič, Radislav Klanjšček, Milovan Zorc (kot načelnik štaba), Edvard Pavčič, Ivan Hočevar in Janez Slapar. Po kartotekah je bilo v Teritorialno obrambo Slovenije vključenih do 110 000 rezervistov obveznikov, v njenih štabih in jedrih večjih enot pa je bilo zaposlenih okrog 450 pripadnikov stalne sestave. Med slednjimi so bili pretežno rezervni častniki in podčastniki ter nekaj deset aktivnih častnikov, slednji predvsem v RŠTO. Zaradi ustanovitve Teritorialne obrambe je prišlo do delne oživitve dediščine slovenske partizanske vojske. Razvoj in uveljavitev nove obrambne doktrine vojne, graditev sistema »splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite« ter sprejetje nove zvezne ustave l. 1974 so omogočili krepitev samostojnosti Slovenije tudi na vojaškem in varnostnem področju. To je veljalo za vse dele obrambnega in varnostnega sistema, razen za stalno zvezno armado (JLA), t. j. za Teritorialno obrambo, milico (policijo), narodno zaščito, civilno zaščito, sistem republiških rezerv ter delno tudi za državno varnost.

Tako so bila v l. 1968–1970 ponovno, prvič po l. 1945, ustanovljena poveljstva, enote in službe TO s slovenskih poveljevalnim jezikom, za pripadnike slovenske TO so se začeli uvajati tečaji v slovenščini, razvila se je slovenska vojaška publicistika, vključno z mesečnikom Naša obramba itn. Zahteve po sorazmerni zastopanosti jugoslovanskih narodov v JLA so v Ljubljani pripeljale do ustanovitve vojaške gimnazije Franca Rozmana – Staneta s slovenskim učnim jezikom. Leta 1975 je bila v skladu s t. i. medrepubliškim dogovorom med republikami in JLA na Univerzi v Ljubljani ustanovljena katedra za obramboslovje. Z njenim delovanjem je bil v sami Sloveniji slovenskim fantom in tudi dekletom omogočen visokošolski študij obramboslovja in vojaških veščin. Okrog katedre se je razvilo središče obrambnopedagoške in obrambnoraziskovalne dejavnosti na

univerzitetni ravni, kar je dodatno spodbudilo izpopolnjevanje slovenskega vojaškega in obramboslovnega izrazoslovja. Do prelomnih let 1990/1991 je na katedri diplomiralo čez sto obramboslovcev.

Ta oborožena sila se je oblikovala postopno, vzporedno s političnim osamosvajanjem Republike Slovenije. Pomembni mejniki pri tem so bili: sprejetje ustavnih dopolnil l. 1988; približno sedemdesetodstotna razorožitev Teritorialne obrambe Slovenije v maju 1990; oblikovanje večstrankarske Demosove vlade v maju 1990; boj z jugoslovanskim vojaškim vrhom za nadzor nad Teritorialno obrambo; ustanovitev manevrske strukture Narodne zaščite in njenega podtalnega poveljstva poleti 1990; prevzem nadzora nad Teritorialno obrambo, evidenc vojaških obveznikov in mobilizacijskih opravil od konca septembra 1990; ustavitev služnja vojaškega roka zunaj Slovenije in uvedba samostojnega vojaškega usposabljanja; oboroženi spopadi ter uspeh slovenske policije in Teritorialne obrambe po posegu JLA v juniju in juliju 1991.

V obdobju razkrajanja realsocialističnega sistema v SFRJ in vzporednega krhanja zvezne države se je občutno spreminjal pomen vojaškega dejavnika. Ta dva procesa sta močno vplivala na razmerja med civilnimi političnimi institucijami in vrhom poklicnega vojaštva. Že pred zaostritvijo politične krize se je jugoslovanski sistem občutno razlikoval od sistemov strogega civilnega nadzora nad vojsko v ZSSR in večini tedanjih »socialističnih držav«. Iz njegovega izvajanja sta bila že v petdesetih letih izločena poklicni aparat CK Zveze komunistov Jugoslavije in civilna služba državne varnosti. Po smrti predsednika SFRJ maršala Josipa Broza – Tita v maju 1980 pa je odpadel zdaleč najmočnejši vzvod v jugoslovanskem sistemu civilnega političnega nadzora nad JLA in njenim profesionalnim vrhom – osebnost vrhovnega poveljnika. Instrumenti, ki naj bi bili namenjeni vključevanju vojske v politični sistem SFRJ in sistem »splošne ljudske obrambe«, pa so postali svoje nasprotje – orodje v rokah jugoslovanskega vojaškega vrha za nadzor nad civilno družbo in institucijami političnega sistema. Med temi so bili: vojaškopolitični in varnostni organi, ki so delovali tudi zunaj JLA; po tradiciji visoki general JLA na položaju zveznega sekretarja za ljudsko obrambo, v kriznih obdobjih pa tudi na položaju zveznega notranjega ministra; predstavniki in delegati JLA v civilnih predstavniških organih in v družbenopolitičnih organizacijah (ZKJ, SZDL); posebna in avtonomna Organizacija ZKJ v JLA; zelo obsežni jugoslovanski vojaškoindustrijski kompleks itn.

Še posebej po imenovanju admirala Branka Mamule za zveznega sekretarja za ljudsko obrambo se je začel vrh JLA pospešeno izmikati civilnemu političnemu nadzoru Predsedstva SFRJ. Ob vse ostrejših prepirih med skupinami civilnih politikov za pročeljem režimskih ritualov je vrh JLA vse bolj krepil svoj položaj razsodnika in vrhovnega varuha realsocialističnega sistema kakor tudi same SFRJ. Vojaški vrh se je tudi organizacijsko pripravljal na uvedbo izrednih razmer, ob krizi pa na prevzem oblasti v državi. Od l. 1981 se je jugoslovanski vojaški dejavnik torej

pojavi v obliki le delno prikrite grožnje sistemu civilnega nadzora nad vojsko kot pomembnega dela ustavne ureditve v SFRJ. Ta proces je z imenovanjem letalskega generala Ivana Hočevarja na položaj poveljnika Teritorialne obrambe Slovenije začel posledično zaostrovanje razmerje med slovenskim političnim vrhom in Republiškim štabom Teritorialne obrambe. Šele po njegovi odstranitvi iz Republiškega štaba Slovenije je bil ponovno vzpostavljen čvrst nadzor civilnih republiških organov nad Teritorialno obrambo.

V obdobju osamosvajanja Slovenije je tudi slovenski vojaški dejavnik pomenil tehtno oziroma kritično razsežnost tega procesa. Če pa to obdobje primerjamo s časom narodne vlade v Ljubljani l. 1918 in še bolj z obdobjem narodnoosvobodilnega boja, lahko ugotovimo, da je bila politična teža slovenskega vojaškega dejavnika v l. 1990/1991 bistveno manjša. Čeprav sestava poveljniškega kadra ni bila ravno politično reprezentativna, je Teritorialna obramba Slovenije kot institucija delovala strankarsko nevtralnno in zadržano. Na splošno je bila v oporo širokemu družbenemu gibanju v prid osamosvajanja Slovenije po možnosti na miren, sporazumen in demokratičen način. Tudi zaradi te razlike v primerjavi z l. 1941–1945 ni Teritorialna obramba Slovenije odigrala nobene otipljive politične vloge pri graditvi institucij osamosvojenе slovenske države.

V nasprotju z držo Teritorialne obrambe Slovenije je jugoslovanski vojaški vrh nastopal izrazito politično in ideološko. V svojih javnih izjavah in govorih obrambnega ministra, udarnih člankih v vojaških glasilih (Narodna armija, Vojno delo itn.) je vojaški vrh vneto zagovarjal ohranitev temeljev socialističnega sistema in močnih prvin jugoslovanskega centralizma, nasprotoval je uvedbi tekmovalnega večstrankarskega sistema v Jugoslaviji, konfederalizaciji zvezne države itn. Tako se je vojaški dejavnik oblikoval v enega poveljnih nosilcev uradne ideologije vladajočega režima. S to svojo držo je poklicno jedro JLA objektivno pospešilo razkroj SFRJ kljub svojemu subjektivnemu zavzemanju za njeno ohranitev, tudi z orožjem, če bi bilo treba.

Politična stališča vrha JLA in njegovo vedenje so močno prispevala k zaostrovanju trenj med slovenskim političnim vodstvom ter konservativnim političnim blokom v državnih in partijskih organih na zvezni ravni. Kot močen politični zaveznik centralistično in konservativno naravnanih civilnih partitokratov (med temi so največjo težo imeli srbski komunisti s S. Miloševićem na čelu) se je jugoslovanski vojaški vrh dejavno upiral liberalnodemokratičnim reformam v SFRJ in nacionalnoemancipativnim težnjam v Sloveniji (in na Hrvaškem). Kljub popuščanju napetosti med vojaškopolitičnima blokoma na svetovni ravni je vrh armade vztrajal pri oceni o še vedno visoki zunanji ogroženosti SFRJ in potrebi po krepitvi jugoslovanskega vojaškoindustrijskega kompleksa (projekt jugoslovanskega nadzvočnega letala).

Na teh podlagah se je v l. 1987/1989 zaostriło razmerje med vrhom JLA in slovenskim republiškim vodstvom. Še izrazitejši spori so se razvili

v razmerju med JLA kot institucijo ter oporečniškimi opozicijskimi skupinami in nekaterimi glasili v Sloveniji. Kritika »jugovojske« (ki jo je vojaški vrh označil kot napade na JLA, na zvezno državo in socialistično ureditev) je postala v Sloveniji strelovod za ostro kritiko oziroma zavračanje realsocializma, centralizma in asimilantstva v zadevah kulture in jezika. Okorna, napihnjena in avtoritarna drža vodstva JLA je v l. 1987–1989 delovala kot pravi družbeni in politični anahronizem ter kot pobudnik nacionalnoemancipacijskega gibanja v Sloveniji. Razhajanja v trikotniku slovenski politični vrh–JLA–slovenska civilna družba so povzročala občasne napetosti tudi med vodstvom Zveze komunistov Slovenije (ZKS) in tedanjo slovensko politično opozicijo.

Varnostna služba in politični organi JLA so najmanj od l. 1989 dobro vedeli za nezakonito vojaško organiziranje ter priprave v vrstah hrvaških in bosanskih Srbov za oboroženi odcepitvi ob verjetnem prihodu na oblast nesrbskih nacionalističnih strank v teh dveh republikah. Varnostna služba JLA je imela svoje agente tudi v vrstah nastajajočih srbskih polvojaških formacij pod vodstvom Željka Ražnjatovića – Arkana, Vojislava Šešlja idr., jih v svoje namene uporabljala in verjetno tudi omogočila njihovo oboroževanje. Vidni upokojeni generali JLA in posamezni aktivni visoki častniki poveljniki JLA srbske narodnosti so dejavno sodelovali pri oboroževanju srbskih vstajnikov na območju nekdanje Vojne krajine na Hrvaškem ter nastajajoče srbske paradržave v Bosni in Hercegovini. Tako je jugoslovanski vojaški dejavnik odigral dejavno vlogo pri spodbujanju mednacionalnih oboroženih spopadov in posledično razbitju SFRJ. Razkroj SFRJ pa je pospešil in dejansko omogočil osamosvojitve Slovenije.

Svojo grozno slovenskemu »separatizmu« in »meščanskemu liberalizmu« je armadni vrh delno izpeljal v maju 1990 z odvzemom dostopa do približno sedemdesetih odstotkov orožja slovenske Teritorialne obrambe. Zelo resna nevarnost vojaškega udara in uvedbe delno prikrite vojaške diktature prek nove komunistične stranke Zveze komunistov – Gibanja za Jugoslavijo pa se ni nikoli udejanjila. Sredi maja 1991 je jugoslovanski vojaški dejavnik odkrito in javno zagrozil z orožjem slovenski Teritorialni obrambi, republiškem vodstvu in večini Slovencev, ki so podpirali samostojnost Republike Slovenije. Dogodki v Pekrah so tako postali uvod v najbolj dramatično poglavje slovenske osamosvojitve, ki je neposredno sledilo svečani razglasitvi samostojnosti 25. junija 1991. Dejanski namen oboroženega posega JLA in drugih zveznih organov na našem ozemlju pa je bil zadušitev samostojnosti Republike Slovenije s posrednimi političnimi, psihološkimi in gospodarskimi učinki. Jugoslovanski vojaški vrh je povsem sodeč pričakoval paniko in množičen beg Slovencev čez mejo po prvih premikih tankov in oklepnih vozil JLA. V tem pričakovanju se je grdo uštel.

Svoje samostojnosti Republika Slovenija v temelju ni dosegla z oboroženim bojem, temveč pretežno z nenasilnimi pravnimi, političnimi, informacijskimi in drugimi sredstvi ter prizadevanji. To je bilo možno zaradi

enkratnega sovpadanja nekaj ključnih dejavnikov – mlačnega mednarodnega okolja, ki sta ga povzročila popuščanje napetosti med blokoma in sovjetska »perestrojka« pod M. Gorbačovom; vala razpadov realsocialističnih sistemov v vzhodnoevropskih državah (ki je sledil poizkusom delnih reform in se je v veliki večini primerov iztekel brez prelivanja krvi); globoke krize komunističnega sistema v SFRJ, ki je posledično povzročila razkroj jugoslovanske federacije; visoke stopnje nacionalne in kulturne enotnosti Slovenije ter izredno visoke stopnje soglasja v slovenski družbi glede cilja »vrnitve v Evropo«, zaželenosti liberalnih in demokratičnih sprememb ter temeljite preobrazbe odnosov z drugimi narodi tedanje SFRJ; dokaj dobro usklajene in spretne politike slovenskega državnega vrha; dejanske pripravljenosti srbskega vodstva, da se sprijazni z izstopom Slovenije iz SFRJ in da ga celo pospeši; demoralizacije in osipa v enotah in poveljstvih JLA v Sloveniji še pred oboroženimi spopadi v juniju in juliju 1991; napačnih ocen in grobih napak jugoslovanskega vojaškega vrha pri načrtovanju in izvedbi oboroženega posega v Sloveniji; odločitve v Beogradu, da JLA po začetnem neuspehu ne ponovi oboroženega posega in da se nato umakne iz Slovenije.

Zaradi tega spleta okoliščin je ostal oboroženi spopad v Sloveniji v juniju in juliju 1991, ki ga pri nas imenujemo vojna, omejen. Ta omejenost velja za take razsežnosti, kot so prostor, v katerem so potekale sovražnosti, število aktivnih udeležencev, število kosov uporabljenega težkega orožja, količina uporabljenega streliva in drugih eksplozivnih sredstev, število in trajanje bojev, število smrtnih žrtev in ranjencev, neposredna gospodarska škoda itn. Zastavlja se vprašanje, zakaj sta vpleteni strani bojno uporabili le neznamen del svojih zmogljivosti, streliva in drugih eksplozivnih sredstev ter zakaj je bil temu ustrezen tudi vojaški razplet dogodkov. Za tak potek in razplet je bilo več razlogov, tako zunanjih kot notranjih.

Vodilne svetovne sile so izrecno rotile odgovorne dejavnike v SFRJ, naj ne razbijejo skupne države in še posebej naj ne uporabijo nasilja. Nekateri so pri tem grozili s sankcijami in celo vojaškimi ukrepi. Iz spominov generala V. Kadrijevića vemo, kako je jugoslovanski vojaški vrh zelo skrbela možnost oboroženega posega Nata, po metodah podobnega vojni v Perzijskem zalivu. (Ta možnost se je nazadnje tudi udejanjila spomladi 1999.) Poleg tega so spopadi v Sloveniji pritegnili nenavadno veliko pozornost svetovnih občil, zastopanih v Sloveniji z nekaj sto novinarjev in številnimi televizijskimi ekipami. Po večdesetletnem, pretežno dobrem sobivanju in tudi sodelovanju v skupni državi med vojaki JLA in slovenskim prebivalstvom ni bilo sovraštva, pripadniki JLA v Sloveniji pa so notranji oboroženi spopad doživeli prvič v svojem življenju. Odnos večine poveljnikov in vojakov JLA, tudi najbolj zagrizenih srbskih šovinistov med njimi, do Slovencev se je bistveno razlikoval od njihovega odnosa do Albancev, Hrvatov in Muslimanov. Agresivnost v vrstah častnikov in podčastnikov JLA se je zaostrila šele po bolečem polomu v Sloveniji, ko

je prišla na dan tudi hudobija številnih med njimi. To se je med drugim pokazalo med obleganjem Vukovarja, Sarajeva, Mostarja, Dubrovnika ter drugih trpinčenih in delno porušenih mest v dveh južnih republikah nekdanje SFRJ.

Vojaški vrh JLA je med krizo SFRJ v l. 1990/1991 deloval kot Štab vrhovnega poveljstva oboroženih sil Jugoslavije, za svoj oboroženi poseg v Sloveniji pa ni mogel pridobiti veljavnega pooblastila notranje blokiranega Predsedstva SFRJ. Da bi se vsaj delno pokril s sklepom Zvezne skupščine SFRJ in s podpisom predsednika zvezne vlade A. Markovića, je moral jugoslovanski vojaški vrh prikazati svoj oboroženi poseg kot omejeno akcijo ponovne vzpostavitve zveznega policijskega in carinskega nadzora nad mednarodnimi mejnimi prehodi z Italijo, Avstrijo in Madžarsko. (Pri tem puščam ob strani vprašanje, ali je verjeti trditvam Anteja Markovića, da take vojaške akcije JLA Zvezni izvršni svet ni nikoli odobril.) Najmanj dvomljiva legalnost oboroženega posega JLA je utesnjevala obseg vojaških sredstev, ki jih je lahko JLA uporabila zoper Slovenijo. Iz teh omejitev, prej omenjenega mednarodnega okolja, zgrešene presoje posledic oboroženega posega ter iz podcenjevalnega odnosa do »Janezov« kot vojakov je sledila odločitev vrha JLA za srednjemehko varianto vojaške operacije. Za začetno fazo oboroženega posega JLA (in kot se je izkazalo za njegov celotni potek) je bila ključna odločitev vrha JLA, da z enotami zvezne vojske ne napadejo središča Ljubljane z državnimi institucijami ravnokar razglašene samostojne Slovenije vred, ne poveljstev in enot Teritorialne obrambe, ne policijskih postaj in ne drugih upravnih središč Slovenije. Po podatkih petega armadnega območja je uporabil vojaški vrh za svoj poseg v Sloveniji le en odstotek mirnodobne sestave JLA in pet odstotkov mirnodobne sestave tega območja. V poseg je bilo vključenih le 1990 vojakov in starešin od 45 000 pripadnikov enot vojaškega območja (od tega 4000 aktivnih starešin) ter dodatno še 461 zveznih policistov in 270 zveznih carinikov. Sovražnosti so zajele največ dva odstotka ozemlja Republike Slovenije. JLA pri tem sploh ni uporabila svojega neposredno razpoložljivega topništva (skoraj tisoč topov, minometov in večcevnih raketometov), le zelo majhen del od 1160 tankov in oklepnih vozil, ki jih je imelo v svoji sestavi peto vojaško območje (pa še te večinoma brez bojnih kompletov streliva), tri odstotke zmogljivosti jugoslovanskega vojnega letalstva oziroma 15 odstotkov teh zmogljivosti v pristojnosti petega vojaškega območja. Tudi s temi močno skrčenimi sredstvi je JLA dosegla skoraj popoln taktični uspeh, saj je v 48 urah zasedla 133 od 137 mejnih prehodov in drugih obmejnih naprav ter prometno skoraj povsem blokirala Slovenijo. Toda taktični uspeh se je v nekaj dneh prelevil v strateško polomijo za zvezno vojsko. S to polomijo v Sloveniji je vrh JLA pokopal lastni ugled v svoji vojski in družbi, povzročil padec ugleda JLA, preusmeritev v drugih republikah ter je S. Miloševiću močno olajšal poznejšo temeljito čistko v jugoslovanskih general-skih vrstah.

Začetnemu omejenemu vojaškemu posegu JLA je sledila okoliščinam primerna, zmerna, v glavnem defenzivna drža slovenske strani ob temeljni odločitvi za oboroženi odpor. Slovensko vodstvo se je pravilno odločilo za široko uporabo mirnih političnih in medijskih sredstev, kombiniranih s pretežno pasivnim oviranjem skupin oklepnih vozil in tankov JLA, z lokaliziranimi oboroženimi spopadi manjših razsežnosti, z blokadami vojašnic in razpršenih manjših enot in naprav JLA, s psihološkopropagandnim delovanjem na vojaške obveznike iz drugih republik, s hkratnimi vdori v slabo varovana dislocirana skladišča orožja in nekatere naprave JLA ter s pogajanjem na lokalnih ravneh z jugoslovanskimi vojaškimi poveljniki.

Ta prevladujoči vzorec slovenskega odgovora je bistveno omejil, ni pa povsem preprečil možnosti za razraščanje oboroženega spopada v Sloveniji, tako kot se je to pozneje zgodilo na Hrvaškem. Posledice uporabljene strategije so bile izrazito ugodne za komaj rojeno samostojno slovensko državo in porazne za celotno JLA. Razpršene, blokirane in zaledno neoskrbovane manjše skupine vojakov JLA, oborožene s tehnično nepreskrbljenimi oklepnimi protiletalskimi topovi, tanki in drugimi vozili, ob slabi ali nikakršni obveščeniosti posadk, ob očitni nesmiselnosti njihovega početja in nenavadno neprijaznem okolju, ob propagandnem delovanju slovenske strani ter ob vse večji naklonjenosti tuje javnosti Sloveniji – vse to je hitro razjedalo notranjo trdnost enot JLA in pospešilo njihov notranji razkroj. To je povzročilo številne primere bega vojakov in starešin tudi iz enot in ustanov JLA, blokiranih v vojašnicah. V teh okoliščinah je poveljnik Teritorialne obrambe v ljubljanski pokrajini podpolkovnik Miha Butara deloval razumno in odgovorno ter je v petek, 28. junija, odklonil izpolnitev ustnega ukaza o splošnem napadu na vojašnice JLA v pokrajini. S tem je Ljubljani in Sloveniji prihranil veliko žrtev, gorja in rušenj, primerljivih s tistimi, do katerih je prišlo na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini.

Kronološko zadnji dejavnik, ki je omejil razsežnosti oboroženega spopada v Sloveniji, je bil odločitev v Beogradu, da ne bo ponovnega in tokrat močno okrepljenega posega JLA. Iz pričevanja admirala B. Mamule vemo, da so o tem posegu razpravljali in odločali 28. in 29. junija 1991 v kabinetu zveznega obrambnega ministra generala V. Kadijevića. Po podatkih, ki so jih predstavili na tem sestanku, je pred prekinitvijo sovražnosti zasedla TO Slovenije 64 od 84 obmejnih stražnic, smrtnih žrtev je bilo 49, ujetih pa 2333 pripadnikov JLA. V svoji knjigi *Moje videnje razpada general V. Kadijević* navaja tedanji predlog vojaškega vrha Predsedstvu SFRJ – s silami petega armadnega območja, z dodatnima pehotnima divizijama, pripeljanima z drugih vojaških območij, s padalsko brigado ter z močno okrepljenim delovanjem jugoslovanskega vojnega letalstva v šestih do osmih dneh vojaško streti slovenske oborožene sile in nato zapustiti (precej porušeno) Slovenijo. Admiral B. Mamula je poleg tega predlagal, naj bi zajeli vodstvo Slovenije in mu sodili za oboroženo

vstajo in napad na JLA. Kakor kaže, so se prisotni generali s tem predlogom strinjali, nekateri pa so ga izrecno podprli, med temi načelnik Generalštaba JLA general B. Adžić.

Borisav Jović, srbski predsednik Predsedstva SFRJ v l. 1990/1991, pa v svojih dnevniških zapisih pripoveduje, kako je srbsko vodstvo že v marcu 1990 interno obravnavalo prednosti izločitve Slovenije iz SFRJ. 27. junija 1991 je Slobodan Milošević skupaj z B. Jovićem obiskal generala V. Kadijevića in mu naravnost predlagal, naj JLA ne brani državnih meja Jugoslavije v Sloveniji, ampak zunanjo črto srbskega etničnega ozemlja na Hrvaškem. Ta poseg srbskega vodstva in obotavljanje generala V. Kadijevića sta tedaj ustavila množične letalske napade na Slovenijo, načrtovane za 29. in 30. junij. Ko pa sta bila s posredovanjem zahodnih držav dosežena prekinitve sovražnosti in umik delov enot JLA v Sloveniji v njihove vojašnice, je general V. Kadijević ukazal začetek priprav za ponoven napad ter določil rok za bojno pripravljenost čet JLA. Priprave naj bi izpeljali brez vednosti Predsedstva SFRJ in bi ga postavili pred izvršeno dejstvo tik pred samim posegom. Toda Borisav Jović je 30. junija na seji Sveta za zaščito ustavne ureditve Predsedstva SFRJ dal v imenu S. Miloševića veto na predlagani načrt Štaba vrhovnega poveljstva. V tem položaju je general V. Kadijević odložil splošni napad na Slovenijo, ki naj bi se sicer začel 4. ali 5. julija 1991. Kakor se je izkazalo, je ta odložitev pomenila dejansko dokončno odpoved.

Tako je v sklepnem delu oboroženega spopada slovenskih sil z enotami JLA dobila samostojna Slovenija nevidno, vendar realno podporo iz najmanj pričakovanega vira – od Miloševićevega režima v Srbiji. Strateški interes Slovenije se je tedaj namreč objektivno ujel z načrtom srbskega režima, da nasilno spremeni okrnjeno Jugoslavijo v razširjeno Srbijo. Demokratična Slovenija je očitno ovirala uresničitev tega načrta. Zato je tedanji srbski režim ohladil vroče glave med visokimi poveljniki JLA, ki bi se radi krvavo maščevali Sloveniji. Temu je logično sledil umik JLA iz naše republike. Tako je Slovenija z veliko sreče potrdila svojo razglašeno samostojnost ob bistveno manjšem oboroženem nasilju, žrtvah in gospodarski škodi, kot bi se to lahko zgodilo.

V zvezi z najbolj dramatičnimi dnevi neposredno po razglasitvi samostojnosti Slovenije 25. junija 1991 sta tako v zgodovinsko spominski kot v strokovni literaturi očitni njihovo različno vrednotenje in poimenovanje v sami Sloveniji in zunaj njenih meja. V spisih avtorjev iz drugih držav naslednic nekdanje SFRJ najpogosteje najdemo za dogodke v Sloveniji med 26. junijem in 2. julijem 1991 izraz »oboroženi spopad(i)«, redkeje pa izraz »vojna« oziroma mešanje teh dveh izrazov. Izraz »vojna« so uporabljali zunaj naših meja le nekateri hrvaški avtorji, pa še ti nedosledno. Tako nekdanji hrvaški obrambni minister general Martin Špegelj v naslovu podpoglavja v svoji knjigi spominov omenja »pouke vojne v Sloveniji«, v samem podpoglavju pa piše o »napadu JLA«, »agresiji« ter »oboroženem spopadu v Sloveniji« (Špegelj, 2001: 238). Špegeljev kolega

letalski general Anton Tus je svoje poglavje v reprezentativnem Zborniku razprav o vojni na Balkanu poimenoval *Vojna v Sloveniji*, toda ta izraz uporablja le v naslovu (Magaš, Žanič, 1999: 67–92). V samem poglavju pa general Tus opisuje delovanje JLA v Sloveniji po 26. juniju 1991 kot »oboroženi poseg«, oborožene spopade 27. in 28. junija 1991 pa imenuje »boji«. Drugi tuji in nekateri domači avtorji skoraj brez izjeme imenujejo dogajanje v Sloveniji »oboroženi spopad«. Tako poveljnik zagrebškega vojaškega območja neposredno pred 25. junijem 1991 general Konrad Kolšek sodi, da v Sloveniji nestrokovno uporabljajo poimenovanji »vojna« in »desetdnevna vojna«. Namen teh poimenovanj naj bi bil po njegovem mnenju predvsem propaganden ali »domoljuben«, medtem ko naj bi l. 1991 dejansko šlo le za »kratkotrajni spopad«. Pri tem K. Kolšek navaja mnenja domačih in tujih avtorjev ter več strokovnih definicij vojne (Kolšek, 2001: 281–301). Nekdanji jugoslovanski državni sekretar za ljudsko obrambo admiral Branko Mamula je imenoval delovanje JLA na ozemlju Slovenije z besedo »operacija«, njen izid pa je ocenil kot »neuspeh« (Mamula, 2000: 212).

V tuji strokovni polemološki literaturi za dogodke v Sloveniji l. 1991 najdemo le poimenovanje »oboroženi spopad«. Med temi je ugledna redna publikacija Stockholmskega inštituta za mirovne raziskave (SIPRI) in Centra za mirovne študije Univerze v Uppsali. Njihov pregled svetovnih dogodkov za l. 1990/2000 razvršča spopad v Sloveniji v široko kategorijo oboroženih spopadov, in sicer zato ker je presegel spodnji prag 25 smrtnih žrtev, povezanih z boji v enem letu. Oboroženega spopada v Sloveniji pa švedski polemologi niso uvrstili med vojne, ker je ostal globoko pod ravnijo 1000 smrtnih žrtev letno zaradi bojev, kar je njihovo ključno merilo (Sollenberg, 2001: 15).

V naši državi, predvsem v notranjepolitičnem in medijskem komuniciranju, se je v zvezi z dogodki l. 1991 razširila in udomačila beseda »vojna«. Uporabe besed »vojna« ali »osamosvojitvena vojna« nam seveda nihče ne more prepovedati. Taka in podobna poimenovanja izražajo velik psihološki naboj, ki je spremljal dogajanja v sami Sloveniji, ter globoko čustveno doživljanje teh dogajanj pri veliki večini prebivalstva. Drugi razlog za poimenovanje »vojna« izvira iz nedvomno daljnosežnih političnih posledic teh dogodkov za samostojnost Slovenije. Izid oboroženega spopada enot JLA s slovensko Teritorialno obrambo in policijo je zajamčil ter s presledkom treh mesecev potrdil zgodovinski dosežek, s katerim smo Slovenci prerasli iz naroda v nacijo z lastno državo. Nekateri so s tem povzdigovali in povzdigujejo tudi svojo osebno ali skupinsko vlogo pri slovenski osamosvojitvi, želijo pritegniti pozornost občil, pridobiti družbeno veljavo itn. Četrty in bolj vsebinski razlog za tako poimenovanje je povezan s širšim okvirom razpada SFRJ. Skupaj z oboroženim nasiljem na Hrvaškem (že od jeseni 1990) so oboroženi spopadi v Sloveniji prispevali k sprožitvi vojne (ali vojn) v drugih delih nekdanje SFRJ. Iz tega izhaja opredeljevanje dogajanj v Sloveniji (v juniju in juliju 1991) kot uvod

oziroma kot del zadnje »balkanske vojne«. Tako povezovanje najdemo tudi v številnih tujih virih.

Odložen konec osamosvojitvene vojne – izplutje pripadnikov zadnjih enot in poveljstev JLA iz koprskega pristanišča 25. oktobra 1991 je bilo pomembno simbolno dejanje. Z njim je bil zaznamovan prevzem popolnega vojaškega in policijskega nadzora ter tako uveljavitev polne suverenosti Republike Slovenije na njenem celotnem državnem ozemlju, v zračnem prostoru in ozemeljskih vodah. Ta mirni, urejeni in civilizirani umik JLA s slovenskega ozemlja je dal tudi končni pečat enemu od najpomembnejših mejnikov v slovenski vojaški in politični zgodovini.

Po odhodu JLA je slovenska Teritorialna obramba prevzela vlogo stalne vojske, obdržala pa je svoje številne naloge iz nekdanjega sistema TO. Do preimenovanja tega križanca v primernejšo Slovensko vojsko je prišlo januarja 1995. Tedaj so dokončno oblikovali sedanje slovenske vojaške simbole – zastave, uniforme, odlikovanja ter vojaško izrazoslovje s povegli in drugimi izrazi vred. S približno 9 000 pripadnikov mirnodobne sestave je današnja Slovenska vojska nekajkrat manjša in bistveno šibkeje oborožena od seštevka nekdanje JLA in TO na ozemlju Slovenije l. 1990. Zgodovinsko pa je postala Slovenska vojska prva redna vojska samostojne slovenske države.

Državljeni Republike Slovenije so tako v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja prek svojih zakonitih predstavnikov – Državnega zbora in vrhovnega poveljnika v osebi predsednika republike – ter izvršilnih organov – vlade in obrambnega ministrstva – v celoti prevzeli breme odgovornosti za obrambo državnega ozemlja svoje suverene države. S tem se je končalo dobro poldrugo stoletje dolgo osamosvajanje Slovencev na vojaškem področju.

Literatura:

- Bebler, Anton (1999): *The Military and the Yugoslav crisis*. Sudosteuroopa, št. 3–4, 1999.
- Bjelajac, Mile (1999): *Jugoslovansko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1941*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
- Jović, Borisav (1995): *Poslednji dani SFRJ: izvodi iz dnevnika*. Beograd: Politika.
- Kadijević, Veljko (1993): *Moje viđenje raspada: vojska bez države*. Beograd: Politika.
- Klanjšček, Zdravko idr. (1976): *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*.
- Kolšek, Konrad (2001): *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991*. Maribor: Založba Obzorja.
- Korošec, Tomo (1998): *Slovenski vojaški jezik*, Ljubljana: FDV.
- Kranjc, Marijan (2000): *Začetki slovenske vojaške inteligence*. Ljubljana: Borec, Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo.
- Magaš, Branka, Ivo Žanič (ur.) (1999): *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1992–1995*. Zagreb-Sarajevo: Naklada Jesenski i Turk.
- Mamula, Branko (2000): *Slučaj Jugoslavije*. Podgorica: CID.
- Prunk, Janko (1987): *Slovenski narodni program*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Sollenberg, Margareta (ur.) (2001): *States in Armed Conflict 2000*. Report No. 6, Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University.
- Špegelj, Martin (2001): *Sjećanja vojnika*. Zagreb: Znanje.
- Švajncer, Janez (1990): *Slovenska vojska 1918–1919*. Ljubljana: Prešernova družba.

Marjan Malešič
LEGITIMNOST VARNOSTNE POLITIKE

Uvod

Obramboslovni raziskovalni center pri Inštitutu za družbene vede v svojem raziskovalnem programu spremlja tudi javno mnenje o ključnih varnostnih vprašanjih doma in po svetu. Zadnja javnomnenjska raziskava, katere del predstavljamo v nadaljevanju, je bila izvedena oktobra in novembra 2001 in zajema spremenljivke, ki se nanašajo na ogroženost Slovenije, varnostno kulturo, sistem nacionalne varnosti ter politično in varnostno združevanje v Evropi in vlogo Slovenije v njem. Podatke iz te raziskave bomo v prispevku dopolnjevali in primerjali s podatki drugih javnomnenjskih raziskav, ki jih je opravil Obramboslovni raziskovalni center, in sicer Varnostne integracije v Evropi (1999) in Nacionalna varnost (1995 in 1991).

S časovnega in kontekstualnega vidika je pomembno ugotoviti, da je zadnja obramboslovna javnomnenjska raziskava potekala po 11. septembru 2001, torej po terorističnih napadih skrajnih islamskih skupin na izbrane cilje v ZDA. Teoretični koncept raziskave, njegovo razgradnjo in oblikovanje instrumenta je skladno z mednarodnimi standardi na tem področju in ob upoštevanju slovenskih varnostnih posebnosti opravila raziskovalna skupina Obramboslovnega raziskovalnega centra. Terensko fazo raziskave pa je izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Inštitutu za družbene vede. Raziskavo smo izvedli na reprezentativnem vzorcu polnoletnih državljanov Republike Slovenije, saj je na vprašalnik odgovarjalo 1095 anketirancev.

Temeljni cilj raziskave je bil poudariti soodvisnost med spremenjenimi mednarodnimi varnostnimi okoliščinami in socialno-ekonomskimi, političnimi, varnostnimi in vrednotnimi spremembami v Sloveniji na eni strani ter potrebo po prilagajanju nacionalnovarnostnega sistema naše države zahtevam, ki izhajajo iz evropskih povezovalnih procesov, na drugi strani. Ob tem predpostavljamo, da je vključevanje Slovenije v evropsko ekonomsko, politično in varnostno združevanje kompleksen pojav, ki mora temeljiti na ustreznih znanstvenoraziskovalnih podlagah.

Izsledki raziskave na splošni ravni kažejo, da se velika večina ljudi počuti varno, nadaljuje se trend zaznavanja nevojaških virov ogrožanja varnosti, medtem ko zaznava vojaške ogroženosti še naprej upada. Izsledki nadalje kažejo, da je slovenska javnost dovzetna za človekove pravice in

varstvo življenjskega okolja, da se zavzema za širjenje kulture miru in nenasilja (še vedno je prisoten t. i. »mirovni sindrom«, značilen za konec osemdesetih in začetek devetdesetih let), da vojski ne dovoljuje vmešavanja v politiko in zadeve civilne družbe ter da ima sorazmerno nizko zaupanje v represivni aparat države, tudi ko gre za ohranjanje njene neodvisnosti in suverenosti. Značilen je tudi t. i. »ekonomski determinizem« javnosti, ki v ospredje postavlja vire ogrožanja, vrednote in cilje, ki so izrazito ekonomsko obarvani.

V ta splošni javnomnenjski kontekst bomo postavili in podrobneje predstavili ogroženost Slovenije in njenih državljanov, odnos javnosti in politično-uradniške elite do morebitnega članstva Slovenije v Natu, način popolnjevanja Slovenske vojske v prihodnje ter zaščito in reševanje kot del sistema nacionalne varnosti, ki se vse bolj odpira v mednarodno okolje.

Zaznava ogroženosti

Analizo in interpretacijo podatkov začinjamo z javnomnenjskim zaznavanjem virov ogrožanja varnosti po svetu in v Sloveniji, saj ta v marsičem določa številčne vrednosti drugih spremenljivk, ki se nanašajo na članstvo Slovenije v Natu, in razvoj prvin nacionalnovarnostnega sistema, še posebej Slovenske vojske ter sistema zaščite in reševanja.

V teoriji govorimo o stvarni ogroženosti – o vojaškopolitičnih razmerah v okolju skupnosti, pogostosti in moči naravnih in drugih nesreč, ekološki izpostavljenosti ... – in o zaznani ogroženosti, ki jo pripadniki skupnosti subjektivno zaznavajo in se kaže v javnem mnenju. To pomeni, da deluje sistem nacionalne varnosti v dveh varnostnih »okoljih«, v stvarnem in zaznavnem: enega predstavlja svet prakse, v katerem si sistem nacionalne varnosti prizadeva za učinkovito obrambo in zaščito družbe pred viri ogrožanja, ki pomenijo nevarnost za njene duhovne in materialne vrednote ter interese, drugega pa čisto zaznavni svet, svet odnosa do sistema nacionalne varnosti, v katerem se družba kot celota zaradi njegovega obstoja in delovanja počuti bolj ali manj varno. Sistem nacionalne varnosti deluje v interakciji z okoljem, ki je dvojno: eno je okolje notranjega in zunanjega ogrožanja varnosti in za soočanje z njim je bil sistem nacionalne varnosti izvirno strukturiran in organiziran; drugo je okolje varnosti kot vrednote, v katerem podoba sistema nacionalne varnosti in predstava o njem vplivata na javno zaznavanje varnosti in na zaupanje v posamezne dele sistema. Pri nacionalni varnosti ne gre zgolj za »stanje strateških zadev«, temveč tudi za »stanje duha« – država in njeni državljanji potrebujejo dejansko varnost in občutek varnosti.

V bolj operacionalizirani obliki bi zgornje razmišljanje pomenilo, da sta stvarna in zaznana ogroženost odvisni predvsem od odnosa med

nevarnostmi, ki jih prinašajo različni viri ogrožanja, in pripravljenostjo skupnosti, da se z njimi spoprime na organiziran, sistematičen in učinkovit način.

Preglednica 1: Ogrožanje varnosti po svetu (SJM 1999)

V ZADNJEM ČASU VELIKO RAZPRAVLJAMO NE LE O VOJNI, TEMVEČ TUDI O NEVARNOSTIH, KI IZVIRAJO IZ SODOBNE CIVILIZACIJE. KOLIKO PO VAŠEM MNENJU NASLEDNJI DEJAVNIKI OGROŽAJO VARNOST V SVETU?

(povprečna vrednost na lestvici od 1-4: 1 - sploh ne, 2 - malo, 3 - srednje, 4 - zelo močno)

širjenje orožja za množično uničevanje	3,75
uničevanje okolja	3,68
mamila, narkotiki	3,65
organizirani kriminal	3,59
naravne in tehnološke nesreče	3,56
terorizem	3,48
razlike v dostopnosti do naravnih virov	3,41
etnični spopadi znotraj držav	3,41
skrajni nacionalizmi	3,39
zdravstveni problemi	3,39
razdeljenost sveta na bogate in revne	3,35
prevelika rast prebivalstva	3,33
meddržavni regionalni konflikti	3,25
politični in ekonomski begunci	3,19
islamski fundamentalizem	3,06
staranje prebivalstva	2,65

Preglednica 2: Ogroženost Slovenije (SJM 1999 in 2001)

KOLIKO PO VAŠEM MNENJU NASLEDNJI DEJAVNIKI OGROŽAJO VARNOST SLOVENIJE?

(povprečna vrednost na lestvici od 1-4: 1 - sploh ne, 2 - malo, 3 - srednje, 4 - zelo močno)

mamila, narkotiki	3,41 (3,46 - SJM 1999)
kriminal	3,28 (3,46)
prometne nesreče	3,24 (3,22)
brezposelnost	3,14 (3,35)
uničevanje okolja	3,07 (3,35)
revščina	3,05 (3,13)
majhna nataliteta, zmanjševanje števila rojstev	3,00 (3,39)
gospodarski problemi	2,99 (3,23)
samomori	2,88 (3,09)
razprodaja družbenega premoženja	2,87 (3,14)
naravne in tehnološke nesreče	2,76 (3,20)
begunci, ilegalci, priseljenci	2,74 (2,98)
notranjepolitična nestabilnost	2,53 (2,94)
nalezljive bolezni - aids ipd.	2,43 (2,78)
zaostajanje na področju znanosti in tehnologije	2,33 (2,84)
skrajni nacionalizem	2,20 (2,54)
terorizem	2,09 (2,64)
konflikti na ozemlju nekdanje Jugoslavije	2,09 (2,75)
vojaške grožnje s strani drugih držav	1,79 (2,21)

Od šestnajstih virov ogrožanja, ki smo jih raziskovalci ponudili v presojo, je bilo devet takšnih, ki jim je več kot polovica vprašanih pripisovala vpliv, ki globalno varnost »zelo« ogroža. Na prvem mestu je širjenje orožja za množično uničevanje (jedrsko, biološko in kemično), sledijo pa uničevanje okolja, preprodaja in uživanje mamil, organizirani kriminal, naravne in tehnološke nesreče, terorizem, razlike v dostopnosti do življenjsko pomembnih naravnih virov, kot sta voda in hrana, v različnih delih sveta, znotrajdržavni etnični spopadi ter državljanske vojne, skrajni nacionalizmi in zdravstveni problemi svetovnih razsežnosti, na primer aids.

Dejavniki, ki najbolj ogrožajo varnost Slovenije, so bili leta 1999 po svoji naravi, prav tako kot je to veljalo za svet, zelo različni: od preprodaje in uživanja mamil ter kriminala, uničevanja okolja do brezposelnosti in nizke rodnosti, gospodarskih težav, prometnih nesreč, naravnih in tehnoloških nesreč, razprodaje družbenega premoženja, revščine in samomorov. Po mnenju vprašanih so ogrožali Slovenijo predvsem klasični kriminal, z gospodarstvom povezane težave, širši družbeni problemi, ki imajo za posledico osebne stiske ljudi, razvrednotenje okolja ter učinki prometnih, naravnih in tehnoloških nesreč. Zaznava vojaške ogroženosti je sorazmerno majhna.

Primerjava med zaznavo virov ogrožanja globalne in nacionalne varnosti v slovenski javnosti leta 1999 pokaže, da so povprečne vrednosti kazalnikov ogroženosti sveta bistveno višje, kot to velja za našo državo. Posamezni viri ogrožanja varnosti, ki so v obeh preglednicah, pa imajo zelo različne številčne vrednosti. To še posebej velja za uničevanje okolja, ogroženost pred naravnimi in tehnološkimi nesrečami ter aids. Kar zadeva aids, potrjujejo to tudi podatki o številu obolelih in ocene o številu okuženih s to boleznijo v Sloveniji. Zaznana ogroženost se tako ujema s stvarno. S takšno zanesljivostjo pa tega ne bi mogli trditi za uničevanje okolja, še manj pa za naravne in tehnološke nesreče, saj je znano, da je Slovenija v tem pogledu zelo ogrožena država. Tega ne potrjujejo samo uradne ocene ogroženosti, ampak tudi izkustvena dejstva, saj smo nenehno priča uničevanju okolja oziroma večjim ali manjšim naravnim nesrečam, ki povzročajo žrtve med ljudmi in občutno narodnogospodarsko škodo.

Leta 2001 je struktura zaznane ogroženosti Slovenije zelo podobna kot leta 1999. Spet prevladujejo nevojaški viri ogrožanja, medtem ko se občutek vojaške ogroženosti še naprej zmanjšuje. Povprečna vrednost virov ogrožanja je v letu 2001 nižja. Kar pomeni, da smo se statistično gledano počutili manj ogrožene oziroma bolj varne kot pred tremi leti. Med nevojaškimi viri ogrožanja v zgornji tretjini preglednice opazimo problem mamil in narkotikov, kriminal, prometne nesreče, brezposelnost, uničevanje okolja in revščino.

Tudi ob primerjavi teh rezultatov s tistimi iz let 1991 in 1995 smo ugotovili, da sta za javnomnenjsko presojo ogroženosti Slovenije značilna

manjšanje vojaške ogroženosti in vse večja ogroženost, ki jo povzročajo nevojaški viri. To je na neki način skladno s stvarno ogroženostjo države oziroma spremenjenim varnostnopolitičnim okoljem, v katerem je ozemlje Slovenije. Po razpadu dvopolne ureditve sveta se vojaška ogroženost umika nevojaški. Podatki stockholmskega inštituta za proučevanje miru (SIPRI) kažejo, da se število oboroženih spopadov po svetu v zadnjih letih zmanjšuje, med njimi pa prevladujejo znotrajdržavni spopadi. V ospredje stopajo drugi viri ogrožanja držav, ki so obstajali že prej, vendar je šele manjša verjetnost obsežnejšega vojaškega spopada omogočila zaznavo njihovega pomena. Kot smo videli tudi v našem primeru, so to viri ogrožanja, ki zadevajo socialno-ekonomsko področje, okoljevarstvena vprašanja, množične migracije, zdravstveno-epidemiološke razmere, terorizem, trgovanje z orožjem in drogami ter tudi antropogene, naravne in tehnološke nesreče.

Treba pa je opozoriti tudi na povezanost nekaterih vojaških in nevojaških virov ogrožanja varnosti, ki dobiva oznako »kompleksna« ali »prepletena« ogroženost, saj lahko na primer razvrednotenje in izčrpanost okolja povzročita množične migracije, ki lahko posledično pripeljejo do oboroženih spopadov. Na drugi strani pa vsak oborožen spopad v določeni regiji povzroči tudi potencialne nevojaške vire ogrožanja varnosti, kot so nenadzorovani množični beg ljudi, poslabšanje socialno-ekonomskih razmer v regiji, tihotapljenje orožja in mamil ter prekupčevanje z njimi, povečana možnost teroristične dejavnosti, razvrednotenje okolja in splošno poslabšanje življenjskih razmer.

Slovenska javnost, politično-uradniška elita in Nato

Drugo vprašanje, ki ga želimo v prispevku podrobneje osvetliti, je odnos javnosti in politično-uradniške elite do morebitnega članstva Slovenije v Natu. Predstavili bomo odnos javnosti ter stališče državnih in političnih institucij do članstva Slovenije v Natu ter opozorili na splošne in konkretne napake, ki so jih slednje naredile pri oblikovanju varnostne politike.

Iz uradnih državnih dokumentov je mogoče razbrati, da pomeni članstvo Slovenije v Natu enega temeljnih zunanjepolitičnih in varnostnih ciljev. Ti dokumenti Nato obravnavajo kot edino učinkovito organizacijo kolektivne obrambe v obstoječi evropski varnostni arhitekturi. Nato državam članicam zagotavlja kolektivno obrambo, obenem pa sprejema odgovornost za evropsko varnost in stanovitnost nasploh, vključno z operacijami, ki se ne odvijajo na ozemlju držav članic (out of area operations). Uradno mnenje pravi, da je Nato svojo učinkovitost izpričal med vojno v Bosni in Hercegovini, ko evropske varnostne strukture niso mogle ustaviti oboroženih spopadov brez odločilne čezatlantske podpore.

Kosovska kriza spomladi 1999 je bil drugi tak primer, kriza v Makedoniji poleti 2001 pa tretji. Velik del slovenskega političnega in uradniškega razreda tudi zaradi teh dejstev podpira članstvo Slovenije v Natu.

Slovenska javnost že od leta 1994, ko so bile opravljene prve javnomnenjske raziskave na to temo, kaže določeno zadržanost do članstva Slovenije v Natu. V zadnjem obdobju pred srečanjem Severnoatlantskega sveta leta 1997 v Madridu, ko je Nato v svoje vrste povabil Madžarsko, Češko in Poljsko, je bila ta podpora sicer sorazmerno visoka in trdna, po srečanju v Madridu pa je občutno padla in se do danes ni obnovila. Ravno nasprotno, javnost je članstvu Slovenije v Natu v prvih mesecih leta 2002 vse manj naklonjena.

Pri oblikovanju varnostne politike države sodelujejo številni akterji, med njimi zakonodajna in izvršilna oblast, vojaškostrokovni organi, obveščevalna skupnost, (po)svetovalni organ za nacionalno varnost, množična občila, strokovne ustanove, interesne skupine in splošna javnost. Ti akterji si pri oblikovanju varnostne politike delijo informacije, izmenjujejo mnenja in stališča, se pogajajo in iščejo sprejemljive odločitve. Ko gre za izjemno pomembne odločitve, in članstvo države v sistemu kolektivne obrambe je taka odločitev, je prisotna težnja, da se odločitev sprejme s čim širšim soglasjem akterjev, ki so neposredno ali posredno vključeni v sprejemanje odločitve. Očitno je, da v Sloveniji, kar zadeva članstvo države v Natu, tega soglasja še ni, saj med stališči politično-uradniške elite in javnostjo opazimo globok prepad.

V izhodišče postavimo predpostavko, da je očitno razhajanje med odnosom pretežnega dela politično-uradniške elite in odnosom javnosti do morebitnega članstva Slovenije v Natu posledica napak, ki so jih zakonodajna in izvršilna oblast, pa tudi vojaškostrokovni organi naredili v preteklem desetletju. Predpostavka je umeščena v širši vzorec, ki pravi, da so demokratična civilno-vojaška razmerja v družbi »*conditio sine qua non*« optimalnega procesa oblikovanja varnostne politike.

Proces oblikovanja varnostne politike

Za demokratični politični sistem je značilna delitev oblasti, pristojnosti in nalog. Zakonodajna oblast sprejema varnostno politiko države, naloga izvršilne oblasti pa je, da pripravi izhodišča varnostne politike in jo ureničuje. Pomembne institucije za oblikovanje oz. izvajanje varnostne politike so obrambno in zunanje ministrstvo, generalštab oboroženih sil, obveščevalne službe in svet za nacionalno varnost. Med akterji civilne družbe, ki se vključujejo v oblikovanje varnostne politike, pa lahko poudarimo množična občila, različne lobije, strokovne ustanove, interesne skupine, sindikate in splošno javnost, v nekaterih državah tudi cerkev. Vsaka od večjih institucij in organizacij ima tudi številne manjše skupine in uradništvo, ki imajo različne interese, informacije in posledično tudi pristope k varnostni politiki.

Torej imamo opraviti s tremi različnimi kategorijami akterjev, ki jih je

treba upoštevati pri analizi: karierni strokovnjaki v različnih uradništvih nacionalnovarnostnega sistema, voljeni in imenovani uradniki ter posamezniki in skupine zunaj politične države, se pravi civilna družba. Vsaka od teh kategorij ima posebne značilnosti in interakcija med njimi ustvarja alternative vladne politike na varnostnem področju.

Izvršilno uradništvo je sestavljeno iz strokovnjakov, ki delujejo v uradništvih podsistemov sistema nacionalne varnosti. Ti uradniki zgolj ureničujejo odločitve, ki jih sprejemajo voljeni uradniki, in se praviloma ne vmešavajo v politični proces. Ta skupina deluje skladno z »nacionalnimi interesi« in se ne ozira na različne ozke politične interese, saj je žarišče njene lojalnosti država kot celota.

Voljeni in imenovani uradniki so z eno nogo na notranjepolitičnem prizorišču, z drugo pa v stroki, ki odloča o zunanjepolitičnih in varnostnih vprašanjih. Tudi oni imajo podobno odgovornost kot izvršilno uradništvo, vendar se hkrati prilagajajo potrebam volilnega telesa in se trudijo pridobiti njegovo naklonjenost. Zanimiv predmet proučevanja je način, na katerega notranjepolitične presoje vplivajo na oblikovanje varnostnih alternativ.

Nevladni dejavniki so tretja pomembna skupina, ki sodeluje pri oblikovanju varnostne politike. Gre za organizacije, skupine in posameznike, ki jih najdemo zunaj domene zakonodajne, izvršilne in sodne oblasti ter jih lahko poimenujemo civilna družba. Za našo analizo so pomembni predvsem vplivni posamezniki, interesne skupine, množična občila in javno mnenje. Njihova temeljna značilnost je, da pri oblikovanju varnostne politike nimajo formalnih pristojnosti, zato skušajo vplivati na pristojne institucije in jih spodbujati, da njihove preference, ki zadevajo različna varnostna vprašanja, vključijo v vladne programe in dejavnosti.

Različne interesne skupine lahko učinkovito združijo nevladne akterje in njihov vpliv lahko preseže tistega, ki je značilen za profesionalce, delujoče v uradništvih nacionalnovarnostnega sistema. Množična občila igrajo pri oblikovanju in izvajanju varnostne politike več vlog: zagotavljajo vez med državljanji in oblastjo, so vir informacij za uradnike, zagotavljajo analize in obrazložitve ter postavljajo pod vprašaj modrost in motivacijo različnih političnih odločitev. Vpliv javnega mnenja pri oblikovanju varnostne politike je po svoji naravi posreden in dolgoročen, čeprav je v zadnjih desetletjih vse pomembnejši tudi v čisto neposrednem smislu. V demokratičnih družbah javno mnenje postavlja meje vladnim dejavnostim oziroma širše parametre, ki opredeljujejo obseg izbir določene politike, ki so na voljo oblastem in so sprejemljive za javnost – odločitve se sprejemajo znotraj meja, ki jih določa strpnost javnosti. V tem procesu so prav tako izjemno pomembni vplivni posamezniki, še posebej v majhni skupnosti, v kateri njihovo mnenje vpliva na vedenje drugih dejavnikov civilne družbe, to pa posredno učinkuje na vladne dejavnosti.

Odnose med navedenimi akterji oblikovanja varnostne politike lahko ponazorimo z modeli in pristopi, kot so formalistični, kompetitivni in ko-

legialni model, pristop koncentričnih krogov, elitni oz. participativni pristop in pristop sistemske analize.¹ Na tem mestu modelov in pristopov ne moremo razlagati, lahko pa rečemo, da se nekateri od njih osredotočajo na postopke, komunikacijske poti, pretok informacij, svetovalni sistem in spravo med različnimi stališči in pogledi, drugi pa na položaj različnih akterjev pri oblikovanju varnostne politike in stopnjo njihove pomembnosti v tem procesu, na doseganje širše javne podpore in legitimnosti določene politike ter na spravo različnih varnostnopolitičnih interesov.

Avtor prispevka sem naštete modele uporabil v bolj poglobljeni analizi oblikovanja tistega dela varnostne politike Slovenije, ki se nanaša na članstvo države v Natu.² Na tem omejenem prostoru in v duhu izhodiščne predpostavke bom v nadaljevanju predstavil zgolj izbrane poudarke iz analize odnosa politično-uradniške elite oz. javnosti do članstva Slovenije v Natu in opozoril na nekatere napake pri oblikovanju politike do tega vprašanja.

Odnos politično-uradniške elite do članstva Slovenije v Natu

Politično-uradniška elita v veliki meri podpira zamisel, naj Slovenija postane članica severnoatlantskega zavezništva, o čemer pričajo uradni dokumenti in izjave najvišjih predstavnikov vlade, posameznih ministrstev, Državnega zbora RS, posameznih političnih strank in Generalštaba Slovenske vojske.

Skladno z uradnimi stališči je temeljni razlog za članstvo Slovenije v Natu dejstvo, da bi tako okrepili varnost države in omogočili njen dolgoročni razvoj. Pozitivne posledice članstva Slovenije v Natu pa ne bi bile zgolj varnostne, obrambne in vojaške, ampak bi posegale tudi na druga področja, kot so zunanja politika, gospodarstvo, znanost in tehnologija. Članstvo države v Natu bi pomenilo njeno vključitev v politični in varnostni okvir najrazvitejših evropskih in severnoameriških držav, spodbudev gospodarskega in socialnega sodelovanja in razvoja, povečanje verodostojnosti Slovenije v mednarodni skupnosti, okrepitev njenega mednarodnega položaja in pogajalske moči ter utrditev mednarodne prepoznavnosti Slovenije kot demokratične in miroljubne države. To v bistvu pomeni, da državne institucije ne poudarjajo zgolj varnostnih učinkov članstva v Natu, ampak tudi učinke, ki presegajo varnostno perspektivo in posegajo na druga družbena področja.³

¹ Glej več o tem v John F. Reichart & Stephen R. Sturm (eds.). *American Defence Policy* (fifth edition), (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1982), Sam C. Sarkesian. *U.S. National Security. Policymakers, Processes and Politics* (second edition), (London: Boulder, 1995), Ole R. Holsti, *Crisis Management*, Betty Glad (ed.), *Psychological Dimensions of War*, (London: SAGE Publications, 1990) in Marjan Malešič, *Slovenian Security Policy and NATO*, (Groningen: University of Groningen, CESS, 2000).

² Marjan Malešič, *Slovenian Security Policy and NATO*, (Groningen: University of Groningen, CESS, 2000).

Parlamentarne politične stranke prav tako večinsko podpirajo članstvo države v Natu, saj od osmih strank, zastopanih v Državnem zboru RS, zgolj ena, ki ima štiri poslance, odkrito nasprotuje temu projektu in predlaga status nevtralnosti kot ustrežnejšo izbiro za zagotavljanje nacionalne varnosti. Tudi politične stranke navajajo, da bi si s članstvom v Natu Slovenija zagotovila višjo stopnjo varnosti, spodbudila gospodarski razvoj in dosegla socialno stanovitnost, se vključila v demokratični svet in povečala svoj vpliv v mednarodni skupnosti. S članstvom v zavezništvu bi Slovenija postala del evropskega vrednotnega, pravnega, gospodarskega, finančnega in varnostnega okolja.

Zanimivo je, da sta izvršilna in zakonodajna oblast prepričani, da Slovenija izpolnjuje pogoje za članstvo v Natu, in to kljub temu, da država nima urejenih mejnih, obmejnih in drugih vprašanj s sosednjo Hrvaško. Poleg tega sta tudi pripravljenost Slovenske vojske in njena funkcionalna povezljivost (interoperabilnost) z vojskami držav članic Nata vprašljivi, saj številne reforme vojaškega sistema, ki potekajo v Sloveniji v zadnjem desetletju, še niso dale dovolj oprijemljivih rezultatov. Za obe veji oblasti je značilen tudi optimizem, kar zadeva stroške, ki bi nastali s članstvom v Natu: Slovenija je zmožna in pripravljena pokriti te stroške, ki bodo nižji, kot bi bili pri individualnem pristopu k zagotavljanju varnosti. Vlada je celo sprejela načrt povečevanja deleža bruto družbenega proizvoda, namenjenega obrambi, vendar gre trend obrambne porabe v nasprotno smer (leta 1998 je bilo za obrambo namenjenih 1,89 %, leta 2000 1,45 % in leta 2001 1,4 % BDP). Tu se ne moremo znebiti občutka, da je vlada obrambne izdatke lahko ohranjala na sorazmerno nizki ravni ravno zato, ker je računala na članstvo države v Natu.⁴

Zanimiva točka razprave o članstvu Slovenije v Natu je tudi način sprejemanja odločitve o tem vprašanju. Že pred leti so nekatere parlamentarne politične stranke v svoje programe zapisale zavezo o izvedbi referendumu, medtem ko so druge menile, da bi zavzemanje za referendum lahko pomenilo določeno zadržanost ali celo neiskrenost glede namere države, da se priključi Natu. Danes parlamentarne politične stranke podpirajo zamisel o referendumu kot načinu odločanja o vstopu

³ Nasprotno pa javnost v Natu vidi predvsem vojaško-obrambno organizacijo, medtem ko je manj seznanjena z Natovim civilnim kriznim načrtovanjem, ki se ukvarja s pomočjo državam podpisnicam Partnerstva za mir ob morebitni večji naravni ali drugi nesreči. Tudi Natovi programi na področju varovanja okolja, raziskovalnega in tehnološkega sodelovanja so v splošni javnosti manj znani.

⁴ Za primerjavo povejmo, da nevtralna Švica po uradnih podatkih za obrambo porabi 1,5 % BDP, vendar izračuni strokovnjakov pokažejo, da je ta poraba dejansko 2-krat in pol do 3-krat višja od prikazane, saj se v sistemu totalne obrambe velik del izdatkov razprši po celotnem družbenem sistemu (kantoni, občine, podjetja, organizacije in celo posamezniki) in jih država pri izračunu obrambne porabe sploh ne prikaže (Karl Haltiner, *Conscription and Militia as a National Tradition (The Case of Switzerland)*, v: Marjan Malešič, *Comparative Analysis of Manning the Armed Forces in Europe* (Ljubljana, ORC, IDV, 2002).

Slovenije v Nato. S tem ne bi bila dosežena zgolj legitimnost odločitve o članstvu, ampak bi to vprašanje na neki način dolgoročno »politično zaprli« in ob pozitivnem izidu olajšali tudi odločanje o zadevah, ki bi v prihodnje izhajale iz obveznosti, ki jih prinaša članstvo države v zavezništvu.

Odnos javnosti do Nata

Slovenija svojo varnost zagotavlja na dveh ravneh, in sicer na nacionalni in mednarodni ravni. Na nacionalni ravni poteka vzpostavljanje sistema nacionalne varnosti, ki je bil v preteklosti domena skupne države, Jugoslavije, na mednarodni ravni pa želi država vstopiti v ključna ekonomska, politična in varnostna kroga v evroatlantskem prostoru, se pravi v Evropsko unijo in severnoatlantsko zavezništvu. Kot smo lahko videli, je članstvo v Natu deklariran cilj vseh ključnih političnih in državnih akterjev, ki sooblikujejo varnostno politiko Slovenije, z vidika legitimnosti uresničevanja tega cilja in procesa odločanja pa so pomembna tudi stališča in pričakovanja javnosti.

Prvi podatki o odnosu slovenske javnosti do morebitnega članstva Slovenije v Natu so iz leta 1994, ko je Slovenija podpisala program Partnersstvo za mir. Podatki kažejo, da je takrat še prevladovalo mnenje javnosti, naj si Slovenija raje sama zagotovi svojo varnost, tudi če bo to zahtevalo več finančnih virov, kot pa da na tem področju postane odvisna od Zahoda oz. Nata. Podatki z začetka leta 1995 pokažejo, da je bila relativna večina javnosti (44 %) naklonjena vladnim prizadevanjem, da Slovenija postane članica Nata, medtem ko je bila skoraj polovica vprašanih bodisi neopredeljena (33 %) bodisi neodločena (15 %). Nasprotovanje članstvu Slovenije ni bilo tako izrazito (9 %), vendar so kljub temu ti izidi za politično-uradniško elito pomenili šok in razočaranje, saj je pričakovala večjo podporo javnosti za enega najpomembnejših projektov države po osamosvojitvi leta 1991. Postalo je očitno, da podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu ni nekaj samoumevnega, ampak bo treba zamisel javnosti predstaviti in utemeljiti z večjo mero strokovnosti, konkretnosti in doslednosti.

Intenzivnejše proučevanje javnega mnenja je potekalo v naslednjih letih, kar je razvidno iz preglednice 3.

Preglednica 3: Javnomenjska podpora članstvu Slovenije v Natu (SJM 1996–1999, v %)

	Okt. 96	Jan. 97	Feb. 97	Mar. 97	Nov. 97	Jun. 99
Da	66,4	61,3	58,3	64,1	55,4	56,5
Ne	15,7	20,5	21,1	18,3	18,4	16,1
Ne vem	17,9	18,2	20,7	17,6	26,2	27,4
Vzorec	958	996	942	965	2031	1001

Iz podatkov je mogoče razbrati nekaj značilnih trendov, in sicer da je bila podpora javnosti vladnim prizadevanjem za članstvo Slovenije v Natu v obdobju oktober 1996–marec 1997 sorazmerno visoka in trdna, medtem ko je bilo nasprotovanje sorazmerno nizko in prav tako trdno. Skupina neodločenih je bila v tem obdobju sorazmerno velika. Oktobra in novembra 1997 je podpora članstvu Slovenije v Natu občutno padla, vendar se nasprotovanje ni povečalo, ampak je narasla skupina neodločenih. Ta izid je zelo verjetno posledica razočaranja, ki je sledilo odločitvi Severnoatlantskega sveta na srečanju v Madridu julija 1997, da Slovenije ne povabi v prvi krog držav, ki bodo postale članice Nata po koncu hladne vojne. Trend je ostal bolj ali manj nespremenjen do junija 1999.

Kot je razvidno iz preglednice 4, raziskava iz oktobra in novembra 2001 pokaže dokaj trdno podporo vladnim prizadevanjem, da Slovenija postane članica Nata, saj več kot polovica vprašanih članstvo podpira, medtem ko mu nasprotuje četrtnina vprašanih. Skupino neodločenih predstavlja petina vzorca, vključenega v raziskavo.

Preglednica 4: Javnomnenjska podpora članstvu Slovenije v Natu (SJM 2001, v %)

	Nov. 2001
Da	53,2
Ne	24,2
Ne vem	22,7
Vzorec	1095

Križanje izsledkov, prikazanih v zgornji tabeli o podpori javnosti članstvu Slovenije v Natu, z neodvisnimi spremenljivkami pokaže, kako se javnost glede na svoje demografske značilnosti odziva na to zamisel. Rahlo večje zavzemanje za članstvo Slovenije v Natu je opaziti pri populaciji, mlajši od 30 in starejši od 60 let, medtem ko so preostale starostne skupine pri podpori bolj zadržane. Bolj izobraženi manj podpirajo zamisel kot manj izobraženi in moški se bolj zavzemajo za članstvo kot ženske, ki sicer zamisli nasprotujejo zgolj rahlo bolj izrazito kot moški, vendar je med ženskami bistveno več neodločenih. Nekaj več podpore članstvu Slovenije v Natu je v urbanih okoljih, manj na podeželju. Najbrž je »žrtev« nasprotovanja kmetov članstvu Slovenije v Evropski uniji tudi Nato, ki ga del politične elite ponuja v svežnju z Evropsko unijo. Nadalje, bolj kot so ljudje zadovoljni z življenjem v Sloveniji, večja je podpora članstvu Slovenije v Natu, in bolj kot so ljudje o zadevi obveščeni, bolj to zamisel podpirajo. To kaže na potrebo po objektivnih informacijah o Natu, katerega poslanstvo ni zgolj kolektivna obramba, ampak njegova dejavnost med drugim sega na področje operacij v podporo miru, kriznega upravljanja ter pomoči ob naravnih in drugih nesrečah. Sodelovanje članic pa presega tudi varnostno razsežnost, saj Nato posredno spodbuja gospodarsko, tehnološko, znanstveno in ekološko sodelovanje držav čla-

nic. Podpora članstvu Slovenije v Natu narašča od levega pola političnega spektra k desnemu, medtem ko versko prepričanje oz. ateizem na odnos državljanov Slovenije do Nata ne vpliva.

Preglednica 5: Križanje podatkov: odnos do članstva Slovenije v Natu z neodvisnimi spremenljivkami

Članstvo v Natu	
+	-
starostne skupine <30 in >60	starostne skupine 30–60
nižja izobrazba	višja izobrazba
moška populacija	ženska populacija
urbano okolje	kmečko okolje
desna politična usmeritev	leva politična usmeritev
zadovoljstvo z življenjem v SLO	nezadovoljstvo z življenjem v SLO
dobra obveščenost o Natu	slaba obveščenost o Natu
versko prepričanje, ateizem	

Podatki tudi kažejo, da se relativna večina vprašanih zavzema za zmanjšanje ali v najboljšem primeru za ohranjanje obrambnih izdatkov na sedanji ravni, čeprav Slovenija daje za obrambo sorazmerno malo finančnih sredstev, in sicer 1,4 % bruto družbenega proizvoda (BDP), medtem ko članice Nata za obrambo v povprečju namenjajo 2,2 % BDP. Raziskovalci smo vzpostavili neposredno korelacijo med spremenljivkama – obrambno porabo in članstvom Slovenije v Natu – in ugotovili, da okoli 70 % vprašanih bodisi v celoti bodisi delno nasprotuje povečanju obrambne porabe, ki bi bila posledica članstva države v Natu.

Na podlagi predstavljenih podatkov bi lahko rekli, da je bila podpora javnosti morebitnemu članstvu Slovenije v Natu v obdobju oktober 1996–november 2001 sorazmerno visoka in se je gibala med 66 in 53 odstotki. Kljub temu govorimo o relativni podpori, za kar obstajajo vsaj trije razlogi: prvič, podpora ni bila tako visoka kot v večini drugih držav, ki si želijo članstva v Natu, drugič, podatki kažejo, da javnost ni pripravljena sprejeti višjih obrambnih izdatkov, ki bi jih prineslo članstvo v Natu, čeprav se zdi, da so bili naši obrambni izdatki do zdaj lahko sorazmerno nizki, ker je država vstopala v Nato in se je zanašala na varnostna jamstva, ki jih članstvo prinaša, brez tega pa bodo izdatki za obrambo verjetno še višji in tretjič, podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu je bistveno nižja kot pri državnih institucijah in parlamentarnih političnih strankah, katerih velika večina podpira to zamisel.

Za primerjavo si pogledjmo tudi izide telefonske raziskave Politbarometer, ki jo po naročilu slovenske vlade redno izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Inštitutu za družbene vede. Raziskava Politbarometer je že lani zaznala manjšo podporo javnosti članstvu Slovenije v Natu, zelo dramatično pa podpora upada v zadnjih mesecih, kar je razvidno iz preglednice 6.

Preglednica 6: Podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu v zadnjem letu (Politbarometer)

	Apr.	Maj.	Jun.	Jul.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.01	Jan.	Feb.	Mar.02*
Da	50	54	55	57	51	50	48	49	48	45	39
Ne	20	32	30	29	32	30	35	33	36	36	41
Ne vem	20	15	15	14	17	20	17	18	15	19	20
Vzorec	894	940	910	847	916	975	951	919	857	947	941

* Vprašanje se je glasilo drugače kot prej, ko so raziskovalci spraševali po podpori vladnim prizadevanjem za članstvo Slovenije v Natu, in sicer: »Če bi že naslednjo nedeljo prišlo do referendumu o vstopu Slovenije v Nato, kako bi glasovali?«

Podatki kažejo, da se je javnomnenjska podpora političnemu in varnostnemu projektu članstva Slovenije v Natu v telefonskih anketah novembra 2001 spustila pod mejo 50 odstotkov in je v naslednjih mesecih še naprej upadala. V marcu 2002 je število tistih, ki bi na referendumu glasovali proti vstopu Slovenije v Nato, preseгло število tistih, ki bi glasovali za, vendar pa podatki tudi kažejo, da se vsi vprašani ne bi udeležili referendumu, in med njimi je več takih, ki članstvu Slovenije v Natu nasprotujejo. To pomeni, da bi bil referendumski izid kljub vsemu tesno v prid zagovornikov te zamisli.*

Zanimivo je tudi, kako je v preteklem letu podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu nihala odvisno od aktualnih dogodkov, saj je najprej na znižanje podpore zelo verjetno vplivala medijska kampanja o uporabi izstrelkov z osiromašenim uranom na območju ZRJ ter Bosne in Hercegovine, potem je podpora narasla zaradi razvoja vojaškega spopada v Makedoniji in vrha Bush-Putin v Sloveniji, pa spet padla zaradi terorističnih napadov na ZDA in odziva te države, ki je sledil. Sledeč tej logiki ter ob upoštevanju vrednot in stališč javnosti, ki vejejo iz javnomnenjskih raziskav, lahko z veliko mero zanesljivosti domnevamo, da je v zadnjem času podpora slovenske javnosti članstvu v Natu tudi »žrtev« aktualne ameriške varnostne, se pravi zunanje in obrambne politike. Vendar pa je tak odnos naravnan kratkoročno, saj se bo ameriška varnostna politika slej ko prej spremenila, medtem ko za Slovenijo ne moremo reči, kdaj bo možnost za vstop v Nato tako velika, kot je danes, in to kljub težavam in pomanjkljivostim, ki jih ima država na področju vojaške organiziranosti, usposobljenosti in opremljenosti.

Pomanjkljivosti in težave pri oblikovanju varnostne politike

V nadaljevanju bomo nanizali nekatere pomanjkljivosti in težave pri oblikovanju varnostne politike Slovenije, ki so (ne)posredno vplivale na zadržan odnos javnosti do članstva Slovenije v Natu, ki ni v skladu s pričakovanji in potrebami politično-uradniške elite pri uresničevanju tega projekta. Med ključnimi pomanjkljivostmi in težavami poudarjamo po-

* Podatki iz septembra 2002 to interpretacijo potrjujejo, saj se »razmerje sil« med zagovorniki in nasprotniki NATA v javnosti ni bistveno spremenilo.

goste spremembe vodstva, pomanjkanje državne tradicije in doktrine, pomanjkanje poklicne etike pri nekaterih akterjih oblikovanja varnostne politike, težave pri opredeljevanju in spoštovanju nacionalnega interesa, slaba usklajenost dela pri oblikovanju varnostne politike države ter pomanjkljiva skrb državnih institucij za obveščanje javnosti in udeležbo civilne družbe pri sprejemanju pomembnih varnostnopolitičnih odločitev.

Kratka zgodovina samostojne in neodvisne Slovenije je zaznamovana s pogostimi menjavami vodilnih kadrov. V dobrih desetih letih je državo vodilo pet vlad, katerih sestava se je nekajkrat spremenila tudi med samim mandatom. Tudi dve ključni ministrstvi z vidika morebitnega članstva države v Natu – obrambno in zunanje ministrstvo – sta doživljali številne kadrovske spremembe: za obe velja, da ju je v tem obdobju vodilo sedem ministrov, da zamenjav državnih sekretarjev in drugih visokih državnih uradnikov sploh ne omenjamo. Slednji bi morali zagotavljati neprekinjenost delovanja ministrstev v vsebinskem, strokovnem smislu, vendar so kmalu postali objekt političnega barantanja in kadrovske kombinatorike. Oblikovanje varnostne politike je bilo na ta način omejeno s pogostimi kadrovskimi menjavami. Z redkimi izjemami je učenje vsake od ministrskih ekip ob prevzemu naloge vzelo veliko dragocenega časa, še posebej ker so se ministri praviloma zanašali na svojo ekipo ter se pri odločanju niso povezovali z znanstvenimi in strokovnimi institucijami.

Slovenija iz objektivnih razlogov nima državne tradicije, tako da nima ustrezne državniške kontinuitete, izkušenj in trdnih vedenjskih vzorcev, ki bi jih razvila državna uprava. Očitno je tudi pomanjkanje ustreznih smernic, varnostnopolitičnih izhodišč in doktrinarnih dokumentov, ki bi jih pri odločanju s pridom uporabili. Pri sprejemanju različnih dokumentov, ki bi akterjem oblikovanja varnostne politike olajšali delo, je prihajalo do anomalij, saj so bili nekateri posebni izvedbeni dokumenti sprejeti pred strateškorozvojnimi dokumenti.

Sestava organov, ki delujejo na področju nacionalne varnosti, in odnosi med njimi so v osnovi podobni kot v večini zahodnoevropskih držav, čeprav je bil npr. Svet za nacionalno varnost ustanovljen šele leta 1998. Tudi njegova sestava pokaže, da gre bolj za posvetovalni kot za svetovalni organ, saj je v njem politično-uradniška elita, medtem ko je civilna družba izključena, njen vpliv pa neznaten in zgolj posreden. Vprašljiva je tudi ustreznost pretoka informacij o članstvu Slovenije v Natu med akterji, saj so ministrstva informacije »spuščala« zgolj do določene (sorazmerno visoko postavljene) ravni, medtem ko so drugi uradniki informacije prejeli iz množičnih občil.

Nekateri pomembni akterji oblikovanja varnostne politike se niso vključili v splošno shemo vladne varnostne politike, ker bodisi niso izvajali dogovorjene politike bodisi so jo (v nekaterih skrajnih primerih) kompromitirali. Sem lahko uvrstimo napake vojaške in civilne obveščevalne službe. Neizpodbito dejstvo je, da se je vlada bolj ukvarjala z gos-

podarskimi, socialnimi in drugimi vprašanji, medtem ko je varnostno področje zanemarjala in posledično tudi slabo usklajevala reševanje različnih vprašanj in izzivov. Dogajalo se je tudi to, da so nekateri posamezniki, vključeni v oblikovanje varnostne politike, zaobšli formalne poti komuniciranja v državi in svoje nadrejene ter informacije dajali neposredno voditeljem političnih strank oz. množičnim občilom, kar postavlja pod velik vprašaj ustreznost njihove poklicne etike in stanje varnostne kulture nasploh.

Vlada je potrebovala veliko časa, da je opredelila ključne nacionalne interese na varnostnem področju, pa še potem je izvajala politiko, ki ni bila vedno skladna z deklariranimi interesi in cilji (npr. podpis pobude za odpravo jedrske oborožitve v Združenih narodih ali pa vztrajno zmanjševanje obrambnih izdatkov z vidika želje po vključitvi v Nato). Nekateri predstavniki oblasti delujejo v smeri zadovoljevanja ozkih strankarskih interesov, medtem ko nacionalnih interesov ne spoštujejo.

Vlada sicer ima medresorsko skupino, ki usklajuje dejavnosti različnih ministrstev na področju približevanja države Natu in se redno sestaja. Na drugi strani pa analiza pokaže, da ni formalne usklajenosti med vlado, parlamentom in predsednikom države, kar lahko pomeni neusklajenost postopkov in mehanizmov za oblikovanje skupnih podlag varnostne politike.⁵ Tu bi lahko opaznejšo vlogo odigral Svet za nacionalno varnost.

Vprašljiva je bila tudi skrb državnih institucij za obveščanje javnosti in udeležbo civilne družbe pri sprejemanju pomembnih varnostnopolitičnih odločitev, med katerimi ima ključno mesto članstvo države v Natu. Čeprav so bila znamenja o zadržanosti javnosti do tega projekta slovenske države nedvoumna in politično-uradniški eliti znana, je šele v zadnjem obdobju opaziti sistematičnejši, doslednejši, bolj usklajen, pa še vedno ne v celoti ustrezen pristop k obveščanju javnosti o prednostih in tudi pomanjkljivostih članstva Slovenije v Natu. Nekateri vplivni nasprotniki članstva Slovenije v Natu so to postali šele, ko so začutili zadregu »države« pri utemeljenem in s podatki podprtem pojasnjevanju prednosti članstva.

Slovenska vojska – pričakovanja javnosti

Tudi Slovenska vojska si v naši analizi zasluži posebno pozornost, saj je pred dvema velikima izzivoma: prvi je prilagajanje njene strukture, organiziranosti, izurjenosti in opremljenosti standardom držav članic Nata (doseganje t. i. interoperabilnosti oz. povezljivosti z njimi), drugi pa pre-

⁵ Z vidika oblikovanja varnostne politike države je nenavadno, da zunanji minister na novinarski konferenci poziva predsednika države, naj se dejavneje vključi v promocijo zamisli o članstvu Slovenije v Natu.

hod z obvezniškega na poklicni način popolnjevanja vojske. Čeprav se ustvarja vtis, da sta ta dva velika projekta neposredno povezana, to ni tako, saj Nato od novih članic zahteva zgolj povezljivo in učinkovito vojsko, pri tem pa način popolnjevanja ni ključnega pomena. Nato od kandidatki ne zahteva poklicne vojske, vendar si te s članstvom v zavezništvu zagotovijo kolektivno obrambo in nimajo več potrebe po sistemu totalne obrambe (in po obsežni teritorialni obrambi) ter množičnih oboroženih silah in splošni vojaški obveznosti, ki jih omogoča. Torej bi članstvo Slovenije v Natu posredno ugodno vplivalo tudi na napovedan prehod z obvezniškega na poklicni način popolnjevanja Slovenske vojske. Pri tem si dolgoročno težko predstavljamo Slovenijo s poklicno vojsko in hkrati zunaj trdnega obrambnega zavezništva.

Anketirance smo najprej vprašali, ali bo Slovenija tudi v prihodnosti potrebovala vojsko. Skoraj tretjina vprašanih meni, da je to malo verjetno (31 %), dobra polovica pa, da je to verjetno (40 %) oz. zelo verjetno (18 %). Prva naloga vojske naj bi bila po mnenju javnosti pomoč ljudem ob naravnih, ekoloških in drugih nesrečah, šele na drugem mestu pa se pojavlja obramba države pred vojaškim napadom od zunaj! Pomembne naloge so po mnenju javnosti tudi vzpostavitev ustrezne vojaške pripravljenosti, sodelovanje v mirovnih in humanitarnih operacijah, boj proti terorizmu in pomoč policiji pri nadzoru nad mejo zaradi velikega števila nezakonitih migrantov, ki vstopajo v državo. In kakšna naj bo Slovenska vojska, obvezniška ali poklicna?

V Sloveniji smo v preteklem desetletju nekateri strokovnjaki in politiki od časa do časa odpirali vprašanja o ustreznem načinu popolnjevanja oboroženih sil. Razprava je bila včasih politično motivirana ter argumentov ni utemeljevala na domačih in tujih znanstvenih in strokovnih izsledkih. Najmanjši skupni imenovalc dosedanjih razprav pa je spoznanje, da je obstoječi način popolnjevanja oboroženih sil v veliki krizi. Ključni kazalniki te krize so visoka stopnja zdravstvene neustreznosti nabornikov, visoka stopnja oporečništva, neugodna demografska gibanja in neoperativna narava naših oboroženih sil. Obvezniški način popolnjevanja Slovenske vojske je vse manj skladen z varnostnim položajem v Evropi, vloga Slovenije v njej, vrednotno usmerjenostjo poindustrijskih družb in z nalogami, ki se postavljajo pred sodobne oborožene sile.

Tehnično gledano je rešitev za izboljšanje stanja, ki se ponujajo že na prvi pogled, kar nekaj, vendar je pri nekaterih skrajno vprašljiva njihova politična sprejemljivost oz. varnostnopolitična utemeljenost. Omenjene rešitve lahko uvrstimo v štiri skupine:

1. temeljita reforma splošne vojaške obveznosti, pri kateri se kot posamične rešitve ali kombinacija le-teh ponujajo uvedba splošne vojaške obveznosti za ženske (primer Izraela), podaljšanje vojaškega roka, omejitev ali celo ukinitvev ugovora vesti in znižanje zdravstvenih standardov nabora,
2. ukinitvev ali začasna odprava obvezniškega načina popolnjevanja obo-

- roženih sil in uvedba poklicnega načina popolnjevanja le-teh (primer Velike Britanije, Belgije, Nizozemske, Francije, Španije, Portugalske in drugih držav),
3. ohranjanje splošne vojaške obveznosti in sklepanje poklicnih pogodb z določenim številom nabornikov, ki za določen čas prostovoljno podaljšajo služenje vojaškega roka (primer Nemčije) in postopen prehod na popolnoma poklicni način popolnjevanja (primer Italije),
  4. uvedba državljanske dolžnosti za vse mlade državljane in državljane in ena od izbir v tem okviru ostane služenje vojaškega roka.

Odnos javnosti do načina popolnjevanja oboroženih sil je zgolj eden od mnogih dejavnikov, ki vplivajo na to odločitev. Upoštevati moramo zgodovinske izkušnje, naravo ogroženosti države, naloge oboroženih sil oz. funkcionalni dejavnik, odnos do mednarodnih varnostnih povezav, socialne, psihološke in politične dejavnike ter tudi demografske, ekonomske in tehnološke dejavnike. Seveda pa je odnos javnosti pomemben zaradi povezanosti javne podpore načinu popolnjevanja z legitimnostjo oboroženih sil.

Javnomnenjski podatki kažejo, da je prišlo do spremembe trenda, saj je do leta 1999 javnost večinsko podpirala splošno vojaško obveznost kot najustreznejši način popolnjevanja oboroženih sil, medtem ko je novembra 2001 relativna večina javnosti (48 %) podpirala poklicni način popolnjevanja, zgolj tretjina (34 %) pa obvezniškega. Razloge za spremembo trenda lahko najdemo v omenjeni krizi splošne vojaške obveznosti, pozitivnih izkušnjah držav, ki so uvedle poklicno vojsko, in intenzivni politični in strokovni razpravi o teh vprašanjih. Tak odnos do načina popolnjevanja Slovenske vojske je tudi posledica spremenjene narave ogroženosti Slovenije in novih nalog vojske, ki iz nje izhajajo.

Križanje podatkov presenetljivo pokaže, da se mladi od 18 do 29 leta nič bolj ne zavzemajo za poklicno vojsko kot druge starostne skupine, pa tudi da sprejemanje poklicne vojske pozitivno korelira z višjo izobrazbenostjo, višjim dohodkom in višjim mestom na lestvici družbene stratifikacije. Pomembna je tudi ugotovitev, da tisti, ki menijo, da bo Slovenija v prihodnosti »verjetno« ali »zelo verjetno« potrebovala vojsko, menijo, da bo to poklicna vojska.

Preglednica 7: Križanje podatkov: poklicna vojska z neodvisnimi spremenljivkami

Poklicna vojska	
+	-
visoka izobrazba	nizka izobrazba
visok dohodek	nizek dohodek
visok položaj na družbeni lestvici	nizek položaj na družbeni lestvici
SLO bo potrebovala vojsko v prihodnosti	SLO ne bo potrebovala vojske v prihodnosti
starost	

Zaščita in reševanje v sistemu nacionalne varnosti

Zadnje vprašanje, ki ga želimo predstaviti z vidika javnomnenjskih podatkov, je zaščita in reševanje oz. varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami. Pri tem bomo obdelali pomen zaščitno-reševalne dejavnosti v kriznih razmerah, mesto in vlogo zaščite in reševanja v sistemu nacionalne varnosti, funkcionalne vidike varstva pred nesrečami, vlogo vojske v sistemu zaščite in reševanja ter mednarodno sodelovanje na tem področju.

Zaščita in reševanje ob oboroženem napadu

Tako nizka stvarna vojaška ogroženost naše države, o kateri pričajo pozitivni varnostnopolitični premiki v naši neposredni soseščini in mednarodni skupnosti nasploh, kot nizka zaznana vojaška ogroženost, ki je razvidna iz predstavljenih empiričnih podatkov, kažeta, da je možnost oboroženega napada na našo državo neznatna. Kljub temu smo anketirance vprašali, kaj je po njihovem mnenju najpomembnejše za preživetje skupnosti ob oboroženem napadu. Spremenljivke, na katerih temelji vprašanje, nam omogočajo tudi ugotavljanje pomena »zaščite ljudi, materialnih in kulturnih dobrin« in njeno primerjavo z vojaško obrambo ter z drugimi nevojaškimi in nenasilnimi oblikami obrambe v daljšem časovnem obdobju. V zadnjem desetletju namreč relativen pomen zaščite in reševanja ob oboroženem napadu na določeno skupnost merimo že četrtilič. V vprašanju smo tako soočili kazalnike vojaške in nevojaške obrambe, ki v bistvu ponazarjajo strukturo sistema nacionalne varnosti, razen varnosti v ožjem pomenu besede, torej tiste, ki se nanaša na delovanje policijskega in obveščevalnega sistema.

Preglednica 8: Preživetje družbe ob oboroženem napadu

KAJ JE PO VAŠEM MNENJU NAJPOMEMBNEJŠE ZA PREŽIVETJE DOLOČENE DRUŽBE OB OBOROŽENEM NAPADU (v %)? (Možen je en odgovor.)		
2001	1999	
28,5	36,2	- oboroženo upiranje sovražniku
4,9	3,4	- ohranjanje upravne in politične vloge države
7,4	4,6	- ohranjanje lastnega gospodarstva
33,2	24,5	- zaščita ljudi, materialnih in kulturnih dobrin
4,4	3,4	- ohranjanje komunikacijske (informacijske) dejavnosti v družbi
2,3	2,1	- neoboroženo upiranje sovražniku (bojkot, sabotaža, stavka, ...)
1,7	1,6	- to, da se sploh ne upira
17,5	24,2	- ne vem, ne morem oceniti

Preglednica temelji na teoretični predpostavki o totalnosti sodobne vojne, o čemer je govoril že Clausewitz (1832) v svojem delu O vojni, v katerem je predstavil sintagmo »absolutna vojna«. Zgodovinar Van Creveld (1984) poudarja, da se z uvedbo koncepta mobilizacije začenjajo

priprave na »totalno vojno« – po njegovem mnenju je mobilizacijsko vojskovanje sistem vojne, ki temelji na totalni mobilizaciji socialnih, ekonomskih in vojaških virov države. Tudi Shaw (1996) govori o »totalni vojni« in »totalizaciji nasilja«, kar na eni strani pomeni, da nasilje v vojni prodre v vse družbene dejavnosti, na drugi strani pa pomeni vključevanje države in nedržavnih subjektov v izvajanje nasilja, s čimer država izgublja monopol nad izvajanjem nasilja. Vidna posledica totalnosti sodobnih vojn so tudi sistemi nacionalne varnosti, ki so vseobsegajoči. To pomeni, da v priprave na vojno (obrambo) vključujejo praktično vse družbene podsisteme. Posledično lahko govorimo o vsebinski navezi totalnost vojne-totalnost obrambe-strategija preživetja.

Dobra tretjina anketiranih je leta 1999 največji pomen pripisala oboroženemu upiranju sovražniku, četrtnina pa zaščiti ljudi, materialnih in kulturnih dobrin. Manjši pomen ob oboroženem napadu so vprašani pripisali ohranjanju lastnega gospodarstva (gospodarska obramba), upravne in politične funkcije države (»politična« obramba), komunikacijsko-informacijske dejavnosti (psihološka obramba) in neoboroženemu upiranju sovražniku (državljska, nenasilna obramba). Leta 2001 je po mnenju vprašanih upadel pomen oboroženega upiranja agresiji, zmanjšala se je tudi skupina neodločenih, s tem pa se je še povečal pomen nevojaških prvin obrambe in zaščite, med njimi najbolj naloga zaščite ljudi, materialnih in kulturnih dobrin.

Na podlagi teh podatkov lahko posredno sklenemo, da je v Sloveniji legitimen, torej sprejemljiv za javnost, ki ga bo tudi podprla, tak sistem nacionalne varnosti, ki zajema in razvija tako vojaške kot nevojaške prvine obrambe. Zelo podobni so tudi podatki iz let 1991 in 1995. Tako lahko govorimo o smeri razvoja, ki velja za zadnje desetletje, po mnenju slovenske javnosti pa ima tu ob oboroženem napadu sistem zaščite in reševanja pomembno vlogo.

Zaščita in reševanje kot del sistema nacionalne varnosti

Primerjava sistemov nacionalne varnosti sodobnih držav in prevladujočih virov ogrožanja družb kaže, da so omenjeni sistemi po svoji sestavi in organiziranosti še vedno zelo klasični, po vsebini priprav in logiki delovanja pa konvencionalni. Prevladujoči viri ogrožanja še niso dočakali niti ustrezne teoretične elaboracije niti systemske aplikacije, ki bi omogočili pospešeno prilagajanje delov sistema spremenjenim varnostnim razmeram, v katerih iščejo svojo novo vlogo in naloge tako vojska kot nevojaške prvine (nacionalne) varnosti. Med njimi je tudi varstvo pred nesrečami, saj že bežen pogled na našete vire ogrožanja (preglednici 1 in 2) pokaže, da velik del teh spada na njegovo področje.

Preden se lotimo empiričnih podatkov, je treba pojasniti nekatera teoretična izhodišča in nakazati systemske rešitve sodobnih držav pri obravnavanju civilne (nevojaške) obrambe oziroma pri umeščanju njenih prvin v sistem nacionalne varnosti. V teoriji izraz civilna obramba pomeni tisti

del obrambno-zaščitne dejavnosti družbe, katere prednostni namen je z nevojaškimi in nenasilnimi sredstvi zavarovati ljudi, družbene in osebne vrednote, gmotne in kulturne dobrine ter zagotoviti nepretrganost političnega, gospodarskega in kulturnega življenja v posamezniku in skupnosti neprijaznih razmerah – ob naravnih in drugih nesrečah, v izrednih razmerah in vojni. Prvine civilne obrambe pa so zaščita in reševanje, gospodarska obramba, psihološka obramba, državljanska (nenasilna) obramba in »politična« obramba (zaščitni ukrepi na področju oblasti).

Po izkušnjah sodobnih držav se te v praksi bolj ali manj približujejo tej teoretični in idealnotipski opredelitvi civilne obrambe. Tako nekatere države razvijajo predvsem ali izključno zaščito in reševanje (civilno zaščito), druge pa posvečajo ustrezno pozornost tudi drugim prvinam civilne obrambe. Med njimi je tudi Slovenija, saj lahko v njenem sistemu nacionalne varnosti prepoznamo vse navedene prvine civilne obrambe.

Za sistemsko vpetost civilne obrambe lahko na podlagi primerjalne analize sodobnih držav ugotovimo, da so sistemi nacionalne varnosti sestavljeni iz obrambnega in varnostnega podsistema, civilna obramba pa je v enem od njiju.⁶ Ključna prvina civilne obrambe je zaščita in reševanje. Glede na upravno vpetost pa je civilna obramba lahko del obrambnega ali notranjega ministrstva, vpeta v več ministrstev hkrati ali pa je (v celoti ali delno) sorazmerno samostojna vladna služba.

V Sloveniji je zaščita in reševanje eden od podsistemov sistema nacionalne varnosti (skupaj z obrambnim in varnostnim podsistemom), civilna obramba pa je del obrambnega podsistema. To pomeni, da sta zaščita in reševanje izločena iz civilne obrambe ter obravnavana kot samostojen podsistem sistema nacionalne varnosti. Obe področji sta tudi pravno ločeni, saj civilno obrambo ureja Zakon o obrambi, zaščito in reševanje pa Zakon o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami. V upravnem smislu sta tako civilna obramba (sektor za civilno obrambo) kot tudi zaščita in reševanje (Uprava RS za zaščito in reševanje) del Ministrstva za obrambo, slednja kot organ v sestavi, kar govori o njeni sorazmerni upravni samostojnosti.

V sistemu nacionalne varnosti so tako poleg vojaške tudi nevojaške prvine: civilna zaščita kot najprepoznavnejši del sistema zaščite in reševanja oziroma varstva pred nesrečami, gospodarska obramba, psihološka obramba, »politična« obramba in državljanska, nenasilna obramba. Anketirance smo vprašali, katera od prvin nevojaške obrambe bi morala imeti razvojno prednost.

⁶ Marjan Malešič, 1994. Civilna obramba sodobnih držav (doktorska disertacija), Ljubljana: FDV.

Preglednica 9: Razvoj prvin nevojaške obrambe

V NACIONALNOVARNOSTNEM SISTEMU OBSTAJAJO POLEG VOJAŠKE OBRAMBE TUDI DRUGE SESTAVINE OBRAMBE IN ZAŠČITE. NAŠTELI VAM BOMO NJENE SESTAVINE. KATERE IZMED NJIH BI BILO TREBA PO VAŠEM MNENJU V SLOVENIJI BOLJ KREPITI (v %)? (Možnih je več odgovorov.)		
2001	1999	
61,7	65,6	- civilno zaščito
45,2	40,8	- gospodarsko obrambo
30,0	34,2	- psihološko obrambo (delovanje množičnih medijev v kriznih razmerah)
16,8	22,6	- obrambne priprave oblastnih in političnih institucij
29,3	35,3	- priprave na druge neoborožene oblike odpora
20,0	20,3	- ne vem, neodločen

Za obe raziskavi je značilno, da je v povprečju za skoraj dve tretjini vprašanih ena od razvojnih prednosti civilna zaščita, dobri dve petini sta kot eno od več možnosti izbrali gospodarsko obrambo, tretjina pa priprave na druge neoborožene oblike odpora in psihološko obrambo oziroma delovanje množičnih občil v kriznih razmerah. Slaba petina vprašanih je kot eno od razvojnih prednosti nevojaške obrambe izbrala »politično obrambo« oziroma obrambne priprave oblastnih in političnih ustanov.

Funktionalni vidik varstva pred nesrečami

Z razlago prejšnje preglednice smo se že približali podatkom, ki se ne nanašajo zgolj na zelo oddaljene hipotetične vojne razmere, o katerih je bil govor pri razlagi ene od prejšnjih preglednic, ampak zadevajo nesreče in delovanje sistema varstva pred njimi, kar pa je že povezano z našo vsakdanjo izkušnjo. Slovenijo je v približno treh letih prizadelo šest velikih naravnih nesreč: potres v Posočju spomladi 1998, rečne poplave jeseni istega leta in snežna ujma pozimi na začetku leta 1999, plaz pod Mangartom leta 2000, požari na Primorskem in suša po skoraj celotni državi poleti 2001. Vprašane smo prosili, naj ocenijo delovanje sistema varstva pred nesrečami ob teh šestih nesrečah.

Preglednica 10 a: Učinkovitost sistema varstva pred nesrečami (SJM 1999)

KAKO BI OCENILI DELOVANJE SLOVENSKEGA SISTEMA VARSTVA PRED NESREČAMI OB NASLEDNJIH NEDAVNIH DOGODKIH (srednja vrednost na lestvici od 1 do 5: 1 - zelo neuspešno, 2 - neuspešno, 3 - niti uspešno niti neuspešno, 4 - uspešno, 5 - zelo uspešno)?	
Visok sneg (snežna ujma) pozimi 1999	3
Poplave jeseni 1998	2,8
Potres v Posočju spomladi 1998	2,6

Javnost je leta 1999 ocenila, da je bilo delovanje sistema varstva pred nesrečami ob potresu v Posočju dokaj neuspešno, saj povprečna ocena znaša 2,6. Podobna razporeditev odgovorov velja tudi pri poplavah – srednja ocena je bila nekoliko višja, večji pa je bil delež odgovorov »ne

vem«. Podoben trend je bil pri tretji izbrani nesreči, snežni ujmi. Zvišanje ocene o učinkovitosti delovanja sistema varstva pred nesrečami je tu že opazno, vendar še vedno ocena ne dosega ravni »uspešno«. Odgovori kažejo, da ocene o uspešnosti delovanja sistema varstva pred nesrečami rastejo od nesreče, ki je sorazmerno teže obvladljiva, do nesreče, ki je sorazmerno lažje obvladljiva. To pomeni, da je treba pri ocenjevanju uspešnosti delovanja sistema varstva pred nesrečami upoštevati tudi objektivne razmere, v katerih je moral sistem delovati.

Preglednica 10 b: Učinkovitost sistema varstva pred nesrečami (SJM 2001)

KAKO BI OCENILI DELOVANJE SLOVENSKEGA SISTEMA VARSTVA PRED NESREČAMI OB NASLEDNJIH NEDAVNIH DOGODKIH (srednja vrednost na lestvici od 1 do 5: 1 - zelo neuspešno, 2 - neuspešno, 3 - niti uspešno niti neuspešno, 4 - uspešno, 5 - zelo uspešno)?	
Požari na Primorskem poleti 2001	3,4
Plaz pod Mangartom 2000	3,2
Suša poleti 2001	2,6

Leta 2001 je sistem varstva pred nesrečami dobil sorazmerno dobro oceno za obvladovanje poletnih požarov na Primorskem, zadovoljivo je bilo tudi delovanje ob plazu pod Mangartom, medtem ko je javnost pokazala visoko mero kritičnosti do načina obvladovanja posledic hude poletne suše. Kritičnost ima večjo težo tudi zaradi tega, ker so posledice dolgega sušnega obdobja prizadele velik del prebivalstva, ki je lahko pre-sojal učinkovitost ukrepov zaščite, reševanja in pomoči. Upoštevajoč vse posebnosti, med njimi naravo nesreč, število prizadetih ljudi, gmotno škodo in seznanjenost z delovanjem sistema varstva pred nesrečami, lahko ugotovimo, da je slednji leta 2001 v povprečju dobil boljšo oceno javnosti kot pa leta 1999.

V raziskavah smo ugotovili, da je javnost do delovanja sistema varstva pred nesrečami zelo kritična, medtem ko so uradne ocene še posebej glede potresa v Posočju reševalcem in drugim posameznikom in ustanovam, vključenim v reševanje oziroma pomoč in odpravljanje posledic nesreče, bolj naklonjene. Kar zadeva prepričanje javnosti, je treba omeniti tudi vlogo množičnih občil, s čimer se trikotnik kriznega komuniciranja (država-množična občila-javnost) zapre, ob tem pa se sproža veliko vprašanj, tako o natančnosti, poglobljenosti in pravočasnosti uradnih informacij o nesreči, njenih posledicah in načinu spopadanja z njimi kot tudi o poročanju množičnih občil v kriznih razmerah, ki se lahko bolj ali manj nagiba k eni od možnosti obveščanja javnosti v kriznih razmerah: objektivnosti ali seznanjalizmu. To področje bo prav gotovo eden od prihodnjih izzivov za naš sistem nacionalne varnosti nasploh, pri tem pa si bomo lahko pomagali z izkušnjami držav, ki so na tem področju do zdaj največ naredile: Švedska, Švica, Danska in še nekatere.

Anketirance smo tudi prisilili, naj ocenijo pomen posameznih delov

sistema varstva pred nesrečami ob morebitni nesreči, kar se lahko bere tudi kot napotek za krepitev posameznih prvin tega sistema.

Preglednica 11: Prvine sistema varstva pred nesrečami (SJM 1999)

KATERI OD NAŠTETIH DELOV SISTEMA VARSTVA PRED NARAVNIMI IN DRUGIMI NESREČAMI SO PO VAŠEM MNENJU PREDVSEM POMEMBNI ZA UČINKOVITO DELOVANJE TEGA SISTEMA OB NESREČAH (v %)? Od naštetih izberite dva najpomembnejša!		
	1.	2.
1 - gasilska služba	45,6	16,1
2 - gorska reševalna služba	5,2	5,1
3 - jamarska reševalna služba	0,3	0,5
4 - nujna medicinska pomoč	37,9	41,2
5 - enote in štabi Civilne zaščite	8,3	33,2
9 - ne vem, brez odgovora	2,7	3,9

Po mnenju vprašanih sta za učinkovito delovanje sistema varstva pred nesrečami ob naravni ali drugi nesreči najpomembnejši gasilska služba, ki jo je 45,6 % postavilo na prvo mesto, 16,1 % pa na drugo, in nujna medicinska pomoč, ki jo 37,9 % vprašanih postavlja na prvo mesto, 41,2 % pa na drugo. Zaznan je tudi pomen enot in štabov civilne zaščite, ki jim je največji pomen pripisalo 8,3 % vprašanih, na drugo mesto pa jih je postavilo 33,2 % anketiranih.

Ob pregledu teh podatkov pa je treba poudariti, da javnost tudi vojsko obravnava kot ustanovo, ki naj pomaga ob nesreči. Naloga pomoči ob nesreči je po mnenju javnosti celo pomembnejša od temeljne vojaške naloge – obrambe države. S trditvijo, naj »vojska pomaga ob naravnih, ekoloških in drugih nesrečah«, je v obeh zadnjih raziskavah Obramboslovnega raziskovalnega centra 1999 in 2001 soglašalo več kot 90 % v vzorec zajetih anketirancev. Javnost tudi meni, da bi moralo biti največ denarja, ki ga porabi Slovenska vojska, namenjenega za njeno sodelovanje v nalogah zaščite, reševanja in pomoči v naši državi (za 32,5 % je to prva, za 24,7 % vprašanih pa druga prednostna naloga).

Opisano pričakovanje javnosti, da se bo vojska dejavno vključevala v sistem varstva pred nesrečami (v teoriji temu pravimo »socialni imperativ«, ki ga javnost postavi pred svoje oborožene sile), je podobno pričakovanjem javnosti v nekaterih drugih državah, za katere imamo podatke, in sicer v Avstriji, Italiji, Švici, Nemčiji in na Švedskem. V Sloveniji je bilo o pritegnitvi vojske veliko govora ob poplavah jeseni 1998, vendar se civilne oblasti v najbolj kritičnih trenutkih te nesreče niso odločile za napotitev vojakov na prizadeta območja. Drugače pa je bilo ob potresu v Posočju. Tedaj je pri odpravi posledic poleg drugih reševalcev sodelovalo tudi 32 pripadnikov Slovenske vojske in nekaj vojaške tehnike. Vojska je bila zelo dejavna tudi pri odpravi posledic plazu pod Mangartom.

Preglednica 12: Postopek vključevanja vojske ob nesreči (SJM 2001)

ALI NAJ SLOVENSKA VOJSKA OB VEČJI NARAVNI NESREČI (v %):
59,9 - sama takoj priskoči na pomoč
31,8 - počaka na poziv civilnih oblasti
2,3 - ostane ob strani in reševanje prepusti civilni zaščiti
6,0 - ne vem

Zanimiv je tudi odnos javnosti do postopka vključevanja vojske v dejavnosti zaščite, reševanja in pomoči ob nesreči. V sodobnih državah je to vprašanje različno rešeno, vendar je skupni imenovalec teh rešitev pritegnitev vojske ob nesreči na podlagi poziva civilnih oblasti. V ZDA, na primer, guverner zvezne države ob večji nesreči zaprosi predsednika države, da na določenem območju razglasi izredno stanje, in to je pravna podlaga za pritegnitev zvezne vojske, medtem ko je pritegnitev nacionalne garde v pristojnosti guvernerja. V Sloveniji poveljnik Civilne zaščite ali njegov namestnik predlaga predsedniku vlade, da se na prizadetem območju pritegne vojska, in predsednik vlade sprejme odločitev o tem. S tega vidika je presenetljiv podatek, da velika večina ljudi v Sloveniji meni, naj vojska ob nesreči sama priskoči na pomoč, le slaba tretjina vprašanih pa meni, da mora počakati na poziv civilnih oblasti.

Mednarodno sodelovanje

Uresničevanje nacionalne varnosti države je neločljivo povezano z zagotavljanjem mednarodne varnosti, saj učinki negativnih varnostnih procesov v okolju države neposredno in posredno zadevajo tudi njeno varnost. Mednarodna skupnost živi v obdobju, ki je polno iskanja, negotovosti, novih zamisli in tudi napak. Zaznamujeta ga velika soodvisnost držav, katerih sposobnost delovanja se z vključevanjem v različne mreže, ki jih omogoča sodobna tehnologija, povečuje, in erozija nacionalne države, h kateri prispevajo tudi viri ogrožanja, ki učinkujejo čezmejno in se ne zmenijo za koncept suverenosti nacionalnih držav. Ta dejstva dodatno povečujejo potrebo po sodelovanju držav na različnih področjih varnosti, nedvomno tudi pri varstvu pred nesrečami. To pomeni, da na nesrečo ne moremo gledati kot na izoliran dogodek, ampak v interakciji s širšim nacionalnim in mednarodnim socialnim in institucionalnim okoljem.

Razumevanje današnje varnostne stvarnosti torej spodbuja pričakovanje, da se bo tudi naš sistem varstva pred nesrečami še dejavneje vključil v prevladujoče mednarodne tokove in še naprej sprejemal standarde delovanja, ki jih zahtevata sodelovanje Slovenije na dvostranski meddržavni ravni in približevanje nadsocijalnim organizacijam. Taki sta na primer Evropska unija in Nato, ki tudi razvijata programe varstva pred nesrečami in spodbujata mednarodno sodelovanje na tem področju. V Evropski uniji že od leta 1977 razvijajo skupen program za pomoč članicam in tudi drugim državam, ki jih je prizadela večja nesreča.⁷ Tako želijo uresničiti dve zahtevi, in sicer tehnično v smislu doseganja »kritične

mase« reševalnih zmogljivosti in s tem zagotavljanja večje učinkovitosti reševalnih akcij ter politično v smislu oblikovanja in utrjevanja evropske identitete pri državljanih držav članic Evropske unije. Tudi Nato je razvil koncept civilnega načrtovanja ukrepov za krizne razmere (civil emergency planning).⁸ Njegov sestavni del je že več kot štiri desetletja zagotavljanje pomoči najprej članicam, nato pa tudi drugim državam, ki jih prizadene večja naravna ali druga nesreča. Možnost pomoči državam nečlanicam Nata se je izjemno povečala po sprejetju programa Partnersstvo za mir, v katerem tudi na področju zaščite in reševanja naša država dejavno sodeluje.

Anketirance smo med drugim vprašali, kdo bi po njihovem mnenju najprej pomagal naši državi ob veliki naravni nesreči oziroma v vojni. Kot odgovor smo jim ponudili pomembne mednarodne organizacije, zatem pa še izbrane države, med njimi vse sosednje države.

Preglednici 13 a in 13 b: Pomoč Sloveniji ob nesreči (SJM 1999)

DENIMO, DA BI SE V SLOVENIJI DOGODILA HUJŠA NARAVNA NESREČA. KATERA OD NAŠTETIH ORGANIZACIJ BI SLOVENIJI OB TAKŠNI NESREČI NAJPREJ POMAGALA (v %)?		
7,3		- Nato
22,1		- Evropska unija
10,7		- Varnostni svet Združenih narodov
12,6		- Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi
3,9		- Zahodnoevropska unija
3,6		- Svet Evrope
7,3		- nihče
3,5		- ne poznam naštetih institucij
29,0		- ne vem
IN KATERA DRŽAVA BI PO VAŠEM MNENJU OB HUJŠI NARAVNI NESREČI NAJPREJ POMAGALA (v %)?		
2001	1999	
10,9	11,1	- Italija
26,5	36,8	- Avstrija
2,0	1,2	- Madžarska
6,0	2,1	- Hrvaška
15,9	14,2	- Nemčija
6,8	7,0	- ZDA
3,1	2,9	- nobena
1,6	0,6	- katera druga
27,2	24,0	- ne vem

Med vsemi pomembnimi mednarodnimi organizacijami se slovenska javnost najbolj zanese na Evropsko unijo, nato pa na Organizacijo za varnost in sodelovanje v Evropi, Združene narode in Nato. Preseneča visoko zaupanje v OVSE, ki nima razvitih programov pomoči ob nesreči, in

⁷ Vade-mecum of civil protection in the EU. 1999. Brussels: European Commission (<http://europa.eu.int/comm/environment/civil/pd/docs/vademec/pd.pdf>).

⁸ Francesco P. Palmieri. Civil emergency planning: a valuable form of cooperation emerges from a shadows. NATO Review, March 1996.

majhno zaupanje Natu, ki je res predvsem obrambno (vojaško) zavezništvo, vendar ima tudi program za pomoč ob nesrečah, ki je zadnjih nekaj let na podlagi dokaj ugodnega formalnopravnega postopka dostopen državam podpisnicam Partnerstva za mir, med njimi tudi Sloveniji.

Med izbranimi državami, ki naj bi pomagale ob nesreči, slovenska javnost najbolj zaupa Avstriji, nato Nemčiji, Italiji in ZDA. Njeno pričakovanje glede pripravljenosti (nemara tudi zmožnosti?) Madžarske in Hrvaške, da bi ob nesreči pomagali Sloveniji, je sorazmerno majhno.

Kako je bilo s pomočjo mednarodne skupnosti po potresu v Posočju spomladi leta 1998? Ali ta izkušnja potrjuje pričakovanja javnosti? Neposredno po potresu so pomoč ponudile vse sosednje države, pa tudi Poljska, Češka, Velika Britanija in še nekatere druge. Italija, Madžarska, Avstrija in Hrvaška so najprej ponudile pomoč reševalnih ekip, vendar ta zaradi zadostnega števila domačih reševalnih ekip ni bila potrebna. Naša država je z razmerami na prizadetem območju seznanila vse sosednje države, Evropsko unijo in Nato ter jih obvestila, da prizadeti prebivalci potrebujejo predvsem gmotno (zabojniki in počitniške prikolice) in finančno pomoč. Neposredno po nesreči sta se odzvali avstrijski mesti Beljak in Celovec, ki sta na območje občine Bovec poslali 24 bivalnih in deset sanitarnih zabojnikov.

Sklepne ugotovitve

V prispevku smo podrobneje obdelali štiri pomembna vprašanja, ki vplivajo na način zagotavljanja varnosti Slovenije, njenih državljanov in državljanov: ogroženost države, članstvo Slovenije v Natu, naloge in razvoj Slovenske vojske ter zaščito in reševanje kot del sistema nacionalne varnosti. V analizi smo prišli do teh sklepov.

1. Državljanke in državljani Slovenije se počutimo vse manj ogrožene, med viri ogrožanja pa zaznavamo predvsem netradicionalne, nevojaške vire ogrožanja, med katerimi izstopajo prekupčevanje z mamili in njihovo uživanje, kriminal, prometne nesreče, brezposelnost in razvrednotenje okolja. Vojaški viri ogrožanja so čisto na dnu lestvice zaznanih virov ogrožanja, tik pred njimi pa je strah pred terorizmom. Ti občutki prav gotovo vplivajo na odnos javnosti do članstva Slovenije v Natu, razvoja Slovenske vojske ter do sistema zaščite in reševanja, ki se ukvarja predvsem z obvladovanjem nevojaških virov ogrožanja.

2. Oblikovanje varnostne politike države je proces, ki vključuje različne državne in nedržavne akterje, ki si v tem procesu izmenjavajo stališča, poglede, informacije in nasvete ter ob upoštevanju lastnih interesov iščejo soglasje o ključnih odločitvah. Do določene mere smo temu procesu priča tudi v Sloveniji, saj je država pred dolgoročno pomembno odločitvijo o članstvu v kolektivnem obrambnem zavezništvu. Visoka stopnja so-

glasja o članstvu Slovenije v Natu je dosežena v državnih in političnih institucijah, medtem ko velik del javnosti in civilne družbe nasploh tega projekta slovenske države ne podpira v zadostni meri.

Glede članstva Slovenije v Natu je med javnostjo na eni ter politično in uradniško elito na drugi strani velik prepad. Eden od pomembnih razlogov za manjšo podporo javnosti od pričakovane je tudi strah pred visokimi stroški članstva v Natu, čeprav po logiki stvari zagotavljanje varnosti zunaj zavezništva za državo prav gotovo ni cenejše kot v njem. Alternativa članstvu Slovenije v Natu je na sistemski ravni verjetno druga totalne obrambe, kot smo jo v preteklosti že poznali v obliki t. i. splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite – ta ni bila ne poceni ne učinkovita.

Pomanjkljivosti in težave pri oblikovanju varnostne politike Slovenije, ki so (ne)posredno vplivale na zadržan odnos javnosti do članstva Slovenije v Natu, so pogoste spremembe vodstva, pomanjkanje državne tradicije in doktrine, pomanjkanje poklicne etike pri nekaterih akterjih oblikovanja varnostne politike, težave pri opredeljevanju in spoštovanju nacionalnega interesa, slaba usklajenost dela pri oblikovanju varnostne politike države ter pomanjkljiva skrb državnih institucij za obveščanje javnosti in udeležbo civilne družbe pri sprejemanju pomembnih varnostnopolitičnih odločitev.

Vse te pomanjkljivosti in težave so vodile v stanje, v katerem predstavitve političnega in varnostnega projekta članstva Slovenije v Natu ni bilo mogoče opraviti na sistematičen, dosleden in konkreten način ob upoštevanju interesov, potreb, pričakovanj in vrednotnih usmeritev slovenske javnosti. Zaradi tega je prišlo do očitnega razhajanja v stališčih politično-uradniške elite in javnosti do članstva Slovenije v Natu, to pa lahko posledično pripelje tudi do izjemnih političnih napetosti pri odločanju o tem vprašanju.

3. Slovenska vojska bo potrebna tudi v prihodnosti. Tudi po mnenju javnosti bo to poklicna vojska, saj je pri nas sistem splošne vojaške obveznosti v krizi, o čemer pričajo visoka stopnja zdravstvene neustreznosti nabornikov, visoka stopnja oporečništva, neugodna demografska gibanja in neoperativna narava naših oboroženih sil. Morebitno članstvo Slovenije v Natu bi posredno ugodno vplivalo tudi na prehod z obvezniškega na poklicni način popolnjevanja Slovenske vojske, ki ga je napovedala slovenska vlada. Pri tem si dolgoročno težko predstavljamo Slovenijo s poklicno vojsko in hkrati zunaj trdnega obrambnega zavezništva.

4. Podatki o pomenu dejavnosti in prvin sistema nacionalne varnosti kažejo, da je v Sloveniji legitimen, torej sprejemljiv za javnost, ki ga tudi podpira, tak sistem nacionalne varnosti, ki zajema in razvija tako vojaške kot nevojaške prvine obrambe in zaščite. V njem pa ima po mnenju slovenske javnosti sistem zaščite in reševanja v kriznih razmerah izjemno pomembno vlogo.

Slovenijo so v zadnjih letih prizadele velike naravne nesreče: potres v

Posočju spomladi 1998, rečne poplave jeseni istega leta, snežna ujma pozimi na začetku leta 1999, plaz pod Mangartom ob koncu leta 2000, suša poleti 2001 in požari na Primorskem poleti 2001. Javnost je bila zelo kritična do delovanja sistema varstva pred nesrečami v vseh šestih primerih, podatki pa kažejo, da so negativne ocene naraščale premosorazmerno s težavnostjo razmer, ki jih je povzročila nesreča, oziroma s številom prizadetih ljudi v posamezni nesreči. Ocena javnosti je bistveno bolj kritična od ocene državnih ustanov, k temu pa je gotovo pripomoglo tudi poročanje množičnih občil, ki skupaj z javnostjo in »državo« sestavljajo trikotnik kriznega komuniciranja, čemur pa pri nas v primerjavi z bolj razvitimi državami posvečamo premalo pozornosti.

Narava ogroženosti sodobnih družb in varnostnopolitične razmere nasploh države silijo, da vse dejavnije sodelujejo ter si pomagajo tudi ob naravnih in drugih nesrečah, na katere ne moremo več gledati kot na posamezne dogodke, ampak v interakciji s širšim nacionalnim in mednarodnim socialnim in institucionalnim okoljem. Pri varstvu pred nesrečami Slovenija sodeluje na dvostranski ravni (predvsem s sosednjimi državami) in na večstranski ravni (predvsem v srednjeevropskem prostoru in v okviru Natovega programa Partnerstvo za mir). Slovenska javnost pričakuje, da nam bosta ob večji nesreči med posameznimi državami najprej pomagali Avstrija in Nemčija, med mednarodnimi organizacijami pa Evropska unija ter Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, čeprav slednja v nasprotju z Evropsko unijo, Natom in OZN takih programov sploh ne razvija.

Literatura:

- Clausewitz, C. von (1832): *Vom Kriege*. Berlin (prev. v: *Časopis za kritiko znanosti* 75/76 1985).
- Creveld, M. van (1984): *The Origin and Development of Mobilization Warfare*. V: McCormick, Gordon H., Bissell, Richard E. (eds.): *Strategic Dimensions of Economic Behavior*. New York: Praeger.
- Edmonds, M. (1988): *Armed Services and Society*. Leicester: Leicester University Press.
- Haltiner, Karl, (2002): *Conscription and Militia as a National Tradition (The Case of Switzerland)*. V: Marjan Malešič (ed.): *Comparative Analysis of Manning the Armed Forces in Europe*. Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center, Inštitut za družbene vede.
- Holsti, Ole R. (1990): *Crisis Management*. V: Betty Glad (ed.), *Psychological Dimensions of War*. London: SAGE Publications.
- Malešič, M. (1998): *Varstvo pred nesrečami na pragu novega tisočletja*. *Ujma* 12, 5–6.
- Malešič, M. (1991): *Civilna obramba v sistemu nacionalne varnosti*. *Teorija in praksa* 7, 864–871.
- Malešič, M. (1991): *Evropski družbi naproti: civilna zaščita*. *Ujma* 5, 246–248.
- Malešič, Marjan (2000): *Slovenian Security Policy and NATO*. Groningen: University of Groningen, Centre for European Security Studies.
- Mangold, P. (1991): *National Security and International Relations*. London and New York: Routledge.
- Palmeri, F. P. (1996): *Civil emergency planning: a valuable form of cooperation emerges from the shadows*. *NATO Review*, March 1996, 29–33.
- Podatki iz raziskave Slovensko javno mnenje: Nacionalna in mednarodna varnost, Obramboslovni raziskovalni center, 2001.
- Podatki iz raziskave Slovensko javno mnenje: Varnostne integracije v Evropi, Obramboslovni raziskovalni center, 1999.
- Reichart, John F., Stephen R. Sturm (eds.) (1982): *American Defence Policy* (fifth edition). Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Sarkesian, Sam C. (1995): *U.S. National Security. Policymakers, Processes and Politics* (second edition). London: Boulder.
- Shaw, M. (1996): *Civil Society and Media in Global Crises. Representing Distant Violence*. London: Pinter.
- SIPRI Yearbook 2000.
- Uprava RS za zaščito in reševanje. Poročilo o odpravljanju posledic potresa, ki je bil 12. aprila 1998 v severovzhodni Sloveniji. Ljubljana, 11. maj 1998.

Viri podatkov:

- Obramboslovni raziskovalni center, Inštitut za družbene vede.
Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Inštitut za družbene vede.

TRETJI DEL
**OBRAMBNO PRESTRUKTURIRANJE
PO HLADNI VOJNI**

Ljubica Jelušič

UVOD:**OBRAMBNO PRESTRUKTURIRANJE IN KONVERZIJA**

Znanstveno proučevanje obrambne konverzije, katerega izvor je na področju ekonomskih znanosti, ima večdesetletno tradicijo. Druge družboslovne discipline so se proučevanja konverzije lotile šele po koncu hladne vojne, pri čemer je na prvem mestu še vedno ekonomski pristop. Možnosti za znanstveno proučevanje obrambne konverzije so se zlasti povečale v evro-ameriškem okolju, ko nastopijo velika pričakovanja glede sprostitve obrambnih virov, ki naj bi se iz porabe za obrambne namene preusmerili v porabo v drugih javnih sektorjih, npr. v šolstvo, zdravstvo, socialno varstvo, odpravljanje brezposelnosti, kulturo, znanost, informacijske dejavnosti. Po koncu hladne vojne dobijo ta pričakovanja posebno ime, in sicer »mirovna dividenda« (Gleditsch et al. 1996).

Pričakovanja so se v praksi zelo hitro pokazala kot neuresničljiva. V prvem valu političnih odzivov na konec hladne vojne so se obrambni proračuni evropskih držav res zmanjšali, vendar ni bilo tistih tako pričakovanih sproščenih sredstev, kajti pokazalo se je, da prelivanje znotraj javne porabe ni tako preprosto. Politični namen zmanjšanja obrambnih proračunov ni bil v tem, da bi z nastalimi presežki pomagali drugim sektorjem javne porabe, temveč da bi znotraj obrambne porabe prišlo do prestrukturiranja z ohranitvijo prejšnje ali celo povečane učinkovitosti. Obrambni sektorji evropskih držav so sprejeli pritisk racionalizacije, tako da so množične vojske in industrijo za potrebe množičnih vojsk skrčili, ohranili in povečali pa poklicni, funkcionalno bolj profesionalizirani del oboroženih sil ter izpopolnili visokotehnološke oborožitvene sisteme.

Po desetih letih notranjega preoblikovanja obrambnega sektorja se na politično prizorišče vrača vprašanje porabe, kajti po opravljeni notranji čistki je spet možna remilitarizacija oboroženih sil in obrambnega sektorja v celoti, zahteve po večjih obrambnih proračunih pa so znova videti legitimne. Zlasti prestrukturiranje v vojaškem sektorju je namreč po eni strani omogočilo civilianizacijo oziroma odložitve vseh tistih nalog in dejavnikov, ki so delovali na meji med civilnim in vojaškim ter v bistvu bremenili obrambni proračun,¹ učinkovali pa bolj v dobro civilnega oko-

¹ Tipičen primer je slovensko plačevanje nadomestne civilne službe obveznikov, ki ne želijo opravljati vojaškega roka, iz obrambnega proračuna. Konec vojaške obveznosti pomeni tudi konec tega obrambnega izdatka za blaginjo civilne družbe.

lja kot same vojske ali obrambnega sektorja v celoti. Po drugi strani pa je omenjeno prestrukturiranje vodilo v povečanje bojovniških sposobnosti v čistem vojaškem jedru obrambnega sektorja, v povečano strukturno in funkcionalno profesionalizacijo.

Med hladno vojno se je še zdelo, da je vojaška obramba nekakšna splošna evropska družbena obveznost (množične vojske, univerzalna moška vojaška obveznost, ogromne vojaške rezerve). V desetletju po koncu hladne vojne pa se je pokazalo, da je vojaška obramba lahko eden od visoko profesionaliziranih javnih sektorjev, torej javno podjetje, ki tekmuje na trgu delovne sile, ki ponuja svoje storitve na mednarodnem trgu vzpostavljanja in vzdrževanja miru (mirovne operacije) ter na domačem trgu vzdrževanja reda in stabilnosti (pomoč pri naravnih in drugih nesrečah, sodelovanje s policijo).

Tako sta postala procesa obrambne konverzije in obrambnega prestrukturiranja tesno povezana v praksi, zaradi česar je bila potrebna tudi skupna znanstvena obravnava. To slednje je bil glavni namen petletnega evropskega projekta Obrambno prestrukturiranje in konverzija, ki je potekal pod pokroviteljstvom Evropske komisije v okviru raziskovalnega programa COST² v štirinajstih različnih evropskih državah. Raziskovalci in praktiki iz obrambnih in vojaškoindustrijskih sektorjev so izmenjavali svoje nacionalne izkušnje in izsledke ter izvajali mednarodne raziskave na treh področjih raziskovanja: prestrukturiranje in konverzija obrambne industrije na makro ravni; regionalni učinki obrambnega prestrukturiranja in konverzije na mikro ravni; sociokulturni vidiki obrambnega prestrukturiranja in konverzije na kvalitativni ravni. V projekt so bile vključene te evropske države: Avstrija, Belgija, Danska, Finska, Francija, Italija, Madžarska, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Slovenija, Španija, Švedska in Velika Britanija. Pri njem so sodelovali mnogi vodilni evropski znanstveniki in strokovnjaki ter nekatere specializirane evropske raziskovalne ustanove s področja proučevanja konverzije, miru, sporov, vojaške industrije, med njimi so zagotovo omembe vredni: Bonn International Centre for Conversion (BICC), Copenhagen Peace Research Institute (COPRI), Peace Research Institute of Oslo (PRIO), Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) in drugi.

V projektu je dejavno sodelovala tudi slovenska skupina strokovnjakov z Obramboslovnega raziskovalnega centra Fakultete za družbene vede. Prispevek slovenske raziskovalne skupine k celotnemu projektu je bil velik, saj je vodila eno od treh delovnih skupin znotraj celotnega projekta (Working Group on Sociocultural Aspects of Defence Restructuring and Conversion), prispevala ugleden delež k temeljnim objavam iz projekta (Jelušič, Selby, 2000; Manigart, Jelušič, 2001), obenem pa uspešno prenašala ugotovitve iz evropske prakse v slovensko obramboslovno znanost, tako da je vrsta mladih raziskovalcev izdelala in uspešno zago-

² Cooperation on Science and Technology.

varjala svoja magistrska dela oziroma doktorske disertacije o raziskovanih temah (Prebilič, 2001; Kočvar, 2001; Garb, 2002), obenem pa je več raziskovalcev znanstveno delovalo na tujih raziskovalnih ustanovah. Tako je bila dr. Maja Garb na strokovnem izpopolnjevanju na BICC, mag. Vladimir Prebilič na Univerzi v New Castle Upon Tyne in na BICC ter dr. Marjan Malešič na SIPRI.

Raziskovalci so za zbornik Nacionalna in mednarodna varnost prispevali štiri prispevke, s katerimi so zajeli celoto projekta COST Obrambno prestrukturiranje in konverzija, uveljavitev tematike tega projekta v okviru sociologije vojske, ugotovitve iz svojega znanstvenega delovanja na tujih raziskovalnih ustanovah ter ključne ugotovitve iz svojih magistrskih in doktorskih tez. Prispevek Ljubice Jelušič je iz knjige Giuseppeja Caforia Handbook of the Sociology of the Military v izdaji pri Kluwerju, 2002; prispevek Iztoka Kočvarja je povzetek dela ugotovitev iz njegove magistrske naloge z naslovom Preoblikovanje in konverzija vojaške industrije v Evropi (2001); Vladimir Prebilič je prispeval del ugotovitev iz svoje magistrske naloge z naslovom Temeljni modeli konverzije vojaških objektov (2001); prispevek Maje Garb pa predstavlja del ugotovitev iz njene doktorske disertacije Demobilizacija in reintegracija vojaškega osebja v razmerah sodobne družbene tranzicije (2002). Vsi štirje prispevki so zasnovani tako, da pomenijo celoto vseh glavnih raziskovalnih področij projekta Obrambno prestrukturiranje in konverzija, torej splošna spoznanja o konverziji, preoblikovanje in konverzija vojaške industrije, zapiranje in preoblikovanje vojaških objektov ter demobilizacija in vključitev vojaškega osebja v civilno okolje.

Viri:

- Caforio, Giuseppe: Handbook of the Sociology of the Military. New York: Kluwer (2002, v tisku).
- Garb, Maja (2002): Demobilizacija in reintegracija vojaškega osebja v razmerah sodobne družbene tranzicije, doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Gleditsch, Nils Petter, et al. (1996): The Peace Dividend: Contributions to Economic Analysis. Amsterdam: Elsevier.
- Jelušič, Ljubica, John Selby (ur.) (2000): Defence Restructuring and Conversion: Sociocultural Aspects. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Kočvar, Iztok (2001): Prestrukturiranje in konverzija evropske vojaške industrije, magistrska naloga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Manigart, Philippe, Ljubica Jelušič (ur.) (2001): European Defence Restructuring: Military and Public View. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Prebilič, Vladimir (2001): Temeljni modeli konverzije vojaških objektov, magistrska naloga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Ljubica Jelušič

KONVERZIJA VOJAŠTVA: PERSPEKTIVE UPORABE PO KONCU HLADNE VOJNE¹

Uvod: ali sta vojaštvo in konverzija sovražnika?

Obrambna konverzija je področje proučevanja, ki je privabljalo strokovnjake iz različnih znanosti, posebej makroekonomiste, industrijske sociologe, obrambne analitike, raziskovalce miru in v zadnjih dveh desetletjih tudi vojaške sociologe. Večina sodobnih študij s področja obrambne konverzije je nastala po velikem krčenju vojaškega in obrambnega sektorja v poznih osemdesetih letih dvajsetega stoletja oziroma po koncu hladne vojne. Vendar pa konverzija zgodovinsko ni tako nov pojav.

V zgodovini se je konverzija vedno pojavljala kot del obnovitve družbe po končanih vojnah in v tem smislu je bila skoraj vedno uspešen proces ter tudi zanimiva za proučevanje. V miru pa je konverzija postala zanimiva za analitične in znanstvene študije šele v šestdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je kot praktični proces spremljala splošno zmanjševanje obrambnih sektorjev in razorožitev v različnih državah sveta. Zmanjševanje poteka na dveh velikih področjih: prvo zadeva krčenje števila osebja zaradi končane druge svetovne vojne, drugo zmanjševanje v obrambnem sektorju pa je posledica mednarodnih razorožitvenih pogajanj, ki so spodbudila ekonomske analize morebitnih pozitivnih učinkov preusmerjanja vojaške industrije.

Zgodnje študije o obrambni konverziji so se nanašale na nekatere posebne značilnosti tega procesa, skratka, niso se posvečale celoti procesa obrambne konverzije, temveč so prikazovale celo zelo omejene vidike konverzije (denimo ekonomska konverzija). Ožje pojmovanje konverzije kot »neposredne konverzije raziskovalnih institucij in obrambnih tovarn v raziskovalna in proizvodna podjetja civilnih izdelkov z namenom izogniti se izgubi zaposlitve ali zaprtju podjetja« (Struys, 2000: 34) je bilo eno od glavnih značilnosti prvih znanstvenih poskusov proučevanja konverzije. Druga značilnost teh zgodnjih študij je bila njihova trdna navezanost na mirovni aktivizem in razorožitev, zaradi česar so bile te študije v javnosti zelo priljubljene, še posebej med mirovnimi aktivisti. Hkrati pa so ravno zaradi svoje vrednostne naravnosti vzbujale dvome v drugih

¹ Prispevek je v tisku v knjigi: Giuseppe Caforio, *Handbook of the Sociology of the Military*. Kluwer, 2002.

znanostih, še posebej v sociologiji vojske. Sociologija vojske in njeni utemeljitelji so bili zelo sumničavi glede vsebine obrambne konverzije zlasti zato, ker so menili, da je to tema, ki izvira iz mirovnih študij, čeprav je bila vsebinsko nedvomno povezana tudi s področji proučevanja vojaške sociologije.²

Najstarejši znanstveni pristop k proučevanju obrambne konverzije pomeni ekonomska šola (Benoit in Boulding, 1963). Sociologija organizacij dolguje analizo obrambne konverzije enemu svojih najslavnejših strokovnjakov, amerškemu profesorju industrijskega inženirstva Seymouru Melmanu (1970, 1974, 1983). Njegova dela še danes veljajo za temeljne znanstvene vire o konverziji. Obstaja tudi cela vrsta analiz pojavov, ki so povezani s konverzijo, vendar njihovi avtorji niso uporabljali izrazja s področja konverzije. Pomanjkljivost proučevanja obrambne konverzije je bila v tem, da ni obstajal skupen koncept konverzije, ki bi deloval kot analitični okvir za proučevanje preoblikovanja oboroženih sil in obrambne industrije.

Obrambna konverzija je problematika sociologije vojske, še posebej ker gre za proces, ki je tesno povezan s koncepti razorožitve, demilitarizacije in demobilizacije, ti pa so pomembne sestavine predmeta proučevanja sociologije vojske. Melman je populariziral tezo o demilitarizirani družbi (1988) in razorožitveni proces povezal z ekonomsko konverzijo. Tri leta pred njegovo knjigo, ki je spodbudila veliko strokovnih razprav, je Haltiner (1985) empirično preizkusil proces demilitarizacije kot proces spreminjanja vrednot. Shaw (1990) je opisoval povezanost med militarizmom in demilitarizacijo. Van Doorn pa je bil med prvimi vojaškimi sociologi, ki je razvijal teoretično paradigmo o »zmanjševanju množičnih vojsk« (1975). Tezo je pozneje tudi empirično dokazal Haltiner (1998). Omenjeni avtorji oziroma njihove paradigme in empirična dela so temelj vojaške sociologije kot najbolj zainteresirane znanosti za kvalitativne procese obrambne in vojaške konverzije, medtem ko je kvantitativni vidik obrambne konverzije še vedno predvsem ekonomsko obravnavan.

V desetletju čakanja na dividende zaradi družbene rekonstrukcije po koncu hladne vojne se je razširil in dopolnil tudi koncept konverzije, tako da se znotraj tega koncepta obravnavajo pojavi vojaške demobilizacije po končanih oboroženih spopadih ter v miru, pa tudi pojav nevojaške uporabe vojaške infrastrukture.³ Kljub temu se je v javnosti in v stro-

² Dvomi glede mirovnih študij na splošno in glede obrambne konverzije so vključeni v sam začetek vojaške sociologije, ko se je določal obseg tematike, ki sodi v vojaško sociologijo. Kurt Lang, ki je bil avtor prve anotirane bibliografije sociologije vojske, objavljene v reviji *Current Sociology* (16. 3. 1968; tiskano 1970), je pri metodologiji vključevanja in izločanja posameznih besedil v bibliografijo zapisal, da je vključil vsa besedila, ki so govorila o področjih, povezanih z vojsko, in so imela sociološki pristop, ne glede na to, iz katere stroke je bil avtor, ter izločil vsa dela iz mirovnih študij zaradi morebitnega tendencioznega in vrednostnega pisanja.

³ Bonski mednarodni center za konverzijo (Bonn International Centre for Conversion, BICC) je leta 1996 začel objavljati letno publikacijo o konverziji z naslovom *Conver-*

kovnih krogih uveljavila presoja, da sta tako konverzija kot mirovna dividenda propadla procesa (Voronkov 1996: 134).⁴ Empirično proučevanje in preizkušanje rezultatov obrambne konverzije sta v nekaterih evropskih državah potekali v obdobju 1997–2001⁵ v projektu z naslovom Obrambno prestrukturiranje in konverzija. Tudi študije v okviru tega projekta so pokazale na dilemo glede razmerja med obrambnim prestrukturiranjem in obrambno konverzijo, in sicer na dilemo glede tega, ali gre za dopolnjujoče se ali za tekmovalne procese v svetovni skupnosti.

Izraz konverzija je tako počasi izgubil svoj protivojaški in protivojni teoretični pomen ter se preoblikoval v enega tistih konceptov, s katerimi si lahko vojaštvo pomaga pri oblikovanju mehanizmov za uspešno uporabo sproščenih vojaških virov.

Če je na začetku konverzija še veljala za znanstveni interes ekonomske znanosti, pri čemer naj bi se izmerili učinki konverzije za blaginjo civilne družbe, ter za javni poziv mirovnikih aktivistov, je po treh desetletjih razvoja koncepta jasna potreba po interdisciplinarnem pristopu na znanstveni ravni ter povezanosti tega pristopa s finančnimi in komercialnimi krogi na praktični ravni. Čeprav je bila konverzija na začetku protivojaško usmerjen pojav, se je v tem času preoblikovala v pojav, ki deluje v interesu vojaštva, interesu storitev, ki podpirajo vojaštvo (obrambna industrija), in tudi v interesu civilne družbe. Če je ob svojem nastanku koncept konverzije pomenil protislovno temo med vojaštvom in civilno družbo, je danes povezovalni element v civilno-vojaških odnosih.

Konverzija: preoblikovanje obrambnega aparata in sprememba družbene perspektive

V preteklih treh desetletjih se je konverzija razvijala kot empirični pojav in kot analitični koncept z različnimi pomeni. The Dictionary of Alternative Defense (Slovar alternativne obrambe) trdi, da pojem konverzije opisuje preusmeritev proizvodnih sredstev iz vojaške v civilno proizvodnjo ali v širšem pomenu besede uporabo teh sredstev iz vojaške v civilno. V

sion Survey. Publikacija prinaša najnovejše podatke o globalni razorožitvi, demilitarizaciji in demobilizaciji. Podatki se merijo s tako imenovanim indeksom BIC3D (BICC Conversion, Disarmament, Demobilization and Demilitarization).

⁴ Voronkov šteje mirovno dividendo med mite, ki so se oblikovali že med hladno vojno. Tako naj bi bila mirovna dividenda nekakšno magično sredstvo za rešitev vse vrste vprašanj.

⁵ Evropska komisija je ta projekt izvajala v okviru programa COST. Projekt naj bi pomenil empirično analizo različnih vidikov obrambnega prestrukturiranja in konverzije, še zlasti pa ekonomske, socialne, kulturne in politične rezultate v 14 sodelujočih državah, to je v Avstriji, Belgiji, Danski, Italiji, Finski, Franciji, Madžarski, Nemčiji, Nizozemski, Norveški, Sloveniji, Španiji, Švedski in Veliki Britaniji.

še širšem pomenu besede pa pomeni konverzija preusmeritev družbe iz obdobja vojne v obdobje miru (Møller, 1995: 91–92). Brzoska (1999: 132–133) razlikuje med tremi skupinami analitične uporabe pojma konverzije. Prva skupina konceptov se omejuje na preoblikovanje podjetij s področja obrambne industrije iz proizvodnje za vojaške potrebe v proizvodnjo civilnih dobrin (ta koncept naj bi bil posebej razvit v sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih dvajsetega stoletja). Druga skupina konceptov se osredotoča na preoblikovanje vseh vrst virov, ki se pojavljajo v vojaškem sektorju. Tretja skupina konceptov izgublja pretežno ekonomski vidik proučevanja in vključuje vse oblike ekonomskih, psiholoških, kulturnih in političnih sprememb, ki se dogajajo v družbah z zmanjšanimi vojaškimi prizadevanji. Brzoska meni, da je prva skupina konceptov preozka, ker se ukvarja samo z eno od sprememb v vojaškem sektorju, pri čemer predpostavlja popolno preusmeritev iz vojaške v civilno proizvodnjo. Tretja skupina konceptov je po njegovem mnenju preobremenila koncept konverzije kot analitični koncept, in sicer zato ker vključuje tudi pojave, ki ne zadevajo nujno krčenja v vojaških sektorjih. Za analitične in praktične namene je še najprimernejša uporaba druge skupine konceptov, saj vključuje perspektivo nove oziroma drugačne uporabe obstoječih virov (Brzoska, 1999: 133).

Koncept drugačne uporabe obstoječih virov je bil oblikovan na bonkskem mednarodnem centru za konverzijo BICC. Uporablja se kot empirično merilo za konverzijo na šestih ključnih področjih, rezultati teh merjenj pa se objavljajo v redni letni publikaciji Conversion Survey. Ta ključna področja so: realokacija finančnih virov, preusmeritev raziskovanja in razvoja, preoblikovanje vojaštva, demobilizacija in ponovno vključevanje v družbo, zapiranje vojaških oporišč in njihova preusmeritev, razpoložljivost presežkov orožja. Na teh področjih je mogoče uporabiti kvantitativne kazalce iz ekonomskih znanosti in tako pojasniti, katera raven kvantitativnega preoblikovanja obrambnih zmogljivosti je bila dosežena.

Projekt Obrambno prestrukturiranje in konverzija, ki ga je vodila Evropska komisija (1997–2001), je potekal v okviru družboslovnih znanosti ter pri tem obdeloval predvsem tri razsežnosti konverzije: konverzijo vojaške industrije (Serfati, 1996), regionalne razsežnosti zapiranja vojaških oporišč in obratov vojaške industrije (Jauhiainen et al., 1999) in socialnokulturne vidike konverzije (Jelušič, Selby, 2000; Manigart, Jelušič, 2001). Pri vseh treh razsežnostih so bila upoštevana razmerja med obrambnim prestrukturiranjem in obrambno konverzijo v obdobju po koncu hladne vojne.

Sociologija vojske se ukvarja predvsem s kvalitativnimi vidiki konverzije. To pomeni, da proučuje sociokulturne vidike vseh šestih ključnih področij konverzije, pri čemer pa je glavno zanimanje še vedno usmerjeno predvsem v področje demobilizacije in reintegracije vojaškega osebja. Kvalitativna konverzija se torej ne proučuje le kot stranski produkt

preoblikovanja oboroženih sil, temveč tudi kot odnos med vojaško organizacijo in civilnim okoljem. Tako v vojaškem kot v civilnem okolju se morajo oblikovati nove družbene perspektive za tiste, ki ostajajo v vojaškem sektorju ali v sektorjih, ki so z vojaštvom povezani (se pravi v vojaških oporiščih, v vojaški industriji), za tiste, ki zapuščajo vojaški sektor, in za civilno družbo, ki mora sprejeti odvečne vojaške zmogljivosti. Novejša zgodovina kaže, da zmanjševanje oboroženih sil ne vodi vedno v kvalitativno konverzijo sproščenih virov, s čimer je dodatno potrjena teza o konverziji kot razkošju najbogatejših držav, medtem ko si revne države ne morejo privoščiti zagotovitve dodatnih sredstev, da bi lahko sproščene vire preusmerile v nove dejavnosti.

Konverzija in podobni koncepti (razorožitev, diverzifikacija, obrambno prestrukturiranje)

Konverzija in razorožitev sta vzporedna procesa, ki sta se okrepila z umirjanjem hladne vojne. Oba procesa sta pogosta v državah, ki so pripadale meddržavnim zvezam hladne vojne, to je v državah članicah zveze Nato in v državah, ki so pripadale nekdanjemu Varšavskemu sporazumu. Procesa sta opazna tudi v tistih državah, ki so bile nevtralne ali neuvrščene v zunanji politiki oziroma v odnosu do obeh nekdanjih blokov. Razorožitev je bila delno vodeni proces. To pomeni, da je potekala kot rezultat doseženih dogovorov med nekdanjimi nasprotnicami ali med zainteresiranimi državami. V nekaterih primerih je bila razorožitev tudi spontani proces, v katerem so številni člani vojaškega osebja zapuščali vojaške organizacije v iskanju perspektivnejših zaposlitev na civilnem trgu delovne sile. Ta vrsta razorožitve je bila posledica hitrega zniževanja življenjskega standarda vojaškega osebja, do česar je prišlo v večini posocialističnih držav. Poleg velikega števila vojakov, ki so zapuščali vojaške organizacije, je prišlo tudi do velike širitve odvečnega orožja. Presežki orožja, posebej lahkega pehotnega orožja, so se selili v nova območja oboroženih spopadov. Evropa je bila prostor, v katerem sta se odvijala oba omenjena procesa, se pravi množičen odhod vojaškega osebja, posebej mlajšega in še sposobnega uveljaviti se v drugih poklicih, ter izginjanje zalog odvečnega orožja. Na Balkanu oziroma v Jugovzhodni Evropi se uveljavi še en poseben proces, ki je posledica zmanjševanja poklicnega jedra posebej vzhodnoevropskih posocialističnih vojsk, to pa je nova zaposlitev odvečnih vojakov v oboroženih spopadih ali po njih. Gre v bistvu za dva ločena pojava. Določeno število poklicnih vojakov nekdanjih socialističnih vojsk se kot sproščena delovna sila pojavlja v balkanskih spopadih kot prostovoljci v bojih na strani različnih vojskujočih se strani. Precejšnje število poklicnih vojakov pa se prav zaradi povečanih potreb po pripadnikih mirovnih sil na Balkanu uspešno izogne demobili-

zaciji tako, da odide v mirovne operacije za bistveno višji zaslužek, kot bi ga dobili doma. Torej vidimo, da se vojaško osebje, ki velja za presežek delovne sile v vojski, ozira ne le po civilnih službah, temveč tudi po službah na vojaškem trgu delovne sile, predvsem zunaj domačih držav.⁶

Brzoska (2000, 15–16) povezuje proces razorožitve s procesom konverzije tako, da šteje proces razorožitve kot začetno točko v procesu konverzije. Sicer pa je razorožitev večrazsežnosten in včasih tudi protisloven pojav. Kaže se sicer v manjši količini orožja, vendar ne pomeni, da ga vedno spremlja tudi zmanjšanje vojaških sposobnosti oziroma zmogljivosti. Zmanjšanje števila določene vrste orožja namreč lahko vodi tudi v povečano količino orožja druge vrste ali v bolj sofisticirano orožje. To pa povečuje vojaške zmogljivosti. Zmanjševanje v izdatkih za vojsko se lahko konča tudi v strukturni prilagoditvi znotraj vojaškega sektorja, ki se potem nadaljuje z racionalizacijo in celo povečano produktivnostjo vojaških zmogljivosti. Spremembe v devetdesetih letih dvajsetega stoletja so vojaške organizacije potisnile v situacijo, v kateri lahko dobijo bistveno manj osebja, so družbeno manj pomembne kot med hladno vojno, toda hkrati imajo več obveznosti in so tudi večkrat uporabljene v vojaškofunkcionalnem smislu. Gre za paradigmo »manj vsega« (less of everything), ki jo razvijajo nekateri sodobni vojaški sociologi (Boëne et al., 2000: 43), in pomeni protislovje med zmanjšanimi vojaškimi izdatki po koncu hladne vojne ter povečanimi političnimi in javnimi pričakovanji glede učinkovitosti in sposobnosti vojske za spopadanje z novimi izzivi, grožnjami in tveganjem.

Torej lahko rečemo, da ima razorožitev kvantitativno razsežnost, ki se pokaže v zmanjšanih ali povečanih vojaških zmogljivostih. Zmanjšani vojaški izdatki niso nujno dokaz manjšega pomena vojske v civilnem okolju. Avtorji študije o švedski vojski v mednarodnih odnosih (Boëne et al., 2000: 44–45) ugotavljajo, da je vojaška obramba postala manj pomemben politični cilj, kajti za ljudi so pomembnejši izobraževanje, zdravstvena nega, boj proti kriminalu, ustvarjanje novih delovnih mest, skrb za okolje in druge potrebe vsakdanjega življenja. Kljub temu je zaupanje v vojsko kot institucijo ostalo na visoki ravni ali se je glede na nekdanje trende iz osemdesetih let celo povečalo.

Obravnavana protislovja v razorožitvi kažejo, da je ne moremo obravnavati kot kvantitativno zmanjševanje vseh vidikov vojaškega sektorja in kvalitativno izgubljanje pomena vojske v družbi. Brzoska (2000: 29)

⁶ Zvezna republika Jugoslavija (ZRJ) je uporabljala ruske prostovoljce, da so se borili na strani Srbov v Bosni in Hercegovini (1992–1995). Kaže, da so ti prostovoljci ostali nekje na srbskih ozemljih ali pa so se drugi pojavili v Srbiji pozneje, saj so nastopali kot mobilizacijska sila med Natovimi napadi na ZRJ v letu 1999. Ruski prostovoljci so se udeleževali velikih protivojnih in protinatovskih demonstracij v Beogradu in drugih srbskih mestih, s čimer so v bistvu srbske oblasti želele pokazati svojim državljanom, da je Rusija pripravljena pomagati Srbiji. Ruski prostovoljci so bili na mitingih sprejeti z ovacijami, toda Rusija ni bila pripravljena ponoviti začetka prve svetovne vojne, ko je podprla Srbijo v podobni situaciji.

meni, da je treba v zvezi s tem razlikovati med različnimi procesi, in sicer med kvantitativno razorožitvijo, ki lahko vodi v ponovno uporabo odvečnih ali sproščenih virov, se pravi v ekonomsko konverzijo, med kvalitativno razorožitvijo, ki vodi v prestrukturiranje sil ali v tako imenovano vojaško-politično konverzijo, ter demilitarizacijo, ki vodi v kulturno, psihološko preusmeritev oziroma v konverzijo družbe. Upošteva je tovrstno tipologijo razsežnosti konverzije, bi lahko rekli, da se vojaška sociologija v glavnem ukvarja z vojaško-politično konverzijo in s konverzijo družbe.

Gledano kratkoročno takoj po koncu hladne vojne mirovne dividende ni bilo, zato so se mnogi strokovnjaki, pa tudi javnomnenjski voditelji pritoževali, češ da je konverzija napačen proces. Pričakovanja, da bo obrambna konverzija imela kratkoročne učinke, so bila naivna in so praviloma izhajala iz preozke definicije konverzije, in sicer definicije, ki predpostavlja takojšnjo polno pritegnitev sproščenih vojaških virov v civilnem okolju. Razočaranje strokovnjakov zaradi neuresničene mirovne dividende je kar precej vplivalo na javno mnenje ter na politične in akademske kroge. Zato se dogaja, da nekateri strokovnjaki, čeprav se ukvarjajo s temami s področja konverzije, ne želijo povezovati svojega dela s samim konceptom konverzije (Brzoska 1999: 131). Tako se je začel uporabljati nov koncept, ki opisuje politiko uporabe vojaške tehnologije v civilne namene, in sicer »obrambna diverzifikacija«. Zelo priljubljen je predvsem v Veliki Britaniji, v kateri je laburistična vlada podprla omenjeni proces in pomagala pri ustanovitvi agencije za diverzifikacijo. Ta je namenjena nadzoru nad vsemi oblikami prizadevanj za konverzijo obrambne industrije. Diverzifikacija pomeni, da se podjetje (ali tehnologija) popolnoma preusmeri na drugo ekonomsko področje, vendar pri tem ne izgubi svojih prejšnjih dejavnosti, temveč spremeni svojo notranjo strukturo delovanja (Struys, 2000: 34).

Proces, ki tudi poteka hkrati z obrambno konverzijo, je obrambno prestrukturiranje. Dilemo o razlikovanju med konverzijo in obrambnim prestrukturiranjem je mogoče razložiti z naslednjimi ugotovitvami (Jelušič, 2000: 311–312):

Prvič, obrambno prestrukturiranje je proces, ki prizadeva vse nacionalne in nadnacionalne obrambne organizacije in institucije. Konec hladne vojne je vplival na naravo sodobnih konfliktov tako, da je lahko prišlo do zmanjševanja vojaških izdatkov in obsega oboroženih sil. Odprle so se nove možnosti za zavarovanje mednarodne varnosti držav, posebej tistih, ki so pripadale nekdanjemu socialističnemu svetu. Vse, posebej evropske države so bile ne glede na svoj politični sistem, velikost in vlogo v mednarodni skupnosti prisiljene v preoblikovanje svojih obrambnih zmogljivosti.

Drugič, konverzija je proces, ki sledi zmanjšani uporabi vojaških in obrambnih virov, potrebuje načrte, programe in zavestno akcijo. Nanaša se na organizirano preusmeritev ljudi, veščin, tehnologij, opreme, finančnih in ekonomskih virov iz dejavnosti, ki so povezane z obrambo ali

vojaštvom, v civilne dejavnosti. Konverzija ni poceni, pa tudi ne spontan proces. Za konverzijo so potrebni znanje, denar, zamisli in čas.

Tretjič, obrambno prestrukturiranje je običajno proces, ki ga vodi država, lahko pa ga nadzirajo tudi mednarodne organizacije, kar v nekaterih primerih vodi v razorožitev, demilitarizacijo ali celo v konverzijo, praviloma pa le v preoblikovanje znotraj samega obrambnega sektorja. Konverzija pa je lahko proces, ki ga vodi država (državna agencija), lahko pa tudi regionalne, lokalne ali celo zasebne organizacije. Vlade niso v vseh primerih zainteresirane za vlaganje v konverzijo, kajti ta je lahko kratkoročno bistveno dražja kot samo zaprtje dejavnosti.

Četrto, obrambno prestrukturiranje in konverzija morata biti obravnavana skupaj, kadar obstaja socialna potreba po preusmeritvi obrambnih virov v druge družbene sektorje. Če pride do preusmeritve znotraj obrambnega sektorja in to vodi v učinkovitejšo obrambo ali v boljšo uporabo omejenih virov, je ta proces primerneje poimenovati obrambno prestrukturiranje.

Petič, v obrambnem sektorju prihaja do procesov, katerih cilj je povečanje obrambne učinkovitosti in razvoj civilne družbe. Primer takšne vrste je razvoj informacijske tehnologije. Zgodovina razvoja medmrežnih komunikacij pokaže, da so bile prve oblike omrežnih elektronskih komunikacij razvite v ameriški vojski. Arpanet, predhodnik sedanjega Interneta, je bil namenjen ohranitvi komunikacij, tudi kadar bi kateri od poveljevalnih centrov izpadel iz omrežja zaradi jedrskega napada. Naslednik Internet omogoča najhitrejši možni način prenosa ogromnih količin podatkov za civilne namene. Velikokrat pa je tudi zelo primeren medij za vodenje internetne vojne (Caforio, 2000). Zdaj se mora vojaštvo prilagoditi redu (ali neredu) civilnega Interneta. Paradoks pa je v tem, da je za vojaško organizacijo in za obrambni sektor primerneje privaditi se »nevojaški« tehnologiji in strategiji z namenom izpopolniti obrambno učinkovitost, kot pa nadaljevati s tradicionalnim konceptom vojaške samozadostnosti.

Konverzija in dividende konca hladne vojne

Ob koncu hladne vojne je bila ekonomska konverzija pravi hit ekonomskih analiz, političnega jezika in celo javnega mnenja. Koncept ekonomske konverzije je bil preveden v koncept »mirovne dividende« (Gleditsch, 1996). Ta koncept se je uporabljal za opisovanje ugodnosti zaradi nižjih obrambnih stroškov in konverzije vojaške proizvodnje v civilno proizvodnjo (Intriligator, 1996:1). Konverzija iz vojaške v civilno proizvodnjo pa ni le stvar preusmeritve kapitala iz ene kategorije socialne porabe v drugo. Konverzija zahteva temeljno preoblikovanje virov v ekonomiji, vključno s preusmeritvijo oziroma novim usposabljanjem vojakov ali

delavcev v obrambnem sektorju, preusmeritev kapitala in razvoj zmogljivosti za proizvodnjo nevojaških izdelkov ali storitev. Zmanjšana obrambna poraba potencialno vodi v nove pridobitve, kratkoročno pa v zmanjševanje obrambnih stroškov, v nezaposlenost oziroma manjšo zaposlenost delovne sile, kapitala in drugih virov, kar imenujemo stroški. Šele dolgoročno začne zmanjšana obrambna poraba vplivati na razvoj, in sicer tedaj, ko se nezaposleni viri znova zaposlijo in začnejo proizvajati nove dobrine ali storitve (Intrilingator, 1996: 3).

Na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja je bilo veliko javnega optimizma glede obrambne konverzije. To je bilo posledica zaznavanja, da so bile vse prejšnje povojne konverzije praviloma uspešne (Gansler, 1995: 7–9). Vendar pa dogajanja po koncu hladne vojne ni bilo možno v celoti primerjati z dogajanjem po koncu drugih vojn. Obdobja, ki so sledila konvencionalnim vojniam, so pokazala veliko žrtev med vojaki in civilisti ter veliko uničenje predvsem civilnih proizvodnih zmogljivosti. Obdobje po koncu hladne vojne pa ni bilo zaznamovano z velikim fizičnim uničenjem, in vendar je prisililo obrambni sektor k velikemu krčenju obsega. Obdobje takoj po koncu hladne vojne ne pozna posebnosti, ki jo imenujemo »rekonverzija«, ki pomeni pokonfliktno vračanje nekaterih podjetij k civilnim dejavnostim, potem ko so med vojno proizvajala v glavnem za vojaške potrebe (Struys, 2000: 34). Obrambni podjetniki devetdesetih let so morali konvertirati vire, ki so bili izvorno oblikovani kot viri za proizvodnjo za obrambne potrebe, v proizvodnjo za civilni trg. Po koncu hladne vojne se je izrazito zmanjšanje povpraševanja po vojaških dobrinah pojavilo hkrati z ekonomsko in industrijsko recesijo (posebej v Srednji in Vzhodni Evropi). Sproščeni vojaški viri so se znašli na trgu brezposelnih skupaj s sproščenimi (oziroma odpuščenimi) civilnimi viri. V preteklosti je industrija povojnega obdobja nadomestila izgubljeno vojno povpraševanje s civilnim povpraševanjem in potrošnjo v miru. Po hladni vojni pa se to ni zgodilo. Civilni trg dela, kapitala in tehnologij je bil že prenapolnjen. Rekonverzija je torej vrnitev določenih podjetij k civilnim dejavnostim, potem ko so bila začasno angažirana za vojaške potrebe. Nekaj takšnega torej kot demobilizacija mobiliziranih vojakov po koncu sovražnosti. Pri obrambnih podjetjih je rekonverzija pomenila preusmeritev dejavnosti iz vojaških v nevojaške, vendar tako, da vseskozi obstaja del ekonomskih zmogljivosti, ki se ne konvertirajo. Protislovje med kratkoročnimi stroški in dolgoročnimi ugodnostmi zaradi zmanjšanih obrambnih izdatkov je povzročilo veliko razočaranje nad tako imenovano dividendo konca hladne vojne.

Stvarnost preoblikovanj po koncu hladne vojne lahko opišemo kot krčenje obrambnih izdatkov, izginjanje tradicionalnih vojaških sovražnikov, izzivi novih nevojaških groženj, aktivni regionalni in lokalni oboroženi spopadi ter regionalne oboroževalne tekme. Večina odzivov na to novo stvarnost se odvija v okolju obrambnega prestrukturiranja. Ti odzivi so lahko:

Prvič, načrtovano obrambno prestrukturiranje kot proces, ki prilagaja obrambni sektor na zmanjšane obrambne izdatke, preusmeritve se dogajajo v glavnem znotraj obrambnega sektorja, pri čemer nekateri presežki delovne sile še ostajajo na plačilni listi ali pa so prisiljeni v zgodnje upokojevanje. Rezultat tega procesa je učinkovita obramba ob zmanjšanih stroških, opazen pa je predvsem v bogatejših državah Zahodne Evrope.

Drugič, nenačrtovano obrambno prestrukturiranje, ki se kaže predvsem v zapiranju podjetij in vojaških oporišč oziroma objektov ter v brezposelnosti vojakov, častnikov in civilnih delavcev v obrambnem sektorju. Skupen rezultat je zmanjšana obrambna učinkovitost, opazna pa je v večini srednje- in vzhodnoevropskih držav.

Tretjič, obrambna konverzija kot preusmeritev ekonomskih, tehnoloških, delovnih in drugih virov iz oboroženih sil ter obrambne industrije v civilne dejavnosti. To je proces z dolgoročnimi pridobitvami zaradi zmanjšanih obrambnih zmogljivosti, vendar ob prehodni začasni brezposelnosti ali podzaposlenosti dela, kapitala, baz, podjetij in drugih virov (to je proces spreminjanja mečev v pluge). To je skupni evropski ideal, ki pa ga opazimo le v najbogatejših državah in še to le pri nekaterih primerih.

Četrtič, obrambna diverzifikacija kot proces, v katerem so civilna podjetja sposobna konvertirati svojo proizvodnjo, prvotno oblikovano za potrebe civilnega trga, v vojaške zmogljivosti (sprememba plugov v meče).

Prestrukturiranje in diverzifikacija sta procesa, ki potrebujeta javno podporo oziroma provojaške vrednote in ideologije v družbi. Po drugi strani pa je konverzija uspešnejša v okolju protivvojaške ideologije in javnega skepticizma glede vojaštva. Za uspeh konverzije je potreben čas, zato je treba v tem procesu doseči veliko mero pozitivnih stališč javnosti, politične elite, delavcev v obrambni industriji, vojaških profesionalcev in menedžerjev.

Konverzija in demilitarizacija (konverzija družbe)

Demilitarizacija je večpomenski koncept. Najozžje razumevanje izhaja iz mednarodnega prava, po katerem se demilitarizacija nanaša na prepoved vzpostavitve kakršnih koli vojaških objektov ali oboroženih sil na ozemlju, določenem s pogodbo. Demilitarizacija določenega ozemlja običajno sledi mirovnemu sporazumu in je namenjena zmanjšanju oboroženih napetosti ter možnosti ponovnega izbruha sovražnosti. Popolna demilitarizacija pomeni uničenje vseh vojaških objektov, prepoved vzpostavitve nove vojaške infrastrukture, prepoved vseh oblik delovanja oboroženih sil, razen tistih, ki skrbijo za red in mir, prepoved vojaškega rekrutiranja in urjenja. Po mednarodnem pravu pomeni demilitarizacija tudi vrnitev oboroženih sil v vojašnice po končanih državnih udarih.

Kompleksnejše razumevanje demilitarizacije izhaja iz spremembe vrednot sodobne družbe in iz spremenjene vloge oboroženih sil v družbi. Ta koncept demilitarizacije je povezan z ekonomsko konverzijo in z izboljšanjem kakovosti življenja kot dejavnika, ki spodbujata individualnost v sodobnem življenjskem stilu. Za te spremembe se vse bolj uveljavlja izraz postmoderna družba, ki naj bi se pojavila ob vstopu v novo tisočletje, čeprav so nekatere značilnosti tega pojava v sicer manjšem obsegu, kot ga opazujemo v zadnjih letih, opisovali že dosti pred velikimi premiki iz devetdesetih let dvajsetega stoletja, denimo s konceptom »demilitarizirane družbe« (Melman) ali »tihe revolucije« (Inglehart).

Melman (1988:ix) je menil, da demilitarizirajoča se družba vzpostavlja demokratično odločanje in decentralizacijo, spodbuja produktivne vrednote in sprošča vire, potrebne za katero koli obliko izboljšanja kakovosti življenja. Poleg tega naj bi bila po njegovem mnenju konverzija ekonomije iz vojaške v civilno ekonomska alternativa oboroževalni tekmi. Melman je dokazoval povezanost treh procesov, in sicer konverzije, demilitarizacije in razorožitve. Kljub temu je bilo njegovo delo, posvečeno demilitarizirani družbi, podvrženo dvomom in kritikam, ki so zadevale v glavnem utopično naravo Melmanove zamisli, da se bodo institucije za delanje vojne ter supersile prisiljene podrediti vzporednim procesom razorožitve in ekonomske konverzije.

Demilitarizacijo lahko razumemo tudi kot spremembo vrednot in stališč do ključne vloge vojaštva v nacionalnovarnostnem sistemu. Haltiner pojasnjuje nastajanje novih vrednot, v katerih vojaštvo ni več osrednja nacionalna ali državna institucija, kot proces »sekularizacije vojaštva« (Haltiner, 1985: 39). To pomeni, da se v družbi vojaštvo sicer dopušča kot ena od institucij za zagotavljanje nacionalne varnosti, vendar nič več kot osrednja ali celo edina institucija za ta namen. Stališča družbe niso usmerjena proti vojski, torej niso protivojaška stališča ali protivojaška ideologija, torej niso izražena v kategorijah za in proti. Stališča do vojske so bolj povezana s pomenom vojske in nihajo med pomembnostjo ali nepomembnostjo. Stopnja ignoriranja vojske narašča. Moskoss se dotika istega vprašanja, ko govori o oboroženih silah in javnih stališčih v različnih obdobjih polpretekle zgodovine. Tako naj bi javnost v sodobnih družbah pred hladno vojno podpirala vojsko; v pozni moderni dobi, torej med hladno vojno, je bilo stališče javnosti do vojske ambivalentno. V postmoderni dobi, torej po koncu hladne vojne, pa postaja odnos javnosti do vojske vse bolj indiferenten (Moskos, 2000: 15, 20). Razlago za to indiferentnost iščemo v koncu splošne vojaške obveznosti, ki se odvija v Evropi po koncu hladne vojne, s čimer postaja splošni populaciji vojaška služba vse manj znana. S tem se povečuje prepad med vojaško in civilno sfero. Konec splošne vojaške obveznosti je posledica dolgoročnega zmanjševanja obsega množičnih vojsk, ki ga opazujemo vse od konca druge svetovne vojne (Van Doorn, 1975; Burk, 1992; Haltiner, 1998).

Konverzija vojaškega osebja

Socialne posledice krčenja obrambnih izdatkov

Vojaška sociologija se po koncu hladne vojne predvsem ukvarja s pojavom demobilizacije vojakov, ki je posledica konca vojn ali pa krčenja obrambnih izdatkov v miru. Koncept demobilizacije vojakov po koncu hladne vojne se deloma stika s pojavom, ki zadeva »teorije o zmanjševanju množičnih vojsk« (Haltiner, 1998: 7), še posebej v tistem delu, kjer se nanaša na erozijo koncepta množične vojske na temelju vojaške obveznosti. Nanaša pa se tudi na veliko širši proces demobilizacije profesionalnega vojaškega osebja (torej osebja, ki je na vojaški plačilni listi), ki mora zaradi krčenja obrambnih izdatkov zapustiti službo v vojski in poiskati novo, uglednejšo, bolje plačano ter zanesljivejšo službo na civilnem trgu delovne sile. Ta vidik demobilizacije je povezan s ponovno vključitvijo vojakov v civilno življenje.

Kvantitativna merila za zmanjševanje vojaštva v preteklem desetletju kažejo, da je v svetu število vojakov padlo z 28,8 milijona v letu 1987 na 22 milijonov v letu 1997. Število vojakov na državljana upada še hitreje. Tako je bilo v letu 1987 5,7 vojaka na tisoč prebivalcev, v letu 1997 pa 3,7 vojaka na tisoč prebivalcev. Seveda so med celinami velike razlike, pri čemer je v Evropi zmanjšanje števila vojakov najizrazitejše, in sicer se je zmanjšalo na 62 odstotkov obsega iz leta 1987 (Conversion Survey, 1999: 76).

Demobilizacija pomeni zmanjšanje številčnosti osebja, zmanjšanje obsega redne vojske, paravojaških sil in tudi civilnega osebja, ki ga zaposlujejo oborožene sile. Publikacija Conversion Survey (1999:76) v pojem demobilizacije ne vključuje tistega osebja, pri katerem gre za naravni premik iz vojaške v civilno sfero, ki se dogaja v vojski. Vendar pa je podatek o prehodnosti osebja pomemben za merjenje demobilizacije v smislu konverzije, saj ta prehodnost ravno tako zahteva posebna sredstva, s katerimi je treba neustreznim vojakom ali vojakom po izteku pogodbe pomagati najti službe v civilnem sektorju. Poleg tega je kroženje osebja med civilno in vojaško sfero pomemben kazalec pritoka novih idej v vojaško sfero, hkrati pa tudi kazalec razmerja med institucionalno in poklicno naravo osebja (Moskos, Wood 1988). Kroženje osebja kaže, koliko je vojaška profesija konvergentna ali divergentna glede na druge civilne profesije (Caforio, 2000), se pravi, koliko se po svojih značilnostih približuje značilnostim civilnih profesij. Vojaki, ki so bili izpostavljeni konvergentni profesionalni socializaciji, so bolj pripravljeni na kroženje oziroma odhod iz oboroženih sil kot pa tisti, ki so bili izobraženi v bolj divergentnih vojaških izobraževalnih sistemih, poleg tega pa so tudi bolj pripravljeni na ponovno vključitev v civilno življenje in sposobni hitreje prispevati k proizvodnji civilnih dobrin.

Kroženje osebja je največje v državah, v katerih imajo veliko obvezni-

kov, vendar ti ostanejo v vojski samo določeno obdobje. Ko končajo obvezno služenje vojaškega roka, zapustijo organizacijo, gredo v rezervno službo ali pa postanejo (v nekaterih primerih) pogodbeni vojaki. Vojaki, podčastniki in častniki praviloma vedo, kaj morajo izpolniti za napredovanje in ohranitev službe ter v katerih primerih se njihove pogodbe iztečejo. Vendar pa se prostovoljni odhodi iz vojske ne dogajajo vedno v tolikšni meri, kot bi si to želeli načrtovalci vojaškega osebja. Veliko poklicnih vojakov, podčastnikov in častnikov bi raje ostalo v vojaški organizaciji.⁷ Nove vojaške naloge (posebej nevojne vojaške operacije) zahtevajo veliko mladih vojakov. To pomeni, da je za poklicne vojske ključnega pomena tekmovati na trgu delovne sile in nadaljevati z rekrutiranjem mlajšega osebja, medtem pa skrbeti za ponovno urjenje starejšega osebja ter jim pomagati pri iskanju novih zaposlitev (Manigart, 2000: 61).

Demobilizacija je samo začetni del procesa konverzije osebja (Kingma, Pauwels, 2000: 16). Drugi del tega procesa se nanaša na ponovno vključitev v civilno okolje in ta drugi del procesa je dejanska konverzija. To pomeni, da se demobilizacija lahko konča tudi z razpustitvijo vojakov⁸, kar potem samo poveča število brezposelnih v družbi ali pa lahko pomeni celo nevarnost za družbo, kajti brezposelni vojaški veterani imajo lahko posebne predstave o tem, kako poiskati sredstva za preživetje. Prehod iz demobilizacije v ponovno vključitev v družbo zahteva dodatna sredstva, pri čemer je ponovna vključitev nujna, če hočemo zagotoviti produktivno vlogo demobiliziranih vojakov v civilnem življenju. Kingma in Pauwels (2000: 16) razlikujeta med različnimi vidiki ponovne vključitve v družbo, kot so socialni, politični, ekonomski in psihološki. Socialni, politični in ekonomski vidiki ponovne vključitve so povezani s sposobnostjo družbe, da sprejme nekdanje vojake ter tiste, ki so odvisni od njihovega dela. Psihološka prilagoditev pa je odvisna od vojakove osebne prilagoditve civilni situaciji. Gre za proces spreminjanja vrednot vojaka oziroma spreminjanja vojaške zavesti, pri nekdanjih vojakih pa celo za proces psihološke obravnave stresnega sindroma.

Ponovna zaposlitev je praviloma prvi korak v procesu ponovne vključitve ljudi, ki so bili navajeni na poseben način življenja ter poznali le določeno znanje in veščine. Nekatere veščine, denimo bojevniške veščine iz bojnih enot, niso uporabne v civilnem življenju, torej se ne dajo konvertirati. Danes je vse bolj jasno, da bodo vojske težko rekrutirale vojake, če

⁷ Nekatere države s poklicno vojsko, kot je belgijska, se srečujejo z vprašanjem staranja vojske, kar je posledica ukinitve vojaške obveznosti in velikega krčenja obsega oboroženih sil (Manigart 2000: 55), v katerem ni bilo potrebe po novih poklicnih vojakih.

⁸ Demobilizacija je lahko zelo ustrezen proces za potrebe oboroženih sil, ker zagotavlja zmanjšanje osebja, toda z vidika posameznih vojakov posledice demobilizacije niso tako pozitivne. Primer razpustitve vzhodnonemške vojske ob združitvi obeh Nemčij kaže, da je sama razpustitev potekala dokaj enostavno, toda veliko poklicnih vojakov ni bilo nikoli vključenih v novo združeno vojsko. Niso ustrezali predpisanim pogojem in prepuščeni so bili sami sebi (Kingma, Pauwels, 2000: 18)

jim obenem ne bodo ponudile ustreznih nadomestil oziroma perspektiv za iskanje zaposlitve po izteku pogodbe. V obdobjih velike brezposelnosti je vojaška služba način za pridobivanje stabilne službe in stalnega zaslužka.⁹ V obdobjih s sorazmerno nizko stopnjo brezposelnosti pa morajo vojske ponuditi možnosti nadaljnje civilne kariere, če hočejo dobiti kakega vojaka.

Po Brzoskovem mnenju (2000:31) obstajajo različni načini za vzpostavitev mostu med obdobjema civilne kariere sodobnega vojaka, in sicer urjenje v vojaški službi za potrebe civilnega dela ter ugodnosti, ki vodijo v zgodnje upokojevanje. Najprimernejše je dodatno urjenje. Poleg tega je kar nekaj dejavnosti v vojski, ki so tudi civilno uporabne (npr. vozniki tovornjakov). Oborožene sile lahko ponudijo tudi dodatno izobraževanje, ki poteka na vojaških ali civilnih ustanovah. Izobraževanje za civilno kariero lahko poteka med vojaškim delom in urjenjem ali pa po koncu vojaške kariere. V nekaterih primerih pa so vojaki že izurjeni za dva poklica, imajo npr. določeno stopnjo civilne izobrazbe, preden vstopijo v vojsko. To pomeni, da so neke vrste dvojno uporabni vojaki.

Iskanje civilne zaposlitve ne glede na dodatno urjenje, primerno svetovanje, pomoč pri ponovni vključitvi v družbo zahteva določeno stopnjo pripravljenosti za prilagoditev civilnemu okolju. Tisti vojaki, ki so bili del vojaške organizacije od zgodnje mladosti, morajo prestatati zelo obsežno preoblikovanje, ki se nanaša na konverzijo vojaške miselnosti.

Konverzija vojaške miselnosti

Posamezniki, ki morajo zapustiti vojaško organizacijo zaradi krčenja osebja ali iskanja boljše zaposlitve, se morajo prilagoditi zahtevam poklicne kulture civilnega podjetja. Navajeni so bili na vodenje od zgoraj navzdol. Prisiljeni so v opuščanje vzpostavljenih socialnih mrež, imajo pa tudi težave z veliko prilagojenostjo vojaški kulturi. Obstajajo nekatere plati vojaške kulture, ki nikakor niso uporabne za civilne organizacije, v vojaški organizaciji pa so zelo cenjene. Bojevniški in moški vojskovalni imidž sta elementa vojaške kulture, ki nista sprejemljiva za civilno okolje (Garb, 2000a: 278).

Prepad med vrednotami civilnega in vojaškega okolja obremenjuje konverzijo vojakov, kajti izurjeni so za konzervativno vojaško etiko, ki temelji na disciplini, morali in ubogljivosti. Za doseganje učinkovitosti mora vojska oblikovati svojo posebno profesionalno kulturo in skupno miselnost. Abrahamsson (1972: 78) navaja pet sestavin vojaške miselnosti: nacionalizem, pesimizem, alarmizem, konservativnost in avtoritar-
nost. Te sestavine so posledica vojaške vzgoje, lahko pa so le produkt okrepitve določenih vrednot, stališč in interesov ljudi, ki so se odločili,

⁹ Vendar obstaja tudi nevarnost, da v primerih, ko hkrati poteka veliko krčenje obsega vojske, naloge pa ostajajo iste, preostalo osebje prevzame nase ogromno dela, ne da bi bilo za to ustrezno plačano (Kiss, 2000: 224–225).

da postanejo vojaki. Vojaške vrednote lahko odsevajo predpostavljeno socializacijo, stopnjo vojaške socializacije ali življenjski cikel vojaka. Za začetek procesa konverzije vojaške miselnosti je torej potrebna resocializacija.

Obstajata dve prevladujoči teoriji o vlogi vojaške socializacije pri oblikovanju vojaške miselnosti. Po teoriji, ki izhaja iz socializacije v vojski kot totalni ustanovi, mortifikacijski proces v vojski (Goffman, 1964) popolnoma spreminja socializacijski okvir posameznika. Druga teza pa poudarja dejstvo, da vojska v glavnem samo krepí stališča in vrednote, ki so se pri posamezniku razvile v primarni ali pa v pričakovani socializaciji. To pomeni, da se nekateri posamezniki vnaprej pripravljajo na kulturo, ki jih čaka v vojski. Mednarodna študija študentov desetih evropskih vojaških akademij, ki jo vodi Giuseppe Caforio, je poskušala določiti mejo, do katere se vrednote častnikov oblikujejo v procesu vojaške socializacije in koliko teh vrednot posamezniki v resnici prinesejo s seboj iz civilnega okolja (Caforio, Nuciari, 1998: 7).

Pri ponovni vključitvi v družbo oziroma konverziji vojaškega osebja je pomembno tudi to, kateri motivi so vojaka vodili v vojaško službo, pri čemer nekateri strokovnjaki (Sarvaš in Hodny (1998:20) razlikujejo med divergentnimi motivi za priključitev vojski in med konvergentnimi motivi. Skupina poklicnih vojakov, za katere so bili značilni konvergentni motivi, bo lažje vstopila v civilno življenje. Skupina poklicnih vojakov z divergentnimi motivi pa bo vojaško organizacijo štela za organizacijo sui generis in njihova prilagoditev civilnim vrednotam bo zelo težka.

Pokonfliktna demobilizacija in konverzija

Povojna ali pokonfliktna demobilizacija je celota vojaških, socialnih, ekonomskih in psiholoških ukrepov, do katerih pride po koncu sovražnosti. Demobilizacija zadeva vrsto akterjev z različnimi vlogami in interesi. Po koncu vojn so najprej demobilizirane tiste družbene skupine, ki veljajo za tradicionalno nevojaške, med njimi so običajno ženske bojevnice in marginalne etnične skupine. Nekdanje bojevnice povzročajo nove socialne napetosti, saj so med bojevanjem pridobile novo vojaško in vojno identiteto ter se zavedle možnosti, ki jih imajo tudi v civilnem okolju. Ko so odpuščene iz vojske, družba pričakuje, da se bodo vrstile v svoje tradicionalne vloge.

Za vse nekdanje bojevnike velja, da je njihova ponovna vključitev v civilno življenje lahko zelo počasna in ne vedno uspešna. S seboj prinašajo izkušnje in veščine, ki lahko povzročijo dodatne napetosti, in iskane zaposlitve v že tako uničenih okoljih ni nujno uspešno. Ponekod poskrbijo za njihovo psihološko rehabilitacijo, ker so preživeli različne travme, drugod pa so tudi v tem pogledu prepuščeni sami sebi. V nekaterih predelih sveta se zaposlijo v drugi vojski ali celo vojaški tolpi, uporabni so kot najemniki.

Otroci vojaki

Poseben problem za proces demobilizacije so otroci vojaki. Otroci vojaki so po definiciji (Vandergrift, 2000: 347) osebe, ki so stare manj kot 18 let in so sestavni del redne ali gverilske vojske. Otroci, ki sodelujejo v spopadih, postanejo legitimne vojaške tarče, torej posamezniki, katerih smrt ali pa onesposobitev pomaga k slabitvi nasprotnikove moči (Cohn, Goodwin-Gill, 1997:70).

Otroci se priključujejo vojskam prostovoljno ali pa pod prisilo. Za vojske tretjega sveta postajajo vse uporabnejša vojaška sila, saj lahko nosijo sodobno, lahko in poceni orožje. Sodobna tehnologija je tudi zelo enostavna za uporabo. Poleg tega je možno z otroki manipulirati in jih pošiljati v zelo nevarne situacije, za svoje poveljnike so pripravljene izvesti zelo kruta dejanja. Nekateri otroci menijo, da so varnejši, če so v oboroženih silah skupaj z drugimi sirotami, uličnimi otroki, begunci. Demobilizacija otrok vojakov je težavna in zapletena, ker gre za otroke, ki imajo izkušnje z vojskovanjem, krutimi zločini, imajo tudi željo po maščevanju ubitih družinskih članov. Zaradi psiholoških težav zaradi grozot, ki so jih preživeli, so običajno izločeni iz šolskega življenja in se po demobilizaciji ne morejo zlahka vrniti v izobraževalni proces. Bolj se zanimajo za iskanje zaposlitve, toda ker nimajo ustreznih civilnih veščin, težko najdejo primerno delo.

Otroci vojaki so ena najpretrsljivejših posledic vojne. Poleg težav, ki jih imajo po demobilizaciji, so tudi v sami vojni med najnevarnejšimi nasprotniki, kajti njihovo obnašanje v spopadu je nepredvidljivo. Pri reševanju sporov, pri katerem se pojavljajo mirovne enote, pomenijo težavo, kajti mnogi pripadniki mirovnih sil ne morejo ravnati z otrokom vojakom kot z enakovrednim nasprotnikom.

Sklepne ugotovitve

Obrambna konverzija je bila s stališča vojske dolgo obravnavana kot poziv mirovnih aktivistov. Še med hladno vojno je bila to tuja in nevarna ideja za vojske, zaželeni cilj za mnoga gibanja. S konverzijo je bilo povezanih veliko mitov in veliko ljudi je naivno pričakovalo, da se bo po koncu hladne vojne zgodila preprosta preusmeritev iz vojaške porabe v druge kategorije javne porabe. Po koncu hladne vojne je sicer prišlo do nekaterih pozitivnih rezultatov, posebej v kvantitativnem smislu, vendar pa ne toliko, kot je javnost pričakovala. Doseženi so bili tudi nekateri kvalitativni politični, kulturni in drugi cilji konverzije, ki pa jih kratkoročno ni mogoče meriti.

Konec hladne vojne je prinesel hitro zmanjševanje obsega množičnih vojsk posebej v Evropi. S tem se je pojavila nujnost preusmeritve raziskovanja in razvoja iz vojaških v druge civilne dejavnosti. Mnogo vojaških

objektov je zaprtih in čakajo na nove lastnike ter nove funkcije (Prebilič, 2001). Demilitarizacija oboroženih sil ter civilianizacija le-teh in hkratna demilitarizacija družbenih vrednot (Haltiner, 1985) potiskajo vojske v postmoderne vojske (Moskos et al., 2000). V obdobju med 1987 in 1997 je bilo zaradi mirnodobne demobilizacije odpuščenih približno osem milijonov vojakov. Dejansko torej prihaja do dividende konca hladne vojne, vendar pa to postavlja zahteve po dodatnih finančnih sredstvih za konverzijo odpuščenih virov in njihovo uporabo v civilne namene. Konverzija vojaških presežkov tako postaja zaželeni cilj odpuščenih vojaških zmogljivosti in še zdaleč ne velja več za poziv mirovnik aktivistov proti vojski.

Vojaška identiteta je pod pritiskom različnih dejavnikov. Civilna družba, politiki in mednarodna skupnost zahtevajo spremembo vojaške ekskluzivnosti v bolj civilizirano vedenje. Vojska je izgubila nekaj svojih klasičnih vojaških nalog, ki zadevajo nacionalno varnost države, in dobila nove naloge, ki se nanašajo na nevojne vojaške operacije, večinoma zunaj ozemlja lastne države. Oborožene sile, ki so bile v preteklosti zasnovane kot mehanizem z določenimi mejami, se morajo spremeniti in svoje meje narediti prožnejše. Sodobne oborožene sile spodbujajo mednarodno sodelovanje z dvostranskimi in večstranskimi sporazumi. Vojaki različnih držav, ki sodelujejo v mirovnik operacijah pod enotnim poveljstvom Združenih narodov, razvijajo novo večnacionalno vojaško identiteto. To pa pomeni vse bolj napredujoč proces konverzije vojske iz nacionalne v mednarodno vojaško identiteto.

Konec hladne vojne prinaša večji družbeni dvom in pomanjkanje zanimanja za obrambne zadeve kot kadar koli v zgodovini. To pomeni, da so družbene razmere zelo naklonjene obrambni in vojaški konverziji. Tako se del vojaštva že srečuje z dejstvom, da mora svojo vojskovalno identiteto spremeniti v identiteto za večjo blaginjo družbe.

Viri:

- Abrahamsson, B. (1972): *Military Professionalisation and Political Power*. Beverly Hills, London: Sage Publications.
- Benoit, E. and Boulding, K. E. (eds.) (1963): *Disarmament and the Economy*. New York, London: Harper & Row.
- Boëne, B., Dandeker Ch., Kuhlmann, J., Meulen, J. van der (2000): *Facing Uncertainty: The Swedish Military in International Perspective*. Report No. 2. Karlstad: Swedish National Defence College.
- Booth, B., Kestnbaum, M. and Segal, D. R. (2001): *Are Post-Cold War Militaries Postmodern? Armed Forces & Society*, 27, 3 (Spring 2001), str. 319–342.
- Brzoska, M. (1999): *Military Conversion: The Balance Sheet*. *Journal of Peace Research* 36, 2 (1999), str. 131–140.
- Brzoska, M. (2000a): *Conversion in a Resource-Reuse Perspective*. V: Ljubica Jelušič and John Selby (eds.): *Defence Restructuring and Conversion: Sociocultural Aspects*, str. 14–31. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Brzoska, M. (2000b): *Western Market Economies*. V: Natalie Pauwels (ed.): *War Force to Work Force, Global Perspective on Demobilization and Reintegration*, str. 29–40. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft.
- Brzoska, M., Markusen, A. (eds.) (2000): *Regional Conversion*, Special edition of *International Review of Regional Science*, 23, 1, 2000.
- Burk, J. (1992): *The Decline of Mass Armed Forces and Compulsory Military Service*. *Defense Analysis* 8, 1 (1992), str. 45–49.
- Caforio, G. (2000): *The European Officer: A comparative View on Selection and Education*. Pisa: Edizioni ETS.
- Caforio, G. (2000): *Kosovo: War on the Internet*. V: Marjan Malešič (ed.): *International Security, Mass Media and Public Opinion*, str. 93–112. Ljubljana: ERGOMAS and University of Ljubljana.
- Caforio, G. And Nuciari, M. (1998): *Introduction to the Research*. V: Giuseppe Caforio (ed.): *The European Cadet: Professional Socialization in Military Academies*, str. 7–13. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Chatterji, M. And Forcey, L.R. (eds.) (1992): *Disarmament, Economic Conversion, and Management of Peace*. New York: Praeger.
- Cohn, I. And Goodwin-Gill, G. S. (1997): *Child Soldiers, The Role of Children in Armed Conflicts*. Oxford: Oxford University Press, Clarendon Press.
- Conversion Survey 1996. *Global Disarmament, Demilitarization and Demobilization*. Bonn, Oxford: BICC, Oxford University Press, 1996.
- Conversion Survey 1997. *Global Disarmament and Disposal of Surplus Weapons*. Bonn, Oxford: BICC, Oxford University Press, 1997.
- Conversion Survey 1998. *Global Disarmament, Defense Industry Consolidation and Conversion*. Bonn, Baden-Baden: BICC, Nomos Verlagsgesellschaft, 1998.
- Conversion Survey 1999. *Global Disarmament, Demilitarization and Demo-*

- bilization. Bonn, Baden-Baden: BICC, Nomos Verlagsgesellschaft, 1999.
- Doorn, J. V. (1975): *The Decline of the Mass Army in the West*. *Armed Forces & Society*, 1 (February, 1975), str. 145–157.
- Gansler, J. S. (1995): *Defense Conversion, Transforming the Arsenal of Democracy*. Cambridge: A Twentieth Century Fund Book, The MIT Press.
- Garb, M. (2000a): *Professional Socialisation of Military Personnel as a Factor of Conversion*. V: Ljubica Jelušič and John Selby (eds.): *Defence Restructuring and Conversion: Sociocultural Aspects*, str. 274–291. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Garb, M. (2000b): *The Role of the Military Identity in Demobilization and Reintegration*. V: Natalie Pauwels (ed.): *War Force to Work Force, Global Perspective on Demobilization and Reintegration*, str. 25–27. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Gleditsch, N. P., Bjerkholt, O., Cappelen, Å., Smith, R. P., Dunne, J. P. (eds.) (1964): *The Peace Dividend: Contributions to Economic Analysis*. Amsterdam, Lausanne, New York, Oxford, Shannon, Tokyo: Elsevier.
- Goffman, E. (1964): *The Characteristics of Total Institutions*. V: Amitai Etzioni (ed.): *Complex Organizations – A Sociological Reader*. New York: Holt-Rinehart&Winston.
- Haltiner, K. W. (1985): *Milizarmee: Bürgerleitbild oder angeschlagenes Ideal?* Frauenfeld: Verlag Huber.
- Haltiner, K. W. (1998): *The Definite End of the Mass Army in Western Europe?* *Armed Forces & Society* 25, 1, (Fall 1998), str. 7–36.
- Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution – Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: University Press.
- Intriligator, M. D. (1996): *The Peace Dividend: Myth or Reality?* V: Nils P. Gleditsch, Olav Bjerkholt, Ådne Cappelen, Ron P. Smith, J. Paul Dunne (eds.): *The Peace Dividend: Contributions to Economic Analysis*, str. 1–13. Amsterdam, Lausanne, New York, Oxford, Shannon, Tokyo: Elsevier.
- Jauhiainen, J. S. et al. (1999): *Post-Cold War Conversion in Europe, Defence Restructuring in the 1990s and the Regional Dimension*. Brussels: GRIP.
- Jelušič, L., Selby, J. (eds.) (2000): *Defence Restructuring and Conversion: Sociocultural Aspects*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Jelušič, L. (2000): *Sociocultural Aspects of Defence Restructuring and Conversion: Some Initial Conclusions*. V: Ljubica Jelušič and John Selby (eds.): *Defence Restructuring and Conversion: Sociocultural Aspects*, str. 306–321. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Kingma, K., Pauwels, N. (2000): *Introduction*. V: Natalie Pauwels (ed.): *War*

- Force to Work Force, Global Perspective on Demobilization and Reintegration, str. 9–19. Baden–Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Kingma, K. (2000): Data and Definitions. V: Natalie Pauwels (ed.): War Force to Work Force, Global Perspective on Demobilization and Reintegration, str. 21–24. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Kiss, Z. L. (2000): Changes of Military Mind in Hungary: In the Mirror of Empirical Data V: Ljubica Jelušič and John Selby (eds.): Defence Restructuring and Conversion: Sociocultural Aspects, str. 214–273. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Lang, K. (1968, 1970): Military Sociology 1963–1969. *Current Sociology*, Vol. XVI, No. 3, 1968, published 1970.
- Manigart, P. (2000): Force Reduction and Professionalization in Belgium. V: Natalie Pauwels (ed.): War Force to Work Force, Global Perspective on Demobilization and Reintegration, str. 41–64. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Manigart, P., Jelušič, L. (eds.) (2001): European Defence Restructuring: Military and Public View. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Melman, S. (1970): The Defense Economy. Conversion of Industries and Occupation to Civilian Needs. New York, London: Praeger.
- Melman, S. (1974): the Permanent War Economy. *American Capitalism in Decline*. New York: Simon and Schuster.
- Melman, S. (1983): Profits without Production. New York: Alfred A. Knopf.
- Melman, S (1988, 1990): *The Demilitarized Society*. Disarmament & Conversion. Montreal: Harvest House, 1988, second printing 1990.
- Moskos, C. C., Wood, F. R. (eds.) (1988): *The Military More Than Just a Job?* Westpark Drive: Pergamon-Brassey.
- Moskos, C. C., Williams, J. A., Segal, D. R. (eds.) (2000): *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Moskos, C. C. (2000): *Toward a Postmodern Military: The United States as a Paradigm*. V: Charles C. Moskos, John Allen Williams, David R. Segal (eds.): *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, str. 14–31. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Møller, B. (1996). *Military Restructuring and Conversion in Post-Cold War Europe*. V: Bjørn Møller and Lev Voronkov (eds.): *Defence Doctrines and Conversion*. Aldershot, Brookfield: Dartmouth, str. 1–22.
- Møller, B. (1995): *Dictionary of Alternative Defense*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, Adamantine Press,.
- Pauwels, N. (ed.) (2000): *War Force to Work Force: Global Perspective on Demobilization and Reintegration*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Prebilič, V. (2001): *Conversion and Disposal Process of Military Sites in the United Kingdom*. Ljubljana: University of Ljubljana.

- Sarvas, S., Hodny, J. (1998): *The Motivations to Become an Officer. V: The European Cadet: Professional Socialisation in Military Academies*, str. 17–29. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Shaw, M. (1990): *Post-Military Society: Militarism, Demilitarization and War at the End of the Twentieth Century*. Cambridge: Polity.
- Serfati, C. (1996): *Les industries européennes d'armement, De la coopération à l'intégration?* Paris: La documentation française.
- Serfati, C., Brzoska, M., Hagelin, B., Sköns, E., Smit, W. (eds.) (2001): *The Restructuring of the European Defence Industry. Dynamics of Change*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Struys, W. (2000): *Conversion: Economic Strategy or Social Fatality? Definition and Concepts*. V: Ljubica Jelušič and John Selby (eds.): *Defence Restructuring and Conversion: Sociocultural Aspects*, str. 32–42. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Vandergrift, K. (2000): *Babes in Arms – Demobilizing Child Soldiers*. V: Natalie Pauwels (ed.): *War Force to Work Force: Global Perspective on Demobilization and Reintegration*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Voronkov, L. (1996): *International Dimensions of the Peace Dividend*. V: Bjørn Møller and Lev Voronkov (eds.): *Defence Doctrines and Conversion*, str. 134–152. Aldershot, Brookfield: Dartmouth.
- Žunec, O., Tatalović, S., Kulenović, T. (2000): *The Post-Conflict Restructuring of Armed Forces: War veterans in Croatia*. V: Ljubica Jelušič and John Selby (eds.): *Defence Restructuring and Conversion: Sociocultural Aspects*, str. 292–303. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Maja Garb

DEMobilizacija in družbena reintegracija vojaškega osebja v državah srednje in vzhodne Evrope¹

Uvod

Družbene in politične spremembe, ki so zaznamovale svet v osemdesetih in devetdesetih letih preteklega stoletja, zlasti pa po koncu hladne vojne, neposredno in posredno vplivajo na vsa področja in institucije v družbi, v veliki meri tudi na oborožene sile. Sprememba varnostnih razmer po koncu hladne vojne, iskanje, oblikovanje in preizkušanje novih načinov zagotavljanja miru, spremembe v političnih, gospodarskih in socialnih sistemih, tehnološki razvoj in sprememba družbenih vrednot vplivajo tudi na (pre)oblikovanje in delovanje oboroženih sil kot še vedno pomembne družbene institucije. Eden zelo pomembnih procesov, povezan s sodobnimi družbenimi spremembami, je zmanjševanje obsega oboroženih sil. Kot razloge gre v veliki meri upoštevati omenjene spremembe, zelo na splošno pa je mogoče reči, da so države začele zmanjševati obseg svojih oboroženih sil zaradi splošnega izboljšanja varnostnih razmer (vključno s končanjem nekaterih oboroženih spopadov). Še posebej obsežna in v kratkem času izvedena so bila zmanjšanja v državah članicah nekdanjega Varšavskega sporazuma, svoje oborožene sile pa (dokaj načrtno) zmanjšujejo tudi zahodne države. Zmanjšanje je za državo po eni strani koristno, saj zmanjšani kontingent oboroženih sil zahteva manj sredstev za opremo in osebje, po drugi strani pa povzroča številne težave, kot: kam z odvečno in običajno zastarelo opremo, z odvečnimi skladiščnimi in nastanitvenimi zmogljivostmi, pojavi pa se tudi vprašanje presežka vojaškega osebja. V državah nekdanjega Varšavskega sporazuma v Srednji in Vzhodni Evropi presežke vojaškega osebja predstavljajo predvsem podčastniki in častniki, izobraženi in usposabljeni za tradicionalno vojaško kariero (kot vseživljenjski poklic). Odpust ali odhod iz vojaške službe vsaj v tradicionalnih vojskah zato ne pomeni enostavnega prehoda iz enega poklica v drugega oziroma enostavne menjave poklicnih družbenih vlog (pri vojaškem poklicu predvsem zaradi v civilnem okolju

¹ Prispevek izhaja iz doktorske disertacije Maje Garb z naslovom *Demobilizacija in reintegracija vojaškega osebja v razmerah sodobne družbene tranzicije* (Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2002).

neuporabnega oziroma manj uporabnega, včasih celo nezaželenega znanja ipd.). Govorimo lahko torej o težji civilni zaposljivosti nekdanjih vojakov v teh državah, ki pa vendarle ne izhaja le iz posebnosti vojaškega poklica, ampak v veliki meri nanjo vplivajo tudi splošne politične, gospodarske in socialne razmere srednje- in vzhodnoevropskih držav na prehodu.

Proces znatnega zmanjševanja številčnosti osebja v oboroženih silah po publikaciji *Conversion Survey 1996* (str. 146 – Box 4.1) lahko imenujemo demobilizacija vojaškega osebja. Po *Dictionary of Military Terms* (1986: 71) je demobilizacija vrnitev osebja ali sil iz vojaškega v civilni status. Obe opredelitvi ustrezata zmanjševanju številčnosti vojaškega osebja tako v postkonfliktnih državah kot v državah, ki zmanjšujejo svojo vojsko v mirnodobnih razmerah. Obstajajo pa tudi ožje opredelitve demobilizacije. Tako *Vojna enciklopedija* (1971: 373) navaja, da je demobilizacija prehod oboroženih sil v celoti ali po delih iz vojnega v mirnodobno ali mobilno stanje. Sodobnega mirnodobnega zmanjševanja številčnosti osebja v oboroženih silah držav Srednje in Vzhodne Evrope po tej opredelitvi torej ne bi mogli obravnavati kot demobilizacijo. Nekateri avtorji se zato pojmu demobilizacija izognejo in uporabljajo pojme, kot so odhodi iz vojske ali oboroženih sil, prehod ali tranzicija iz vojske v civilno okolje ipd.

Po odhodu iz vojske se za posameznika začne proces družbene reintegracije – ponovnega produktivnega vključevanja v civilno okolje. Družbena reintegracija ima več vidikov. Poudarimo lahko ekonomski (pridobitev sredstev za preživetje) in socialni vidik (prilagoditev civilnemu okolju, pridobitev občutka sprejetosti in sama sprejetost v okolje) (glej *Conversion Survey 2000*: 114). Ruth Jolly, ki je opravila raziskavo med nekdanjimi pripadniki britanske vojske, opozarja, da se vojaškemu osebju, ki zapušča vojsko, dajejo podatki o zaposlovanju, denar in možnost nastanitve, zanemarja pa se »odvajanje« od vojaškega življenja oziroma sprememba identitete. To spreminjanje oziroma privajanje na novo življenje pa ima več stopenj. Prva je soočenje z nastalimi razmerami oziroma s potrebo po odhodu, druga je ločitev od vojaške organizacije (potrben je čas za razmislek), tretja pa je resocializacija oziroma prevzemanje nove vloge v družbi. Posameznik mora skozi vse tri stopnje spreminjanja; bližnjic ni; prehod ni uspešen, če posameznik želi s stopnje soočenja na resocializacijo brez prehodnega obdobja. Za uspešno spremembo pa je ključna tudi želja posameznika doseči nov cilj v civilnem življenju (Jolly, 1996: 4, 10–16, 155).

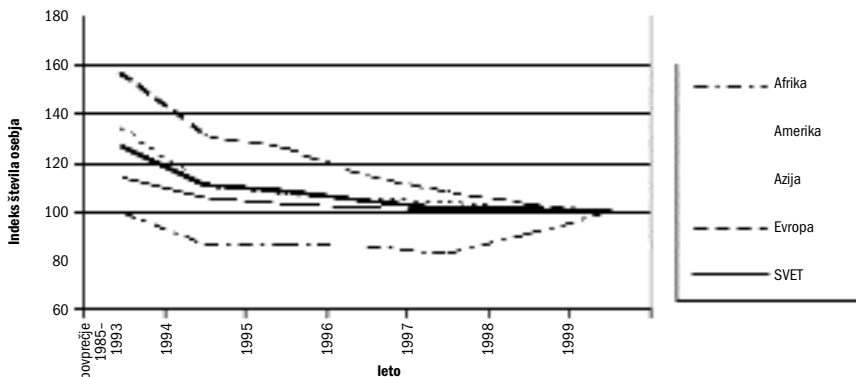
Vendar so opozorila o posebni vojaški identiteti in vojaškem slogu življenja, ki ju je ob demobilizaciji za uspešen prehod v civilno okolje treba spremeniti, običajno na drugem mestu razprav o demobilizaciji in družbeni reintegraciji vojaškega osebja, poudarjajo pa se ekonomske razsežnosti obeh procesov. Tako se kot glavni oviri reintegracije poudarjata predvsem svoboden trg delovne sile in potreba po zamenjavi poklica.

Tudi pomoč posameznikom, ki zapuščajo vojaško organizacijo, tako domača kot mednarodna, skuša v veliki meri premostiti le ovire pri zaposlovanju v civilnem okolju.

Trendi zmanjševanja obsega oboroženih sil

Število vojakov v svetu je svoj vrhunec doseglo leta 1987, ko je oborožene sile v svetu sestavljalo 28,8 milijona oseb, nato pa se je število začelo zmanjševati. Do leta 1999 je število vojakov padlo na 21,7 milijona, kar pomeni 25-odstotno zmanjšanje. Trend zmanjševanja obsega oboroženih sil je značilen za skoraj vse svetovne regije² (glej graf 1), najboljše pa je bilo zmanjšanje v Evropi (za 42 %) (Conversion Survey 2001: 69–70, 162–167).

Graf 1: Gibanje številčnosti vojaškega osebja v svetovnih regijah v obdobju 1985–1999

Vir: Conversion Survey 2001: 70 – Figure U.11 in str. 158 – data appendix.

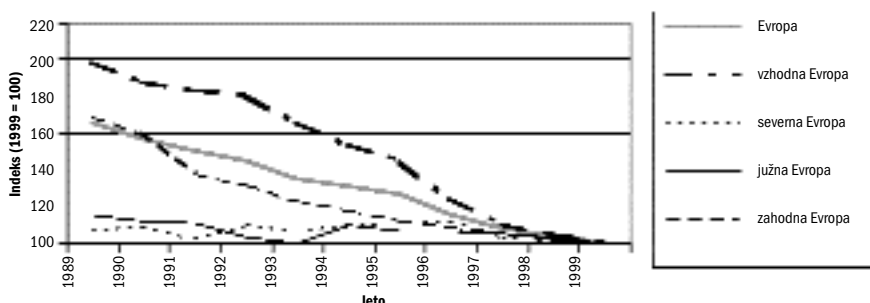
Nadaljnja primerjava trendov zmanjševanja številčnosti vojaškega osebja med evropskimi regijami pokaže (graf 2), da je ta trend v Vzhodni Evropi³ še skrajnejši kot v drugih regijah. Če med državami Srednje in Vzhodne Evrope izberemo tiste, ki so leta 1999 postale nove polnopravne članice Nata (Češka, Madžarska in Poljska), ter Rusijo, ki si zasluži pozor-

² Trend zmanjševanja obsega oboroženih sil se je v drugi polovici devetdesetih let preteklega stoletja v nekaterih delih sveta (v vzhodni Afriki, južni Aziji in južni Evropi – glej Figure U.11 v Conversion Survey 2001: 70, in data appendix v Conversion Survey 2001: 158–162) zaradi (ponekod ponovnih) izbruhov spopadov in posledične mobilizacije obrnil; tako je bilo v Afriki leta 1999 celo več vojakov kot pa leta 1987 (povzeto po Conversion Survey 2001: 69–70).

³ Kategorija Srednja Evropa v viru ni posebej navedena.

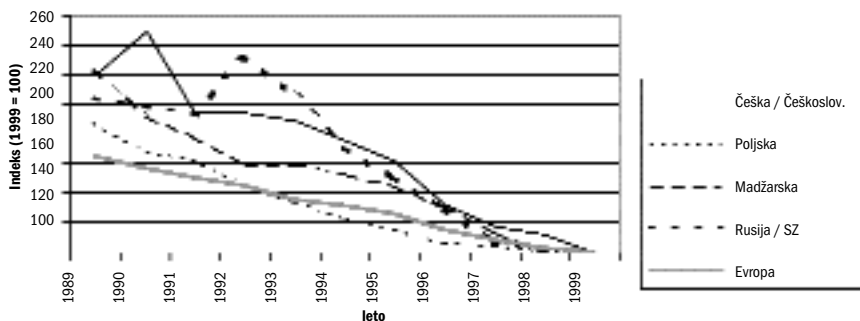
nost zaradi obsega njenih oboroženih sil in množičnosti demobilizacije, vidimo, da je trend zmanjševanja obsega njihovih oboroženih sil (graf 3) nad evropskim povprečjem. Izjema je le Poljska po letu 1993. Izstopata pa tudi Češkoslovaška oziroma Češka in Sovjetska zveza oziroma Rusija, pri katerih v grafu uporabljeni podatki kažejo, da se je ob prelomnih dogodkih številčnost osebja v oboroženih silah skokovito povečala, z razpadom držav in umiritvijo razmer (verjetno pa deloma tudi novo metodologijo preštevanja) pa se je prav tako hitro zmanjšala. Vendar je treba opozoriti na vprašljivost podatkov o številčnosti vojaškega osebja v teh državah. Publikacija (*The Military Balance*) v nasprotju s publikacijo *Conversion Survey* ne prikazuje povečanja številčnosti osebja v oboroženih silah teh držav, Pauwelsova (2000: 110) pa opozarja, da je realni obseg oboroženih sil lahko tudi od 10 % do 50 % manjši od uradnih podatkov.

Graf 2: Gibanje številčnosti vojaškega osebja v evropskih regijah

Vir: Conversion Survey 2001: 158 - data appendix.

Graf 3: Gibanje številčnosti vojaškega osebja v državah Srednje in Vzhodne Evrope

Vir: Conversion Survey 2001: 158-163 - data appendix.

Bjørn Møller (1996: 11–12) ugotavlja, da so oborožene sile vedno velik porabnik človeških virov – v raznih »oblikah«: navadnih vojakov, podčastnikov in častnikov ter tehničnega in podpornega osebja. Zmanjševanje obsega oboroženih sil prizadene vse te kategorije in ima različne oblike in posledice:

1. Manjše število nabornikov (ali krajši vojaški rok) je predvsem »statistični problem«, pomeni pa, da bo več prosilcev za službe oziroma večji naval na izobraževalne ustanove.
2. Zmanjševanje števila poklicnih vojakov in častnikov je konkretno vprašanje iskanja alternativnih zaposlitev ali pa zgodnjega upokojevanja za številne ljudi. Večinoma je potrebno poklicno usposabljanje.
3. Podčastniki sestavljajo precejšnjo skupino poklicnih vojakov (v tistih državah, v katerih so podčastniki poklicno osebje in ne vojaški obvezniki). Njihovo znanje zelo težko najde vzporednice v civilnem okolju in so zato zelo težko zaposljivi (čeprav se najdejo tudi niše – so, na primer, predelavci v tovarnah).
4. Častniki imajo pri prehajanju v civilno okolje resne težave. Njihovo znanje se le redko zahteva v civilnem okolju, so socializirani v duhu, ki ni skladen z normami, ki prevladujejo v poindustrijski družbi, poleg tega pa so precej stari, kar še zmanjšuje njihove možnosti za civilno zaposlitev. Vendar obstajajo tudi skupine častnikov, ki s civilno zaposlitvijo nimajo težav (npr. piloti in ladijski kapitani).
5. Podporno osebje pri iskanju civilnih služb praviloma nima težav (razen če so težave z brezposelnostjo v gospodarstvu nasploh).

Dodatno težavo pomeni dejstvo, da so vojašnice praviloma na manj poseljenih območjih in je vojaška služba v teh okoljih prevladujoča. Tako alternativnih služb v civilnem sektorju v domačem okolju niti ni, mobilnost vojaškega osebja pa je omejena zaradi družin (Müller, 1996: 11–12).

Ko govorimo o načinih zmanjševanja obsega oboroženih sil, je treba upoštevati tudi potrebo oboroženih sil po primerni starostni strukturi in primerni usposobljenosti kadra. Čeprav bi bilo najenostavnejše le korenito zmanjšati rekrutacijo, pri tem pa prisilnih odhodov sploh ne bi bilo, je treba paziti na ustrezno kadrovske populnjenost. Vojska namreč potrebuje primerno ravnotežje med mladim in starejšim ter s tem izkušenim kadrom. Hkrati je treba zmanjševati količino osebja s čini in ohranjati dotok mladih oseb v vojsko, kar pa je včasih zaradi zmanjšanja zanimanja med mladimi za vojaško službo⁴ težko. Zaradi tega so, kot ugotavlja Natalie Pauwels (2000: 114), za vojsko neugodni prostovoljni odhodi (običajno odhajajo mladi z nižjimi čini), prav tako pa tudi zagotavljanje ugodnosti pri upokojevanju, saj motivira starejše, da ostanejo v vojski toliko časa, da dosežejo te ugodnosti. Posledica je staranje skupine vojaškega osebja.

⁴ The Stars and Stripes, October 10, 1997.

Češka

Češka je primer države, v kateri vojaki sami zapuščajo vojaško službo in se zaposlujejo v civilnem okolju. Veliko mladih vojakov je zapustilo vojsko (predvsem je šlo za odziv na depolitizacijo vojske, tisti, ki pa so v vojski ostali, so si prizadevali za nekakšen politični izolacionizem) in si našlo dobre službe v hitro razvijajočem se zasebnem sektorju. V novih službah so koristno uporabili navade in veščine, pridobljene v vojaški službi (delavnost, nesebičnost, disciplino, vodstveno in organizacijsko znanje). Odločitev za odhod iz vojske so še olajšali slabšanje socialnih in življenjskih razmer zaposlenih v vojski, zmanjševanje proračuna, stalne reorganizacije v organizacijski strukturi vojske in nizek ugled vojaškega poklica. Vsi, ki so slekli uniformo, pa vendarle niso odšli v zasebni sektor. Zaposlili so se v civilnih službah na obrambnem ministrstvu (Vlachová, Sarvaš, 2000).

Zmanjševanje čeških oboroženih sil je potekalo brez posebnega načrta ter pod stalnim političnim pritiskom parlamenta in javnosti. Vojska se je na eni strani znebila kompromitiranih častnikov iz časov nekdanjega komunističnega režima,⁵ toda hkrati ni mogla zavreti odhajanja mladih ljudi iz vojske (npr. kar polovica tistih, ki so vojsko zapustili v letu 1993, je bila v vojski manj kot deset let). Raziskava, opravljena decembra 1993 med nekdanjimi češkimi vojaki,⁶ je pokazala, da so se nekdanji vojaki uspešno preusmerili v civilno življenje ter hitro našli zanesljivo in dobro plačano delo. Dve tretjini anketirancev sta našli delo v zasebnem sektorju, 5 % pa jih je ostalo brezposelnih (kar pa ustreza letni stopnji brezposelnosti na Češkem – tj. 4,5 % v povprečju). Večinoma so se nekdanji vojaki zaposlili kot direktorji, menedžerji, računovodje, davčni svetovalci in uradniki v zasebnih ali državnih podjetjih, raznih organizacijah, na magistratih ipd. Več kot polovica jih pri svojem novem delu vodi podrejene. Dohodek polovice nekdanjih vojakov se je po odhodu iz vojske povišal. K ugodnim razmeram za zaposlovanje nekdanjih vojakov sta pripomogla sorazmerno nizka stopnja brezposelnosti in razvoj zasebnih podjetij. Hkrati so ugodno vplivali vojaška visoka izobrazba, sposobnost in izkušnje pri upravljanju oziroma vodenju ljudi, pa tudi tipično vojaške navade, lastnosti in značilnosti, kot so disciplina, natančnost in samoodpovedovanje, ki so jih nekdanji vojaki pridobili v vojaški službi.⁷ Dokaz, da so

⁵ Praviloma so morali vsi s činom polkovnika ali z višjim činom pridobiti potrdilo o nesodelovanju z nekdanjo notranjo obveščevalno službo. V prvih treh mesecih leta 1992 je za takšno potrdilo zaprosilo 7125 častnikov, med njimi so jih 1179 ali 18 % spoznali za sodelavce obveščevalne službe. Med njimi so mnogi morali oditi iz vojske, pri čemer pa so bili to predvsem mladi ljudje (61 % starih pod štirideset let in tretjina celo pod trideset let) (Vlachova, Sarvaš, 1997: 98).

⁶ Vprašalnik je bil razdeljen 540 leta 1993 odpuščenim vojakom. Vrnjena sta bila 202 vprašalnika. V primerjavi s celotno populacijo 6592 vojakov, ki so leta 1993 zapustili vojsko, je v vzorcu nekoliko več anketirancev med 30. in 50. letom starosti (Vlachova, 1994).

⁷ Med pomanjkljivostmi nekdanjih vojakov pa so slabo znanje tujih jezikov, pomanj-

se nekdanji vojaki sorazmerno dobro prilagodili novim razmeram, je tudi dejstvo, da se družinske razmere, življenjski standard (ta se je celo zvišal – zlasti med tistimi, ki so se zaposlili v zasebnih podjetjih na vodilnih položajih), nastanitev, način prevažanja in zaposlitev žena niso znatno spremenili. Življenjski standard se je znižal predvsem pri starejših od 50 let (zlasti tistih brez zanesljive zaposlitve) (Vlachova, 1994).

Pri odhodu iz vojske oziroma prehodu v civilno življenje so bile češkimi vojakom v oporo tudi (pokojninska) denarna nadomestila⁸ (Vlachova, 1994):

- vsak, ki je bil v vojski več kot pet let, je lahko zaprosil za tri mesece prekvalifikacije za civilno delo (stroške je plačala vojska);
- nadomestilo za delo (20–30 % zadnje plače – odvisno od trajanja službe v vojski; nadomestilo so nekdanji vojaki dobivali vsak mesec eno leto po odhodu iz vojske, če so služili 10 let, in dve leti, če so služili več kot 10 let);
- odpravnina v enkratnem znesku (od eno- do šestmesečne plače – odvisno od trajanja službe v vojski).

Nekdanji vojaki niso pretrgali stikov s kolegi, ki so ostali v vojski. Prav tako so ohranili visoko stopnjo identifikacije z vojaškim poklicem. Večina anketirancev ni obžalovala, da so bili nekdanje zaposleni v vojski. Le 16 % anketirancev je bilo zadovoljnih, da so lahko zapustili vojsko. Tretjina nekdanjih vojakov bi se vrnila v vojsko, če bi imela priložnost (zlasti tisti, ki niso zadovoljni s svojo novo službo) (Vlachová, 1994).

Primerjava dela v vojski in dela v civilni službi pokaže, da je bila služba v vojski privlačna predvsem zaradi določene socialne varnosti, ki jo je dajala (možnost pridobitve stanovanja, zanesljivost dohodka, zdravstveno in socialno varstvo, pokojnina), pa tudi dobre organizacije dela. Nekdanji vojaki pa so zelo zadovoljni, da so v civilni službi plačani po svojem dejanskem delu, cenijo pa tudi dobre odnose oziroma pošteno in primerno vedenje svojih nadrejenih (25 % anketiranih nekdanjih vojakov je namreč navedlo slabe odnose med pod- in nadrejenimi kot glavni razlog, da so zapustili vojsko). Zadovoljni so z ugodnejšimi delovnimi razmerami, kot pa so jih imeli v vojski. Večina jih tudi ceni višji družbeni ugled civilne službe (Vlachová, 1994).

K odhodom iz vojske je nedvomno prispeval tudi nizek ugled češke vojske. Ta je v zadnjih letih močno padel. Raziskave kažejo, da je bil vojaški profesionallec leta 1967 po ugledu nekje na sredini lestvice dvajsetih najbolj cenjenih poklicev (pred policistom, delovodjo, strojevodjo in učiteljem). Nekaj let pozneje je bil profesionalni vojak na takšni lestvici

kanje znanja računalništva ter preslaba podlaga v ekonomski teoriji in izkušnjah iz podjetništva (Vlachová, 1994).

⁸ Vlachová (1994) ugotavlja, da so ta nadomestila v primerjavi z zahodnimi vojskami dokaj nizka.

na predzadnjem mestu. Vendar je mogoče ugotoviti tudi pozitivnejši trend. Raziskava med srednješolci in študenti visokih šol kaže, da se je vojaški poklic po oceni ugleda pomaknil v prvo polovico seznama poklicev. Več kot dve tretjini teh študentov ocenjujeta služenje čeških vojakov na sedežu Nata in v brigadi za hitro posredovanje, delo pilota ter služnje v mirovni operaciji kot privlačno. Nasploh je iz javnomnenjskih anket mogoče ugotoviti, da je članstvo v Natu izboljšalo mnenje javnosti o vojski in njenih pripadnikih (Vlachová, Sarvaš, 2000).

Poljska

Poljska je med letoma 1989 in 1999 svoje oborožene sile več kot prepolovila. Večinoma je to zmanjšanje šlo na račun skrajšanja dolžine služenja vojaškega roka (najprej leta 1990 s 24 na 18 in od leta 1999 naprej na 12 mesecev), vendar je zmanjšanje števila nabornikov oziroma obveznikov spremljalo tudi zmanjšanje števila poklicnih oziroma profesionalnih pripadnikov oboroženih sil. K zmanjšanju je na eni strani prispevalo zmanjšanje sil držav članic Varšavskega sporazuma, ki ga je spodbudila Sovjetska zveza, na drugi strani pa mednarodne obveznosti (v okviru pogodbe CFE A1 v juliju 1992). Skupaj je vojsko od 1. januarja 1989 do 1. novembra 1998 zapustilo 71 296 posameznih poklicnih pripadnikov vojske, od tega skoraj 50 % v letih 1989–1991. Številni so vojsko zapuščali prostovoljno⁹ (skoraj polovica; predvsem so bili to mladi ljudje – med 35. in 50. letom starosti)¹⁰. Drugo skupino, ki je zapustila vojsko, so sestavljali tisti, ki so se upokojili, tretji pa so morali iz vojske zaradi zdravstvenih razlogov. Najbolj je zmanjšanje prizadelo tiste na administrativnih položajih; v državah članicah Nata namreč takšna dela opravljajo civilisti (Heinemann-Grüder, 2000: 146–148).

Zamisel o čistkah v častniškem zboru na podlagi političnega delovanja v komunističnem režimu na Poljskem ni bila sprejeta. Namesto političnih čistk so vojsko pomladili. Upokojili so starejše generale in visoke častnike (nekateri še veterane druge svetovne vojne) ter jih nadomestili z mlajšimi častniki, ki so zato izredno hitro napredovali. S tem so na Poljskem dosegli, da so se umaknili tisti častniki, ki so bili nekoč najbolj politično dejavni, hkrati pa so bili mladi kadri zadovoljni s svojimi novimi položaji (Wiater, 1997: 81).

Leta 1996 je minister za obrambo predstavil program reintegracije demobiliziranih častnikov. V okviru tega programa so demobilizirane častnike seznanili s trgom delovne sile, ocenjevali so poklicne veščine, ponujali usposabljanje, zagotavljali psihološko podporo, izvajali seminarje o konverziji, usposabljali za določene poklice ter pomagali pri iskanju

⁹ K temu so verjetno prispevali slabi življenjski pogoji, ki jih je zagotavljalo delo v vojski; mnogi so živeli v revščini (Heinemann-Grüder, 2000: 146).

¹⁰ Vojske držav Srednje in Vzhodne Evrope se zato srečujejo s težavo, da imajo preveč polkovnikov in generalov glede na število navadnih vojakov (Heinemann-Grüder, 2000: 154).

zaposlitve in nove nastanitve (Heinemann-Grüder, 2000: 147). Po sicer zelo skopih podatkih o povojški usodi nekdanjih vojakov je v letih 1993 do 1996 našlo plačano delo 68,8 % teh vojakov, drugi so se trudili delo najti ali pa sploh niso nameravali delati.

Poljska vojska je v svoji državi cenjena in ugledna, vendar vojaški poklic za mlade vseeno ni privlačen. Veliko je kandidatov za častnike iz t. i. vojaških družin. Večina poklicnih vojakov si vojske ne želi zapustiti (razen osebja s tehničnim znanjem – predvsem piloti). Na Poljskem trenutno velja zakon, ki omogoča prejemanje pokojnine kljub (civilni) zaposlitvi nekdanjih vojakov, vendar obstaja nevarnost, da se ta zakon razveljavi. Vojaki si zato še toliko manj želijo zapustiti službo v vojski (Wiatr, predavanje 17. 12. 1999 na Ministrstvu za obrambo Republike Slovenije).

Madžarska

Civilna družbena reintegracija je za nekdanje madžarske vojake, zlasti častnike, zelo težavna naloga. Raziskava, ki jo je v osemdesetih letih izvajal Oddelek za sociologijo na Vojaški akademiji Miklos Zrinyi, je namreč pokazala, da častniki sestavljajo posebno zaprto družbeno skupino – s posebnimi vrednotami, stališči, identiteto in skupinsko kohezivnostjo. Med značilnosti, ki jih ima vojaško osebje, je mogoče uvrstiti (Kiss, 1999: 216–217):

- politični konservatizem (se povečuje s starostjo in činom), pesimistična prepričanja o človeški naravi in strogo spoštovanje formalne avtoritete;
- posebna, institucionalna samozaznava in identiteta;
- latentno nezadovoljstvo z vojaškim statusom in vplivom na družbo ter z zaznanim družbenim ugledom poklicnih vojakov.

Heinemann-Grüder (2000: 149–150) ugotavlja, da so bile v letih 1989 do 1991 madžarske oborožene sile zmanjšane za 30–35 % (vključno z manjšim naborniškim kontingentom in upokojitvami). Vsi častniki, starejši od 55 let (z izjemo doktorjev), so se morali upokojiti do 1. julija 1991. Med letoma 1989 in 1998 je iz vojske odšlo med 9500 in 10 000 poklicnih vojakov. Precej jih je zapustilo vojsko prostovoljno (verjetno tudi zaradi slabih življenjskih pogojev, ki jih je nudila zaposlitev v vojski), tudi na Madžarskem so bili to predvsem dobro izobraženi, fleksibilni, izkušeni in mladi ljudje. Pri iskanju novih služb in nastanitve nekdanjim vojakom ministrstvo za obrambo ni pomagalo. V vojski je sicer delovala posebna služba (angl. *Human service*), pri reševanju socialnih, nastanitvenih in poklicnih težav pa so pomagali tudi vojaški sindikati.

Velik delež vojaškega osebja je prizadelo splošno prestrukturiranje oboroženih sil Madžarske (kamor sodi tudi njihovo zmanjševanje). Kar 66,2 % podčastnikov in 61,2 % častnikov so prizadele posledice reorganizacijskega procesa v vojski med letoma 1992 in 1997. 65,3 % jih je spre-

menilo dolžnost, 36,2 % jih je moralo zamenjati enoto, 19,2 % zamenjati vojašnico in 25,8 % zamenjati svoj poklic (službo/rod ali orožje, s katerim so se ukvarjali) (Kiss, 1999: 223). Zmanjševanje oboroženih sil ne prizadene torej le odpuščenih oziroma tistih, ki zapustijo vojsko in se zaposlijo v civilnem okolju, ampak tudi tiste, ki ostanejo v vojski in morajo zamenjati svoj poklic oziroma delovno okolje, zlasti pa se sprijazniti z večjo količino dela, ki ga morajo opraviti.

Demobilizacije v madžarski vojski ni spremljala primerna stopnja »konverznega upravljanja«, ki bi lahko zmanjšala negativne družbene in gospodarske posledice kvalitativne in kvantitativne razorožitve in demilitarizacije ter ki bi pomagala pri reintegraciji nekdanjih vojakov v civilno družbeno okolje. Posledično sta se zmanjšala prej močna korporativni duh ter skupinska kohezivnost častnikov in podčastnikov, v njihovem vrednostnem sistemu pa je nastala določena praznina (Kiss, 1999: 224–225). Demobilizacijski in reintegracijski proces vojaškega osebja torej ni bil primerno voden oziroma upravljan, zlasti ne v obdobju med letoma 1990 in 1995. Po decembru 1995 so se razmere izboljšale (Kiss, 1999: 228).

Težava pri zmanjševanju številčnosti osebja v madžarski vojski je tudi v tem, da so odšli mladi ljudje, visokokvalificirani, z dobrim znanjem tujih jezikov in z znanjem, dobro uporabnim tudi na trgu v civilnem okolju (informacijska tehnologija, telekomunikacije, organizacijsko znanje) (Kiss, 1999: 226). Zoltan Laszlo Kiss (1999: 227) ocenjuje, da konverzija¹¹ vojaškega osebja na Madžarskem ni bila preveč uspešna. Niso namreč vzpostavili učinkovitega sistema in primerne finančne zaledja za usposabljanje za alternativno uporabo vojaškega osebja in preusposabljanje tistega osebja, ki ne razpolaga z na trgu delovne sile zaželenim in prenosljivim znanjem. Poleg tega ni bilo zagotovljeno primerno obveščanje. Madžarska vojska torej ni bila dovolj pripravljena na prisilno mobilnost svojega osebja.

Rusija

Rusija zahteva nekaj pozornosti že zato, ker v njej poteka najboljše demobilizacija na svetu.

Številčnost ruskih oboroženih sil se je po letu 1992 zmanjšala skoraj trikratno, vendar se je demobilizacija začela že prej – z umikom sovjetskih enot iz Vzhodne Evrope in Mongolije (Gonchar, 2000: 169). Zmanjšanje sovjetskih sil pa je že leta 1988 v Generalni skupščini Združenih narodov napovedal Mihail Gorbačov (za 500 000 oseb), napoved pa se je kmalu začela tudi uresničevati. Med letoma 1990 in 1993 se je število vojaškega osebja v sovjetski vojski zmanjšalo s 3,4 milijona na 2,3 milijono.

¹¹ Konverzija (po enem od pristopov) pomeni premik obrambnih virov (tudi vojaškega osebja) iz vojaške v civilno uporabo (glej koncept konverzije v publikaciji *Conversion Survey 1996*, ki jo izdaja Mednarodni center za konverzijo v Bonnu – *Bonn International Center for Conversion*).

na. Zakon o obrambi iz leta 1993 je določil, da mirnodobna ruska vojska 1. januarja 1995 ne sme šteti več kot en odstotek prebivalstva Ruske federacije (kar ustreza približno 1,5 milijona oseb). Vendar se je rok zmanjšanja premaknil za eno leto, vmesni cilj pa je bil postavljen na 2,1 milijona oseb. Decembra 1998 je Boris Jelcin naznanil, da rusko vojsko sestavlja 1,2 milijona oseb (Rohall et al, 2001: 74–75). Leta 2001 se je po besedah ruskega obrambnega ministra ruska vojska zmanjšala za več kot 100 000 oseb (od tega 91 000 vojaških in 14 500 civilnih oseb). Prvega januarja 2002 naj bi tako rusko vojsko sestavljajo 1 274 000 vojakov,¹² do leta 2003 pa naj bi se njihovo število zmanjšalo na 1 milijon (The Russia Journal, February 01, 2002, medmrežje).

Po letu 1991 se je ruski častniški zbor srečeval s stalnim in resnim izgubljanjem prihodka in družbenega ugleda,¹³ slabo je bilo poskrbljeno za nastanitev. Leta 1996 je 500 častnikov naredilo samomor, več kot 20 generalov pa je bilo v preiskavi zaradi korupcije.¹⁴ Leta 1998 so poročali, da ruski častniki trpijo zaradi moralnih, psiholoških, duševnih in fizičnih poškodb, ki slabijo kakovost.¹⁵ Vse to večinoma izhaja iz nesposobnosti Ministrstva za obrambo, da bi častnikom zagotovilo zaslužene plače in ugodnosti – vključno z ugodnostmi ob odhodu (Rohall et al, 2001. 75).

Demobilizacija v Rusiji je slabo organizirana, tako da obstaja precejšnje socialno tveganje, vojski pa, kot menijo nekateri, grozi celo razpad. Praksa sicer daje nekaj dokazov o nasprotnem – tj. o ustrezni skrbi za demobilizirane vojake. Obstajajo celo posebni programi, ki naj bi preprečili družbeno marginalizacijo nekdanjih vojakov, na drugi strani pa prispevali k regionalnemu razvoju. Eden takih programov je moskovsko-sanktpeterburški program reintegracije. Temelji na povezavi potreb regije in upokojenih vojakov (Gonchar, 2000: 169, 97–198). Demobilizacija v Rusiji je del široke vojaške reforme, v okviru katere se med drugim povezujejo letalstvo in zračna obramba ter vojaške vesoljske sile s strateškimi raketnimi silami (Conversion Survey 1999: 82).

Med oblikami zmanjševanja številčnosti osebja so: zmanjšanje števila obveznikov in zmanjšanje števila vojakov po pogodbi, nižanje starosti za upokojitev,¹⁶ zmanjševanje števila delovnih mest in prisilno zaposlovanje

¹² Podatki se izkažejo za deloma nezdržljive, kar priča o nezanesljivosti uradnih podatkov, ne vemo pa tudi, katere kategorije osebja so pri posameznem viru vštete v število oseb v vojski (le vojaki ali tudi civilni pripadniki vojske ali celo ministrstva za obrambo in obveščevalnih služb). Na pomanjkanje natančnih podatkov o obsegu ruskih oboroženih sil opozarja tudi Gonchar (2000: 171).

¹³ Primarni vir: International Center for Human Values (1997): The Process of the Armed Forces Reduction in the Russian Federation. Unpublished Manuscript, Moscow.

¹⁴ Primarni vir: Stern, J. (1997): Preventative Defence. The Washington Post, June 23: A19.

¹⁵ Primarni vir: Blank, Stephen L. (1998): Russia's Armed Forces on the Brink of Reform. Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.

¹⁶ Zakon o vojaški službi in vojaški dolžnosti iz aprila 1998 določa starost za upokojevanje

na nižjih delovnih mestih, prostovoljna demobilizacija,¹⁷ pa tudi nadomestitev vojakov s civilisti na določenih delovnih mestih. Mnogi strokovnjaki vidijo zmanjšanje sil tudi kot način reševanja socialnih vprašanj v vojski. Pripomoglo naj bi k izboljšanju družbenega okolja, discipline in operativne učinkovitosti, čeprav je le malo dokazov, da bi se zato zmanjšali korupcija in kriminaliteta ali da bi starejši vojaški obvezniki manj zlorabljali mlajše (Gonchar, 2000: 171, 176–177).

Za demobilizacijo najbolj problematična skupina so častniki. Leta 1991 je državna Duma sprejela poseben predpis o demobilizaciji, s tem pa je demobilizacija postala stroškovno pomembna zadeva. Država naj bi namreč zagotovila stanovanje in »odpustna« sredstva v višini dvajsetih mesečnih plač, po potrebi pa tudi sredstva za preselitev v drugo regijo. Povprečno naj bi tako stroški demobilizacije častnika znašali več kot 100 000 rubljev (16 000 USD po tečaju menjave, ki je veljal za sredino leta 1998). Poleg tega so poklicne/profesionalne kvalifikacije častnikov, ki so bili praviloma v vojski dolgo obdobje, neprimerne za trg delovne sile. Nujno je torej preusposabljanje, potrebna pa je tudi socialna in psihična prilagoditev (Conversion Survey 1999: 82).

V Rusiji posebno pozornost pri demobilizaciji in reintegraciji namenja jo štirim sestavinam reintegracije: družbenemu prilagajanju, ponovni zaposlitvi, preusposabljanju in nastanitvi.

Pri družbeni prilagoditvi gre na eni strani za prilagajanje nekdanjih vojakov civilnemu življenju, na drugi strani pa za (ne)sposobnost družbe, da sprejme nekdanje vojake. Sociologi poudarjajo, da pri nekdanjem vojaškem osebju prihaja do krize identitete (sprememba temeljne vloge in osnovnih vrednot ter neprimernost zanašanja na nekdanje izkušnje). Tipična skupinska identiteta, ki velja v oboroženih silah, pride v konflikt z individualistično identiteto civilne družbe in okolja. Posebej problematično je prilagajanje vojnih veteranov (npr. iz Afganistana in Čečenije). Raziskava med njimi je pokazala, da se jih kar polovica srečuje z nerazumevanjem v družinah ali svojem okolju. Polovica jih je morala zamenjati službo tri- do štirikrat, četrtnina se jih je ločila. Skrb vzbujajoče pa je to, da je kar 75 % anketirancev pripravljenih vrniti se v oborožen spopad v Čečeniji ali pa na druga vojna območja (Gonchar, 2000: 185–187).

Ponovna zaposlitev se odvija v zelo težkih razmerah na trgu delovne sile. Vendar ima nekdanje vojaško osebje v primerjavi z drugimi brezposelnimi nekaj ugodnosti. Ima večje dohodke kot civilni iskanci zaposlitve.

45 let. Pokojnine so nižje kot plačila ob odpustitvi, poleg tega so stvar socialnega sektorja in ne obrambnega. Pomanjkanje denarja je namreč ena resnih ovir za demobilizacijo (Gonchar, 2000: 179).

¹⁷ Raziskava je pokazala, da je med 1000 častniki le 52 % takih, ki so si želeli nadaljevati vojaško kariero. Med preostalimi jih je 25 % želelo oditi, 23 % pa jih je bilo še neodločenih (Gonchar, 2000: 179, po Krasnaya zvezda). Vojska je tako bolj zaskrbljena zaradi odhodov mladih kot pa zaradi demobilizacije na splošno (Gonchar, 2000: 179–180).

Na trgu delovne sile ima nekdanje vojaško osebje tudi vrsto značilnosti, ki veljajo kot prednosti. To so discipliniranost, lojalnost in sposobnost obvladovanja večjih skupin ljudi. Poleg tega ta skupina oseb glede zaposlovanja ni med najbolj ranljivimi, saj so večinoma mlajši od 40 let. Njihov položaj na trgu delovne sile pa zapletajo vedno manjša absorpcijska moč trga, prepad med profesionalnimi in izobrazbenimi značilnostmi nekdanjega vojaškega osebja ter zahtevami trga, strukturalna in regionalna neravnotežja, nizke povprečne plače, ki so ponujene, in obsežna migracija delovne sile v Rusijo. Demobilizirani častniki predvsem pričakujejo uspeh pri ustanavljanju lastnih podjetij (na primer za popravilo televizijskih in radijskih sprejemnikov ipd.) ter pri zaposlovanju v policiji¹⁸ in drugih paravojaških skupinah (Gonchar, 2000: 187–190).

Pri preusposabljanju sta demobiliziranim vojakom na razpolago dve obliki: popolno terciarno izobraževanje na državnih univerzah ali kratkoročni tečaji preusposabljanja (bodisi v tradicionalnih šolah bodisi v posebej organiziranih centrih za preusposabljanje). Možnost terciarnega izobraževanja pomeni za nekdanje vojake veliko ugodnost, saj je drugače treba opravljati sprejemne izpite in plačevati visoke šolnine. Vendar pa se je za pomoč pri usposabljanju odločilo manj ljudi, kot pa se je pričakovalo. Razlog je moč najti v tem, da imajo nekdanji vojaki že dvojno izobrazbo ali pa se prezaposlujejo v drugih vojaških ali paravojaških institucijah in zato ne potrebujejo novega poklica. Drugi razlog za nezanimanje za preizobraževanje pa je, da tudi nova, spremenjena izobrazba ne zagotavlja zaposlitve in dohodka (Gonchar, 2000: 190–192).

Nastanitev je v Rusiji nekdanjim vojakom posebej zagotovljena. Ljudem, ki so v vojski služili deset let in več, namreč po zakonu o demobilizaciji pripada zastoj stanovanje. Tako se je pokazalo, da je včasih zaradi pomanjkanja stanovanj demobilizacija celo nemogoča (Gonchar, 2000: 192–193).

Raziskava, opravljena leta 1995 in leta 1997 med častniki ruske vojske, ki je merila vpliv zmanjševanja obsega vojske na vojaško osebje (s kazal-

¹⁸ V policijske sile so nekdanje vojaško osebje spravili tudi na Kitajskem (Pauwels, 2000: 110). Kitajska ima po številu uniformiranih oseb največjo vojsko na svetu. Obseg sil je že večkrat zmanjševala. V sredini osemdesetih let jih je zmanjšala s štirih na tri milijone, v septembru 1997 pa najavila zmanjšanje za pol milijona z 2,8 milijona pripadnikov. Kljub zmanjšanju pa naj bi vojska ohranila svojo moč, in sicer s posodobitvijo ter novim orožjem in opremo, sile pa naj bi se prenehale uporabljati za nevojaške gospodarske vloge. Vlada je prek svoje centralne vojaške komisije podjetjem naložila, da morajo pomagati demobiliziranim vojakom pri iskanju služb. Kot argument je pri tem navajala strah, da brezposelni nekdanji vojaki lahko ogrozijo nacionalno varnost in socialno stabilnost. Pomoč pri iskanju služb/dela za demobilizirane vojake naj bi celo postala del nacionalnih razvojnih načrtov. V okviru celotnega gospodarstva Kitajske sicer ni pričakovati, da bi demobilizacija povzročila veliko novih težav, prispevala pa bo k že tako naraščajoči brezposelnosti in povzročala dodatne gospodarske in socialne težave na določenih območjih. Za eno od zaposlitvenih rešitev za demobilizirane vojake se je izkazala njihova vključitev v oborožene policijske sile (Conversion Survey, 1999: 83–84).

nikoma »kakovost življenja« in »duševno zdravje«), je pokazala, da so med tremi kategorijami osebja – tisti, ki so ostali v vojski, tisti, ki so v prehodnem položaju, in tisti, ki so odšli iz vojske – s kakovostjo življenja najbolj zadovoljni tisti, ki so odšli iz vojske in našli novo delo, najmanj pa tisti, ki so v prehodnem položaju. Prav tako se pri zaposlenih nekdanjih vojakih v najmanjši meri izražajo strah, depresija in sovražnost, v največji meri pa se ti negativni znaki duševnega zdravja izražajo pri tistih, ki so v prehajanju med vojsko in civilnim okoljem. Med tistimi, ki so ostali v vojski, in tistimi, ki so odšli iz vojske, vendar niso zaposleni, ni statističnih razlik, se pa uvrščajo med obe skrajnosti (Rohall et al, 2001: 77–86).

Nemčija

Nekdanja Nemška demokratična republika (NDR) je bila del vzhodnoevropskega bloka, demobilizacija nekdanje vzhodnonemške vojske pa je zaradi združitve Nemčij poseben primer, zato jo uvrščamo med obravnavane primere.

Nemčija po združitvi 3. oktobra 1990 ni načrtovala vključevanja vojske nekdanje Nemške demokratične republike v zvezno vojsko (*Bundeswehr*). Predlogi in programi za civilno zaposlovanje, ki so nastali v zadnjem obdobju obstoja NDR, so bili potisnjeni v ozadje; prednostna naloga zvezne vojske je bila, da se čim hitreje utrdi na »novih ozemljih«. Z dnem združitve je za vseh 51 000 poklicnih vojakov, podčastnikov in častnikov prenehalo veljati pravno varstvo. Zvezna vojska je tako imela proste roke pri najemanju tistih nekdanjih pripadnikov vzhodnonemške vojske, ki so zaprosili za zaposlitev v zvezni vojski. Prošenj je bilo okrog 25 800, sprejetih pa je bilo 1700 prosilcev, s katerimi je bila sklenjena dveletna pogodba z možnostjo podaljšanja. Zdi se, da so službo dobili profesionalno in politično sprejemljivi kadri. Tisti, ki niso bili izbrani – v glavnem starejši in tisti z višjimi čini – so morali vojsko zapustiti do konca leta 1990. Ponudili so jim nekaj tečajev usposabljanja za prehod na civilno zaposlitev, vendar so le redki našli novo delo (trg delovne sile je bil v tem času pod hudim pritiskom). Tisti, ki niso bili dovolj stari za upokožitev, so bili odvisni od socialne podpore ali pa so sodelovali v posebnih programih za zaposlovanje. Pokojnine za nekdanje pripadnike vzhodnonemške vojske so bile nizke, pokojninska reforma leta 1995 pa jih je deloma popravila. Tisti, ki so dobili službo v zvezni vojski, so morali pogosto sprejeti službo na nižjem položaju, kot so ga imeli v vzhodnonemški vojski, njihova plača pa je bila na začetku le 60 % redne plače (isto pravilo je veljalo za zaposlene v celotnem javnem sektorju nekdanje NDR). Leta 1994 je bilo v *Bundeswehru* še okrog 4000 nekdanjih vzhodnonemških vojakov (Conversion Survey 2000: 128–129 – Box T.2; Brzoska, 2000: 119).¹⁹

¹⁹ Primarna vira: Lapp, Peter Joachim (1992): Ein Staat – Eine Armee. Von der NVA zur Bundeswehr. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung. Giessman, Hans-Joachim (1992): Das unliebsame Erbe. Die Auflösung der Militärstruktur der DDR. Baden-Baden, Germany: Nomos Verlagsgesellschaft.

Mednarodna pomoč

Odločitev za zmanjšanje številčnosti vojaškega osebja je, čeprav pogojevana z razmerami v mednarodni skupnosti, del nacionalne obrambnovarnostne politike. Toda v državah, v katerih ni bilo ustaljenih načinov za demobilizacijo vojaškega osebja (tiste države, ki že imajo izkušnje s poklicno vojsko, lahko številčnost vojaškega osebja zmanjšujejo z obstoječimi mehanizmi za redno menjavanje vojaškega osebja), je bilo v razmerah splošne družbene in gospodarske tranzicije težko oblikovati učinkovite programe pomoči vojaškemu osebju za prehod med vojaškim in civilnim okoljem. Nekatere mednarodne institucije in države so se zato odločile, da prizadejim državam pomagajo reševati demobilizacijske in reintegracijske težave.

Mednarodno pomoč demobilizacijskim prizadevanjem v srednje- in vzhodnoevropskih državah na prehodu zagotavljajo zlasti zahodne države, Evropska komisija in Japonska. Tako, na primer, Velika Britanija s projektom usposabljanja ter pomoči pri poslovnem menedžmentu in informacijski tehnologiji pomaga Rusiji (skozi njen projekt je do januarja 1999 šlo že približno 7000 častnikov in več kot 70 % jih je našlo službo v štirih mesecih po diplomi). Nemško-ruski program za preusposabljanje je bil ustanovljen že leta 1992 (skozi deset centrov lahko gre letno 7000 častnikov). Evropska komisija financira projekte za podporo pri preusposabljanju in prezaposlovanju demobiliziranega vojaškega osebja v Rusiji in Ukrajini s programom TACIS. S programom so v Rusiji vzpostavili mrežo trinajstih regionalnih centrov (zagotavljanje splošnega usposabljanja, specializiranega menedžerskega usposabljanja in svetovanja glede služb), v katerih se je usposabljal okrog 30 000 častnikov, stopnja njihovega zaposlovanja pa je bila med 60 % in 70 % (Conversion Survey 2000: 133, 134 – Box T.3; Pauwels, 2000: 117).

Tudi Nato je začel sponzorirati inovativni program, ki pomaga častnikom, ki so odšli ali bodo kmalu odšli iz vojske, da poiščejo novo delo in začnejo novo življenje zunaj vojske. Program se zazdaj izvaja v Bolgariji in Romuniji, zanimanje zanj pa kažeta tudi Albanija in Hrvaška. Program je nastal v okviru Pakta stabilnosti za Jugovzhodno Evropo ter združuje institucije in organizacije, ki običajno ne delujejo skupaj – Nato in Svetovna banka, na primer. Nato pomaga pri zmanjševanju obsega oboroženih sil, Svetovna banka pa posoja denar za financiranje reform in pomoč pri prehodu vojakov v civiliste. Program se izvaja različno: Romunija si je od Svetovne banke izposodila 500 000 USD, Bolgarija pa se je odločila za donatorsko financiranje. Program v Romuniji vodi ministrstvo za obrambo, v Bolgariji pa nevladna organizacija, ki jo vodi upokojen bolgarski polkovnik. Do septembra 2001 je v Romuniji program uporabilo okrog 2000 nekdanjih vojaških oseb, v Bolgariji pa je centre, ki izvajajo pomoč, do julija 2001 obiskalo 3000 razrešenih častnikov (Easing the Transition to Civvy Street, 2001:23).

Sklep

Po koncu hladne vojne se je v svetu uveljavila politika zmanjševanja obsega oboroženih sil. Razlogi so tako politični kot družbeni, ekonomski in tehnološki, končni učinek te politike pa je viden na ravni posameznika – nekdanjega, demobiliziranega pripadnika oboroženih sil. Zanj, pa tudi za oborožene sile in preostalo družbo je pomembno, kako se mu bo po odhodu iz vojske uspelo vključiti oziroma reintegrirati v civilno okolje.

Države Srednje in Vzhodne Evrope, nekdanje članice Varšavskega sporazuma, prednjačijo v trendih zmanjševanja številčnosti vojaškega osebja. Vendar ta trend nima tako hudih posledic za osebje samo, kot se to zdi na prvi pogled. Najprej lahko podvomimo o verodostojnosti uradnih podatkov glede številčnosti oboroženih sil in s tem tudi o obsegu zmanjševanja. Pomembno je tudi dejstvo, da so bile vojske teh držav obvezniške, tako da je zmanjšanje šlo na račun zmanjšanja letnega kontingenta vojaških obveznikov – običajno z zmanjšanjem dolžine služenja vojaškega roka in povečanjem števila tistih, ki opravljajo alternativno, civilno služenje vojaškega roka. Število častnikov in podčastnikov se je v nekaterih srednje- in vzhodnoevropskih državah zmanjševalo s političnimi čistkami ali podobnimi rešitvami, tako da so odpadli »politično neprimerni« oziroma indoktrinirani kadri ter starejše osebje, ki se je upokojilo. Osebje, zlasti mlajše, je oborožene sile zapuščalo tudi prostovoljno, če se je ponudila služba v civilnem okolju, kar je bil zaradi lastninjenja oziroma razmaha zasebnega sektorja v nekaterih državah (na Češkem, na primer) dokaj množičen pojav. Vendar pa so posledice prostovoljnih odhodov mladih ljudi za vojsko predvsem negativne, saj prihaja do staranja (pod)častniškega zbora, kar vpliva na operativno učinkovitost vojske. Tisti, ki so se neprostovoljno znašli na civilnem trgu delovne sile, pa so se zelo težko privadili civilnemu življenju. Bili so izobraženi na vojaških akademijah, s čimer so pridobili predvsem ozko strokovno vojaško znanje, pogosto neuporabno v civilnih poklicih (čeprav tudi civilni trg delovne sile ceni organizacijsko in vodstveno ter informacijsko znanje, ki ga ima vojaško osebje, v vojski pa obstajajo tudi t. i. dvouporabni poklici – predvsem tehnični), pripadali pa so vojskam, za katere so veljali izrazita institucionalnost, tradicionalne vojaške vrednote in poseben način vojaškega življenja. Upoštevati pa je treba tudi, da je skupina nekdanjih pripadnikov oboroženih sil le ena od mnogih brezposelnih družbenih skupin, ki se je znašla na trgu delovne sile v gospodarsko že tako prizadetih državah.

Literatura:

- Brzoska, Michael: Dissolving East Germany's National Volksarmee. V: Natalie Pauwels (ed.): *War Force to Work Force: Global Perspectives on Demobilization and Reintegration*, str. 119–120. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Conversion Survey 1996: *Global Disarmament, Demilitarization and Demobilization*. Bonn International Center for Conversion, Oxford University Press, 1996.
- Conversion Survey 1999: *Global Disarmament, Demilitarization and Demobilization*. Bonn International Center for Conversion. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft..
- Conversion Survey 2000: *Global Disarmament, Demilitarization and Demobilization*. Bonn International Center for Conversion. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft..
- Conversion Survey 2001: *Global Disarmament, Demilitarization and Demobilization*. Bonn International Center for Conversion. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Dictionary of Military Terms (1986): *A guide to the language of warfare and military institutions*. Compiled by Trevor N. Dupuy, Curt Johnson, Grace P. Hayes. New York: The H. W. Wilson Company.
- Easing the Transition to Civvy Street (2001). *NATO Review*, Volume 49, Autumn 2001, str. 23.
- Gonchar, Ksenia (2000): *Adjusting Through Transformation and Reform – Russia's Demobilization and Reintegration Balance Sheet*. V: Natalie Pauwels (ed.): *War Force to Work Force: Global Perspectives on Demobilization and Reintegration*, str. 169–196. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Heinemann-Grüder, Andreas (2000): *Armed Forces in Central Eastern Europe – In Search of Business*. V: Natalie Pauwels (ed.): *War Force to Work Force: Global Perspectives on Demobilization and Reintegration*, str. 141–162. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- Jolly, Ruth (1996): *Changing Step: From military to civilian life: people in transition*. Washington: Brassey's, London.
- Kiss, Zoltan Laszlo (1999): *Changes of the Military Mind in Hungary: In the Mirror of Empirical Data*. V: Ljubica Jelušič, John Selby (eds.): *Defence restructuring and conversion: Sociocultural aspects*, str. 214–273. Brussels: European Commission, COST Action A10, Directorate-General Research.
- Møller, Bjørn (1996): *Military Restructuring and Conversion in Post-Cold War Europe*. V: Bjørn Møller, Lev Voronkov (eds.): *Defence Doctrines and Conversion*. Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth; str. 1–22.
- Pauwels, Natalie (2000): *Part 2: Transition Countries*. V: Natalie Pauwels (ed.): *War Force to Work Force: Global Perspectives on Demobilization and Reintegration*, str. 109–118. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

- Rohall, David E., V. Lee Hamilton, David R. Segal, Mady W. Segal (2001): Downsizing the Russian Army: Quality of Life and Mental Health Consequences for Former Organizational Members, Survivors, and Spouses. *Journal of Political and Military Sociology*, Vol. 29 (Summer), str. 73–91.
- The Military Balance (1990/1991, 1991/1992, 1992/1993, 1993/1994). The International Institute for Strategic Studies. London: Brassey's.
- The Russia Journal, February 01, 2002, DM: military personnel decreased in 2001. Dostopno na: <http://russiajournal.ru/news>, 1. 2. 2002.
- The Stars and Stripes, October 10, 1997: Recruiters tenser in safer world (Tom Philpott).
- Vlachová, Marie (1994): Former Czech Soldiers as Opinion-Leaders on Questions Concerning Defense, the Military and the Military Profession. Paper to be presented at the IV. Biennial Conference of ERGOMAS, Turino, May 26–29, 1994.
- Vlachova, Marie, Štefan Sarvaš (1997): From the Totalitarian to the Post-Totalitarian Military. V: Anton Bebler (ed.): *Civil-Military Relations in Post-Communist States: Central and Eastern Europe in transition*, str. 93–100. Westport, Connecticut, London: Praeger.
- Vlachová, Marie, Štefan Sarvaš (2000): Democratic Control of the Armed Forces in the Czech Republic: The Way Out of Isolation. Prispevek za konferenco Democratic Control of Armed Forces in Central and Eastern Europe: *Civil-Military Relations and Defence Planning in the New Era*, Kiev, March 24–27, 2000.
- Vojna enciklopedija (1973), 2. izdaja. Beograd: Izdanje redakcije Vojne enciklopedije.
- Wiatr, Jerzy J. (1997): Military Politics and Society in Poland during the Democratic Transition. V: Anton Bebler (ed.): *Civil-Military Relations in Post-Communist States: Central and Eastern Europe in transition*, str. 77–92. Westport, Connecticut, London: Praeger.
- Wiatr, Jerzy J.: Poljska vojska po vstopu Poljske v Nato. Predavanje na Ministrstvu za obrambo Republike Slovenije, 17. 12. 1999.

Vladimir Prebilič

UPRAVLJANJE KONVERZIJE VOJAŠKIH OBJEKTOV

Uvod

Konverzija je kot postopek za uspešno preobrazbo nekdanjih vojaških objektov, orožja in prekvalificiranje osebja prišla v ospredje šele po koncu hladne vojne, vendar to ne pojasnjuje njenega izvora. Potrebe po demilitarizaciji, ki je opredeljena kot »krepitev civilnih vrednot, norm in miselnih vzorcev na račun vojaških ter omejevanje in odpravljanje sistemov orožja pripadnikov oboroženih sil, vojaškonamenske industrije in drugih vojaških dejavnosti« (Grizold, 1999: 41–42), se pojavljajo vzporedno z nastankom vojsk. Povezanost med demilitarizacijo in konverzijo je očitna, saj prva načeloma ustvarja pogoje za drugo. Kljub temu pa obstajajo še številni drugi razlogi, ki pripeljejo do konverzije.

Kot posebno sestavino demilitarizacije, ki je v vojaški zgodovini najbolj izstopala, lahko opredelim demobilizacijo. Obsežne vojske so bile neorganizirano razpuščene (države niso oblikovale alternative za nekdanje vojake), kar je pogosto pripeljalo do hudih notranjih trenj v državi (kot se je to dogajalo v rimskem imperiju ali Vojni krajini). Nato je demobilizacijo kot prvo možnost za oblikovanje konverzije dopolnilo veliko drugih sestavin. Med njimi je zelo pomembna vloga pripadla razvoju orožja in vojaške opreme. »Vsak revolucionarni napredek pri oboroževanju (od samostrela do bombnika) so spremljali pozivi k prepovedi nove vrste orožja ali vsaj k omejitvi njegove uporabe« (Lubi, 1991: 18), kar se posredno nanaša na konverzijo.

Pomen varnosti in sredstva, ki so jih v ta namen porabljale države, so se stalno povečevali. Razvoj obrambnega podsistema je zahteval ogromna sredstva za opremljanje, razvoj in usposabljanje oboroženih sil. Vrhunec globalne porabe sredstev je bil dosežen med hladno vojno, ko je potekala oboroževalna tekma med ZDA in SZ. Tovrsten razvoj dogodkov je pripeljal do absurdnega stanja, ki ga je John Herz opredelil v teoriji varnostne dileme. Prevelika poraba sredstev za obrambni podsystem je resno ogrozila delovanje (ponekod celo obstoj) drugih podsistemov v državi. Posledično mrzlično zagotavljanje varnosti je postalo grožnja. Pospešen razvoj orožja in razmah obrambnih podsistemov, ki je v končni fazi pripeljal do čezmernega oboroževanja in militarizacije, sta bila podlaga za razvoj konverzije.

Obdobje hladne vojne je bilo mogoče najpreglednejše (ponekod še

vedno je) na tleh evropske celine. Velesili sta vodili dokaj agresivno politiko do svojih evropskih zaveznikov in bili pripravljene novo vojno voditi na njihovih tleh. Tedanja strategija in taktika vodenja bojev sta temeljili na uporabi konvencionalnega orožja ter nenapovedanega in bliskovitega napada. V ta namen sta velesili namestili številne vojake in orožje v bližino meje svojega vpliva. Z ustanovitvijo zveze Nato in nato Varšavskega sporazuma so se državam članicam poleg medsebojnega zagotavljanja varnosti naložile tudi nekatere obveznosti. Med njimi je bila zagotovitev območij za namestitev zavezniškega orožja in zavezniških oboroženih sil, to je vojaških baz. Zgrajena so bila številna vojaška oporišča in baze ter vsa potrebna vojaška infrastruktura. Hkrati pa so se pojavile bistvene razlike v načinu delovanja zahodnih in vzhodnih vojaških baz. Medtem ko so bile oborožene sile ZDA na Zahodu sprejete kot porok varnosti, so sovjetske čete na Vzhodu pomenile v marsikaterem pogledu sovražen element, kar se je še stopnjevalo po vojaškem posredovanju enot držav Varšavskega sporazuma leta 1956 v Madžarski in leta 1968 ob »praški pomladi« na Češkoslovaškem. Povezanost s civilnim življenjem okolja je bila izrazitejša pri vojaških bazah in oporiščih ZDA. Z obstojem baze se je ponudila možnost zaposlovanja lokalnega prebivalstva, česar v Vzhodni Evropi ni bilo.

Po koncu hladne vojne, ko se je v številnih državah začela demilitarizacija, je konverzija našla mesto med strokovnjaki za družbena, ekonomska, ekološka in varnostna vprašanja. Čeprav so se potrebe po konverziji pojavljale skozi vso zgodovino, so ji nasprotovali tako predstavniki obrambnih podsistemov kot vodilne politične elite. Demilitarizacija je dolgo časa pomenila šibkost in nemoč države, da vzdržuje oborožene sile. Posredno je omogočala politične pritiske nasprotnikov, ki so v tem videli priložnost za lastno uveljavljanje. S tega vidika je demilitarizacija pomenila ogrožanje nacionalne varnosti. Če upoštevamo, da je nekaterim državam (predvsem proizvajalkam orožja) med oboroževalno tekmo uspelo ustvarjati dobiček pri razvoju in prodaji orožja, je demilitarizacija pomenila destabilizacijski dejavnik za ekonomski razvoj in socialno negotovost za stotine zaposlenih v vojaškoindustrijskem kompleksu. Ker se konverzija praviloma začne po demilitarizaciji, je velikokrat prihajalo celo do enačenja obeh postopkov in nepripravljenosti obrambnih podsistemov za njeno izvajanje. Razloga, da do konverzije pride sorazmerno pozno, sta dva:

- Obrambni podsistem kot pravni lastnik in upravljavec premoženja, namenjenega usposabljanju, delovanju in opremljenosti oboroženih sil, ob zmanjševanju obrambnih proračunov ne more zagotoviti dodatnih sredstev za postopek konverzije. Prav tako obrambni podsistem tega ni dolžan storiti. V številnih primerih obrambni podsistem v demilitarizaciji celo vidi možnost za pridobitev minimalnih sredstev, ki bodo zapolnila izpad proračunskih. Potreba po tovrstnem pridobivanju sredstev nastane zaradi slabo načrtovanih reform oboroženih sil in

celotnega obrambnega podsistema, s katerimi se najprej zmanjšujejo sredstva in nato obseg podsistema.

- Obrambni podsistem demilitarizacije in zmanjševanja sredstev praviloma ne sprejema z odobravanjem. Zato se procesa konverzije velikokrat ne udeležuje dejavno oziroma mu celo nasprotuje.

Zaradi omenjenih težav, ki se jim pridružijo še politična neenotnost pri tovrstnih vprašanjih, pomanjkanje sredstev in spremljajoče gospodarske težave v državi, nesprejeta pravna podlaga za izvedbo konverzije, nerešena lastninska vprašanja (številni vojaški objekti so bili v preteklosti nacionalizirani), neoblikovan proces odločanja (decision making process) in odgovornosti posameznih organov pri konverziji, neusklajeni zakoni na okoljevarstvenem področju ipd., se proces konverzije v številnih državah ni oblikoval oziroma ni bil uspešno izpeljan. Zato se je v številnih državah oblikoval negativen odnos do konverzije.

Konverzija vojaških objektov

Opredelitev pojma

KONVERZIJA se kot pojem pojavlja že ob koncu sedemdesetih let, ko je S. Melman opredelil ekonomsko področje konverzije, in sicer »ekonomska konverzija vključuje oblikovanje, načrtovanje in izvajanje organizacijskih, tehnoloških, poklicnih sprememb za preoblikovanje industrije laboratorijev, poligonov, vojaških baz in druge infrastrukture, namenjene vojaškim potrebam, v civilno uporabo« (Melman, 1990: 21–22). S to definicijo je Melman jasno poudaril, da je konverzija obsežen proces, ki zahteva podrobno načrtovanje in oblikovanje modela odločanja. Møller proces konverzije opredeli kot vodene in politično povzročene spremembe oboroženih sil v demilitarizirane strukture (Møller, 1996: 10). Isti avtor v Slovarju alternativne obrambe opredeli konverzijo kot preobrazbo vojaških virov v civilno uporabo. Pri tem opozarja na številne pomene konverzije, ki jih uporablja obrambni podsistem:

konvencionalizacija kot oblika konverzije pomeni nadomeščanje jedrskega orožja s konvencionalnim, »preoboroževanje« (transarmament) pomeni preoblikovanje defenzivnih enot v ofenzivne, konverzija vojaških enot pa nadomeščanje aktivnega dela oboroženih sil z rezervno sestavo.

Vse tri pojave, ki jih lahko zasledimo v oboroženih silah in obrambnih podsistemih, spremlja tudi pojav odvečne tehnike, vojakov, objektov in drugih vojaških virov. Tovrstne težave je obrambni podsistem največkrat reševal kar »ad hoc« (Møller, 1995: 92). SIPRI označuje konverzijo kot premik vojaških virov v civilno rabo. Pri tem poudarja ekonomsko sestavino konverzije (SIPRI 1997, XXI). Novejši pristopi konverzijo opredeljujejo kot preobrazbo različnih vojaških virov v civilni namen in poudarjajo

predvsem vidik ponovne uporabe virov (resource reuse): obrambna sredstva se namenijo za porabo v drugih ministrstvih, vojaška industrija začne s proizvodnjo civilnih dobrin (tovarne s proizvodnjo tankov začnejo s proizvodnjo tovornjakov), vojaki se upokojijo ali zaposlijo v civilnih sektorjih, vojaški poligoni postanejo nakupovalna središča ipd. (Brzoska, 1999: 16). Prav tako Brzoska umesti postopek konverzije v tri različne koncepte razoroževanja. Zmanjševanje števila in obsega vojaških objektov pomeni kvalitativni vidik razoroževanja s ciljem oblikovanja sistema defenzivne obrambe in posledično postopka konverzije kot vojaško-političnega procesa (Brzoska, 1999: 29).

Različnost vojaških virov je predvsem v zadnjem desetletju narekovala oblikovanje povsem različnih oblik konverzije. Med njimi so najpomembnejše:

- ekonomska konverzija (konverzija vojaške industrije in relokacija vojaških sredstev),
- konverzija odvečnega orožja,
- konverzija nekdanjega vojaškega osebja,
- konverzija vojaških objektov.

Zadnja oblika konverzije je na mednarodni ravni prišla v ospredje šele z umikom zahodnih in vzhodnih zavezniških enot, medtem ko jo je na nacionalni ravni povzročila predvsem demobilizacija. V številnih primerih je izredno težko ločiti posamezne oblike konverzije, saj se posamezni vojaški viri med seboj dopolnjujejo in sestavljajo obrambni podsistem, za uspešno delovanje katerega je potrebna njihova interakcija. Zato je nemogoče proučevati zgolj posamezno obliko konverzije, saj se posredno srečujemo tudi z drugimi. Pri proučevanju konverzije vojaških objektov je treba jasno opredeliti, kaj vse je vojaški objekt oziroma posredno kaj je delovno področje te oblike konverzije. Pojem objekt pomeni, »kar je zgrajeno, narejeno za zadovoljevanje določenih potreb, opravljanje določene dejavnosti« (SSKJ, 1994: 702). Če temu dodamo pridevnik »vojaški«, lahko med tovrstne objekte uvrstimo vse objekte, ki jih obrambni podsistem uporablja pri svojem delovanju. Med posameznimi tipi objektov sicer obstaja razlika glede vložnega dela in materiala, kljub vsemu pa lahko trdim, da so tudi najbolj ekstenzivni poligoni posebej zgrajeni in pripravljani. Pojem nepremičnina je pomensko bistveno širši in opredeljuje »stvar, ki po svoji naravi ne more spremeniti mesta, položaja« (SSKJ, 1994: 661). Ob tem moram opozoriti, da SSKJ poudarja pojem nepremičnine v povezavi s tržno vrednostjo. Ker vojaški objekti nimajo prvenstveno tega namena (tudi v postopku prodaje zgolj izjemoma dosega realno tržno vrednost), je pojem »vojaški objekt« pri proučevanju tovrstne oblike konverzije primernejši. Kljub temu delovno področje konverzije vojaških objektov ni omejeno. Med vojaške objekte lahko uvrščamo tudi številne druge objekte, ki so predmet dela in proučevanja drugih oblik konverzije (objekti vojaške industrije), kar poudari nujno sodelovanje in

povezljivost posameznih oblik konverzije. Da bi kljub temu vsaj deloma razmejil posamezne oblike konverzije, prištevam v skupino vojaških objektov tiste objekte, ki omogočajo bivanje, usposabljanje, urjenje, skladiščenje in vodenje oboroženih sil ter v tem procesu sodelujočih civilistov. V to kategorijo spadajo sicer različni objekti, ki se v praksi največkrat pojavljajo v obliki vojaških baz¹, vadišč ali poligonov², vojašnic³ in skladišč vojaškega materiala.

Delovni obseg konverzije vojaških objektov ima dve sestavini. Prva, materialna, je določitev vojaških objektov, ki so predmet samega postopka. Druga, časovna, pa se neposredno nanaša na trajanje samega postopka in s tem porabo sredstev. Posledično so se oblikovala različna pojmovanja konverzije vojaških objektov v različnih političnih prostorih. Če ponekod konverzija vojaških objektov poteka do popolne vključitve nekdanj vojaškega objekta v civilno okolje (ZRN), pa isti pojem drugod označuje zgolj zagotavljanje osnovnih sredstev za vrnitev objekta v prvotno stanje (pred prihodom oboroženih sil) in zagotavljanje know-howa pri tem (ZDA) ali zgolj prenehanje vojaškega lastništva in umik vojaških enot iz objekta (VB). Različno tolmačenje konverzije vojaških objektov je posledica razvoja obrambnega podsistema v državi, njegove odgovornosti do civilnega okolja, političnega sistema in zakonskih opredelitev njegovega delovanja. Širina samega pojma je neposredno povezana tudi s sredstvi, ki jih je v postopku konverzije vojaških objektov dolžan zagotoviti obrambni podsystem. Hkratno zmanjševanje sredstev in povečana poraba denarja na drugih področjih posredno prisiljujeta obrambne podsysteme v »njihovo« tolmačenje pojma konverzije vojaških objektov, ki se razvija predvsem v smeri zmanjševanja njegovega obsega delovanja.

¹ VOJAŠKA BAZA je območje na kopnem ali na kopnem in morju, njen namen pa je omogočiti koncentracijo ter izvajanje vojaških in bojnih dejavnosti v vseh zvrsteh oboroženih sil. V ožjem smislu se uporablja izraz vojaška baza kot skupno ime za kakršno koli podporo delovanja drugih večjih vojaških kontingentov. Vojaško bazo poleg območja, ki ga pokriva, predstavlja tudi osebje, ki je lahko civilno in vojaško. Civilno osebje največkrat skrbi za nemoteno delovanje, oskrbo in podporo vojaške baze. Številčnost civilnega osebja vojaške baze je v tesni korelaciji z namembnostjo vojaške baze. Vojaške baze, ki so namenjene opazovanju in drugemu informacijskemu delu, imajo številnejše civilno osebje kot npr. pomorske vojaške baze (Vojna enciklopedija, 1970: 519). Vojaška baza je določena v treh različnih okvirih. V prvem je opredeljena kot območje ali lokacija, s katere se izvajajo, načrtujejo in podpirajo bojne operacije. V drugem vojaška baza pomeni območje ali lokacijo, na kateri so objekti ter vsa potrebna sredstva za logistično podporo in vzdrževanje. Medtem ko navedeni opredelitvi predstavljata vojaško bazo kot splošen izraz ne glede na zvrst vojske, ki jo uporablja, pa tretja definicija opredeljuje posamezno vrsto vojaške baze, ki je v zvrsti mornarice in vojaškega letalstva najbolj nepogrešljiva. V tem primeru je vojaška baza objekt, kjer so nameščena bojna letala in bojne ladje, kamor se po vsaki opravljeni operaciji (bojni ali zgolj vaji) tudi vračajo (Dictionary of military terms, 1986: 24). Dopolnjena izdaja Slovarja vojaškega izrazoslovja opredeljuje bazo kopenske vojske kot skupino objektov, ki so v pristojnosti lokalnega poveljnika. Velikokrat kopensko bazo predstavljajo različni logistični sistemi, ki omogočajo nemoteno delovanje kopenske vojske (Dictionary of military terms, 1990: 60).

Čeprav spada konverzija med tujke v slovenskem jeziku, je vsebinski prevod (v povezavi z vojaškimi objekti) nemogoč. Etimološko beseda konverzija pomeni preoblikovanje, preobrazbo, prestop (verski), spremembo. SSKJ besede ne razlaga v zvezi z obrambnim področjem, kjer je pomenska vrednost pojma konverzija opredeljena predvsem z dvema temeljnima tolmačenima izrazoma: spremembo in preobrazbo. Prvi se nanaša na spremembo namembnosti samega objekta, drugi pa na preobrazbo iz vojaškega v civilno lastništvo. Zaradi tega besede konverzija ni mogoče enopomensko prevajati. Hkrati izraza konverzija ne moremo enačiti z zmanjševanjem vojaških virov in opuščanje vojaških objektov. Konverzija ni zgolj postopek prenosa lastništva vojaških objektov, opuščanje vojakov in krčenje vojaškega proračuna, ampak se konča s popolno vključitvijo v civilno okolje. Analiza različnih modelov konverzije vojaških objektov kot tudi različna pojmovanja le-te omogočajo takole opredelitev pojma: konverzija vojaških objektov pomeni voden in organiziran proces opuščanja, zagotavljanja ekološke neoporečnosti nekdanj vojaških objektov, prodajo (spremembo lastništva) in uspešno vključitev objekta v civilno okolje, ki se konča s ponovno uporabo in prispeva k razvoju lokalne skupnosti.

Še vedno pa ostaja odprto vprašanje pojma konverzije kot obratnega procesa, to je postopka »militarizacije« objektov oziroma spreminjanja njihove namembnosti iz civilne v vojaško. Čeprav je danes tovrstni postopek redkost, sta njegov pomen in vpliv na civilno okolje popolnoma drugačna. Postavitev vojaške baze v neko okolje praviloma ni omejevala regionalnega razvoja, velikokrat je bilo celo obratno. Seveda je to odvisno od tipa vojaškega objekta. Kljub temu je praviloma obrambni podsistem pri graditvi in umestitvi vojaških objektov iskal za civilno okolje najsprejemljivejše možnosti, kar je neposredno vplivalo na pozitiven razvoj civilno-vojaških odnosov na regijski in državni ravni.

Konverzija za vsako ceno

Konec hladne vojne je pripeljal do obratnega procesa, to je do demilitarizacije območij v vseh pogledih. Umik vojske ter zapiranje vojaških oporišč in baz sta ponovno posegla v življenje lokalnih prebivalcev. Zanaša-

² Znotraj kategorije vojaških poligonov je mogoče opredeliti vsaj dve podskupini: vojaški poligoni za preizkušanje vojaških sistemov (velikokrat brez prisotnosti vojakov zaradi uporabe nekonvencionalnega orožja) in vojaški poligoni oziroma vadbeno območja za vojake z uporabo konvencionalnega orožja.

³ V nekaterih državah (predvsem tistih, ki so ohranile obvezniški tip popolnjevanja oboroženih sil) se klasične vojaške baze niso oblikovale ali pa so manj številne. V teh državah prednjačijo vojašnice kot nekakšen ekvivalent vojaški bazi, čeprav so med vojašnicami in vojaškimi bazami bistvene razlike. Medtem ko prve skrbijo predvsem za usposabljanje obvezniških vojakov in so zato temu primerno opremljene ter locirane (t. i. šolsko orožje, tesna povezanost z lokalnimi skupnostmi, postavljene v bližino večjih mest in nesamozadostnost), vojaška baza omogoča hitro bojno delovanje in urjenje vojakov (prostovoljcev), njena lega pa temelji predvsem na preoji vojaških strategov.

nje na zaslužek, pridobljen med obstojem vojaške baze, se je sprevrglo v mikro-, ponekod celo v makroekonomske težave. Po odhodu vojakov so ostajala izpraznjena območja s posebno vojaško infrastrukturo. Razlike med vojaškimi bazami po odhodu vojske v Vzhodni Evropi in na Zahodu so zdaj postale še očitnejše, kot so bile v preteklosti. Po natančnih ogledih nekdanjih sovjetskih baz so jih predvsem ekološki strokovnjaki razglasili za ekološke bombe, ki so skozi celotno obdobje hladne vojne ogrozile zdravje lokalnega prebivalstva (BICC, 1999).

Čeprav so vojaški objekti podvrženi procesu racionalizacije delovanja obrambnega podsistema in posledično konverzije, to najizraziteje velja za vojaške baze. Poveljniška mesta so bila večinoma nameščena v večjih mestih, kar ob opuščanju vojaške namembnosti objektov pripomore k uspešnemu izvajanju konverzije. Vojaški poligoni in druga vadbeno območja bodo obstajali toliko časa, kolikor bodo obstajale oborožene sile. Vzdrževanje usposobljenosti oboroženih sil zahteva nenehno preverjanje v obliki najrazličnejših vaj. Čeprav se število vojakov v oboroženih silah zmanjšuje, ni realno pričakovati zmanjševanja števila vadišč. Uporaba sodobnih oborožitvenih sistemov velikokrat celo narekuje povečevanje površin vadišč ali relociranje vadišč, kar med lokalnimi prebivalci povzroča nasprotovanje. Velikokrat je lega vadišč zgodovinsko pogojena in danes (po izrednem tehnološkem napredku) vadišča po eni strani ne ustrezajo zahtevam oboroženih sil, po drugi strani pa so lokalni prebivalci s poselitvijo nekdanj varnih in oddaljenih območij izpostavljeni vsem negativnim učinkom, ki jih prinaša uporaba vadišč.

Temeljna cilja razvoja oborožitvenih sistemov sta bila predvsem dva: izboljšanje mobilnosti in povečanje obsega delovanja orožja (večji domet in večja ognjena moč na cilju izstrelka). Tako sodobnejše orožje zahteva večja območja, predvidena za izvedbo učinkovite vojaške vaje. Na podlagi tega se je spremenila taktika vojskovanja (sodobna vojska lahko deluje uspešno zgolj ob sočasnem usklajenem delovanju posameznih vojaških rodov). Sodobno orožje (predvsem artilerijsko) ne zahteva več zoženih lokacij, temveč predvideva kar največjo razpršenost, kar zmanjšuje njegovo ranljivost, povečuje pa učinkovitost. Tabela 1 prikazuje, kako se je skozi zgodovino spreminjala površina oziroma velikost bojišča, ki jo je pokrilo 10 000 vojakov (Dooxford, 1995: 15–30).

Tabela 1: Obseg delovanja vojaških enot

Območje, ki ga zasede 10 000 vojakov	Antika	Napoleonove vojne	Državljska vojna v ZDA	I. svetovna vojna	II. svetovna vojna	Zalivska vojna
Km ²	1,00	20,12	25,75	248	2 750	213 200
Dolžina fronte (km)	6,67	8,05	8,58	14	48	400
Globina fronte (km)	0,15	2,5	3,0	17	17	533
Število vojakov na km ²	10 000	4 790	3 883	404	404	2,34
Število m ² na vojaka	10	200	257,5	2 475	27 500	426 400

Vir: Savege, 1995, *The Future For The Defence Estate*: 35.

Del usposabljanja je prav zaradi pomanjkanja možnosti uporabe obo-rožitvenih sistemov opravljen v obliki simulacij, ki vsaj v določenih fazah uspešno nadomeščajo usposabljanje na poligonih. Poglavitni dejavnik, ki danes spodbuja razvoj in uporabo simulacij, je cena polnitev za nekatera orožja ter veliki stroški za pripravo in izvedbo večje vojaške vaje. Uporaba simulacij omogoča tudi hitrejšo usposabljanje večjega števila vojakov. Hkrati simulacija omogoča preizkušanje najbolj »nemogočih« dogodkov, ki bi se lahko zgodili na bojišču in bi jih bilo pri terenskem usposabljanju nevarno uporabljati. S tem se, čeprav zveni paradoksalno, poveča stvarnost pri izvedbi posameznih vaj ali operacij. Nekaterih vrst orožja kljub razpoložljivim naravnim virom ni mogoče uporabiti (varnost) pri t. i. »živem streljanju« (kot npr. topov in havbic velikega kalibra ali raketnih sistemov).⁴ Simulacije nimajo neposrednega učinka na okolje. Naravovarstveniki opozarjajo, da lahko uporaba različnih vrst smodnika in streliva bistveno zmanjša kakovost prsti ter tako negativno vpliva na rastlinstvo in živalstvo območja, na katerem se izvaja vojaško usposabljanje ali poteka vojna.⁵ Pogosto predvsem delovanje težkih oklepnikov in topništva spremljajo izlitja nafte in drugih naftnih derivatov ter maziv. Tovrstna onesnaževanja je najteže odpraviti in ponovno zagotoviti neoporečnost zemlje. Oblikovanje simulacij in priprava simulacijskih sistemov nista poceni, še zlasti v začetku, ko so potrebne velike investicije v simulacijsko strojno in programsko opremo. Kljub temu stroški simulacije in terenskega usposabljanja niso primerljivi, saj prvi znašajo samo 5 % vrednosti drugih. Poleg tega vojaki opozarjajo, da le simulacija ne more v popolnosti nadomestiti terenskega bojnega usposabljanja, zato je nujno vsaj v določeni fazi vojakom omogočiti tudi usposabljanje na terenu (Savege, 1995). Kljub razvoju simulacij ne moremo v prihodnosti pričakovati konverzije vseh vadišč in vojaških poligonov. Možnost simulacij naj bi omogočila manjšo intenzivnost usposabljanja na terenu ter s tem manjše pritiske na okolje in lokalne prebivalce.

Ta dejstva omejujejo in opozarjajo na nerealna pričakovanja nadaljnje- ga konvertiranja vojaških objektov predvsem v tistih državah, v katerih je obrambni podsistem že omejil in racionaliziral vojaške objekte.

⁴ Tudi to je mogoče samo v zelo oddaljenih in posebej prilagojenih vadiščih (Savege, 1995: 25).

⁵ Znani so podatki o dogodkih na soški fronti (1915–1918). Ko je na slovenskih tleh divjala I. svetovna vojna, je bilo okolje reke Soče popolnoma uničeno. Največjo škodo so utrpeli gozdovi zaradi nenadzorovanega sekanja. V okolici večjih taborišč v visokogorju so sekali višinski varovalni gozd, ki ščiti pred plazovi. Hrup bojišča, gradbena dela in množice vojaštva so pregnali divjad. Hudo obremenitev za okolje so pomenila vsa vojaška taborišča, še posebej v visokogorju – onesnaževanje s fekalijami in odpadki (Butkovič, 1999). Največjo obremenitev pa so pomenili vsi mogoči izstrelki. Samo v enajsti soški bitki je bilo izstreljenih na italijanski strani več kot 3 milijone topovskih granat. O porabi ročnih bomb in streliva za puške ni natančnih podatkov, ocene se gibljejo okoli milijona v vsaki soški bitki. Vsi ti vplivi so resno poškodovali naravno okolje reke Soče (Simić, 1996).

Obrambni podsistem sodi namreč med tiste pod sisteme, ki lahko omeje-no delujejo zgolj do določene kritične meje. Oborožene sile pač zahtevajo določeno infrastrukturo, brez katere ne morejo obstajati.

Izvajanje konverzije vojaških objektov

Med letoma 1990 in 2000 je bilo zaprtih in opuščeni več kot 8000 različ-nih tipov vojaških baz, vadišč, skladišč in drugih vojaških objektov. Od tega sta bili za kar 80 % odgovorni obe velesili ZDA in Rusija (Conversion Survey 1996: 122–145). Velikokrat so bile vojaške baze obremenjene s skladiščenjem nevarnega kemičnega in jedrskega orožja. Zato zasledimo tesno sodelovanje mednarodnih organizacij, nacionalnih vlad in številnih nevladnih organizacij, ki poizkušajo najti čim manj boleč postopek kon-verzije, ki bo omogočil civilno uporabo nekdanj vojaških objektov.

Možnosti izvedbe uspešnega postopka konverzije mednarodni stro-kovnjaki pripisujejo prav konverziji vojaških objektov, čeprav so ti raz-lični tako od države do države kot znotraj države same. Največkrat so bili zunanji dejavniki ogrožanja tisti, ki so narekovali število, velikost, opremljenost, razmeščenost ter samo obliko in načine gradnje vojaških objektov. Ob navedenem je treba upoštevati še nekatere druge nacional-ne dejavnike, ki so ponekod omogočali oblikovanje izjemno potrošnih in velikih obrambnih podsistemov. V to skupino uvrščam vojaško-zgodo-vinski razvoj države in njene izkušnje, politični sistem države, način po-polnjevanja oboroženih sil, sodelovanje v mednarodnih obrambnih in varnostnih organizacijah ter obliko vodenja zunanje politike države.

Danes se konverzija vojaških objektov kot proces oblikuje in upravlja z namenom doseči ugodnosti za vse stranke v procesu. Ker se konverzija vojaških objektov nanaša na širšo lokalno skupnost, se pritegnejo različ-ne skupine (ministrstva, župani, generali, ekonomisti, nevladne organi-zacije in univerze), ki nato sodelujejo pri izvedbi uspešnega postopka konverzije. Celoten postopek je vpet v okvir zakonov, odlokov, prednost-nih nalog, dogovorov in politike posamezne države. Zato je glavna zna-čilnost konverzije unikatnost izvajanja postopka od objekta do objekta. Tovrstne razlike praviloma ne omogočajo neposredne primerljivosti mo-delov med seboj. Izvajanje konverzije vojaških objektov bi v idealnem primeru omogočalo:

- oceno stanja in premoženja, predvidenega za postopek konverzije;
- oblikovanje finančne strukture ter upoštevanje vseh spremljajočih zu-nanjih in notranjih dejavnikov postopka konverzije;
- oblikovaje samega poteka konverzije (decision making process);
- izvedbo postopka;
- ovrednotenje postopka uspešnosti konverzije glede na vlaganje in dol-goročne dobičke (Conversion Survey 1996: 20–24).

Ker je dobiček (predvsem dolgoročni) cilj vsakega postopka, se zlasti v zadnjem obdobju pojavljajo zahteve in predlogi, da bi bilo izvajanje kon-

verzije zaupano strokovnjakom s področja ekonomije. Sam objekt pa naj bo podvržen odprtim zahtevam trženja, kar bi nekdanjemu vojaškemu objektu zagotovilo tržno konkurenčnost in razbremenilo obrambni pod-sistem kot predhodnega lastnika dodatnih vlaganj. Vendar takšna politika izzove negativne posledice tako za sam objekt konverzije kot okolico, kjer je objekt, saj je nemogoče pričakovati od določenih tipov objektov (hangarji, bunkerski kompleksi, ...) tržno usmerjenost že v samem začetku (pred finančnimi vlaganji v konverzijo objekta). Velikost posameznega objekta lahko povzroči t. i. spillover učinek, kar posledično pomeni prenos in porabo sicer namensko predvidenih sredstev za postopek konverzije v popolnoma sekundarne težave, ki so nastale zaradi slabega in neučinkovitega izvajanja konverzije. Tržni pristop do objektov konverzije lahko povzroči visoko stopnjo brezposelnosti. Spremljajoči proces je ponovno zaposlovanje specializirane delovne sile, ki je na prostem trgu delovne sile nekonkurenčna. Številni vojaški objekti so bili namenjeni hrambi orožja in drugih bojnih sredstev, kar je v desetletjih obstoja in ob morebitnem nepravilnem skladiščenju povzročilo resne ekološke težave v objektu samem in neposredni okolici, kjer je bil objekt. Spremljajoče ekološke težave pogostokrat pomenijo slabosti objekta na prostem nepremičninskem trgu. Opuščanje vojaških objektov brez načrtnega preusmerjanja v mnogih primerih pomeni resno ogrožanje varnosti. Pri konverziji vojaških skladišč vojaškega materiala in objektov vojaškoindustrijskega kompleksa je lahko brez primernega izvajanja konverzije možen prenos orožja v konfliktno regije, npr.: nenadzorovana trgovina z orožjem (Møller, 1996: 9–22).

Prevelika angažiranost države oziroma obrambnega podsistema v obliki subvencij prizadetemu okolju lahko negativno vpliva na samo izvajanje konverzije. Odsotnost tržnega gospodarstva velikokrat povzroči zastoj gospodarskega razvoja. V tem primeru kratkoročna vlaganja postanejo dolgoročna in območje se kmalu uvrsti med nerazvita območja z »omejenimi« razvojnimi viri. Spremljajoč proces v prvem koraku je »beg možganov«, ki se konča s splošnim procesom odseljavanja iz regije. Zato se v zadnjem času pri upravljanju konverzije uveljavlja t. i. kombinirani pristop, ki omogoča v začetku visoko finančno podporo države, namenjeno predvsem gospodarskemu razvoju, in nato postopno osamosvajanje lokalnega gospodarstva. Zato je izvajanje konverzije vojaških objektov zelo kompleksen proces, ki ga morajo spremljati finančna vlaganja, dejavno sodelovanje lokalnih in državnih oblasti ter usklajevalni organ, ki ga praviloma sestavljajo strokovnjaki z različnih področij. Uspešno konverzijo vojaških objektov, ki se konča s popolno vključitvijo (finančno) objekta, je mogoče izpeljati zgolj s skrbno pripravljenim procesom upravljanja konverzije ter dejavnim sodelovanjem vseh vzvodov lokalne in državne oblasti.

Na samo konverzijo vojaških objektov, to je na njeno oblikovanje, učinkovitost in uspešnost, neposredno in posredno vplivajo mnogi

dejavniki. Najpomembnejša dejavnika sta *politični sistem države*, kjer se postopek oblikuje, in *gospodarska moč države*. Politični sistem določi ravni oblasti ter njihov odnos – opredeli lastnika in upravljavca vojaških objektov. Ker se politični sistemi razlikujejo od države do države, se posledično razlikujejo tudi načini izvajanja konverzije. Pri tem poudarjam odgovornost in vodenje procesa. Praviloma z vojaškimi objekti razpolaga obrambno ministrstvo. V ZDA je zato odločitev o zapiranju in s tem konverzija zaupana predsedniku ZDA, v Nemčiji ministru za obrambo in v Veliki Britaniji spodnjemu domu parlamenta. Nadzor nad postopkom je zaupan parlamentu oziroma odborom za obrambo, ki jih ima parlament oblikovane za obrambno področje. Postopek vodijo različne strokovne skupine. V ZDA je v ta namen imenovana komisija BRAC (Defence Base Closure and Realignment Commission), v Veliki Britaniji postopek izvaja DEA (Defence Estate Agency), v Nemčiji pa je vodenje postopka zaupano posameznim koncesionarjem v obliki družb z omejeno odgovornostjo (Prebilič, 2001). Ker je izvajanje konverzije postopek, ki neposredno poseže v civilno okolje oziroma civilno družbo, je politična dejavnost na tem področju skrajno previdna in vedno prisotna. V številnih primerih postane izvajanje konverzije postopek, ki prinaša »politične točke« oziroma se z njegovo pomočjo pridobiva politična prednost. Pozicija in opozicija prav glede upravljanja konverzije delujeta še posebej previdno. Sam proces se izvaja počasi, ob spremljajočih nesoglasjih celo med pozicijo, ki proces tako ali drugače vodi.

Ko govorimo o političnem sistemu, je pomembno poudariti stopnjo demokracije in razvojno stopnjo političnega sistema. Pri konverziji sodelujejo vse politične ravni, nevladne organizacije, državni in zasebni kapital, predvsem pa lokalne skupnosti. Politični sistem oziroma njegova organiziranost (federalizem ali centralizem) in visoka stopnja politične kulture sta dejavnika, ki opredelujeta način, uspešnost in hitrost izvedbe postopka. Kakovostno oblikovanje vodstvenih skupin, politično sodelovanje in možnost zagotavljanja znanstvene podpore so mogoči zgolj v izoblikovanih demokracijah z razvito politično kulturo.⁶

Gospodarska stabilnost države in močno gospodarstvo sta dejavnika, ki v veliki meri omogočata uspešno in kakovostno konverzijo ter s tem uspešno civilno reintegracijo objekta v civilno okolje. Razmeroma visoki finančni vložki v samem začetku upravljanja konverzije bistveno zmanjšajo možnosti za uspeh. Zagotavljanje sredstev je možno v gospodarsko razvitih državah, medtem ko se v gospodarsko nerazvitih državah ali državah na prehodu finančna sredstva razporejajo na tista področja, ki so (vsaj po mnenju vlad držav) pomembnejša za delovanje države. Tako

⁶ Predvsem opozarjam na pravno urejene odnose med posameznimi vejami oblasti in natančno spoštovanje le-teh. Sicer pa pojem politična kultura pojasni naslednje: »Politična kultura je sindrom velikega števila političnih stališč, opredelitev, postopkov in procesov. Velikokrat sodijo v politično kulturo tudi povprečne cennitve, občutki, stališča in predstave, ki jih imajo ljudje o politiki« (Južnič, 1989: 208).

konverzija ostaja drugotnega pomena. V državah Vzhodne in Jugovzhodne Evrope sta zaradi neizvajanja konverzije resno ogroženi ekološka varnost in gospodarska stabilnost lokalnih skupnosti. Dolgoročne posledice povzročijo stopnjevanje težav in s tem se povečujejo finančne zahteve, ki bodo nujne za poznejšo izvedbo konverzije. Tudi če pride do konverzije v gospodarsko nestabilnih državah, mora biti izvedba učinkovita. Kakršne koli napake, zavlačevanje postopkov in nesodelovanje lokalnih skupnosti onemogočijo ponovno izvedbo postopka. To je dodatna oteževalna okoliščina, v kateri se znajdejo pri izvajanju konverzije gospodarsko nerazvite države. To trditev podpira dejstvo, da v državah Vzhodne in Jugovzhodne Evrope skoraj ne zasledimo konverzije, čeprav so ravno na teh območjih številni opuščeni vojaški objekti. V omenjeni regiji se v zadnjem obdobju uveljavlja nov pojav, imenovan »vrzel v konverziji«. Vlade, še bolj pa oborožene sile, niso pripravljene prodati ali se kako drugače odpovedati vojaški lastnini, čeprav objektov ne potrebujejo, in so prisiljene vlagati vsaj minimalna finančna sredstva v vzdrževanje sicer praznih objektov (Conversion Survey 1998: 46–54).

Zapiranje vojaških baz in konverzija vojaških objektov

Proces zapiranja vojaških baz kot najbolj kompleksno izvajanje konverzije vojaških objektov je samo v letu 1996 potekal v več kot 6000 vojaških bazah, ki pokrivajo več kot 1 000 000 ha površin (Conversion Survey 1996). Večina od njih bo prešla v civilno uporabo, uspešen postopek konverzije pa bo omogočil kakovostno uporabo v civilne namene, predvsem za lokalne skupnosti. Zaradi groženj, ki jih je prinašalo obdobje hladne vojne, je večina objektov na območjih zveze Nato in nekdanjega Varšavskega sporazuma.⁷ Učinek zapiranja neke vojaške baze je tesno povezan z velikostjo, namembnostjo in njenim tipom.

⁷ Po zadnjih podatkih so najštevilnejša zapiranja vojaških baz v zgodovini potekala na ozemlju držav članic nekdanjega Varšavskega sporazuma. SZ je zgradila največja oporišča v Estoniji, Litvi, Latviji in Ukrajini, ki so mejile na sosednjo Poljsko, Češko-slovaško, Madžarsko in Romunijo. Vsem navedenim državam so bile vrnjene velike površine v ponovno – civilno uporabo. Skupno je bilo to 1 283 165 ha ozemlja omenjenih držav. Za velikanske površine, ki jih je zasedala sovjetska vojska v državah nekdanjega Varšavskega sporazuma, sta značilna: ekstenzivna izkoriščenost ozemelj, samosvoje obnašanje sovjetskih vojaških enot na območju držav članic Varšavskega sporazuma.

Vojaške enote SZ so za potrebe vadišč zavzele več kot en ha ozemlja za vsakega vojaka, nameščenega v bazah Poljske, Latvije in Litve. Bolj skoncentrirani so bili vojniki v Češkoslovaški in Estoniji, kjer so bile zgrajene vojašnice in nameščena vohunska dejavnost – KGB. Tako so se vzhodnoevropske in baltiške države srečale z dvojnimi standardi ter vojaških doktrin so bile prisiljene v prerezporejanje sredstev v obrambnem proračunu in izvedbo reform – zapiranje »domačih« vojaških baz. Temu postopku so se nato pridružila še bistveno večja ozemlja, ki jih je upravljala SZ oziroma Rusija kot naslednica. Po sklenjenih meddržavnih pogodbah se je ruska vojska začela umikati iz držav Vzhodne Evrope, območja, ki jih zapustila ruska vojska, pa so najprej opozorila nase s svojo onesnaženostjo (Beutler, 2000: 12–23).

Odločitev za zapiranje vojaških baz je večinoma posledica številnih dejavnikov. Najpogostejši med njimi so:

- Neposredni vplivi sprememb zunanjih dejavnikov na varnostne sisteme držav, kamor uvrščamo zadnje velike spremembe po koncu hladne vojne, padcu berlinskega zidu in ponovni združitvi Nemčije. Številne vojaške baze držav zveze Nato in nekdanjega Varšavskega sporazuma danes ne opravičujejo svojega obstoja, zato so jih veliko zaprli (Cunningham, 1995: 2–8).
- V zadnjem obdobju smo priča velikim spremembam v vojaški strategiji in doktrini posameznih držav. Tak je primer v ZDA, kjer je strategija načrtovanja oblikovanja pomorskih vojaških baz v začetku osemdesetih let temeljila na konceptu disperzije. Tako so na atlantski in pacifiški obali zgradili številne manjše pomorske vojaške baze, ki bi ob napadu ohranile delovanje pacifiškega ali atlantskega ladjevja. Danes je več kot polovica pomorskih vojaških baz že zaprta. Uveljavila se je bolj centralizirana strategija razmeščanja vojaških baz (Collins, 1998: 307–318).
- Po koncu hladne vojne in z razpadom Varšavskega sporazuma vojaške baze v državah članicah sporazuma niso več smiselne. Njihov prvstveni namen je bil vojaška prisotnost vojakov Sovjetske zveze in s tem ustrahovanje članic pred morebitnimi »nestrinjanji«. Vojaške baze so upravičile svoj namen med revolucijo na Češkoslovaškem leta 1968 v t. i. »praški pomladi«. Danes teh baz ni več oz. se je število močno zmanjšalo. Večina vojakov SZ se je po pogodbah, ki so bile sklenjene med novimi državami in tedanjo Skupnostjo neodvisnih držav, že umaknila z ozemlja nekdanjih držav članic Varšavskega sporazuma (Kießlich, 1996: 8).
- Zaprtje vojaške baze omogoči hitro zmanjšanje izdatkov ministrstva za obrambo, ki upravlja in financira delovanje vojaških baz. Vendar to ni tako preprosto, saj ima lahko zapiranje baz velik vpliv na okolje, hkrati pa je treba upoštevati, da stroški zapiranja vojaške baze niso majhni, predvsem kadar gre za velike baze. Stroški zapiranja so velikokrat odvisni tudi od namembnosti baze. Zapiranje vojaške baze, v kateri so bili nameščeni jedrski izstrelki, je neprimerno dražje, kot to velja za radarsko bazo. Pri zapiranju je treba upoštevati celotno politiko posamezne države, saj je treba ves »odvečni« kader prerazporediti ali odpustiti. Zato se za zapiranje vojaških baz odločajo šele po temeljitih premisleku in opravljenih natančnih izračunih, kaj bo v prihodnosti prineslo zaprtje določene baze. V ZDA mora ministrstvo za obrambo predstaviti, koliko denarja bo privarčevalo z zaprtjem vojaške baze v naslednjih petih letih. Če je predlog sprejemljiv, sledi postopek zapiranja (Gansler, 1995: 85–86).
- Vojaška pripravljenost naj bi se povečala ob koncentraciji vojaških sil in enot. Po načrtih in raziskavah strokovnjakov in ministrstev za obrambo je pri zapiranju in prerazporejanju vojske pomembno, da se

pri zmanjševanju števila vojakov in drugih bojnih sredstev zapiranje vojaških baz usklajuje ter se s tem vzpostavi ravnovesje med infrastrukturo in vojsko. Po besedah britanskega ministra za obrambo naj bi se učinkovitost vojske povečala ob skupnem delovanju različnih enot vojske in enot, ki zagotavljajo podporo (Conversion Survey 1996: 178).

- Velikokrat zapiranje vojaških baz prinaša dobiček za državo gostiteljico, saj so baze postavljene na kakovostnem zemljišču, z obdelavo katerega se lahko poveča dohodek okolja, v katerem je bila baza. Še pomembnejše so vojaške baze, ki so v neposredni bližini mesta ali celo v središču mesta. Zaradi širitve mesta (proces suburbanizacije) je vrednost vojaških objektov in s tem zemljišč, ki so v upravi vojaške baze, velika. V nekaterih primerih lahko zaprtje velike baze celo vpliva na trg nepremičnin posamezne regije. Drugod prihaja do konverzije vojaških baz tudi zaradi civilnih potreb. Tako so na Kitajskem zaprli oz. odprli za civiliste kar 11 letalskih baz in jih namenili za civilna letališča, saj so se potrebe po letalskem prometu bistveno povečale (Conversion Survey 1996: 178).
- S tehnološkim napredkom so se zmanjšale potrebe po vojaških bazah oz. nekaterih tipih vojaških baz. Takšen primer je vedno večja uporaba satelitov. Veliko baz je bilo zgrajenih zaradi opazovanja in druge vrste komunikacij. To vlogo so zdaj prevzeli sateliti, ki so učinkovitejši, natančnejši in cenejši.
- Veliko vojaških baz je v tujih državah zgrajenih po mednarodnih dogovorih. Večina jih je bila sklenjena po dogovorih, ki ne predvidevajo podaljšanja. Tako je bilo veliko vojaških baz zaprtih po izteku dogovora med državama. Tak primer se je zgodil pred kratkim, ko je Hongkong prešel spet pod oblast Ljudske republike Kitajske iz rok Velike Britanije, ki je umaknila vse vojake in zaprla tudi vojaške baze.

O zaprti bazi govorimo takrat, ko je vsaj 80 % civilnega in vojaškega osebja premeščenih ali odpuščenih in je vsaj 80 % območja, ki ga pokriva vojaška baza, predanih civilnim oblastem. Vsako drugo zmanjšanje zmogljivosti vojaške baze ne pomeni zapiranja baze (Conversion Survey 1996: 175). Postopka zapiranja vojaških baz ne smemo enačiti s postopkom konverzije. Čeprav prvi omogoča drugega, samo zapiranje vojaških baz ni pogoj za konverzijo. Kljub temu, da postopek zapiranja vojaških baz v končni fazi pomeni sorazmerno veliko privarčevanih sredstev za obrambni podsistem, se velikokrat pojavljajo težave, ki včasih upočasnijo postopek konverzije oziroma ga lahko celo onemogočijo. To povzroča izgubo sredstev za vzdrževanje nekdanj uporabljenih vojaških objektov in izpad dohodka lokalnih skupnosti.

Čeprav so med vojaškimi objekti (predvsem vojaškimi bazami) nekatere razlike, opazamo posamezne značilnosti, ki so skupne določenim tipom baz in povzročajo primerljive težave pri izvajanju konverzije.

a. Posebna vojaška infrastruktura

Vojaški objekti se razlikujejo od civilnega okolja v vseh pogledih. Kljub vsemu je spremljajoča infrastruktura posameznega objekta odvisna predvsem od namembnosti oziroma funkcije, ki jo objekt opravlja v obrambnem sistemu države. Tako vojaške baze po vsem svetu spremlja dokaj podobna infrastruktura. Npr.: vojaške letalske baze sestavljajo vzletne steze, hangarji (velikokrat utrjeni pred morebitnim napadom), rezervoarji za gorivo, radarsko-navigacijska oprema, kontrolni stolp, mehanične delavnice, skladišča za orožje, upravne stavbe in bivalni prostori za osebje. Ob tem primeru lahko vidimo, da vojaško bazo sestavljajo zelo različni objekti. Nekatere od njih je zaradi njihovih posebnosti izredno težko uporabiti v civilne namene in tako izvesti konverzijo. Pri letalski bazi Hahn v Nemčiji se je izkazalo, da je letalske steze in nekatere hangarje dokaj lahko uporabiti v civilne namene. Ker je bilo v omenjeni bazi kar 24 močno utrjenih hangarjev za zaščito letal F-16 (hangarji so premajhni za potniška letala in so lahko preprečili poškodbe letal tudi ob težkem in neposrednem bombardiranju ter so bili brez oken), se je celoten proces konverzije trenutno ustavil. Hangarje je praktično nemogoče uničiti oziroma bodo za to potrebna ogromna sredstva (Rheinland-Pfalz, 1993).

b. Lokacija vojaške baze

Največkrat je lokacija vojaške baze in drugih vojaških objektov najpomembnejši dejavnik, ki neposredno vpliva na uspešnost postopka konverzije in višino osnovnih vlaganj. Na približevanje vojaškega objekta zahtevam nepremičninskega trga vplivajo različni dejavniki, ki jih lahko strnemo v tri skupine:

- Razporeditev objektov neposredno narekuje vojaška strategija. V ZDA so večino vojaških objektov gradili na odročnih predelih in tako poizkušali zmanjšati število žrtev med civilisti, če bi prišlo do vojaškega spopada. V Nemčiji pa so oborožene sile ZDA vojaške baze gradile v neposredni bližini večjih mest in tako poizkušale zagotoviti hitro mobilizacijo sil in organiziranje obrambe ob morebitnem konvencionalnem napadu vojaških enot Varšavskega sporazuma. Posledično se ZDA srečujejo z večjimi težavami pri konverziji vojaških baz v ZDA, kot to velja za Nemčijo.
- Tip oziroma vloga vojaškega objekta v obrambnem podsistemu velikokrat vpliva na lokacijo objekta samega. Medtem ko so poveljstva in vojašnice praviloma nameščeni v neposredni bližini mest, so vojaška letališča, vojaški poligoni in raketna izstrelišča na oddaljenih, ponekod celo osamljenih krajih. Izjema so vojaška pristanišča, ki so zaradi infrastrukture velikokrat zgrajena v neposredni bližini civilnih pristanišč (globina vode, reliefni tip obale, komunikacije z zaledjem – železniška povezava). Ker se gospodarsko razvite države danes srečujejo s preobremenjenostjo pristanišč, sta v tem primeru zapiranje in konver-

zija postopek, ki lokalnemu in regionalnemu (v nekaterih primerih tudi narodnemu) gospodarstvu omogočata hitrejši napredek.

- Za izrazom »izvor« vojaškega objekta se skriva način, kako je obrambni podsistem vzpostavil lastništvo nad objektom. Veliko je namreč primerov, ko je obrambni podsistem zaplenil zgradbe za potrebe obrambe (tako so vojaki SZ pri oblikovanju poveljstev v državah članicah Varšavskega sporazuma zasedli veličastne zgradbe v središčih večjih mest). Vrednost teh objektov je bila (praviloma) pred tem velika, vendar se je zaradi spremembe namembnosti bistveno znižala. Kljub vsemu je objekte ob postopku konverzije zaradi velike tržne vrednosti (lokacija) težko ohraniti v obliki državnih institucij, npr. muzejev, galerij, ... (Conversion Survey 1999: 115).

c. Okoljsko onesnaženje

Čeprav je pri zapiranju vojaških baz skoraj nemogoče pričakovati okoljsko neoporečnost, so ob zapiranju potrebna izredno velika vlaganja za t. i. »clean up« ali postopek ekološkega čiščenja. Tudi če je mogoče okolje očistiti, to poveča predvidena vlaganja, hkrati pa vsaj za določen čas ustavi sam postopek konverzije in postavi tržna izhodišča objekta na nižjo osnovo (ljudje imajo že tako zadržke pri konverziji vojaških objektov, če pa so bili ti še dodatno onesnaženi, je uspešna konverzija nemogoča). Tako so ZDA povečano onesnaženost odkrile na 9700 primerih od 27 000 (36 %) različnih vojaških objektov (BRAC, 1993). Največkrat so viri onesnaženja nafta in njeni derivati. Krivca za onesnaženje ni težko najti, veliko težje pa je zagotoviti sredstva za očiščenje. Obrambni podsistemi se že predhodno srečujejo z zmanjševanjem proračuna, ki ponekod ne omogoča več normalnega delovanja samega podsistema. Zato le redko sredstva zagotovi povzročitelj onesnaženja. To je še dosti očitnejše v primerih, ko je bila vojaška baza postavljena zunaj ozemlja države. Tako so ZDA ob zapiranju svojih vojaških baz največkrat stroške čiščenja preložile na ramena države gostiteljice (Congressional Budget Office, 1995).

Velikokrat je bil odhod vojakov SZ iz držav članic Varšavskega sporazuma zaradi nezaželenosti sovjetskih vojakov pospremljen s pozdravom. Večina vojaških baz so države naslednice spremenile in jih danes uporabljajo v civilne namene (69 %), samo 22 % jih je ostalo za potrebe njihove vojske, kot je bil primer v Latviji. O številu vojakov in bazah, ki jih danes ni več, še ni točnega podatka. Pri umiku vojakov SZ in zapiranju baz se je pojavila še dodatna težava. Zaradi malomarnega ravnanja z inventarjem in različnimi snovmi, ki so bile dolga leta skladiščene v bazah, so se države naslednice srečale z različno mero onesnaženja. Največkrat so bili to naftni derivati, ki so samo v primeru Češke republike onesnažili več kot 1,27 milijarde m³ tal. Velikokrat so potrebna dokaj velika sredstva za odpravo škode, ki je nastala zaradi malomarnega ravnanja z različnimi za okolje nevarnimi snovmi. Ob umiku je bila večina inventarja, ki je ostal za ruskimi vojaki, skoraj neuporabna, tako da so veliko nekda-

njih zgradb na tleh vojaške baze porušili (gradnja ni potekala po predpisih). Vso opremo, ki je imela kakršno koli vrednost, so odnesli in pozneje preprodajali ter si zagotovili vsaj nekaj denarja ob odhodu (celo bakreno napeljavo, okvirje vrat, ...). Vojaki so zaradi nezadovoljstva ob umiku v Rusijo uničevali celo zidove in se tako ali drugače izživljali nad nekdanjo vojaško bazo. Sovjetska vojska je le redko nadgradila infrastrukturo (električna napeljava, vodovodna napeljava, ogrevalni sistem, ...), ko je prevzela objekte, nadaljnje vzdrževanje objektov pa je bilo slabo. Na drugi strani so bili objekti t. i. zahodnih vojaških baz uporabljeni v vsakdanjem življenju (Conversion survey 1996: 173–212).

Kmalu se je pokazalo, da je onesnaženje območja bistvenega pomena za izpeljavo kakršnega koli postopka konverzije območja. Glavni razlogi pri tem so:

- Očiščevanje območij je padlo na ramena držav »gostiteljic«, ki so že brez teh težav v gospodarski krizi. Postopki za odpravo posledic različnih oblik onesnaženja (odvisno od namembnosti baze) niso bili izvedeni, saj zahtevajo veliko sredstev.
- Poznavanje postopkov in zaznavanje oblik onesnaženja sta v državah vzhodnega bloka velikokrat omejeni.
- Države ne izdelajo posebnih načrtov, s katerimi bi zagotovile učinkovito odpravo posledic onesnaženja.

č. Politična nasprotovanja

Ne glede na številne razlike med političnimi sistemi posameznih držav je upravljanje konverzije politično dejanje. Zaradi tega so prisotna spremljajoča nestrinjanja tako med različnimi ravni oblasti (zvezna in državna) kot celo na posamezni ravni (politična neskladja med pozicijo in opozicijo). Na ravni zvezne politike je najprej treba uskladiti sodelovanje med posameznimi službami in agencijami. Vojaški objekti so v lasti ministrstva za obrambo. Ko se oblikuje postopek konverzije, se vanj vključijo še številna druga ministrstva. V nekaterih primerih lahko pride do pomanjkanja usklajenosti, ponekod celo namernega nesodelovanja. Takšen primer je v Južnoafriški republiki, v kateri je bilo ministrstvo za obrambo lastnik objektov, ministrstvo za javna dela pa lastnik zemljišča, na katerem so stali objekti. Nestrinjanje med ministrstvom je tako pripeljalo do odmikanja oblikovanja in izvajanja konverzije, zaradi česar je na objektih zaradi nevezdrževanja nastala ogromna gmotna škoda (SANDF, 1997).

Lokalne vladne organizacije velikokrat nasprotujejo oblikam konverzije, kakršne ponujajo zvezne oblasti. Pogosto se lokalne oblasti borijo proti zapiranju vojaških baz, ker te pomenijo dokaj velik vir zaslužka za lokalne prebivalce in možnost zaposlovanja. Ker se s tem prebivalci osredotočijo na boj za obstoj vojaške baze, se najprej odloži samo zapiranje (praviloma do zaprtja baze vseeno pride) in izčrpajo vsa sredstva lokalnih oblasti, ki bi jih bilo primerneje usmeriti v upravljanje konverzije.

Tako so se prebivalci Pensilvanije leta 1992 borili proti zaprtju pomorske vojaške baze. Politiki so sprožili tožbo proti zveznim oblastem in za dve leti ustavili postopek zapiranja. Kljub temu se je postopek po dveh letih začel. Lokalne skupnosti so tako porabile vsa finančna sredstva za tožbo. Upravljanje konverzije, ki bi sicer pritegnilo lokalno gospodarstvo, potem ni bilo več možno (Cynkar, 1993: 5–23).

Naslednjo možnost nasprotovanja konverziji pomenijo spori med posameznimi oblastmi glede jurisdikcije. Vojaški objekti so lahko upravno pod različnimi mestnimi, občinskimi in državnimi oblastmi. Vsaka od njih želi po svoje izvesti konverzijo objekta in pri tem ustvariti dobiček. Če že v samem začetku upravljanja konverzije dejavno ne sodelujejo vse stranke, je konverzija praktično nemogoča. Vsi postopki se ustavijo v birokratskih aparatih ene ali druge oblasti in na objektih ponovno posredno nastaja gmotna škoda. Nesoglasja so toliko pogostejša pri tistih vojaških objektih, ki ležijo na ugodni lokaciji, kar zelo poviša tržno ceno (Cunningham, 1993: 46).

Na mednarodni ravni pogosto nastajajo spori, povezani s čiščenjem vojaške baze in spremljajočimi stroški. Pogajanja med državami pogosto zadržijo upravljanje konverzije, čeprav se le redko z njimi uspejo zagotoviti sredstva države gostiteljice za očiščenje. Ta pogosto meni, da je tržna vrednost zapuščene infrastrukture veliko večja, kot so stroški čiščenja, zato ni pripravljena zagotoviti dodatnih sredstev. Pri vojaških bazah, ki so bile v lasti SZ, ni mogoče pričakovati nikakršnih sredstev, saj se današnja največja naslednica nekdanje SZ srečuje z velikimi gospodarskimi težavami (Cunningham, 1997: 13).

Sklepne ugotovitve

Globalne spremembe, ki jih zaznamujejo razpad Varšavskega sporazuma, razpad in preoblikovanje nekdanje Sovjetske zveze ter postopno zблиževanje nekdanj razdeljenega sveta, so narekovale preoblikovanje zavezništev in nacionalnovarnostnih sistemov držav. Obrambni podsistemi in oborožene sile držav se zmanjšujejo, preoblikujejo v manjše, vendar fleksibilnejše, sodobno opremljene vojske.

Kot posledica omenjenih procesov in predvsem spremljajočih težav se je razvil in oblikoval postopek konverzije kot rešitev in pomoč tako obrambnim podsistemom, civilni družbi in končno državi kot celoti. Vendar je prav pri oblikovanju postopka konverzije prihajalo do številnih premalo opredeljenih načel njegovega izvajanja. S tem je postal postopek konverzije breme za obrambni podsistem, civilno okolje je v njem videlo izgubo dohodka, kar vodi do zaviranja razvoja lokalnega ali regionalnega gospodarstva, državi pa zaradi preslabo oblikovanega nadzora nad samim postopkom ni uspelo preprečiti politizacije in zlorabljanja konverzi-

je v interese posameznikov ali političnih elit.⁸ Veliko omenjenih pomanjkljivosti se je zelo jasno pokazalo pri konverziji vojaških objektov.

Postopek konverzije, ki v svoji osnovi pomeni izkoriščanje nekdanj vojaških virov v civilne namene, pa velikokrat postavlja države v paradoksalen položaj. Danes so proračuni držav in posledično obrambni proračuni pod velikim pritiskom čim racionalnejše porabe. Demografska gibanja jasno opozarjajo na staranje prebivalstva (predvsem to velja za evropske in severnoameriške države), kar narekuje prestrukturiranje sredstev v državnih proračunih in varčevanje s sredstvi v javnem sektorju. Postopek konverzije pogosto zahteva velika investicijska sredstva, ki v daljšem obdobju omogočijo povračilo vložnih sredstev. Zato se že pri prvem koraku države razdelijo v dve skupini:

- države, ki imajo na voljo dovolj sredstev za izpeljavo postopka konverzije;
- države, ki teh sredstev nimajo.

Velikokrat obstaja negativna korelacija med državami, ki sredstev nimajo, in nujnostjo ter obsegom nekdanj vojaških virov, potrebnih konverzije. Tovrstne primere lahko zasledimo v vzhodnoevropskih državah (med njimi najbolj izstopa Rusija). Prav nezmožnost izvajanja konverzije v tem prostoru pomeni vir ogrožanja evropske varnosti in razširitev le-tega na sosednja območja. Zato danes konverzija predstavlja resne težave pri nadaljnji graditvi nacionalnovarnostnih sistemov in pripravi nalog obrambnih in gospodarskih zvez v prihodnosti.

Čeprav je cilj konverzije vojaških objektov v vseh državah enak, so civilno-vojaški odnosi tisti, ki so v posamezni državi določili model konverzije. Odnos, ki se je v posamezni državi skozi zgodovino vzpostavil med oboroženimi silami in civilno družbo, je posredno vplival na razmestitev oboroženih sil in vpetost življenja vojaških baz v civilno okolje. (Ne)sodelovanje oboroženih sil s civilno družbo je odločilno vplivalo na posledice zapiranja vojaške baze in intergacijskih alternativ za civilno okolje. Upoštevajoč ta dejstva, so se razvili različni modeli konverzije, predvsem pa institucije, ki so vodile postopek.⁹ Ob zapiranju vojaških baz in izpeljavi konverzije se izkažeta:

⁸ Že ob samem začetku zapiranja vojaških baz in oblikovanju postopka konverzije se je izkazalo, da je konverzija politično dejanje, ki zahteva soglasje političnih elit. Tako je konverzija postala postopek, kjer sta tako pozicija kot opozicija iskali naklonjenost volivcev. Politizacija konverzije je dosegla vrhunec v ZDA zaradi političnega sistema (neposredna odvisnost predsednika in celotne izvršilne oblasti ZDA od podpore volivcev). V zveznih državah Kalifornija in Teksas so zapiranja vojaških baz in izvajanje konverzije zelo redka ali pa potekajo takoj po imenovanju novega predsednika in administracije. Postopek konverzije v ZDA je povsem v pristojnosti zveznih oblasti, ki ob morebitnem neuspehu neposredno odgovarjajo volivcem posamezne zvezne države. Zato so ZDA izdelale izredno pregleden postopek zapiranja in konverzije vojaških baz.

⁹ V Veliki Britaniji, v kateri so oborožene sile sestavljale dokaj ločen sistem od civilne-

- pozitivni vpliv, ki se kaže v poznavanju stanja v prizadeti lokalni skupnosti ter sodelovanju lokalnih in zveznih oblasti pri nadaljnjem izvajanju konverzije;
- negativni vpliv, ki je posledica odvisnosti lokalnega gospodarstva od obstoja vojaške baze v določenem kraju.

Danes je postopek konverzije vojaških objektov med strokovnjaki za varnostna in ekonomska vprašanja po vsem svetu že uveljavljen izraz. Vendar ostajajo razlike pri opredelitvi in nato oblikovanju ter vodenju postopka. Te velikokrat postavljajo postopek konverzije vojaških objektov kot negativen, nepotreben in celo škodljiv. Obrambni podsistemi vidijo konverzijo vojaških objektov kot nepotreben izdatek, ki bo še dodatno osiromašil njihov proračun. Nepripravljenost za dejavno sodelovanje, pomanjkanje usmerjene strategije razvoja oboroženih sil in obrambnega podsistema v celoti, slabo razviti civilno-vojaški odnosi ter neurejena razmerja v političnem sistemu so bili in bodo tudi v prihodnosti ostali glavni zaviralni dejavniki pri oblikovanju, delovanju in uspešni izpeljavi konverzije vojaških objektov.

V številnih državah se konverzija vojaških objektov še ni uveljavila. To velja predvsem za tiste države, za katere val demilitarizacije po koncu hladne vojne nima tako velikega pomena. Vendar v ospredje stopa drug razlog, zaradi katerega konverzija vojaških objektov še ne bo zamrla. Številne države izvajajo korenite obrambne reforme, ki praviloma vodijo v reorganizacijo in racionalizacijo obrambnih podsistemov. Tovrstne dejavnosti že med reformami jasno opozarjajo na potrebo po konverziji, ki bi učinkovito zmanjšala in racionalizirala nepotreben obseg vojaških objektov. Vendar kljub temu do tega ne pride. Številni strokovnjaki opozarjajo obrambne podsisteme, da je že ob vsakem nakupu, gradnji, pripravi in celo samo posegu v različne vojaške objekte treba hkrati razvijati načrte za njihovo konverzijo, ki praviloma prej ali slej sledi. Intenzivnost različnih dejavnikov, ki neposredno ali posredno vplivajo na razvoj in spremembe v načinu delovanja obrambnih podsistemov, praviloma ne omo-

ga okolja, postopek konverzije (če ga lahko sploh tako imenujemo) vodi obrambni podsistem samostojno in neodvisno od lokalnih skupnosti. Popolno nasprotje so modeli ZR Nemčije. Oborožene sile so z vzpostavitvijo posebnih civilno-vojaških odnosov (vojak je državljan v uniformi) razvile vsakdanje dejavno sodelovanje med oboroženimi silami v vojaških bazah in civilnim okoljem. ZDA so pri konverziji razvile svojstven pristop, ki je posledica razvoja v svetovno velesilo in oboroževalne tekme med ZDA in SZ. Razvoj strateškega orožja je neposredno vplival na razmestitev oboroženih sil na ozemlju ZDA (vse večje vojaške baze so bile oddaljene od večjih naselij zaradi morebitnega napada SZ z jedrskim orožjem). Zato so oborožene sile razvile avtarkičen način življenja in delovanja vojaških baz (kar se je izkazalo tudi pri sodelovanju ameriških oboroženih sil na Balkanu). Zato zapiranje vojaških baz bistveno ne obremeni lokalnih skupnosti (izjema so vojaške baze pomorskih oboroženih sil ZDA, ki so v bližini večjih mest – obale ZDA so gosto poseljene) oziroma je število prizadetih zaradi zapiranja bistveno manjše, kot je to v ZR Nemčiji.

goča razvoja stalnih vojaških baz in centrov, kar bo tudi v prihodnosti nenehno gibalo razvoja, izvajanja in proučevanja konverzije vojaških objektov.

Literatura:

- Beutler, H. (2000): *Landschaft in neuer Bestimmung: Russische Truppenübungsplätze*. Neuenhagen: Buch- und Zeitschriftenverlag Prust & Bärtsch.
- Bonn International Center for Conversion (1998): *Conversion Survey 1996, Global Disarmament, Defence Industry Consolidation and Conversion*. Oxford University Press.
- Bonn International Centre for Conversion (1998): *Midterm Work Program*, Bonn.
- Bonn International Centre for Conversion (1999): *Conversion of military resources for civilian purposes*, Bonn.
- Brzoska, M. (1999): *Conversion in a resource-reuse perspective*. *Journal of Peace Research*, Vol. 36, No. 2, pp. 131–140.
- Butkovič, T. (1999): *Bohinj 1914–1918. Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva družba*.
- Collins, J. M. (1998): *Military Geography for Professional and the Public*. First Brassey's Edition. Washington D.C: National Defence University.
- Congressional Budget Office (1995): *Cleaning Up Defense Installations, Issues and Options*, Washington D.C.
- Conversion Survey (1996). Oxford University Press, Bonn International Center for Conversion.
- Conversion Survey (1999). Oxford University Press, BICC.
- Cunningham, K. (1993): *Base Closure and Reuse: 24 Case Studies*, Business Executives for National Security, Washington D.C.
- Cunningham, K. (1997): *The World wide Base Closure Lag*. Paper prepared for the GEM Base Closure and Conversion Workshop, Johannesburg, South Africa.
- Cunningham, K. B., in Klemmer, A. (1995): *Restructuring the US Military Bases in Germany*. Report 4. Bonn BICC.
- Cynkar, R. J, Petrie, B., Steven, T. W., Peterson, A. C. (October 1993): *Motion for Leave to File Brief and Brief for Business Executives for National Security as Amicus Curiae in Support of Petitioners*. Colorado, Cockle Law Brief Printing Company.
- Dooxford, D., in Savege, J. (1995): *The Policy and Practice*. *Journal of Environmental Planning and Management*, Volume 38, No. 4.

- Dooxford, D.(1995): A Comparison of Land-use, Access and Conservation in Military Training Areas in France, Switzerland and the UK. University of Sunderland, School of the Environment.
- Dictionary of Military Terms (1986). New York: The H. W. Wilson Company.
- Dictionary of Military Terms (1990). London: Greenhill Books.
- Gansler, S. J. (1995): Defense Conversion, Trasforming the Arsenal of Democracy. Cambridge, Massachusetts: A Twentieth Century Fund Book.
- Grizold, A. (1999): Evropska varnost. Ljubljana: Knjižna zbirka Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede.
- Južnič, S. (1989): Politična kultura. Sociološka in politološka knjižnica. Maribor: Založba Obzorja.
- Kießlich, D. (1996): Zossen Wünsdorf: Streifzüge durch eine alte Garnison. Förderverein Garnisonmuseum Wünsdorf.
- Lubi, D. (1991): Demilitarizacija in razoroževanje. V: Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Melman, S. (1990): The Demilitarized Society, Disarmamen & Conversion. Montreal: Harvest House,.
- Møller, B. (1995): Dictionary of Alternative Defense. Boulder, USA: Lynne Rienner Publishers.
- Møller, B. (1996): Defence Doctrines and Conversion. Vermont, USA: Dartmouth Publishing Company.
- Prebilič, V. (2001): Temeljni modeli konverzije vojaških objektov, magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Rheinland-Pfalz (1993): Konversion in Rheinland-Pfalz. Mainz, Germany: Ministerium fuer Wirtschaft und Verker.
- Savege, J. (1995): The Future For the Defence Estate: Changing Demands For Army Training. London: The Centre for Defence Studies,.
- Simić, M. (1996): Po sledih soške fronte. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994). SAZU. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 1490 in 1617.
- Vojna enciklopedija, prva knjiga. Beograd 1970, str. 373, 519–527.

Iztok Kočevar

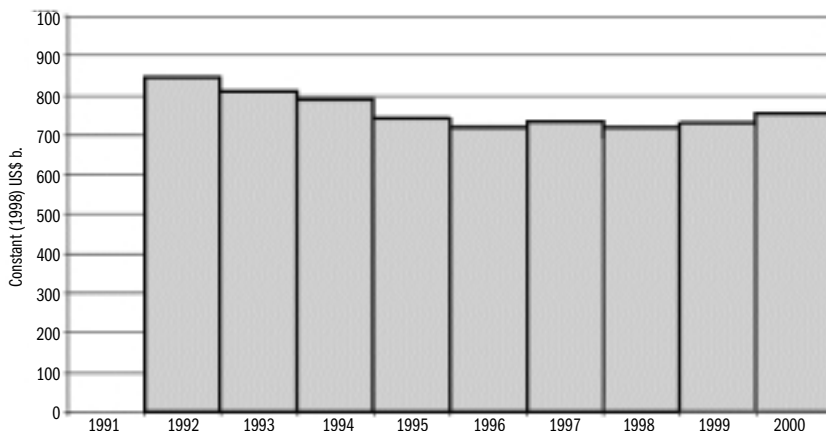
PREOBLIKOVANJE VOJAŠKE INDUSTRIJE

Uvod

Mnogi analitiki označujejo sodobni liberalizem kot čas mirovnih nastopanj in nikoli se v svetu ni toliko govorilo o miru, demokraciji in političnem dialogu kot po razpadu Varšavskega sporazuma in združitvi Nemčij ter negativnih izkušnjah na tleh nekdanje SFRJ. Vse te globalne politične spremembe pa so negativno vplivale na vojaško industrijo. Vojaška industrija razvitega sveta ni bila po drugi svetovni vojni nikoli v večji krizi, kot je ta, ki je nastala v osemdesetih letih s koncem hladne vojne, ki pa seveda ni edini vzrok krize. Na drugi strani pa smo priče hitrega razvoja vojaške industrije v državah Bližnjega in Daljnega vzhoda ter južne Azije, in medtem ko v vojaški industriji razvitega sveta poteka temeljna preobrazba, se novonastajajoča poizkuša prilagoditi novim gospodarskim gibanjem. Pri tem so najpomembnejši kazalec stanja obrambni in vojaški stroški. V letu 1998 je bilo v svetu za pokrivanje obrambnih stroškov namenjenih 745 milijard USD, kar znese 125 USD na prebivalca ali 2,6 odstotka povprečnega BDP. V primerjavi z letom 1987 so vojaški stroški zmanjšani za več kot tretjino. Največji padec je imela Rusija, sledijo pa ji ZDA, Latinska Amerika, Afrika in Evropa, medtem ko so edino v Aziji v zadnjem desetletju vojaški stroški zrasli za približno 27 odstotkov (<http://editors.sipri.se>, 1999). Kljub zmanjševanju oboroženih sil pa je po letu 1999 ponovno vidna rast povprečja vojaških stroškov tudi v svetu, kar je prikazano na grafu 1. Del vojaških stroškov odpade tudi na vojaško industrijo, kar dokazuje, da vojaške industrije proizvajajo naprej, čeprav je velik del teh industrij že tako ali drugače preoblikovan.

Priznati je treba, da je kljub vsemu vojaška industrija v mnogih razvitih državah še vedno ena pomembnejših vej gospodarstva ter da v mnogih državah igra odločilno gospodarsko vlogo (Kapstein, 1992), medtem pa ima globalno kot »kompleks iz sence« izredno velik vpliv na svetovno politično prizorišče.

V zadnjih letih se s situacijo v vojaški industriji povezuje nekaj ključnih izrazov, in sicer: prestrukturiranje, preobrazba, preoblikovanje, diverzifikacija, konverzija, demasifikacija ipd., kar so dejansko posledice krize, ki je nastala po koncu hladne vojne. Do podobnih kriz je prišlo bolj ali manj po vsaki vojni, razen po drugi svetovni, ki se je nadaljevala v »hladno vojno«. Krize globalne vojaške industrije pa le ni mogoče tako

Graf 1: Vojaški stroški (1991–2000)

Vir: SIPRI 2001

enostavno pojasniti in konec hladne vojne, čeprav eden najpomembnejših, vseeno ne more biti edini razlog za takšno stanje.

Tudi ko govorimo o spremembah, ki so trenutno zajele vojaško industrijo, o njenem proizvodnem zastoju, diverzifikaciji, konverziji ipd., moramo to opazovati predvsem v določenih državah in skupinah držav (ki jih je konec hladne vojne posebno prizadel), ne pa vseh državah sveta, kajti ponekod trend razvoja tudi močno raste. Za občutno padajoč trend in težave v vojaški industriji večjega dela držav sveta v osnovi še zdaleč ni krivo samo zmanjševanje napetosti, temveč tudi vse večje širjenje, razporeditev in globalizacija vojaške industrije. Od konca druge svetovne vojne pa do danes je namreč uspelo že večini držav zgraditi lastno vojaško industrijo, kar vse bolj zmanjšuje trg dosedanjim proizvajalcem, popuščanje napetosti v svetu pa je k temu le še pripomoglo.

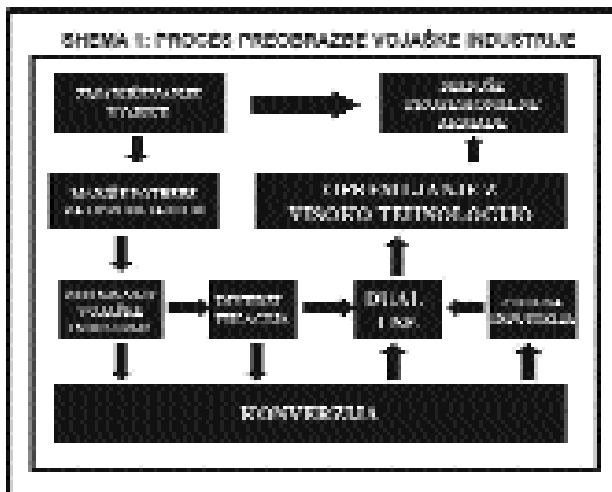
Naslednji dejavnik, ki ga ne smemo prezreti, je razvoj sodobne, posebno informacijske in mikroprocesorske tehnologije, ki je s svojimi značilnostmi omogočila materialno (in posledično tudi v moštvu) zmanjševanje oboroženih sil. To pa ne pomeni zmanjševanja bojnih zmognosti oboroženih sil, temveč nasprotno, njihovo večjo učinkovitost in profesionalnost. Ravno tako tudi količinsko zmanjševanje v proizvodnji vojaške industrije in zmanjševanje njenih zmogljivosti ne pomenita vedno tudi manjšega priliva kapitala in manj smrtonosnih izdelkov, nasprotno, sodobni izdelki so vse bolj sestavljeni, bolj sofisticirani, zmogljivejši in vse dražji.

Poudarjanje zmanjševanja dodeljevanja sredstev za vojaške raziskave in razvoj ni več zadosten kazalec, kajti sodobna vojaška tehnologija vse pogosteje uporablja izsledke civilnih raziskav in razvoja posebno v raču-

nalniški, pa tudi v elektronski, optoelektronski in drugih tehnologijah. Civilna tehnologija postaja danes veliko bolj vojaško uporabna kot kadar koli do zdaj in »vojaško« postaja vse bolj vprašanje namena kakor oblikovanja (CREDIT, 1995: 19).

Prenehanje dvopolne napetosti v svetu in hiter tehnološki razvoj sta sprožila velike spremembe, ki so posebno vidne na vojaškem področju. Na shemi 1 je prikazano dogajanje v zadnjih letih. Velik del držav se nagiba k zmanjšanju konvencionalnih oboroženih sil in teži k uvajanju manjših, profesionalno izurjenih vojsk z visokotehnološko razvito opremo ter oborožitvijo. Njihove zmogljivosti ne bodo nič manjše, nasprotno, povečale se bodo glede na dosedanje konvencionalno opremljene oborožene sile. Posledica zmanjševanja napetosti in zmanjševanja oboroženih sil pa so tudi manjše potrebe po množični proizvodnji vojaške industrije. Ta mora iskati svojo pot v konverziji, delni konverziji ali v diverzifikaciji. Medtem ko je popolna konverzija iz vojaške v civilno proizvodnjo zelo redko uspešna, pa sta tako diverzifikacija in usmeritev na dvouporabne izdelke ena od možnih različic uspešnega preoblikovanja.

Shema 1: Proces preobrazbe vojaške industrije

Na drugi strani pa vojaške industrije ne smemo jemati kot samostojne, samozadostne in samoodvisne kategorije, temveč kot zelo pomemben politični, vojaški, gospodarski, znanstveni in ne nazadnje tudi socialni dejavnik določene države, obenem pa posredno tudi kot zelo pomemben dejavnik javne politike države. To pomeni, da se mora kljub vsemu tudi sama država zanimati za obstoj in preživetje svoje vojaške industrije.

Vojaška industrija v Evropi doživlja po koncu hladne vojne ravno tako kot večji del svetovne vojaške industrije težko krizo in zato se tudi proizvajalci orožja v Evropi poizkušajo prilagoditi novim razmeram in

novim svetovnim gibanjem. Zmogljivosti vojaške industrije v Evropi so prevelike in jasno je, da so spremembe neizogibne, toda splošno prestrukturiranje vojaške industrije v Evropi je tudi politično izredno občutljivo vprašanje (Cornish, 1997).

Ne glede na politično ureditev držav so si težave vojaške industrije podobne in imajo kar nekaj skupnih značilnosti. Preveč jih je in preveč proizvajajo, konkurenca na domačih in zunanjih trgih pa je množična in se z vsakim dnevom zaostreje. Rešitve težav v vojaški industriji se bodo, čeprav so si globalno podobne, razlikovale od države do države in celo od podjetja do podjetja, kar je odvisno od političnih, makroekonomskih in mikroekonomskih razsežnosti razvoja gospodarstva v državi.

Kljub vsemu je sedanje stanje vojaške industrije (do zdaj že tako ali drugače videno) le prehodno obdobje, ki pa bo označeno samo z določeno obliko sprememb oziroma pretvorbo, ne pa kot popolno odmiranje vojaške industrije. Mnenje ima tudi nasprotnike, kar pa ni čudno. Politiki in znanstveniki niso enotnega mnenja o trenutni svetovni politični ureditvi, katere določitev bi že sama ponudila določene odgovore. Dvopolnosti je konec, mogoče vstopamo v večpolno dobo, v kateri bo vladalo več velesil (ZDA, Evropska unija, Daljni vzhod, Japonska), ali pa počasi prehajamo v enopolnost, v kateri bodo imele ZDA največjo vojaško in tudi gospodarsko moč (Kapstein, 1992: 204).

Opredelitev pojmov

Ob določanju vsebine pojma »vojaška industrija« se v angleškem jeziku srečamo kar s štirimi osnovnimi izrazi, in sicer: *military industry*, *defense industry*, *arms industry* in *weapons industry*. Za vse štiri izraze imamo sicer slovenske prevode, nimamo pa vsebinske določitve slovenskih ustreznice.

Izraz vojaška industrija je znan že dalj časa in je tudi natančno določen v Vojaški enciklopediji: *Vojaška industrija* (angl. Military Industry); kot vojaško industrijo lahko opredelimo del industrije kake države, ki je namenjena in specializirana za proizvodnjo oborožitve in vojaške opreme (Vojna enciklopedija 10, 1975: 553). Ta opredelitev je dovolj popolna in povsem zadovoljiva, le da zahteva dodatna pojasnila, kaj vse se šteje kot oborožitev (vojaška oprema, operativna tehnika ipd.), kot je to določeno v Uradnem listu Republike Slovenije z Uredbo o namenski opremi (Ur. l. RS, št. 43 z dne 15. 7. 994).¹

Med članicami Nata je sprejet izraz *obrambna industrija* (angl. Defense (Defence) Industry). Glede na to, da med vsebino, ki jo določata en in

¹ Podobna pojasnila ima vsaka država v svojih zakonih o prometu z oborožitvijo in vojaško opremo. Ameriška vlada npr. s Predpisom o mednarodnem prometu z orožjem v točki 121 – US munitions list točno določa, kaj se šteje za namensko opremo.

drug izraz, ni posebne vsebinske razlike, gre pri razlikovanju med »military« in »defense« predvsem za praktične, diplomatsko-politične motive oziroma poizkus »opravičiti« legitimnost proizvodnje orožja in vojaške opreme ter trgovine z njima z vidika obrambne namembnosti. Podobno izrazje se uporablja tudi pri predstavitvi izdelkov vojaške industrije, pri kateri se beseda »orožje« pogosto zamenjuje z izrazoma »izdelki« in »material«, za opise raznih bojnih zmogljivosti pa se uporabljajo splošni izrazi, kot so »preživetje« ali »... izogibanje nevarni okolici, ki jo ustvari sovražnik ...« (Sampson, 1978: 25).

Tretji in četrti izraz, ki ju zasledimo v angleškem jeziku in sta še najbolj neposredna, pa sta *oborožitvena industrija* (angl. Arms Industry) in *orožna industrija* ali *industrija* (za proizvodnjo) *orožja* (angl. Weapons Industry). Izraza se redkeje uporabljata in neposredno označujeta industrijo, ki proizvaja orožje. S tema izrazoma namreč ne bi mogli označiti tovarne pnevmatik (ki proizvaja pnevmatike za vojaška vozila), je pa ta lahko umeščena v okvir vojaške industrije. Čeprav sta besedi v osnovi različni (arms – oborožitev, weapon – orožje),² imata kot pridevnika v konkretnem primeru enak pomen.³

V nekdanji SFRJ se je za vojaško industrijo uporabljal izraz *namenska industrija*. Tudi ta izraz je bil (podobno kot v angleškem jeziku – defense) bolj politično-diplomatskega pomena in je imel namen omiliti grobo opisnost izraza »vojaška«.

V Sloveniji se po osamosvojitvi uporablja kar nekaj izrazov, in sicer: *vojaška industrija*, *namenska industrija*, *obrambna industrija* in celo *oborožitvena industrija* ter *industrija orožja*.

Izraz *namenska industrija* izvira še iz nekdanje SFRJ in je presplošen, premalo opisen in nenatančen, kajti vsaka industrija je namenska oziroma ima svoj namen. Na ta izraz opozori tudi Uradni list Republike Slovenije, kjer se v zakonski uredbi št. 1713 vojaška oprema imenuje *namenska oprema*. Po tej logiki je proizvajalec take opreme seveda *namenska industrija*. V množičnih občilih se pogosto zasledi tudi izraz *oborožitvena industrija*, ki pa je preveč neposreden (to občilom ustreza za afere), obenem pa je pojasnitveno preozek, kajti vojaška industrija zajema veliko večje področje kot samo oborožitev.

Izraz *vojaška industrija* je torej najbolj opisen in se tudi največ uporablja. Izraz mora zagotoviti natančno opisnost, vsaj kadar je govor o strokovnih pristopih, čeprav je res, da je v diplomaciji pomembno uporabljati izrazoslovje, ki dovoljuje variacije na znano temo.

² Primer: Ameriške sile so oborožene z ameriškim orožjem (US Forces are armed with US weapons) ali pa: Oborožitvena industrija proizvaja orožje (Arms industry produces weapons).

³ Izrazi *military industry*, *arms industry*, *weapons industry*, *arms manufacturing industry* ... se uporabljajo predvsem v množičnih občilih in načelno v primerih, ko se poudarja kritičen odnos do vojaške industrije.

Merilo, po katerem bi umestili določenega proizvajalca (družbo, podjetje, obrat, poslovno enoto ...) v vojaško industrijo, je, da ta proizvaja vojaško opremo (oborožitev, opremo ali specialno operativno tehniko). Kot vojaško industrijo ne moremo šteti proizvajalcev, ki proizvajajo in prodajajo oboroženim silam dvouporabne izdelke, ki se lahko prosto kupijo na trgu. Dober primer je lahko tovarna živil, ki ne sodi v vojaško industrijo (čeprav vojska kupuje njene izdelke za svojo prehrano), vse dokler so ti izdelki dvouporabni oziroma po kakovosti, obliki, embalaži ... namenjeni tudi civilnemu trgu. Ko ta tovarna začne proizvajati namensko vojaško prehrano (obroke posebne kakovosti, oblike, pakiranja ...), proizvajalca (podjetje, poslovno enoto ...) lahko umestimo v vojaško industrijo. Podobno lahko umestimo tudi druge industrije, kot so konfekcijska, gumarska, čevljarska ... Enako merilo velja tudi za proizvajalce, ki izdelujejo polizdelke. Ti so del vojaške industrije, če so njihovi izdelki namenjeni izključno kot sestavni deli vojaške opreme in jih ni mogoče kupiti prosto na trgu.

Iz navedenega se torej vidi razlika med vojaško proizvodnjo (proizvodnjo vojaške opreme) in proizvodnjo za vojsko (proizvodnjo civilnih izdelkov, ki pa jih lahko kupuje in uporablja tudi vojska), pri čemer uporabljamo navedena merila.

Sedanja dogajanja v svetovni vojaški industriji se poimenujejo z mnogimi izrazi, med katerimi so najpogostejši: *transformacija* (preobrazba ali preoblikovanje), *prestrukturiranje* (sprememba zgradbe, strukture), *integracija* (združevanje, povezovanje), *diverzifikacija* (razširitev, razčlenitev, povečanje raznovrstnosti) in *konverzija* (pretvorba). Navedene pojme lahko razporedimo po naslednji logiki:

- Pojem *transformacija* lahko poimenujemo kot *preobrazba ali preoblikovanje* in ga določimo kot najsplošnejše poimenovanje vseh vrst dogajanj, ki vsebuje vsa nižje navedena dogajanja (*prestrukturiranje, integracijo, diverzifikacijo in konverzijo*).
- Pojem *prestrukturiranje* je v našem jeziku popolnoma sprejet, pod njim pa razumemo tako spremembo zgradbe, organizacije dela in proizvodnje določene delovne organizacije kakor tudi spremembo načina proizvodnje (če to ni *diverzifikacija* ali pa *konverzija*).
- Pojem *integracija* poimenujemo kot *združevanje* in pod njim razumemo združevanje vojaške industrije na ravni organizacij in na ravni skupnih projektov.
- Pod pojmom *diverzifikacija* lahko razumemo tako razčlenitev ali razširitev proizvodnje na druge (nesorodne) vojaške izdelke kakor tudi na proizvodnjo dvouporabnih oziroma popolnoma civilnih izdelkov. *Diverzifikacija* se je kot pojem za določeno dogajanje v vojaški industriji začela posebno pogosto uporabljati ravno v zadnjih, za vojaško industrijo kriznih letih in je kot taka (za zdaj) sprejeta tudi v slovenskem jeziku. V angleško-slovenskem slovarju je pojem označen kot: raznoličnost, raznolikost, razlika in sprememba. Dejanskih pojasnil dogajanj, ki jih izraža

pojem, je namreč več. Worldbook pojasnjuje, da je »diverzificirano« tisto podjetje, ki proizvaja več vrst med seboj nesorodnih izdelkov (Worldbook 1999, diversification). Conversion Survey pojasnjuje diverzifikacijo kot delno konverzijo oziroma diverzifikacijo umešča v konverzijo, opomni pa, da tako kot dvouporabna tehnologija tudi diverzifikacija ne zagotavlja popolnega prehoda v civilno proizvodnjo (Conversion Survey 1996: 20), temveč dovoljuje delen prehod v komercialno (civilno) proizvodnjo (Conversion Survey 1996: 121). Jasno mora biti, da se diverzifikacija, proizvodnja dvouporabne tehnologije in prestrukturiranje sicer umeščajo v preobrazbo vojaške industrije, vendar ta ne zagotavlja prehoda iz vojaške v civilno proizvodnjo.

– Za popoln prehod kakega podjetja iz vojaške v civilno proizvodnjo se uporablja angleški izraz *konverzija* (angl. conversion – zamenjava, pretvorba, preračunavanje, preureditev, spreobrnitev, prestop ...), kajti izraz je sprejet tudi v drugih jezikih in dejansko pomeni ravno pretvorbo vojaške industrije v civilno. Izraz (conversion) torej v osnovi pomeni popoln obrat ali popolno spreobrnitev, zato tudi ni čudno, da je sprejet kot pojasnilo prehoda vojaške industrije v civilno (Brzoska, 1998: 3). Konverzija je lahko samostojen proces, lahko pa je podrejena diverzifikaciji in v tem primeru je diverzifikacija širša (višja) oblika procesa kot konverzija. Obraten proces, proces preobrazbe civilne industrije v vojaško (recimo ob vojni nevarnosti), se imenuje *rekonverzija*.

– Tehnologija *dvojne uporabnosti* (angl. dual-use technology) ali *dvouporabna tehnologija* (izdelki, polizdelki, materiali ...) je sorazmerno nov izraz, ki opisuje sodobne materiale (izdelke, polizdelke, dele, tehnologijo ...), ki se lahko uporabijo v vojaške in civilne namene oziroma obratno. Opredelitev pojmov (slovar) v SIPRI-ju pojasnjuje, da dvojna uporabnost pomeni možnost uporabe (tehnologije) za civilne in vojaške namene (SIPRI Yearbook 1996: XXV). Po Kapsteinu dvouporabnost pomeni stanje, v katerem je razlika med civilno in vojaško tehnologijo vse manj prepoznavna (Kapstein, 1992: 7). Izraz *dvouporabnost* je nastal v šestdesetih letih predvsem z razvojem informacijske in visoke elektronske tehnologije, ki se je poleg svoje civilne uporabnosti vse več vgrajevala tudi v sodobne bojne sisteme. Materiali in sistemi, ki so določeni kot izdelki dvojne uporabnosti, se uvrščajo v skupino »strateško pomembnih izdelkov« (kakor posamezne vrste orožja in opreme). Ob sedanji krizi vojaške industrije, gibanjih za njeno preobrazbo in združevanju s civilno industrijo pa je zasnova dvouporabnosti posebno zanimiva kot izhodišče za vladno spodbujanje raziskav in razvoja. V zadnjem času ne gre več samo za to, da ima civilna industrija korist od vojaških raziskav in razvoja, temveč da šele dokazani razvoj za civilne namene (dvojna uporabnost) omogoči vlaganje v vojaške raziskave in razvoj. Čeprav proizvajalcev dvouporabnih izdelkov ne moremo uvrstiti v vojaško industrijo (červno je tudi njihova trgovina pod strogim nadzorom države), je vseeno določena meja, na kateri določen dvouporabni izdelek prehaja v vojaški. Dvoupo-

rabni izdelek (surovina, material, izdelek ...) se torej umešča v skupino dvouporabnih izdelkov vse do vgraditve (uporabe za, na, ob ...) v kakšen končni vojaški izdelek, odtlej pa ga štejemo med vojaške izdelke.

Diverzifikacija in konverzija vojaške industrije

Diverzifikacija je pojem, ki se je v vojaški industriji pojavil šele pred kratkim in je le izraz za že znane načine delovanja v industriji. V vojaški industriji – enako kot v civilni – lahko govorimo o dveh različicah diverzifikacije (ki pojmovno nista posebno opredeljeni), in sicer o širjenju obstoječe proizvodnje na proizvodnjo drugih vojaških (nesorodnih) izdelkov in širjenju obstoječe proizvodnje na proizvodnjo (poleg vojaških) še dvouporabnih ali čisto civilnih izdelkov. Oba primera sta zelo razširjena in pomenita prvi poizkus določene industrije, da z večjim naborom različnih izdelkov zajame tudi večji trg oziroma najde še nezapolnjene tržne niše. Prednost diverzifikacije je, da se podjetju z majhnimi spremembami in dopolnitvami zmogljivosti ter izobrazbe kadra uspe izogniti konverziji ali celo propadu. Podjetje torej izkorišča vse svoje človeške in materialne zmogljivosti ter tehnologijo in znanje za proizvodnjo novega, tržno zanimivega izdelka. Na drugi strani pa diverzifikacija in konverzija nikakor nista enostavna postopka, kajti obe obliki zahtevata, prvič, natančno odkrivanje »praznine« na že tako zasičenih trgih in, drugič, prilagoditev strategiji trženja, ki pa je posebno za civilni trg popolnoma drugačna. Najbolj uveljavljena oblika diverzifikacije v sedanji krizi vojaške industrije je širjenje proizvodnje na dvouporabno tehnologijo, ki je sorodna že postavljeni proizvodnji in njenim procesom, obenem pa je zanimiva tudi za civilno uporabo. Najzahtevnejši in najtežje uresničljiv gospodarski postopek pa je konverzija vojaške industrije v civilno. Uspeh procesa je odvisen od nekaterih pomembnih dejavnikov, kot so: gospodarska moč in finančna podpora, organizacijske in strokovne spremembe vodstev podjetij, prekvalifikacija delavcev in skoraj popolne spremembe tehničnih zmogljivosti (Hartley, 1997: 61). Konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let je bila konverzija predstavljena kot ena osnovnih poti iz centralističnega gospodarstva proti pravemu tržnemu ter kot simbol in zagotovilo socialnopolitične preobrazbe in odvzema oblasti dotedanji vojaško-industrijsko-politični eliti. Praksa pa je pokazala, da je konverzija v resnici zelo drag projekt, da traja veliko dlje, kot je zamišljeno v začetku, in da s seboj prinaša veliko težav.

Po koncu hladne vojne se je verjelo, da bo konverzija vojaške industrije izvedena enostavno in bo samodejno prinesla mnoge, posebno gospodarske koristi. Obetajoča »mirovna dividenda« pa je prinesla le zapiranje podjetij in zmanjševanje zaposlenosti. Konverzija se je pokazala kot zelo zapleten proces, ki prinese prej neuspeh kakor uspeh. Izid konverzije pa

je odvisen od mnogih dejavnikov, tako zunanjih kakor notranjih, med katerimi pa je najpomembnejši gospodarski položaj države oziroma pomoč, ki jo daje država, da bi podprla proces konverzije. Praksa je pokazala, da je nesmiselno izvajati konverzijo za vsako ceno, kajti včasih je vojaško podjetje bolje zapreti, kakor pa nadaljevati proizvodnjo na strojih, neuporabnih za civilno proizvodnjo. Cilj konverzije ni število konvertiranih podjetij, temveč koristi od tega. Konverzija zahteva velika vlaganja, ki lahko prinašajo koristi šele po določenem času, če je seveda ekonomsko upravičena.

Največ se je pri preobrazbi vojaške industrije v vzhodni in srednji Evropi zgodilo v letih 1990–1994, in sicer: nekaj podjetij so zaprli, nekaj podjetij je začelo proces konverzije z različnimi uspehi (uspešni konverziji: Bakony Muvek (Madžarska), Meopta – Bratislava (Slovaška); propadle konverzije: Orion in Danuvia (Madžarska), Tesla Liptovsky Hradok (Slovaška), PZL-Warszawa II (Poljska); nekatera podjetja pa so se vrnila na vojaško proizvodnjo: Skoda-Plzen, Adast-Adamov, Zbrojovka-Vsetin (Češka)). Veliko podjetij pa je izvedlo takšno ali drugačno obliko diverzifikacije (Kiss, 1997: 2).

V devetdesetih letih pa so se posebno v vzhodni in srednji Evropi začele ponovno obujati zamisli o podobi vojaške industrije, ki naj bi bila temelj gospodarske rasti. Zrasli so upi o vlaganju tujega kapitala in sodelovanju z zahodnimi vojaškimi industrijami. V državah, ki so izstopile iz Varšavskega sporazuma, se je na novo vzbudil duh nacionalne samostojnosti in pripadnosti, ki je posledično vzbudil željo po lastnih, močnih oboroženih silah. Prizadevanja za vstop v Nato so dala vojaški industriji nove razsežnosti in pomen, saj naj bi zdaj institucionalno sodelovala z zahodnimi vojaškoindustrijskimi institucijami.

Glede na težave, ki so se pojavile pri izvajanju konverzije, je ugotovljeno, da je bolje izvesti le delno konverzijo ali diverzifikacijo. Diverzifikacija proizvodnje iz vojaške v civilno je namreč postala eden najbolj razširjenih procesov v vojaški industriji in celo podjetje, kot je Lockheed Martin, je od leta 1991 do leta 1997 zmanjšalo svoj vojaškoproizvodni del v korist civilnega s 74 na 55 odstotkov (Brzoska, 1998: 10).

Konverzijo je mogoče izvesti le z delom zmogljivosti podjetja, kar pomeni, da je konverzija lahko le dejavnik procesa diverzifikacije. V osnovi procesa konverzije je treba izvesti spremembe v raziskavah in razvoju, ki je v vojaški proizvodnji eden večjih porabnikov sredstev, tj. denarja. Ravno zaradi tega se navadno na tem področju pojavi tudi največji odpor do sprememb. Pri konverziji podjetij iz vojaške v civilno proizvodnjo se torej pojavljajo te glavne težave: cena konverzije in izobrazbe vodstva ter delavcev, cena vstopanja na civilni trg, cena sprememb navad v podjetju glede na druge načine trženja, različen trg in trženje na splošno, boj z močnejšo konkurenco na civilnem trgu, prehod iz državne v zasebno last (za podjetja držav na prehodu) ipd. To so med drugim tudi najpomembnejši razlogi za zelo skromen uspeh konverzij vojaških podjetij v civilna.

Splošno rečeno, popolna konverzija iz vojaške v civilno proizvodnjo je zelo težka in draga ter je včasih ekonomsko celo bolj upravičeno podjetje enostavno ukiniti in zapreti, kot pa ga prilagajati civilni proizvodnji (Hartley, 1997: 7).

Navadna premočrtna konverzija iz vojaške v civilno proizvodnjo na Vzhodu v glavnem ni prinesla zaželenega učinka, kajti načelno so bili izdelki 5- do 6-krat dražji, kot so na civilnem trgu. Posledica tega je bila, da sta, recimo, v Rusiji od leta 1996 šli v stečaj dve tretjini konvertiranih podjetij. Na drugi strani je jasno, da ZDA in Zahod na splošno tudi finančno podpirajo konverzijo v Rusiji, kajti s tem počasi omejujejo močno teknico na trgu oborožitve. Zavedajo pa se, da konvertirana podjetja še dolgo ne bodo mogla z njimi tekmovati na civilnem trgu (Shulga, 1997: 30). Raziskave so pokazale, da je uspeh konverzije v Ruski federaciji odvisen od medsebojnega delovanja trikotnika: vojaško podjetje-oblastbanke in finančne ustanove. Dejansko stanje kaže, da je nedelovanje tega trikotnika eden od razlogov za neuspešnost večine konverzij v federaciji. Nekdaj absolutna oblast vlade vse bolj prenaša odločitve na nižje ravni in odločanje postaja bolj ali manj vodoravno. Tako je skoraj vsaka ruska regija začela z lastnimi oblikami konverzije. Naslednja težava pa je odnos bank in finančnih ustanov do konverzije, ki je nesprejemljiv, saj je le 8 do 12 odstotkov bank vključenih v proces konverzije vojaške industrije. In ne nazadnje, svoje vloge ni odigrala niti os med oblastjo in bankami, kjer je v večini primerov prevladala korupcija (Denezhkina, 1998: 3).

Tudi Zahod ni pokazal večjega navdušenja nad konverzijo in kot primer lahko vzamemo Veliko Britanijo, v kateri ravno tako ni bilo zaznati večjih uspehov v konverziji vojaške industrije. To je čudno glede na to, da je vojaška industrija Velike Britanije ravno tako v krizi kot vse druge, da je ena največjih v Evropi, da ima nekaj konverzijskih kampanj⁴ in nekaj svetovalnih teles za konverzijo. Razlogov je več, proces konverzije je nalletel na velik odpor pri vladajočih strankah in vladah, drugi dejavniki državne zgradbe pa nimajo dovolj moči za pomembnejše ukrepe. Vodilni organi vojaške industrije so zavrnili konverzijske procese in raje usmerili svoje delovanje v organizacijo industrije. Dejansko so se podjetja in družbe raje usmerili v diverzifikacijo in celo zmanjševanje kakor pa v konverzijo.

Podobno je tudi v Franciji, v kateri se podjetja ne glede na velikost raje usmerjajo na zmanjševanje zmogljivosti kakor pa na diverzifikacijo ali celo konverzijo (Serfati, 1997: 9).

Diverzifikacija in konverzija nimata samo organizacijsko-tehnične na-

⁴ Npr.: Lucas Plan iz leta 1970, DDA (Defence Diversification Agency – Obrambna agencija za diverzifikacijo) iz leta 1990 in DERA (Defence Evaluation and Research Agency – Agencija za obrambno vrednotenje in raziskavo) želijo pomagati vladi pri diverzifikaciji in konverziji vojaške industrije, za to pa imajo na voljo okoli 7000 znanstvenikov in inženirjev.

rave, temveč sta bolj kot to element zaznave in dojemanja pomembnosti tega vprašanja v vojaško-civilnem okolju, kar bi se imenovalo »mentalna konverzija«. Dejansko imajo poleg visoke stopnje protilobiranja elementov vojaškoindustrijskega kompleksa pri tem veliko vlogo tudi vlada in drugi dejavniki državne zgradbe, ki so, čeprav niso umeščeni v navedeni kompleks, zainteresirani za obstoj vojaške industrije, takšne kot je.

In ne nazadnje se še vedno postavlja vprašanje realne zaznave sprememb in novih gibanj v svetu. Mnogi analitiki trdijo, da velik del Evrope, čeprav je »fizično« dojel položaj po hladni vojni, dejansko še vedno delno »živi v preteklosti« in še ni, kot trdi Everts (1998: 5), pripravljen na »mentalno konverzijo«.

Navzoč je torej tudi najpomembnejši del, to pa je nacionalni ponos in občutek varnosti (vojaškega in civilnega okolja) ob razviti domači vojaški industriji, ki nikakor ni zanemarljiv posebno v Zahodni Evropi. Menim, da se v teoriji evropskega združevanja prehitro pozabljene zgodovinske izkušnje Evrope podzavestno še vedno čutijo v civilnih okoljih držav. Cela zadeva lahko gladko deluje vse do prvih večjih gospodarskih težav in kriz, potem pa bi znala ravno ta nasprotja kaj hitro udariti na površino.

Dvouporabna tehnologija

Nova razsežnost, ki se dotika tehnologije, obrambe in gospodarstva, je razvoj in uporaba dvouporabne tehnologije. Splošno se ta izraz uporablja za prvine, ki se lahko vgrajujejo in uporabljajo tako za civilni kakor tudi vojaški namen, načelno pa je to nov izraz za že od nekdaj znan pojav. Medtem ko so se v večini držav sveta po hladni vojni obrambni stroški zmanjševali, je začel posebno v razvitih državah znatno rasti komercialni trg. Uspeh civilnega trga je tako zelo hitro odpravil vodilno vlogo vojaških stroškov v inovacijah, raziskavah in razvoju. To se vidi v prizadevanjih, da se, kjer koli je to mogoče, čim bolj združita vojaško in komercialno področje proizvodnje oziroma da se začno, kjer je to mogoče, izdelovati dvouporabni izdelki. Pri tem se misli na združitev razvite, močne, produktivne in konkurenčne komercialne infrastrukture z edinstveno specifičnostjo vojaške tehnologije in proizvodnje.

Med vojaško in civilno tehnologijo kot takšno dejansko ni tako velike razlike, kot je razlika v njenem prihodnjem razvoju in umeščenosti. Težava namreč nastane, ker je civilni izdelek pogosto premalo zanesljiv za vojaško uporabo, vojaški izdelek pa predrag in neredko prenevaren za civilno uporabo. Ravno tu se pojavi razcep, ki ga želi zapolniti načelo dvouporabnosti, ki je postalo v svetu vse bolj poudarjeno. Spodbujanje k usmerjanju v dvouporabno tehnologijo se uresničuje skozi tri osnovne metode, in sicer: podpora tehnologijam, ki so že v osnovi dvouporabne,

spodbuda vojaškemu okolju, da sprejme čim več civilnih aplikacij, in obratno spodbuda civilnemu okolju, da prevzame čim več vojaških aplikacij (Conversion Survey 1996: 92).

V letih hladne vojne, nekako vse do šestdesetih let, je imel razvoj vojaških tehnologij prednost pred civilnim ter večina raziskav in odkritij, ki so se pozneje znašli v civilni in komercialni uporabi, je izvirala iz vojaških projektov. V šestdesetih letih, posebno pa po koncu hladne vojne se je položaj postopoma obrnil, pomanjkanje občutka ogroženosti je bilo povod za recesijo vojaške industrije, kar je med drugim zajelo tudi vojaške raziskave in razvoj ter odprlo pot širitvam civilnega znanstvenega sektorja. Edini izhod iz krize pa je bil viden v uporabi določenih komercialnih iznajdb tudi na vojaškem področju. Zaradi višjih kakovostnih zahtev vojaških izdelkov sta nedvomno potrebna tudi dodelava in prilagajanje, toda tesna povezanost s civilnimi raziskavami lahko znatno zmanjša ceno in čas za proizvodnjo vojaškega izdelka.

Strategija, usmerjena v spodbujanje razvoja dvouporabne tehnologije, se zrcali v treh temeljnih nalogah, in sicer: vlaganje v razvoj dvouporabne tehnologije, posebno tiste, ki je najbolj kritična za vojaške potrebe, združevanje vojaške in civilne proizvodnje ter vgradnja čim večjega nabora civilnih izdelkov v vojaške izdelke (Kaminski, 1997: 65). Logika takšne strategije ima trdne temelje, kajti ravno sodobne, za vojaško oborožitev in opremo zelo kritične tehnologije⁵ so doživele v civilni proizvodnji tudi največji kakovosten skok skladno z nenehnim zmanjševanjem cen. Pri tem se misli predvsem na informacijsko, komunikacijsko, mikro- in optoelektronsko ter satelitsko tehnologijo, na katerih je utemeljena tudi nova zahodna doktrina bojevanja, imenovana »digitalizirano bojišče«. Seveda bi bilo idealno, da se večji del, če že ne vsa vojaška oprema in oborožitev proizvajata na civilnih proizvodnih linijah, vendar je to ravno zaradi posebnosti vojaške opreme nemogoče, razen pri dvouporabnih izdelkih.

Uporaba popolnoma civilnih elementov v vojaških sistemih je torej mogoča le tedaj, kadar so tehnološke zahteve zanje enake ali podobne tako v civilni kakor tudi v vojaški uporabi. Kadar ni tako, pa se lahko dvignejo zmogljivosti civilnih elementov na vojaško raven zahtev, razlika v ceni, ki bi pri tem nastala, pa naj bi se pokrivala v višji ceni za vojsko oziroma bi bila proizvodnja subvencionirana iz obrambnih proračunov. V praksi je za to treba najti pravo ekonomsko računico.

Najboljša primera za to sta MCM (Multi-Chip-Modul) in GPS (Global Positioning System), katerih razvoj in proizvodnjo je financiralo ameriško obrambno ministrstvo (Kaminski, 1997: 66). MCM so postali osnovni elektronski sestavni deli vseh sofisticiranih bojnih sistemov, in čeprav so še vedno predragi za komercialno uporabo, strokovnjaki menijo, da se bo njihova cena z množično proizvodnjo kaj hitro znižala. Podobno je bilo z

⁵ Računalniška, informacijska tehnologija, GPS, elektronika, elektrooptika ...

GPS-om, katerega cena je bila v letu 1980 celih 20 000 ameriških dolarjev. Z nadaljevanjem razvoja in množične proizvodnje ter vsestransko uporabnostjo instrumenta tudi v civilne namene pa je cena GPS-a začela zelo padati. Zdaj se GPS za civilno uporabo lahko kupi že za borih 300 do 400 ameriških dolarjev in se po osnovni zgradbi sploh ne razlikuje od vojaškega.

Na drugi strani pa je seveda tudi nešteto obratnih primerov uporabe vojaške tehnologije pri civilnih izdelkih, o čemer je že bil govor. Dodajmo samo še mikrovalovno pečico, ki jo ima danes že skoraj vsako gospodinjstvo, razvilo pa jo je ameriško podjetje Raytheon iz tehnologije mikrovalovnih radarskih sistemov druge svetovne vojne (Conversion Survey 1996: 93).

Konverzija slovenske vojaške industrije

Slovenska vojaška industrija je v svoji razmeroma kratki zgodovini doživela kar nekaj prehodov iz vojaške v civilno proizvodnjo in obratno. Če zanemarimo čas pred drugo svetovno vojno, je bila takoj po njej vsa industrija preusmerjena v neke vrste bolj ali manj vojaško namembnost, posebno po napadu informbiroja, čeprav je vzporedno nenehno proizvajala tudi najosnovnejša sredstva za civilne potrebe. Odstotek deleža v vojaškem in civilnem programu se je nenehno spreminjal, eden od razlogov je bil nedvomno majhen trg v državi.

V sredini petdesetih let so bile potrebe Jugoslovanske ljudske armade bolj ali manj zadovoljene, primanjkovalo pa je blaga za široko porabo. Zmogljivosti vojaških tovarn so se izkoristile s preходом na civilno proizvodnjo, kar pa se je kazalo tudi v pretoku kadrov iz vojaške industrije v civilno. Večji del vojaških obratov je bil s svojimi izkušnjami dobra podlaga za razvoj civilnih tehnologij, kot je bilo npr. znanje, pridobljeno pri razvoju smodnika in eksploziva, dobra podlaga za razvijanje kemične industrije, znanje iz proizvodnje vojaških motorjev in tovarnjakov za proizvodnjo civilnih vozil in avtobusov ali pa znanje, pridobljeno iz vojaških optoelektronskih instrumentov, za medicinske instrumente ipd. V tem času s konverzijo in proizvodnjo civilnih materialov še ni bilo težav, kajti gospodarstvo je bilo nerazvito, primanjkovalo je blaga za široko porabo, uvoz je bil skrajno omejen, konkurence skorajda ni bilo, proizvajalci pa so imeli na voljo cel trg in niso bili prisiljeni izvažati blaga iz države ter se tako spoprijemati s tujo konkurenco. Globalno gledano je v petdesetih letih vojaška industrija nekdanje Jugoslavije glede na civilno upadala. Tabela 1 prikazuje veliko rast civilne industrije nekdanje Jugoslavije v primerjavi z vojaško v obdobju 1957–1961, kot izhodišče pa je vzeto leto 1957.

Tabela 1: Rast civilne industrije v primerjavi z vojaško (Pezo, 1983: 256)

LETO	VOJAŠKA	CIVILNA
1957	100 %	100 %
1959	194,6 %	262,8 %
1961	148,6 %	516,6 %

Delitev na vojaški in civilni del industrije je bila, recimo, v kamniški tovarni smodnika in eksploziva izvedena leta 1964/65. Tedaj je odpadlo 31 odstotkov zmogljivosti na vojaški, preostalo pa na civilni del.

Podobno je bilo tudi v podjetju TAM, ki se je že po prvem uspešnem izdelku za vojaško-civilne namene (tovornjak Pionir) usmeril na uvajanje proizvodnje novih motorjev po licenci Deutz, ki so bili pravi dvouporabni izdelki. Vgrajeni so tako v vojaška vozila kot tudi v civilne tovornjake in avtobuse (Pezo, 1983: 257). Civilna (tržna) proizvodnja vozil in motorjev je začela hitro rasti posebno po letu 1954 (gledano za celo območje nekdanje Jugoslavije), in to po 25 odstotkov letno. Samo v letu 1956 je bilo izdelanih 920 potniških avtomobilov, 708 terenskih avtomobilov, 1198 poltovornjakov, 1300 prikolic, 2488 dizelskih motorjev ipd.

V šestdesetih letih se je pojavila potreba po sodobnejši vojaški opremi, posebno po boljših sredstvih zvez in elektroniki. Civilna proizvodnja teh sredstev je bila sicer v razmahu, vendar je bila tehnologija že zastarela. Tedaj je bilo odločeno, da se del finančnih sredstev, namenjenih za JLA, preusmeri v financiranje posodobitve teh proizvodnih področij.

Kriza vojaške industrije ob koncu petdesetih let je mnoge obrate pripegljala na rob propada, zato je bil del sredstev iz splošnega investicijskega sklada preusmerjen za konverzijo vojaških programov v civilne (Pezo, 1983: 230, 234, 266, 352, 389).

Danes nastajajo pri poizkusu konverzije iz vojaške v civilno proizvodnjo veliko večje težave, kajti trg je zasičen z izdelki za široko porabo, uvoz je prost in konkurenca je močna. Civilna podjetja imajo bolj ali manj prožno organizacijo proizvodnje in samodejno proizvodnjo ter so zaradi tega cene končnih izdelkov zelo nizke. Organizacija vojaške proizvodnje, strojna oprema in zmogljivosti pa so prilagojene popolnoma drugi obliki proizvodnje in danes ne morejo več izpolnjevati navedenih pogojev za civilno proizvodnjo. Izdelki bi bili predragi in na trgu nekonkurenčni.

Kot primer navajam največje podjetje za proizvodnjo optoelektronike v nekdanji Jugoslaviji, sarajevski Zrak. Podjetje je med štiriletno vojno v BiH popolnoma opustilo proizvodnjo, izgubilo je večji del strokovnjakov, in kar je najpomembnejše, štiri leta je v zaostanku z razvojem in tehnologijo na tem zelo hitro razvijajočem se področju. Sedanjemu vodstvu podjetja je jasno, da je domači trg premajhen, na svetovnem pa zaradi pomanjkanja kadrov in zaostanka v razvoju ne morejo biti konkurenčni. Konverzija v civilno optoelektronsko proizvodnjo je še slabša rešitev, kaj-

ti strojne zmogljivosti in organizacija procesa proizvodnje ne ustrezajo hitri samodejni proizvodnji (in nizki ceni), kakršno zahteva civilni trg (vir: pogovor z vodstvom podjetja Zrak).

Rastoča⁶ slovenska vojaška industrija ima določene prednosti pred drugimi podobnimi industrijami v svetu, kajti razen edinega vojaškega podjetja, ki je uspešno prestalo pretvorbo iz jugoslovanske v slovensko vojaško industrijo – Fotone, d. d.⁷, izvajajo druga (olastninjena) podjetja rekonverzijo iz civilnih v vojaška. Natančneje rečeno, ob svojih civilnih programih proizvajajo tudi opremo za oborožene sile, pri tem pa natančno analizirajo trg in potrebe oboroženih sil. To je pristop, ki ga zagovarja »zamiselnost o dvouporabnosti«, torej ugotoviti možnost za uporabo civilnega izdelka v vojaške namene. Treba je poudariti, da je to načelo lažje uresničiti pri sestavnih delih kot pa pri določenih končnih, strogo vojaških izdelkih, kot je to npr. tank. Obratno zamisel o dvouporabnosti je podjetje Iskra EO oziroma Fotona, d. d., uresničila s svojim osnovnim izdelkom, laserjem. Prvi Iskrini laserji so imeli popolnoma civilno namembnost in so jih uporabljali kot učila v šolah. Kmalu zatem so doživeli neverjetno razširitev na vojaškem področju v vseh vrstah daljinomerov, že konec osemdesetih let pa so jih Iskrini strokovnjaki začeli vgrajevati v medicinske instrumente (za dentologijo, dermatologijo, oftalmologijo ...) in industrijske stroje (laserski rezalnik in vrezovalnik).

Dvouporabnost je popolnoma pravilna usmeritev in izhod, še posebno za manjše in industrijsko slabše razvite države, ki si ne morejo privoščiti množične strogo vojaške industrije, nesmiselno pa je ne imeti vojaške industrije vsaj v skladu s svojimi zmognostmi. Slovenska industrija je že tudi v nekdanji Jugoslaviji zagovarjala zamisel o samostojnih in neodvisnih civilnih podjetjih z vojaškimi obrati, kar je bilo dobro izhodišče za razvoj dvouporabnih tehnologij, in takšno strategijo naj bi tudi nadaljevala.

Sklepne ugotovitve

V vojaški industriji podobno kot v oboroženih silah poteka proces temeljite preobrazbe. Razlogov je kar nekaj, glavni pa so: globalni kvantitativni razvoj vojaške industrije, politične spremembe in hiter tehnološki napredek. Nekdanji velikani množične proizvodnje vojaške opreme in oborožitve so prisiljeni k zmanjševanju, združevanju, diverzifikaciji in k najtežjemu ter najbolj »bolečemu« procesu – konverziji. Medtem ko je za posamezne veje vojaške industrije konverzija zelo težko izvedljiva (celo

⁶ Če vzamemo primerjavo iz katalogov vojaške industrije Slovenije za leti 1997/1998 in 1999/2000.

⁷ Vojaški del Fotone, d. d., je bil v letu 1999 zmanjššan na minimum in združen s civilnim delom.

neizvedljiva) in negospodarna, je lažja za proizvajalce dvouporabnih izdelkov in materiala, vendar so tudi tu potrebna finančna vlaganja in pomoč države. Takšni primeri do zdaj v zgodovini niso bili znani, kajti pred časom je imela vojaška industrija vse prednosti (posebno tehnološke) in možnosti ter zmogljivosti za raziskovanje in odkrivanje novih izdelkov. Pozneje, ko so ti izumi dokazali vojaško uporabnost, so bili z določenimi spremembami uporabljeni tudi v civilne namene. Najboljši primer za to so komunikacijski sateliti, reaktivni motorji, računalniki in podobno. Na drugi strani pa civilna industrija še ni bila tako razvita in toliko avtomatizirana. Zdaj je vojaška tehnologija posebno na posameznih področjih daleč za civilnim razvojem (Gansler, 1995: 88), obenem pa sta hitrost in samodejnost proizvodnje v civilni industriji daleč pred vojaško. To skoraj povsem onemogoča uspešno konverzijo, tako da se večji del podjetij vojaške industrije poizkuša rešiti z neko obliko delne konverzije oziroma z diverzifikacijo in s preходом na proizvodnjo dvouporabnih izdelkov.

Zdaj imata glede na razvoj sodobne (informacijske) dobe in sodobne večšine vojskovanja civilna in vojaška industrija vse več skupnih, končnih izdelkov, ki so sestavni deli posameznih sistemov, vendar kljub prizadevanjem zamisli o tehnologiji dvojne uporabnosti le ni mogoče urediti na vseh področjih vojaške industrije, še zlasti ne na posebnih vojaških področjih, kot so orožje in oklepna vozila (že pri letalih je to mogoče le 50-odstotno). V svoji daljnosežni strategiji načrtujejo strokovnjaki dvouporabnost tudi na področjih, kot je npr. izdelava tankovskih motorjev iz keramike, ki bi se lahko vgrajevali tudi v tovornjake (Gansler, 1995: 35). Toda kljub navedenemu vojaškega raziskovanja in razvoja ne gre zanemariti, kajti ravno njegovi cilji vodijo raziskovalce na področja, ki civilnega znanstvenika redko zanimajo.

Kot je bilo že rečeno, globalna preobrazba vojaške industrije pomeni le količinsko zmanjševanje proizvodnje sredstev za ubijanje (manj podjetij »klasične« vojaške industrije), ne pa manjšega dobička, ki ga to področje ustvarja s proizvodnjo in trgovino oziroma zmanjševanja bojnih zmogljivosti oboroženih sil sveta. Vojaška industrija se le preobraža v prožnejšega proizvajalca sodobnih, dragih, tehnološko visoko razvitih sredstev za »obrambne namene«.

Viri:

- Brzoska, Michael (1998): Conversion in a resource-reuse perspective. Konferenca COST, 9.–12. julij, Bled.
- Conversion survey (1996): Global disarmament, demilitarization and demobilization. BICC: Oxford University Press.
- Cornish, Paul (1997): Politično občutljivo prestrukturiranje evropske vojaške industrije. Evropski dialog, januar-februar 1997/1.
- CREDIT (1995): Defence related research and technology in transition. CREDIT seminar, 23. in 24. januar 1995, Bruselj.
- Denezhkina, dr. Elena (1998): Economic Integration in the CIS and the Transformation of Defence Industry. International Congress, Kiel, 27–29 March 1998.
- Everts, Philip (1998): The software of defense restructuring and conversion: a paradigm shift? Konferenca COST, 9.–12. julij, Bled.
- Gansler, S. Jacques (1995): Defense conversion, transforming the arsenal of democracy. Cambridge, London: The Twentieth Century Fund Book, The MIT Press.
- Hartley, Keith (1997): Conversion in the West. COST Conference, 25. in 26. november 1997, Bruselj.
- Kaminski, G. Paul (1997): Development of dual use technologies and a strategy for application. COST Conference, 25. in 26. november 1997, Bruselj.
- Kapstein, Ethan Barnaby (1992): The political economy of national security. Harvard: Institute for Strategic Studies.
- Pezo, Omer (1983): Vojna industrija Jugoslavije. Beograd: Vojno izdavački i novinski centar.
- Sampson, Anthony (1978): Barantači z orožjem. Ljubljana: Državna založba Slovenije,.
- Serfati, Claude (1997): French Arms Industry Restructuring. Referat na Gustav-Stresemann-Institute, Bonn, Nemčija.
- Shulga, Ingard (1997): Russia's Military-Industrial Complex – as non-convertible as its Currency. Russian Arms, March 1997.
- SIPRI (Yearbook 1996). New York: Oxford University Press.
- SIPRI 2001: World military expenditure, 1991–2000. Dostopno na: http://projects.sipri.se/milex/mex_world_graph.html.2001.
- World Book (1998): Cold war. Multimedia Encyclopedia.

O AVTORJIH

Dr. ANTON BEBLER, redni profesor na FDV.

Področja proučevanja: mednarodni odnosi in mednarodna varnost, uravnavanje oboroževanja in razorožitvev, primerjalni politični sistemi, mednarodne politične institucije, regionalne študije, vojaška politika, vojaška sociologija.

Dr. MAJA GARB, asistentka, raziskovalka na ORC, IDV-FDV.

Področja proučevanja: vojaški profesionalizem, sodobni trendi v razmerjih med vojaško organizacijo in civilnim okoljem, družbena reintegracijo vojaškega osebja, kadrovski vidiki mednarodnih mirovni misij.

Dr. ANTON GRIZOLD, minister za obrambo in redni profesor na FDV.

Področja proučevanja: nacionalna varnost Slovenije, varnost v mednarodnih odnosih, primerjalni obrambni sistemi, civilno-vojaška razmerja, reševanje konfliktov.

Dr. LJUBICA JELUŠIČ, izredna profesorica na FDV, predstojnica Katedre za obramboslovje na FDV.

Področja proučevanja: civilno-vojaški odnosi, obrambno prestrukturiranje in konverzija, javno mnenje o nacionalni varnosti, sodelovanje Slovenije v mednarodnih mirovni misijah.

Mag. IZTOK KOČEVAR, vojaške operacijske raziskave, vojaške izobraževalne in upravne ustanove.

Dr. IGOR KOTNIK-DVOJMOČ, državni podsekretar na MORS in docent na FDV.

Področja proučevanja: popolnjevanje oboroženih sil, mobilizacija oboroženih sil, nove naloge oboroženih sil, morala in kohezivnost vojaških enot, ženske v oboroženih silah.

Dr. MARJAN MALEŠIČ, izredni profesor na FDV, predstojnik ORC, IDV-FDV.

Področja proučevanja: nevojaška (civilna) obramba, analiza varnostne politike, mediji, javnost in konflikt, krizno upravljanje in vodenje, javno mnenje o varnostnih vprašanjih, civilno-vojaška razmerja.

Mag. VLADIMIR PREBILIČ, asistent na FDV.

Področja proučevanja: konvezija vojaških objektov, mirovne operacije, krizni menedžment, vojaška zgodovina s poudarkom na razvoju vojaške logistike, analiza pravnih podlag za izvedbo nacionalizacije na teritoriju nekdanje Jugoslavije.

Mag. IZTOK PREZELJ, asistent, raziskovalec na ORC, IDV-FDV.

Področja proučevanja: nacionalna varnost, mednarodna varnost, krizno upravljanje.

Mag. VINKO VEGIČ, asistent, raziskovalec na ORC, IDV-FDV.

Področja proučevanja: evropska varnost, sodobne varnostne institucije, motivacija za vojaški poklic, javnost in obrambno-varnostna vprašanja.

Kratice:

FDV – Fakulteta za družbene vede

IDV – Inštitut za družbene vede

MORS – Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije

ORC – Obramboslovni raziskovalni center

PREDSTAVITEV RAZISKAV ORC 98-02

PREGLED ZNANSTVENORAZISKOVALNEGA DELA OBRAMBOSLOVNEGA RAZISKOVALNEGA CENTRA V OBDOBJU 1998–2002

IME PROJEKTA	TRAJANJE	NOSILEC	VZOREC	PREDSTAVITEV
SLOVENSKA MLADINA IN VOJAŠKI POKLIC 2000	1999–2000	Anton Grizold	1820 dijakov slovenskih srednjih šol (realizirani vzorec N=1398 ali 77,2%)	Raziskovanje odnosa slovenske mladine do vojaškega poklica izhaja iz potrebe Slovenske vojske, da se seznaní s pripravljenoostjo za opravljanje vojaškega poklica/profesije tistega dela mlade populacije, iz katerega izhajajo potencialni kandidati za poklicne vojake in za visokošolsko izobraževanje bodočih vojaških profesionalcev. Medtem ko raziskovanje te problematike v Sloveniji sega že v osemdeseta leta, sta bili v zadnjih letih izvedeni dve zaporedni empirični raziskavi s podobnim instrumentarjem. Raziskavi na znanstvenoteoretični ravni predstavljata analizo odnosa mladih do varnosti, domovine, do svetovnega miru in do groženj v sodobnem svetu (analiza sprememb vrednostnega sistema mladih). Praktični namen raziskave je proučiti subjektivne in objektivne dejavnike, ki mlade vzpodbujajo k odločitvi za vojaški poklic ali pa jih pri tem zavirajo, ter pridobiti konkretne podatke o motiviranosti mladih v Sloveniji za vojaške poklice.
COST akcija A10 – OBRAMBNO PRESTRUKTURIRANJE IN KONVERZIJA / COST Action A10 – DEFENCE RESTRUCTURING AND CONVERSION	1996–2001	Ljubica Jelušič	–	COST – "European Cooperation in the Field of Scientific and Technical Research" – se v okviru akcije A10, v katero je vključena tudi Slovenija, posveča problemom obrambnega prestrukturiranja in konverzije: konverziji obrambno-industrijskih kapacitet za proizvodnjo in civilne namene, racionalizaciji in prestrukturiranju obrambne industrije v Evropi, zapiranju vojaških baz in njihovih preureditvi, družbeni reintegraciji nekdanje vojaške osebeja ter spremenjeni percepciji nevarnosti ter voge oboroženih sil v času po hladni vojni. Delo v okviru te akcije je potekalo v treh delovnih skupinah: 1. prestrukturiranje obrambnih industrij v Evropi (makroekonomski pristop), 2. regionalna konverzija in 3. sociokulturni vidiki obrambnega prestrukturiranja in konverzije. V okviru projekta so se izvajale mednarodne delavnice ter gostovanja raziskovalcev na tujih znanstvenih ustanovah, izdanih je bilo več publikacij – med drugim: <i>Defence restructuring and conversion: Sociocultural Aspects</i> , edited by Ljubica Jelušič and John Selby, 2000; <i>Government-company relationships in the arms industry: Between change and stability</i> , edited by Claude Serfati, 2000; <i>European defence restructuring: military and public view</i> , edited by Philippe Manigart and Ljubica Jelušič, 2001; <i>Restructuring the means of violence: Defence restructuring and conversion</i> , edited by Mark Elam, 2001 (vse izdala European Commission – Directorate-General for Research).
VARNOSTNE INTEGRACIJE V EVROPI	1998–2001	Anton Grizold	–	Predmet raziskovalnega projekta je sodobno evropsko varnostno okolje z vidika procesov integracij, posebej pa posledice teh procesov za varnostni položaj in varnostno politiko Slovenije. Znatna pozornost je bila v projektu namenjena tudi proučevanju voge in reform institucij pomembnih za evropsko varnost: Nato, Evropska Unija, OVSE, ZEU in Svet Evrope. Proučevanje fenomena varnosti v sodobnih razmerah zahteva pristope, ki presegaajo obravnavo problema varnosti zgolj z vidika vojaških dimenzij. Obravnava nacionalne in mednarodne varnosti mora upoštevati varnostno soodvisnost in večdimenzionalnost fenomena varnosti, ki poleg vojaških vključuje tudi politične, ekonomske, socialne, ekološke, kulturne in druge vidike varnosti. Rezultati projekta zagotavljajo predvsem temeljna veda o varnostno-političnih procesih in mehanizmih za zagotavljanje varnosti v sodobnem evropskem okolju. Lahko pa služijo tudi oblikovalcem slovenske nacionalno-varnostne politike pri sprejemanju odločitev in so v pomoč pri oblikovanju konkretnih sistemskih in organizacijskih rešitev na tem področju. V okviru projekta je bila izvedena tudi javnomnenjska raziskava (SIM 1999/1) o nacionalni varnosti in o varnostnih vidikih integracije Slovenije v evropske institucije.

IME PROJEKTA	TRAJANJE	NO SILEC	VZOREC	PREDSTAVITEV
PEACE SUPPORT OPERATIONS, MASS MEDIA, AND THE PUBLIC IN FORMER YUGOSLAVIA /OPERACIJE V PODPORO MIRU, MNŽIŽNI MEDIJI IN JAVNOST V NEĐ. JUGOSLAVIJI	1999–2000	Marjan Malesič	- 600 polnoletnih državljanov BH s stalnim bivališčem v dobojski regiji, - 30 osrednjih TV dnevnikov RTV BIH, HRT in SRT	Raziskavo, za katero je pobuda nastala zaradi angažiranja mirovnih sil v Bosni in Hercegovini, je Obramboslovni raziskovalni center izvedel po naročilu odbora švedske vlade, ki je odgovoren za psihološko pripravo vojakov napotenih v mirovno operacijo. V raziskavi smo preučili odnos bosansko-hercegovske javnosti do nacionalnih in lokalnih medijev ter do operacije v podporo miru, ki jo v Bosni in Hercegovini izvaja mednarodna skupnost. Namen raziskave je bil identificirati najbolj vplivne medije v državi in medijske navade prebivalstva, razkriti potencialne točke kolizije med prebivalstvom in mirovnimi silami, poiskati načine za izboljšanje imidža SFOR-ja ter razkriti dezinformacije in propagandne prijeme, ki jih uporabljajo množična občila v proučevani državi. Rezultati raziskave so objavljeni v poročilu z istim naslovom (2000, Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Forsvar).
SLOVENIAN SECURITY AND POLICY AND NATO /VAR-NOSTNA POLITIKA SLOVENIJE IN NATO	1999–2000	Marjan Malesič	—	Raziskava se je osredotočila na raven varnostno političnega odločanja v Republik Sloveniji, pri čemer smo empirično (z intervjuji ter prek pregleda temeljnih dokumentov proučevanih akterjev), v kontekstu procesa oblikovanja varnostne politike proučili odnos politične države in civilne družbe do morebitnega članstva Slovenije v Natu. Izsledki raziskave so objavljeni v: Malesič, Marjan: <i>Slovenian security policy and NATO</i> (Harmonie papers, 13), Centre for European Security Studies, Groningen, 2000.
HIERARHIJA IN STRUKTURA DOKUMENTOV S PODROČJA NACIONALNE VARNOSTI	1999–2000	Anton Grizold	—	Obramboslovni raziskovalni center je za potrebe Ministrstva za obrambo Republike Slovenije opravil primerjalno analizo dokumentov s področja nacionalne varnosti različnih držav in izdelal metodološko podlago za izdelavo nekaterih strateških in doktrinskih dokumentov nacionalne obrambe Republike Slovenije. Studija je bila 17. aprila 2000 javno predstavljena v Državnem zboru Republike Slovenije.
OBOROŽENO NASILJE POVEZANO Z RAZPADOM BIŠKE SFRJ (1990–1995, 1998)	1999–2001	Anton Bebler	—	V projektu se analizira vloga oboroženega nasilja v procesu razpadanja biške SFRJ, njegovi vzroki in pojavne oblike, prostorska in časovna dinamika, vojaškotehnična raven, smrtnosnost, rušilnost in druge posledice ter patološki pojavi, povezani z oboroženim nasiljem (vojni zločini, kršitve mednarodnega humanitarnega prava, kriminaliteta itn.).

IME PROJEKTA	TRAJANJE	NOŠILEC	VZOREC	PREDSTAVITEV
NACIONALNA IN MEDNARODNA VARNOST – empirična raziskava	2001	Marjan Malesič	N=1095 polno- letnih državlja- nov Slovenije	Empirična raziskava je v sklopu raziskave SJM 2001/3 potekala oktobra in novembra na vzorcu 1095 polnoletnih državljanov Slovenije. Temeljni cilj raziskave je poudariti soodvisnost med spremenjenimi mednarodnimi varnostnimi okoliščinami in socialno-ekonomskimi, političnimi, varnostnimi in vrednotnimi spremembami v Sloveniji, na eni strani ter potrebo po prilagajanju nacionalnovarnostnega sistema naše države zahtevam, ki izhajajo iz evropskih integracijskih procesov, na drugi strani. Raziskava je obsegala naslednje vsebine: zaznavanje ogroženosti Slovenije, značilnosti varnostne kulture v naši državi, odnos do nacionalnovarnostnega sistema in še posebej do Slovenske vojske ter odnos do procesa političnega, ekonomskega in varnostnega združevanja v Evropi in vloga Slovenije v tem procesu.
POPOLNJEVANJE OBOROŽENIH SIL – študija	2001–2002	Marjan Malesič	–	Način poplajevanja oboroženih sil je sodobno obrambnovarnostno vprašanje mnogih držav. Številne evropske države prehajajo na poklicni način poplajevanja svojih oboroženih sil, razprava o spremembi načina poplajevanja pa poteka tudi v Sloveniji. Študija, ki jo je ORC pripravil za Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, naj bi nudila strokovno podlago za takšno razpravo, ki je bila doslej velikokrat prevešena politično motivirana. Študija je potekala v dveh fazah. V prvi fazi so bile izdelane študije primerov osmih evropskih držav, ki bodisi vztrajajo na naborniškem načinu poplajevanja oboroženih sil bodisi so odločile za poklicnega. V tej fazi smo preobsem proučevali argumente "za" in "proti" konkretnemu načinu poplajevanja oboroženih sil. Druga faza predstavlja študijo primera Slovenije, v kateri smo proučevali ključne dejavnike, ki vplivajo na način poplajevanja oboroženih sil. Rezultat študije sta poročili Primerjalna analiza poplajevanja oboroženih sil v Evropi / Comparative Analysis of Manning the Armed Forces in Europe in Obvezniška ali poklicna vojska? (Študija primera Slovenije).
UPRAVLJANJE IN VODENJE V KRZNIH RAZMERAH	2001–	Marjan Malesič	10 kriznih primerov v Sloveniji v obdobju 1991–2001	Upravljanje in vodenje v kriznih razmerah je raziskovalni projekt, ki ga izvajamo v okviru Evropske akademije za krizno upravljanje (European Crisis Management Academy). Raziskovalni projekt se osredotoča na analizo posameznih kriznih primerov, s čimer se določajo tudi merila in standardi za zagotavljanje varnosti pred vsemi vrstami kriz. S preučevanjem kriznih primerov se ustvarja mednarodna baza podatkov, ki imajo posebno vrednost zlasti pri načrtovanju, upravljanju in vodenju ter izobraževanju in usposabljanju kadrov, ki delujejo na obravnavnem področju. Namen raziskovanja je spodbuditi zrenstvenike in raziskovalce na eni strani in širok krog praktikov na drugi strani, da se začno celovito in bolj načrtno ukvarjati s področjem kriznega upravljanja. Temeljno vodilo pri tem je, da čim širši krog strokovnjakov sprejme nove teoretične podlage in metode raziskovanja, jih uporabi za izdelavo študij in tako pridobi nova spoznanja, kar ustvarja boljše razmere za civilno krizno načrtovanje in krizno upravljanje v Sloveniji. Krizne primere preučujemo z vidika analitičnih tem, kot so priprave na krizo, odločanje, vodenje, zaznavanje in opredeljevanje krize, konflikt vrednot, politično-organizacijsko sodelovanje in konflikt, krizno komuniciranje in odnosi z množičnimi občili, internacionalizacija krize, časovni učinki in pridobljene izkušnje oz. znanje. V teoretičnem in metodološkem smislu pri raziskavi uporabljamo kognitivno-institucionalni pristop h kriznemu odločanju, ki vključuje spoznavno zmogljivost ljudi, ki odločajo v krizi, in institucionalni okvir, v katerem delujejo.

NATIONAL AND INTERNATIONAL SECURITY (SUMMARY)

The book *Nacionalna in mednarodna varnost (National and International Security)* is based on the research efforts of the Defence Research Centre, which operates within the Institute of Social Sciences at the University of Ljubljana. In the last five years researchers have conducted a great deal of basic and applied research projects, analyses and studies, the results of which have formed the basis for the preparation of this book, and some of these are summarised below.

The groundwork for planning and carrying out all forms of responses to individual types and forms of crises lies in interdisciplinary research, on a long-term basis, into the causes, forms of manifestation and consequences of crises, as well as possible preventive measures, preparations and the planning of actions in a crisis and addressing the resulting situations. The research project *Upravljanje in vodenje v kriznih razmerah (Crisis Management)* contains the results of the study of political, legal, economic, social, psychological, organisational and communication aspects of crises, providing answers to the questions of optimal action during a crisis. Great time pressure and uncertain circumstances (the situation and its possible development) are characteristic of crises, and these demand rapid decision-making on the part of responsible individuals, agencies and institutions. In this, a decision that is adopted and added to the process often demands other institutional routes and connections than those that are ordinarily prescribed for normal, non-crisis situations or that demand the advance activation of planned mechanisms of crisis management, or "standby" mechanisms. In the research projects, we proceed primarily from a subjective understanding of the appearance of a crisis, which manifests itself in the realisation of a threat to basic social values, the insecurity and complexity of situations, and the sensation of the necessity or limited time available for taking action in the given situations.

The studies *Primerjalna analiza popolnjevanja oboroženih sil v Evropi (A Comparative Analysis of Manning the Armed Forces in Europe)* and *Obvezniška ali poklicna vojska – študija primera Slovenije (Conscription or All-Volunteer Force – A Case Study of Slovenia)* deal with the method of manning the armed forces, which is an important defence and security question for contemporary countries. Many European countries, including Slovenia, are moving toward professional manning of their armed forces. The

studies, which the Defence Research Centre prepared for the Ministry of Defence, offer an expert basis for such a decision. The investigation was carried out in two phases. With the help of colleagues from abroad, in the first phase we conducted case studies of eight European countries that either are maintaining the conscription method of manning their armed forces or have decided on a professional system. In this phase we particularly determined arguments in favour of a concrete method of manning the armed forces and those against such a method. The second phase encompasses the case study of Slovenia, in which we investigated the key factors that have an effect on the selection of method of manning the armed forces. These include: history; experience; threats; functional factors; the country's international obligations; social, political and psychological factors; demographics; and economic and technological factors.

National and International Security is an empirical public opinion survey that took place in October and November 2001 based on a sample of 1,095 adult residents of Slovenia. The basic goal of the investigation was to accentuate the interdependence between the changing situation in international security and changes in socio-economics, politics, security and values in Slovenia on the one hand, as well as the need for an adaptation of the national security system of Slovenia to the demands arising from European integration processes on the other hand. The study encompassed the following: awareness of threats to Slovenia, characteristics of the security culture in Slovenia, the attitude to the national security system and especially to the Slovenian Armed Forces, and the attitude to the political, economic and security integration in Europe and Slovenia's role in this process.

The study for the Dutch-commissioned *Slovenian Security Policy and NATO* examined the method of forming Slovenia's security policy in relation to Slovenian efforts to become a member of the NATO Alliance. We investigated the attitude of the political and official elite versus civil society to NATO in an empirical fashion (that is, through interviews, analysis of reports on the content of mass communication, basic documents and statements by those engaged in research, as well as secondary analysis of public opinion data). We drew attention to the deep divide between the political and official elite, and civil society, which is the consequence of deficiencies and errors in shaping Slovenia's security policy.

Peace Support Operations, Mass Media and the Public in Former Yugoslavia is a study to which support was provided by the Swedish authorities, because their peacekeeping units are actively taking part in peace support operations in Bosnia and Herzegovina. In the study we investigated people's media habits and the public's confidence level in mass communication on the territory of Bosnia and Herzegovina. We ascertained that in Bosnia and Herzegovina there are three media systems addressing three different, ethnically-determined publics with very little in com-

mon. We also investigated the attitude of the public to actors in the international community that are participating in peacekeeping operations in Bosnia and Herzegovina, especially to the military units of SFOR and the NORDPOL brigade. Analysis shows that the attitude to peacekeeping forces and their mission depends on people's ethnic affiliation. The only point of view held in common is that armed conflicts would begin anew if the military and civilian agencies of the international community were to withdraw from the country.

The research project *Varnostne integracije v Evropi (Security Integration in Europe)* addresses the contemporary European security environment, which is marked by alliances. We were especially interested in the consequences of this process for Slovenia's security position and security policy. The project also directed considerable attention to investigating the role of and reform in institutions that are important for European security: NATO, the European Union, the Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE), the Western European Union (WEU) and the Council of Europe. Investigating the phenomenon of security in contemporary situations demands approaches that extend treatment of the issue beyond what is merely its military dimensions. In addressing national and international security one must take into account security interdependence and the multidimensionality of the phenomenon of security – which, in addition to military aspects, includes also political, economic, social, ecological, cultural-identity and other aspects of security. The results of the project primarily provide a basic knowledge of security policy processes and mechanisms for ensuring security in the current European environment. These results can also assist those shaping Slovenia's national security policy in adopting decisions and in shaping concrete systemic and organisational solutions in this area.

The research project *COST – Defence Restructuring and Conversion*, within the framework of the A10 action (which includes Slovenia), is dedicated to the questions of defence restructuring and conversion: the conversion of military industrial capacity for production for civilian purposes, economising and the restructuring of the defence industry in Europe, the closure of military bases and their rearrangement, reintegrating former military personnel into society, and the changing awareness of threats to security and the role of the armed forces following the Cold War. The work that falls within this action was carried out in three working groups: 1) restructuring of defence industries in Europe (a macroeconomic approach), 2) regional conversion and 3) socio-cultural aspects of defence restructuring and conversion.

The research project *Slovenska mladina in vojaški poklic (Slovenian Youth and the Military Profession)* investigates the relationship of Slovenian youth to the military profession. It arises from the Slovenian Armed Forces' need to discover how prepared Slovenian youths that represent potential candidates for professional soldiers and for the higher educa-

tion of future military professionals are to engage in the military profession. Research on this issue in Slovenia extends back to the 1980s, and in recent years two empirical studies have been carried out with similar research tools. At the theoretical scientific level, these two studies analyse youth attitudes on security, their homeland, world peace and sources of threats to the modern world. The results of the analysis show a change in the value system of youths towards a stronger presence of post-modern and post-materialistic values. The practical aim of the study was to investigate the subjective and objective factors that influence youths to choose a military career or reject it, and to obtain concrete information on what motivates youth to choose a military profession.

The book publishes contributions based on the studies described out above and other studies. These contributions can be divided into three groups. The first group contains reflections on European integration processes in the field of security and on complex threats to security in Europe and the world that are of current significance. This group also included perspectives on the development of NATO from the point of view of realist, institutional and constructivist theories, and the military implications (the composition and manner of organising the armed forces in the most developed countries) of the changes in the world security environment, especially in Europe. The second group addresses questions connected with the security of Slovenia and its citizens. Its central themes are the military policy aspects of Slovenia's independence from a historical perspective, the inclusion of Slovenia in NATO, the functionality and organisation of the Slovenian Armed Forces and the civil protection and disaster relief system. The third group comprises contributions that deal with defence restructuring in Europe following the end of the Cold War and presents various scientific approaches to investigating the conversion of the military, the issue of the military industry, the conversion of military personnel, the reduction of defence expenditures and changes in military thinking. The demobilisation of military personnel brings with it certain societal advantages, but also difficulties, which manifest themselves in endeavours to reintegrate demobilised military personnel into society.

The introductory article by Anton Grizold defines certain basic institutional and structural elements in the European security environment following the end of the Cold War and presents modern processes and tendencies in the European security environment that have a significant effect on the future of European security structure. The European security environment is the result of the operation of various international and national factors in European economics, politics and security, and is also the result of joint efforts by European countries and international security organisations to ensure "common security in Europe".

Iztok Prezelj analyses the terrorist attacks by extremist Muslim groups on particular targets in the US on 11 September 2001 from the perspec-

tive of the theory of complex threats to security and the formation of complex crises. The complex security environment that formed at the end of the Cold War has contributed to the formation of a multi-dimensional understanding of security and the concept of a complex threat to security, which the author also defines at the theoretical level in his article and shapes into a model called "complex threats to security". This model makes possible the analysis of urgent security crises that extend beyond the states' national borders and goes beyond the perspective of there simply being one source of threat to modern states. Prezelj tests the model against the case of the terrorist attacks on New York's World Trade Centre and the Pentagon, where the terrorist attack triggered a complex threat encompassing dimensions of security in economics, politics, the military, crime and cultural identity.

In his contribution, Vinko Vegič explains the role of NATO in emerging European security arrangements from the perspective of theories on alliances, which are oriented toward an understanding of the legality of the alliances coming into being, the dynamics of the relationships between alliance members and the question of the stability and disintegration of alliances. In the past, the theory of alliances was dominated by a realist paradigm. However, for a better understanding of the transformation of NATO, the author also presents a neo-liberal and constructivist theoretical approach. Vegič sets up a theoretical framework that forms the basis for understanding complex issues connected with the future role of NATO and European security, and which also makes possible a better understanding of Slovenia's efforts for membership in the NATO Alliance.

Igor Kotnik-Dvojmoč addresses the organisation and composition of the armed forces in modern developed, post-industrial countries. The armed forces of these countries are composed of active and reserve components, because none of them have sufficient resources to enable the establishment of an active component large enough to meet the requirements for carrying out a defensive war or the demands of military intervention. The author notes that the application of military standards for defining the peacetime size of the armed forces would make neither military nor economic sense, and the establishment of a military reserve component is thus logical and economical. This raises questions of ensuring the reserve component during the transition from conscription-based military service to the professional manning of the armed forces. This is an important concern in Slovenia as well, and the practical value of Kotnik-Dvojmoč's analysis is readily apparent.

Anton Bebler presents the military policy aspects of Slovenia's achievement of independence from a historical perspective. The development of Slovenians from a relatively small ethnic group in the multinational Austro-Hungarian empire into a nation with its own internationally recognised state required at least a century and a half. The

evolutionary flow of national emancipation was sometimes broken off and even reversed by dramatic international and domestic events, bringing about radical shifts and turnabouts in the position of the Slovenians. Some of these shifts were emancipation-oriented, or even revolutionary, for the Slovenes and their position, whereas others were decidedly regressive. In periods of fundamental changes in the position of the Slovenes, the armed forces have played a distinctive and at times even decisive role. This is especially true for the period during the final dissolution of the dual monarchy, the short period of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes and the national government in Ljubljana, the time of the military defeat and dismemberment of the Kingdom of Yugoslavia in April 1941 and the occupation and division of Slovenian ethnic territory, the nearly four-year long period of the struggle for national liberation in 1941–1945 and the period of the dissolution of the former Yugoslavia (SFRY) after 1988 and the armed conflicts on the territory of the former SFRY in the years 1990–1995. Following the independence of Slovenia, the armed forces became the first regular army of the independent Slovenian state. In the last decade of the twentieth century, through their legal representatives, the citizens of the Republic of Slovenia thus assumed the burden of responsibility for the defence of the national territory of their independent state. This ended the long process of the attainment of independence for Slovenians in the military sphere.

In his contribution, Marjan Malešič addresses certain key questions of Slovenia's security through an analysis of the results of public opinion surveys. The point of departure of the analysis is established by the concept of material and perceptible threats to the country and its international environment, followed by the attitude of the public and the political-administrative elite towards Slovenia's eventual membership in NATO, the manner of manning the Slovenian Armed Forces in the future (in which alternatives represent general conscription, All-Volunteer Force, civic service and a combined method of manning the armed forces) and civil protection and disaster relief as a component of the national security system. The results of a secondary analysis of public opinion survey data are logically supplemented by results achieved through the use of other methods, in particular the analysis of documents, mass media reports, official statements and interviews. Certain results of the analysis fall under the question of the legitimacy of Slovenia's security policy, which is especially evident through a comparison of the attitude of the public versus the political and administrative elite toward Slovenian membership in NATO.

Ljubica Jelušič begins the collection of contributions on military conversion, which became a phenomenon after the end of the Cold War that clearly demands an interdisciplinary approach in which economic (generally quantitative) procedures cannot take precedence over those of sociology, political science and psychology, which contribute greater

weight to the qualitative aspects of military conversion. From past experience, military conversion is known as a process of reorganising society following armed attack, but in the 1960s theoreticians used this concept to interpret the contraction of defence sectors and disarmament in various countries around the world. Although defence conversion was initially a phenomenon oriented against the armed forces, at that time it transformed itself into a phenomenon acting in the interest of the military, in the interest of services supporting the military (the defence industry) and also in the interest of civil society. If, at its outset, the concept of conversion represented a theme of opposition between the military and civil society, today this concept serves as a link in civil-military relations.

Maja Garb presents social and security changes in the world that, following the end of the Cold War, have also had an effect on reducing the size of armed forces, which some sources define as a process of demobilisation. In the short time in which it was accomplished, reductions have been particularly extensive in the member states of the former Warsaw Pact, although Western countries are reducing their armed forces (in a rather planned fashion), as well (the cases of the Czech Republic, Poland, Hungary, Russia and Germany are presented in the study). On the one hand, reduction benefits a country because a reduced contingent of armed forces places less demand on resources. On the other hand, it raises a number of difficulties, including the phenomenon of excessive military personnel. In the countries of the former Warsaw Pact in Central and Eastern Europe, the excess in military personnel is represented primarily by NCOs and officers that are socialised, educated and trained for a traditional military career (as a lifetime profession). Dismissal or departure from the military service and reintegration into civil life does not represent, at least for traditional armed forces, a simple transfer from one profession to another or a simple change of professional social roles, especially because that transition, to a large degree, also depends on the general political, economic and social conditions in the country.

Vladimir Prebilič makes a contribution in the area of research to establish quality procedures for converting excess military resources into the civil sphere. The author describes the difficulties in shaping a universal procedure for the conversion of military facilities; many particulars dictating the structure and operation of the country's defence subsystems exert an influence in this, and thus in observing general legalities he proposes the formation of conversion procedures that take into account (national) particulars. Procedures for converting resources from military to civil use must be economical. Through this type of conversion, many countries have succeeded in fundamentally reducing the volume of military resources and the expenses connected with them, and have acquired additional means for continued reform of the defence subsystem.

In the area of defence conversion, Iztok Kočevar deals with the influence of political changes in the world on the military industry. The military industry in the developed world never experienced a greater crisis than appeared at the end of the Cold War, which was not the only cause of the crisis. On the other hand, the military industry in certain other areas of the world has been quickly developing and adapting to new economic movements. Despite the crisis, the military industry in many developed countries remains one of the most important branches of the economy and plays a decisive economic role, and as a "shadow complex" has an unusually large influence on the world's political stage. Kočevar explains certain expressions that have become connected with the military industry in recent years: transformation, restructuring, diversification, conversion and reduction.

We offer the book *National and International Security* to the professional and the general public for critical judgment and reflection in a year when important decisions are being adopted on Slovenia's security. First, at its summit meeting in Prague NATO will decide on the admission of new member states – and one of the candidates for the second round of expansion of the NATO Alliance after the Cold War is Slovenia. Second, the Slovenian government has adopted a decision on the provisional abolition of the institution of general military conscription and the transition to a professional method of manning the Slovenian Armed Forces. Third, the state is facing the demanding project of shaping a crisis management system that would logically and economically link all state institutions that are responsible for ensuring the security of the Slovenian state as well as of the social groups and individuals.

Marjan Malešič, Editor

STVARNO KAZALO

A

agresivnost 108
 AIDS 117, 118
 Al-Kaida 68
 Arpanet 156

B

begunci 20, 32, 60, 117, 164
 berlinski zid 18, 200
 boji za severno mejo 100
 boljše:
 – parametri sodobnega b. 81
 bojna učinkovitost 91
 Bonn International Center for
 Conversion (BICC) 147,
 148, 152, 160, 167, 186, 208,
 226
 borzni indeks 64, 71
 brezposelnost 19, 62, 64, 92,
 118, 146, 158, 162, 174,
 175, 197

C

cilj:
 – strateški 26
 civilizacija 48
 civilna kariera:
 – izobraževanje za c.k. 162
 civilna obramba 133, 134
 civilna zaščita:
 – enote in štabi 137
 civilno-vojaška razmerja 120, 227
 civilno-vojaški odnosi 206, 207,
 227
 Copenhagen Peace Research
 Institute (COPRI) 147
 cost-benefit 40, 85
 cost-efficiency 85

Č

češka pomlad, praška pomlad
 189, 200
 čistke častniškega zbora 177, 185
 človekove pravice 21, 29, 34, 69,
 115

D

demasifikacija 11, 31, 63, 68, 72,
 210
 demilitarizacija 150, 155, 156,
 158, 159, 165, 179, 188, 189,
 190, 193, 207
 demobilizacija:
 – vojaškega osebja 8, 148,
 152, 170, 171, 179, 184
 depolitizacija vojske 175
 diplomacija 29, 38, 214
 – preventivna 29
 diverzifikacija 8, 11, 153, 154,
 155, 158, 210, 212, 215–218
 – obrambna 153, 155, 158
 doktrina
 – oboroženega ljudstva 81
 – obrambna 27, 104
 domino učinek 61
 država:
 – disfunkcionalna 23
 – postkonfliktna 171
 državljanska služba 10, 92
 državljanska, nenasilna obramba
 133, 134
 dvouporabnost 216, 220, 224,
 225

E

ekonomski determinizem 116
 elita:

- politična 30, 125, 158, 189, 206
- politično-uradniška 10, 116, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 141, 217
- emancipacija:
  - nacionalna 9, 100
  - narodnostna 100
  - politična 101
- etika:
  - poklicna 128, 129, 141, 162
- Evroatlantski varnostni svet (EAPC) 19, 25
- Evropska unija (EU)
  - obrambna razsežnost 28
  - skupna zunanja in varnostna politika (CFSP) 30
  - vrh v Helsinkih (1999) 33
- evropska varnostno-obrambna identiteta (EVOI) 27
- evropski integracijski procesi 48, 52

- G**
- genocid 100
- globalizacija 59, 73, 212
- gospodarska obramba 133, 134, 135
- Grenada:
  - Urgent Fury 90
- grožnje (varnosti):
  - gospodarske 61, 60, 64, 71
  - identitetne 61, 63, 71
  - informacijske 61, 60, 63
  - kompleksne 9, 60, 61, 62, 64, 71, 73
  - kriminal 17, 24, 31, 60, 63, 64
  - nevojaške 63, 64
  - okoljske 60, 64, 71
  - politične 63, 71
  - prepletene 61
  - terorizem 17, 24, 31, 63, 64, 66, 71
  - vojaške 53, 54, 55, 64, 71, 79, 117
  - zdravstvene 60, 61, 71
  - zunanje 40, 44, 49, 50

- H**
- hladna vojna 8, 10–19, 24–34, 37, 41, 44, 48–50, 54, 59, 60, 125, 146–160, 164, 165, 170, 185, 188, 189, 193, 194, 199, 200, 207–212, 217, 221
- humanitarne akcije 27

- I**
- identiteta 178, 181
  - vojaška 163, 165, 171
- igra ničelne vsote 15
- industrija:
  - oborožitvena 214
  - obrambna 7, 10, 147, 150, 151, 152, 155, 158, 213, 214
  - orožja 214
- turistična 66, 72
- vojaška 8, 11, 147–153, 191, 210–225
- informacijska tehnologija 179
- informatizacija 59
- Informbiro 222
- interes:
  - med mladimi za vojaško službo 174
  - nacionalni 47, 95, 121, 128, 129
  - prebivalcev za opravljanje vojaške službe v rezervi 83
- Internet 156
- internetna vojna 156
- islamski fundamentalizem 117
- izolacija vojske 83
- izredne razmere 105, 134
- izredno stanje 138

- J**
- javnost 7, 10, 11, 24, 55, 80, 95, 100, 110, 116–132, 136–142,

- 149, 150, 158, 159, 175
- jedrska nesreča 61
- jedrska oborožitev:
- širjenje 20, 118
- jedrsko orožje 18, 19, 20, 118, 129, 190, 196
- jedrsko sevanje 81
- K**
- koalicija 38, 39, 40, 73
- kohezija, kohezivnost 40, 50, 85, 87, 90, 91, 178, 179
- kolonializem 17
- kompleks velesil 17
- koncept Evrope:
- od Atlantika do Urala 15
  - od Poljske do Portugalske 15
- koncept moči 38
- Konferenca o varnosti in sodelovanju v Sredozemlju (CSCM) 22
- Konferenca o varnostni in sodelovanju v Evropi (KVSE) 16, 20, 22
- konflikti:
- interesni 55
- konkurenca, konkurenčnost 93, 197, 213, 218, 220, 222, 223
- konvencionalizacija 190
- konvencionalno orožje 17, 32, 189
- konverzija:
- (nekdanjega) vojaškega osebja 8, 148, 160, 163, 191
  - delna 212, 216, 218
  - družbe 158
  - ekonomska 148, 150, 155, 156, 159, 191
  - mentalna 220
  - obrambna 10, 146–152, 155, 157, 158, 164
  - odvečnega orožja 191
  - regionalna 7
  - vojaških enot 149, 150
  - vojaških objektov 11, 148, 188, 190, 191, 193, 196, 199, 206, 207
  - vojaško-politična 155
- korupcija 63, 180, 181, 219
- Kosovo:
- operacija Nata 1999 28
- kriminal:
- mednarodni 61
  - organizirani 17, 24, 31, 117, 118
  - protietnični 72
  - protirasni 72
  - protiverski 72
- kriza identitete 181
- kriza:
- evropska ali svetovna 52
  - kompleksna 61, 62, 64, 71, 72
  - nevojaška 71
  - varnostna 9, 61
  - vojaška 71
  - vojaške industrije 210, 212, 215, 216, 223
- krizno upravljanje 5, 12, 28, 30, 54, 125
- krizno žarišče 25
- ksenofobija 20
- kultura:
- miru in nenasilja 116
  - politična 118
  - profesionalna 162
  - varnostna 6, 115, 129
  - vojaška 162
- L**
- legitimnost 126, 214
- varnostne politike 10, 115
  - vojske 83
- Londonska deklaracija (1990) 26
- M**
- Maastrichtska pogodba 30
- Makedonija: kriza 2001 120

- mamila 32, 68, 117, 118, 119, 140
 Manevrska struktura Narodne zaščite 105
 manjšina 20
   – etnična 29
 marginalizacija:
   – družbena m. nekdanjih vojakov 180
 marginalne etnične skupine 163
 mednarodna skupnost 20, 138, 165
   – akterji 25
 mednarodne organizacije:
   – razvoj 18
 migracije 61, 63, 119, 182
 militarizacija objektov 193
 mine:
   – služba za odkrivanje m. 88
 mirno reševanje sporov 22, 24
 mirovna dividenda 146, 151, 217
 mirovne enote 6, 164
 mirovne operacije 147, 154
 mirovni sindrom 116
 množične vojske:
   – zmanjševanje obsega 164
 mobilizacija 81, 86, 88, 132, 133, 202
   – selektivna 90
 model kompleksne grožnje varnosti 62
 modernizacija oboroženih sil 23
 mortifikacijski proces 164
 motivi za vstop v vojsko 8, 78, 163
   – divergentni, konvergentni 163
 motiviranost 88, 90, 91
   – mladih za vojaški poklic 8
- N**
 nabor:
   – zdravstveni standardi 130
 naborniki 130, 131, 141, 174, 177
 Nacionalna varnost 115
 nacionalnovarnostna politika 7, 24
 nacionalnovarnostna strategija 90
 nacionalnovarnostni sistem 5, 6, 69, 115, 116, 121, 159, 205, 206
 Napoleon 17, 194
 naravne in antropogene nesreče, naravne in druge nesreče, naravne in tehnološke nesreče 62, 116–119, 125, 130, 134, 137, 142
 nataliteta:
   – nizka 117
 Nato, Severnoatlantsko zavezništvo:
   – 5. člen 66, 73
   – Akcijski načrt članstva 27
   – članstvo Slovenije, vključevanje Slovenije 8, 115–122, 125, 130, 140, 141
   – delovanje zunaj meja članic 44
   – javna podpora članstvu Slovenije 124, 125, 126
   – koncept civilnega načrtovanja ukrepov za krizne razmere 139
   – nov strateški koncept 26, 27
   – nove članice 12, 26, 51, 130
   – preoblikovanje 26, 27
   – prvi krog širitve 125
   – razlogi za članstvo Slovenije 52
   – sestanek na vrhu v Pragi 12
   – sestanek v Berlinu, vrhunsko zasedanje v Berlinu (1996) 26
   – srečanje v Madridu, vrhunsko zasedanje v Madridu (1997) 120, 125
   – strateški dokumenti 50
   – širitev 26, 50, 51

- vloge (nove / tradicionalne) 16, 37, 41, 45
  - vrhunski sestanek v Bruslju (1994) 30
  - vrhunsko zasedanje v Washingtonu (1999) 26
  - neoliberalni pogled 38
  - neorealizem 42
  - nevtralnost 23, 123
- O**
- oborožen odpor 110
  - oborožene sile:
    - odvrtačna vloga 76,
    - poklicne 6, 78, 79, 85
    - spremenjena vloga v družbi 159
    - zmanjševanje obsega 10, 79, 81, 164, 170, 174
  - oboroženost in opremljenost (stalne in rezervne sestave) 80, 127
  - oboroževalna tekma- regionalna 188
  - oboroževanje:
    - nadzor 29
  - obramba:
    - kolektivna 26, 27, 28, 78, 119, 120, 125, 130
    - politična 133, 134
  - obrambna učinkovitost:
    - zmanjšanje 158, 220
  - obrambni izdatki, obrambni stroški 126, 156, 157, 210
  - obrambni proračun 79, 84, 88, 146, 189, 193, 203, 206, 221
  - obrambno prestrukturiranje (in konverzija):
    - načrtovano 158
    - nenačrtovano 158
    - sociokulturni vidiki 7, 147
  - Obramboslovni raziskovalni center 5, 6, 115, 228
  - odvrtačanje 34, 43, 44
    - oboroženo 25
  - ogrožanje (varnosti)
    - gospodarsko 60, 61
    - identitetno 60
    - informacijsko 61-64, 70
    - kognitivne prvine 72
    - kriminalno 60, 63
    - kulturno 60, 63
    - nevojaške in vojaške dimenzije 59, 115, 118
    - nevojaški viri 52
    - okoljsko 62, 71
    - politično 62, 63
    - tradicionalni viri o. 23
    - viri 8
    - vojaško 22, 52, 61, 66, 72, 79, 90
    - zdravstveno 62, 63, 70, 61
  - ogroženost:
    - kompleksna ali prepletana 8, 9, 17, 24, 59-64, 71-73, 119
    - Slovenije 115-118, 140,
    - stvarna 116, 119
    - temeljnih družbenih vrednot 5
    - vojaška 52, 53, 95, 115, 118, 119, 132
    - zaznana 52, 116, 118
    - zaznavanje o. 52, 95, 115, 116, 118, 132
  - onesnaženost, onesnaževanje 61, 195, 203
  - operativna sposobnost 87
    - poklicnih vojsk 82
  - Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) 7, 16-22, 28-34, 139
    - temeljne vloge 29
  - Organizacija združenih narodov (OZN) 16, 18, 21, 24-34, 142
    - Generalna skupščina 179
    - Varnostni svet 139
  - orožje za množično uničevanje 17, 20, 117, 118
  - otroci vojaki 164
    - demobilizacija 164

P

- pacifikacija 25
- Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo 32, 184
- Panama:
  - Just Cause 90
- Partnerstvo za mir 25, 124, 139, 142
- Peace Research Institute of Oslo (PRIO) 147
- Pekre 107
- perestrojka 108
- Petersberg 30
- popolnjevanje oboroženih sil,
  - popolnjevanje vojske 6, 9, 10, 130, 131, 196
  - kombiniran sistem 10
  - naborniški način 6
  - poklicni način 6, 9, 90, 95, 130, 131
- popuščanje napetosti 22, 108, 211
- postindustrijska družba 9, 130, 174
- postmoderna družba 159
- povezljivost, interoperabilnost 27, 123, 129, 132, 192
- prekvalifikacija, prekvalificiranje 176, 188, 217
- prestrukturiranje 7, 8, 11, 145-158, 178, 210-216
  - v obrambnem sektorju 146, 153
- profesionalizacija:
  - strukturna in funkcionalna 147
- prometne nesreče 117, 118, 140
- propagandno delovanje 110
- protiteroristični ukrepi, protiteroristično ukrepanje 9, 71, 72, 73
- protiteroristični zakon, protiteroristična zakonodaja 69, 72
- psihološka obramba 133, 134

- psihološko propagandno delovanje 110
- psihološko vojskovanje 88

R

- rasizem 20, 31
- rast prebivalstva 117
- ravnotežje grožnje 39
  - teorija 40
- ravnotežje moči:
  - teorija 39
  - večpolno 23
  - vojaško 50
- razoroževanje:
  - sporazumi 19
- razorožitev 10, 105, 149, 153, 154, 156
  - kvalitativna 154, 155, 178, 191
  - kvantitativna 154, 155, 178, 179
- razorožitvena pogajanja 148
- realistična paradigma 9
- realistična teorija 38, 39, 53
- reforma:
  - obrambna 207
- regionalizem 22
- rehabilitacija:
  - psihološka 163
- reintegracija 148, 170
  - družbena 107, 171, 178
  - družbena r. vojaškega osebja 148, 152
- rekonverzija 157, 216, 224
- rekrutiranje 158, 161
- remilitarizacija oboroženih sil in obrambnega sektorja 146
- resocializacija 163, 171
- rezerva:
  - miličniško-teritorialna 78
  - primarna 77
  - sekundarna 77
  - stalne sestave 77, 78
- rezervna in stalna sestava:

- količinsko in kakovostno razmerje 90
- strukturno razmerje 90
- tekmovalnost 83, 89
- rezervna sestava
  - urjenje in usposabljanje 77, 85, 95
- Rimska deklaracija (1991) 26
- S**
- samomori 117, 118, 180
- SFOR 7
- SFRJ:
  - razpad 10, 101, 112
- SIPRI (Stockholm International Peace research Institute) 112, 119, 147, 148, 190, 216
- sistem:
  - nacionalne varnosti 10, 72, 115, 116, 121, 124, 132–136, 140, 141
  - SLO 105
- skladišča vojaškega materiala 192, 197
- skupne (evropske) vojaške sile 30
- Slovenska vojska 6, 7, 8, 10, 12, 113, 128, 130, 137, 141,
- Služba državne varnosti 105
- služenje vojaškega roka 131, 161, 185
- socijalizacija 51, 163
  - mednarodna 47, 50
  - oscilirana 85
  - profesionalna 160
  - vojaška 163
- socijalna dezintegracija 31
- socijalna mreža 162
- socijalna varnost 176
- socijalni imperativ 137
- sodobni oborožitveni sistemi 81, 194
- spillover učinek 197
- splošna ljudska obramba 104, 105, 141
- splošna vojaška obveznost 12, 130, 131, 141, 158
- spopadi:
  - etnični 117, 118
  - oboroženi 7, 52, 61, 105, 107, 108, 111, 112, 119, 150, 153, 157, 170
- spori:
  - etnični, medetnični 32, 63
  - manjšinski 19
  - med državami, meddržavni 22, 24
  - mirno reševanje s. 24, 25, 34
  - ozemeljski 19
  - po koncu hladne vojne 25
  - reševanje s. 27, 45, 49, 164
- Srednjeevropska pobuda 32
- stabilnost 16, 21–34, 44, 46, 147, 198, 199
  - politična 20, 42
- stalna sestava (oboroženih sil) 77, 83, 87, 104
- staranje prebivalstva 117, 206
- strateški in doktrinarni dokumenti nacionalne varnosti in obrambe RS 128
- strukturalizem 8, 14, 38, 45, 182
- suverenost držav 32, 138
- svet za nacionalno varnost 120, 128, 129
- Svetovna banka 65, 184
- Svetovni trgovinski center (WTC) 59, 64, 67, 70, 71
- T**
- tehnologija:
  - dvouporabna 216, 217, 220, 221, 224
  - informacijska 156, 179, 184
  - nevojaška 156
  - sodobna 89, 138, 164, 211

- Teritorialna obramba 103, 104,
     106, 113
     – razorožitev 105
 teroristični napad 9, 65, 66, 67,
     68, 69, 70, 72
 terorizem
     – mednarodni 24, 32
 tihotapljenje 63, 119
 totalna obramba 130
 totalna ustanova 163
 trg delovne sile 171, 181, 183, 185
     – vojaški 171, 181
 trg:
     – civilni 185
 trgovanje z orožjem, drogami,
     nevarnimi materiali 61, 119
 trgovina:
     – s heroinom, z mamili 32,
     68, 140
     – z orožjem 197
- U**
- ugovor vesti 130
 uničevanje okolja 117, 118
 upiranje agresiji:
     – oboroženo 133
 upokojevanje 174
     – zgodnje 158, 162
- V**
- varna skupnost 18
 varnost:
     – celostni koncept 15, 24
     – ekološka razsežnost 62
     – evropska 14, 15, 24, 32
     – gospodarska razsežnost
     32
     – humanitarna razsežnost
     20, 32
     – individualna 31
     – kolektivna 24, 31, 33, 34
     – koncept demokratične v.
     31
     – kooperativni model 23, 24,
     29, 35
     – mednarodna 5, 6, 11,
     148
     – medsektorska 60
     – nacionalna 5–7, 10, 11, 21,
     23, 32, 52, 69, 72, 83, 90, 94,
     115–123, 128–138, 141, 159,
     165, 189
     – nevojaške razsežnosti 21,
     24, 30, 31, 59, 64
     – notranja 61
     – raziskovanje 5, 59
     – referenčni objekti 59
     – sistem kolektivne v. 33
     – vojaške razsežnosti 7, 20,
     43, 59, 62, 64, 72
     – vojaški vidik evropske v.
     29
     – zagotavljanje v. v Sloveniji
     8, 12
     – zunanja 20
 varnostna dilema 188
 varnostna politika 127
     – akterji oblikovanja 121,
     128
     – Slovenije 6, 10, 141
 varnostna skupnost– demokratična
     48
 varnostne institucije 44
 varnostne študije 60
 varnostni instrumenti 16, 18, 24,
     34
 varnostni mehanizmi 7, 23, 24,
     28, 29, 34
 varnostni položaj 7
 varnostni ustroj 17
 varnostno okolje:
     – kompleksno 8
 varstvo pred nesrečami 133
 Varšavski sporazum/pakt 18, 34
 velesile:
     – gospodarske 17
     – tekmovanje 18
 vestfalski mirovni kongres (1648)
     17
 vladavina prava 21, 31

- vojaki:
- obvezniki 77, 78, 104, 105, 110, 174, 177, 180, 181, 185
  - poklicni 9, 12, 77, 81, 82, 86, 92, 153, 163, 174, 178, 183
- vojaška infrastruktura 150, 158, 189, 194, 202
- vojaška integracija 41
- vojaška kariera 162
- tradicionalna 11, 170
- vojaška miselnost 8, 162, 163
- vojaška obveznost 81, 147
- ponovna uvedba 78
- vojaška proizvodnja, proizvodnja za vojsko 156, 215, 223
- vojaška sila 17, 82, 84, 164
- vojaška strategija 28, 103, 200, 203
- vojaška vzgoja 162
- vojaške baze:
- čiščenje 205
  - dejavniki zapiranja 200
  - stroški zapiranja 200
  - zaprta v.b. 200
- vojaške družine 178
- vojaške operacije (nevojne) 161
- vojaški izdatki 41, 154, 155
- vojaški poligoni 191, 194, 195, 202
- vojaški rok 78, 105, 130, 131, 159, 174, 177, 185
- vojaški viri 11, 52, 115, 13, 140, 157, 191
- vojaškoindustrijski kompleks 106, 189, 197
- vojašnice 110, 111, 158, 174, 202
- vojaštvo:
- sekularizacija 159
  - vloge 159
- vojna 18, 37, 40, 49, 60, 78, 89, 108, 111, 112, 132, 149, 194
- v Sloveniji 1991, oboroženi spopadi v Sloveniji 1991 108, 110, 112
- Vojna Krajina 107, 188
- vojni veterani 181
- vrednote
- duhovne in materialne 116
  - postmoderne 8
  - postmaterialistične 8
  - politične 48, 51
  - spremembe v. 8, 159
- vrednotni sistem mladih 8
- vrhovni poveljnik 105, 113
- W**
- World Disaster Report 60
- Z**
- Zahodnoevropska unija (ZEU) 7, 17–21, 28–32
- generalni sekretar 43
- zalivska vojna, vojna v Zalivu 84, 86, 87, 88, 90, 94
- zastraševanje 34
- zaščita in reševanje 10, 132, 133, 134
- zaupanje v vojsko 154
- zavezništvo 16, 39, 40, 42–51, 55, 124, 140
- kohezivnost in trajnost z. 40
  - obrambno 55
- zdravstveni problemi 117, 118
- zgodnje opozarjanje 29, 34
- zmanjševanje števila vojakov 82
- Zveza komunistov 105, 107
- Gibanje za Jugoslavijo 107
- Ž**
- ženske bojavnice 163